

Holl Béla
Laus librorum

Válogatott tanulmányok

METEM Könyvek

Sorozatszerkesztők
Somorjai Ádám OSB és Zombori István

Budapest, 2000
Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség

Készült a
METEM és a
Szegedi Tudományegyetem, JGYTF
Művelődéstörténeti Intézete
együttműködésével

Válogatta és szerkesztette
Monok István, Zvara Edina

Bevezette
Vizkelety András

Bibliográfia
Koltai András

Kiadja a
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)
Budapest

Megjelent
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
támogatásával

ISSN 1217-2669

TARTALOM

Holl Béla emlékezete / Vizkelety András

Spiritualitas Dominorum Ultramontanorum.

A domonkosok magyarországi sequentia-költészetéről

Hymnvs Sz. Keresztről

Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben

A Szt. Imre tiszteletére szerzett Alleluia-vers szöveghagyománya

A magyar nyelvű zsoltárének katolikus hagyománya

Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma

és a magyarországi himnusz-költészet európai recepciója

A középkori magyar Jeruzsálem-járás

és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága

A historia litteraria magyarországi története

A piarista történelemtanítás a XVIII-XIX. század fordulóján

Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében

A podolini piaristák első könyvvásárlásai (1646-1658)

A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás-kori

magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében

A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei a XVIII-XIX. században

Holl Béla anyaggyűjtését sajtó alá rendezte: Zvara Edina

Holl Béla szakirodalmi munkássága

Összeállította: Koltai András

Holl Béla emlékezete

Mert mindnyájan, akik ismertük, láttuk, beszélgettünk és dolgoztunk vele, emlékezni fogunk rá: sietős, de kimért járására, udvarias, halk, szinte kicsit félénk fellépésére, de a tudomány területén mindig következetes, sőt önérzetesen képviselt igazságszeretetére, ami a logosz szolgálatának elkötelezett ember öntudatából fakadt. De Holl Béla nemcsak a *verum*, hanem a *pulchrum* elkötelezettje is volt. Tisztelte és szerette a szépet a képzőművészetben, a tipográfiában és különösen a zenében. E sorok írója 1950-ben úgy ismerte meg Holl Bélát, mint akitől mindig meg lehetett tudni, hogy hol, milyen figyelemreméltó hangverseny ígérkezik.

A csendes kis budai utcában született fiú a pesti piaristáknál tanulta a tantárgyakon kívül az igaz és a szép szeretetét, szolgálatát. Olyan kiváló tanárai voltak mint Balanyi György, aki 1944-48 között a kolozsvári egyetem professzora volt, és a későbbi karnagy Faludi Béla. Bizonyára a piarista nevelésnek köszönhetette természetszeretetét is. Szívesen tett túrákat szárazon és vízen, még az 1980-as években is vízre szállt a Ferenczy vitorlás-dinasztia valamelyik hajójával.

Érettségi után maga is belépett a Rendbe. Vácot, későbbi tevékenységének egyik helyét ekkor ismerte meg jobban. Itt is volt rendi noviciátus. Filozófiai és teológiai tanulmányait a piarista teológiai főiskolán, a Kalazantinumban végezte Pesten, majd 1944-48-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar-latin szakot végzett, de művészettörténetet is hallgatott. Az egyetemen Gerevich László és Alszeghy Zsolt volt rá a legnagyobb hatással, doktori disszertációját is Alszeghyhez írta. Az egyetem elvégzése után segédlelkészként működött a Szent Család plébánián és szakiskolákban hittant tanított. A szerzetesrendek feloszlása után (1950) a piaristák tíz házuk közül kettőben, Pesten és Kecskeméten, az állam által korlátozott létszámban és működési körrel ugyan folytathatták a tanítást, de a rendtagok nagyobb része kénytelen volt egyházmegyei szolgálatba lépni, ahonnan azután állami nyomásra néhány éven belül nagyrészt ismét eltávolították őket, vagy azonnal világi foglalkozást kerestek.

Holl Bélát a váci egyházmegye vette át, tanított a püspöki szemináriumban, káplán volt több plébánián, majd 1957-ben történt az a fordulat életében, ami meghatározta további tudományos pályáját: a váci Egyházmegyei Könyvtár custosa lett. Az itt folytatott könyv- és nyomdatörténeti kutatásait összegezte *A kétszáz éves váci könyv* című kötetében (1973). Ekkor került kapcsolatba volt osztálytársával Borsa Gedeonnal és Mezey Lászlóval, akikkel együtt dolgozta ki Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtára* (1879-1898) új kiadásának teljesen új alapokra helyezett koncepcióját, amely gyakorlatilag a hazai nyomtatott írásbeliségen alapuló tudománytörténeti repertórium lett. Holl Béla a megjelent két kötetnek és az előreláthatóan 1999-ben megjelenő harmadik kötetnek is munkatársa volt. A Magyar Tudományos Akadémia ezt az általa támogatott vállalkozást 1961-től kezdve az Országos Széchényi Könyvtárhoz telepítette. Holl Bélának e munka melléktermékeként született számos tanulmányáról e kötethez csatolt bibliográfiából nyerhet áttekintést az olvasó. Az RMNY-munkálatokból merítette Ferenczffy Lőrinc nyomdász-kiadó tevékenységéről írt monográfiájához (1980) is az indítást, amint erről a könyv előszavában maga is megemlékezik. E kötettel nyerte el 1981-ben az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot. 1977-től kezdve újból tanítani kezdett, több budapesti és szegedi tanszék felkérésére tartott előadásokat és szemináriumokat az ELTÉ-n, a JATÉ-n és a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Bekapcsolódott az MTA Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz és Barokk Kutatócsoportjának munkájába is, több nagyszerű felolvasást tartott a Kutatócsoport rendezvényein. Az 1980-as évektől kezdve fő munkaterületének egyre inkább a magyarországi himnuszok új

kritikai kiadását tekintette. Hazai és más európai könyvtárakban végzett kutatásait is elsősorban ez a cél vezérelte. Eredményeiről magyar és külföldi tudományos fórumokon számolt be. Jugoszláviai kutatóútján fedezte fel egy sibeniki kódexben az Ómagyar Mária-siralom után másodikként keletkezett magyar verset. Ezt közreadó tanulmányát élete főművének tartotta.

Holl Béla tudományos képzése és pályája a háború utáni években indult. Ez mindenkinek nehéz időt jelentett, különösen azoknak, akik lelkükben, sőt szervezetileg is a keresztény kultúra elkötelezettjei voltak. A gondviselés különös kegyelme volt, hogy Holl Béla alig egy évtized után képzésének és hajlamainak megfelelő tevékenységet talált, és hogy élete végén újra visszakérülhetett abba a szerzetesi közösségbe, amit mintegy 40 évvel előbb el kellett hagynia. A piaristák budapesti rendházában halt meg 1997. március 12-én.

R. I. P.

Vizkelety András

Spiritualitas Dominorum Ultramontanorum.

A magyarországi liturgikus költészet Árpád-kori kezdeteiről

A fenti címmel eredetileg a magyarországi középkori liturgikus költészetet nem ismerő olasz hallgatóságnak készült összefoglalás, amelyben a hazai himnológiai irodalom fő eredményei is bemutatásra kerültek. Ezek felesleges ismételtetése helyett az olasz előadásban csak röviden érintett Árpád-kori legrégebb liturgikus emlékeink verses vonatkozásait szeretném bemutatni.

A latin cím az első magyarországi használatra készült misekönyvre utal, amelyet 1480-ban Veronában nyomtattak. Ebben az advent első vasárnapjának introitusa előtt ez olvasható: *Incipit ordo missalis secundum ritum dominorum ultramontanorum*. A calendarium, a sanctorale és a sequentiale elárulják magyarországi rendeltetését. Megtalálhatók benne a magyar szentek ünnepei, miseszövegei. A ma ismert példányok között egyetlen olyan maradt meg Bártfán, amelyben a nyomdász ezt az első levelet újra szedte és a címet megváltoztatta: *Incipit ordo missalis secundum ritum alme ecclesie Strigoniensis*¹. A legrégebb magyarországi nyomtatott misekönyv tehát az esztergomi érseki megye használatára készült. Még ugyanebben az évben Mátyás király rendeletére Velencében kinyomtatták a másik legfontosabb liturgikus könyvet, az esztergomi breviáriumot is. Ezzel hazánkban a liturgikus szövegek hagyományában lényegében lezárult a középkori kéziratosság korszaka, amelynek itt a kezdeteit keressük.

A magyar földön elkezdett keresztény térítés és egyházszerzés idején a latin egyházi költészet minden ága már hosszabb-rövidebb múltra tekinthetett vissza. Ez áll mindenekelőtt a legősibb liturgikus műfajra, a zsoltosmánál használt himnuszokra. Legrégibb darabjai ókeresztény előzmények után először Milánóban, Szent Ambrus kezdeményezésére szólaltak meg a nép nyelvén latinul, és lettek nagyon rövid idő alatt részévé a középkori szerzetesi és székesegyházi *officium divinum*nak. A szakirodalom ma harminc ezer darabot tart számon.

Feltételezhető, hogy az első himnuszgyűjtemény még Szent István király uralkodásának kezdetén, az ezredforduló táján megindult missziós tevékenység során kerülhetett Magyarországra. Erre vonatkozólag közvetlen adatunk, egykorú emlékünknél azonban nem maradt fenn. Az első hymnarium tartalmára mégis nagy pontossággal következtethetünk a XII. század első feléből való, Székesfehérvárott a királyi temetkezési és koronázási bazilika káptalani iskolájában másolt kottás antifonáléból, a *Codex Albensis*ből.² Ebben a zsoltosma zsoltárait kísérő antifónák, a matutinum olvasmányait követő responsoriumok szövegén kívül megtalálhatók az esztendő során énekelt himnuszoknak kezdőszavai, incipitjei is. Az utalásokból a kezdeti idők teljes hymnariuma állítható össze. Ezekre is állnak Mezey László szavai, amelyekkel a *Codex Albensis* jelentőségét a hasonmás kiadás bevezetőjében összefoglalta: „... So ist es keine unbegründete Annahme, dass unser Antiphonar von seinem Musterexemplar her genau jene liturgischen Texte und jenen Melodienschatz an uns vermittelt, welche von jener Priestergeneration gebraucht wurde, die die kirchliche Organisation und die Liturgie in Ungarn aufgebaut hatte.”³

¹ Hubay, Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek*. Bp., 1938. 23., 37.; Kotvan, Imrich: *Missale Strigoniense* - Hain 11428. Beiträge zur Inkunabelkunde. 3. Folge. Bd. Dritte. Berlin, 1967. 189.

² *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert*. Hasonmás kiadás. Ed. Falvy, Zoltán-Mezey, László. Bp.,-Graz, 1963. /Monumenta Hungariae Musica I./

³ *Codex Albensis i. m.* 17-18.

Az incipitekből, a himnuszokat idéző egy-két szavas utalásokból tehát a fehérvári királyi bazilika első antifonáléja mellett használt himnuszgyűjteményt állíthattuk össze.⁴ A kezdőszavak feloldását, azok betűrendes jegyzékét az *I. tábla* foglalja össze. Itt a *Codex Albensis*ben való előfordulások (fólió számok) mellett minden egyes sorkezdetnél rövid megjegyzés található a liturgikus alkalmazásra, majd külön oszlopban a himnusz szerzőjére, keletkezési idejére és az adatokat támogató szakirodalomra. Indokolásul általában az *Analecta hymnica medii aevi* című közismert kiadványsorozat forrásutalásait és Szövérfy József fejlődéstörténeti összefoglalásának adatait használtuk.

A táblázatban felsorolt hatvanhét himnusz eredetére és keletkezési idejére vonatkozóan két csoport különböztethető meg. Valamivel több mint a fele őskeresztény vagy a VIII. század előtti karoling-frank eredetű. Ide tartoznak az egyházatyák korának szerzői, Ambrosius (†397) és a példája nyomán szerkesztett névtelen ambrosianus darabok, Prudentius (†405 k.), Sedulius (V. sz. első felében), Caesarius Arelatensis (†542), Venantius Fortunatus (†600 k.). Paulus Diaconus (†799 k.), továbbá galliai szerzők mint Flavius (†591), Elpis (VI. sz.) és néhány névtelen Karoling-kori himnusz.

A felsorolt énekek másik fele a IX-X. századból való és néhány galliai darabtól eltekintve zömében németországi, a Rajna vidékéről, vagy Sankt Gallenből származik.⁵

A *Codex Albensis*ben jelölt himnuszok az *Analecta Hymnica* szövegkiadásaihoz használt legkorábbi források közül legnagyobb számban három itáliai kódexből gyűjthetők össze. Két X. századi bencés hymnarium közül a *Cod. Casin. 506.* jelzetű montecassinói kódexből huszonkilenc, a *Cod. Vatic. 7172.* jelzetű San Severinó-i kódexből huszonhat darab azonosítható. A legtöbb egyezést, kerekén ötven darabot, azonban a veronai káptalan egy X-XI. századra datált, *Cod. Capit. Veronen. 109.* jelzetű hymnariumában találjuk. Elsőre tehát az itáliai bencés eredet látszik valószínűnek. Ismeretes azonban, hogy a bencés rend éppen a IX-X. század folyamán gyökeres változások, reformok eredményeként egész Európában új virágzásnak indult, és soha nem látott mértékben terjedt el. Ennek eredményeként folytatói lettek Galliában és Németországban a Karoling művelődési eszménynek. Gallián kívül elsősorban az észak-itáliai tartományokat is magába olvasztó Németországban, Mainztól, Fuldától, Görztől vagy Sankt Gallentől Veronáig és Nápolyig egységes kultúrát képviseltek; az általuk vezetett kolostori, székesegyházi iskolák központjai lettek a liturgikus éneknek és költészetnek. Munkásságuk nyomán nemcsak a himnuszköltészet újult meg, de egy új, többé-kevésbé egységes szokást alakítottak ki a himnuszéneklés rendjében. A szakirodalom e tevékenység eredményeként kialakított egységes hymnariumot is feltételez (Benedictus de Aniane, 819-i aacheni zsinat, „Reichshymnar”).⁶ A *Codex Albensis* incipitjeiből kielemezett jelentős számú németországi himnusz is arra vall, hogy a fehérvári királyi székesegyházban mintaként használt gyűjtemény német földről származott. Közöttük a legjelentősebb a mainzi „birodalmi katedrális” érsekének, Rabanus Maurusnak (†856) hét himnusza, amelyek az idézett

⁴ A jegyzéknek hiányos vázlata és rövid értékelése a hasonmás kiadás bevezetőjében is megvan. Vö. *Codex Albensis i. m.* 29-33.

⁵ IX-X. századi német és Sankt Gallen-i eredetűek: Aeterna caeli, Aeterne rex, Ave maris, Clarum decus, Conditor alme, Deus tuorum, Ecce iam, Exultet caelum, Fit porta, Gaude visceribus, Hymnum dicamus, Iesu nostra, Iesu salvator, Martyr Dei, Martyris Christi, Quem non, Stephano primo, Te lucis, Verbum supernum, Virginis proles, Vita sanctorum, Vox clara. - Galliai: Beata nobis, Christe redemptor, Martine confessor. - Bizonytalan (észak-itáliai?): Gesta sanctorum.

⁶ *Handbuch der Kirchengeschichte.* Hrsg. Hubert Jedin. III/1. Bd. Freiburg-Basel-Wien, 1966. 365-380. Vö.: Szövérfy I. 212-216., 313.

veronai hymnariumban és az itáliai bencés forrásokban is szerepelnek, és közülük hat a magyarországi használatban a középkor végéig általánosan megmaradt. Csupán a Keresztelő Szent János ünnepének laudes-himnusa (*Praeco praeclarus*) tűnt el nyomtalanul.

Kettő kivételével a fehérvári hymnariumnak valamennyi darabja a X. század vége előtt keletkezett. Az első, a *Chorus novae* kezdetű népszerű húsvéti vesperás-himnusz az ezredfordulón Fulbertus de Chartres-től (†1029), a jeles galliai székesegyházi iskola megteremtőjétől és felvirágoztatójától való. Ismerjük magyarországi kapcsolatait. 1020-22 táján Bonipertus püspök a pécsi székesegyházi iskola számára tőle kért egy Priscianus-kódexet.⁷ A húsvéti himnusz az itáliai forrásokban nincs meg, de a középkor végéig megtalálható számos hazai kódexben és a nyomtatott magyarországi breviáriumokban. A szerzőtől történt közvetlen átvételnek semmi bizonyítéka sincs. Feltehetően németországi közvetítéssel került magyar földre.

A másik XI. század elején keletkezett darab a *Salve crux* kezdetű Szent Kereszt-himnusz, amelynek szerzője Heribert von Rothenburg (†1042) eichstätti püspök, a mainzi érsek suffraganeusa. Ezt a himnuszt Európa-szerte jól ismerték, és a XII. századi hagyomány a szentként tisztelt II. Henrik császárnak (1002-1024), Szent István sógorának is tulajdonította; két bencés eredetű kódexben ugyanis ez a felirat olvasható: *Versus Henrici imperatoris de sancta cruce, Hymnus Henrici regis in festo inventionis sanctae crucis*. A hazai középkori használata általános volt, és a *Codex Albensis* utalásai között való felbukkanása talán még a Szent István király idejében Magyarországon keresztül megindult jeruzsálemi zarándoklatokkal is összefüggésbe hozható.

Mindent összevéve elmondhatjuk, hogy a magyar kereszténység kezdetén használt hymnarium érintetlen formában bontakozik ki a *Codex Albensis* incipitjei nyomán. A fehérvári antifonáléhoz tartozó, a helybéli monostori iskolában és a királyi bazilika kórusában használt hatvanhét himnuszt tartalmazó gyűjteményt minden bizonnyal a Szent István király feleségének, Boldog Gizellának, II. Henrik császár húgának kíséretében magyar földre érkezett német hittérítő bencések Németországból, a Rajna vidékéről hozták magukkal.⁸

A mise verses szövegeinek, a sequentiáknak a XI. század elején magyar földre került törzsanyagára a himnuszokéhoz hasonló módszerrel, de csak későbbi forrásból tudunk következtetni. Egyetlen Árpád-kori misekönyvünk a *Németújvári Missale* a XIII. század első feléből való. Nevét őrzési helyéről kapta. Tartalmát tekintve a magyarországi középkori liturgikus gyakorlatot tükrözi és hazai használatra készült.⁹ Benne az egyházi év ünnepeinek miséinél és a kódex végén egy rövid sequentiariumban összesen harmincöt sequentia található. Ezek betűrendes jegyzékét a *II. tábla* (a himnuszokéhoz hasonló bemutatásban) tartalmazza. Valamennyi a műfajnak korábbi, úgynevezett „régí stílusú” korszakából való. Jellemzőjük a

⁷ Migne: *Patrologia latina*. Vol. 141. 120. Magyarul: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Kiad. Makkai László, Mezey László. Bp., 1960. 109., 318-319.

⁸ A *Codex Albensis* eredetét illetően a szentek ünneprendjének vizsgálata során ugyanerre a megállapításra jutott Györffy György: *István király és műve*. Bp., 1977. 75., 366.

⁹ *Bibliotheca Ordinis Fratrum Minorum Neocastrensis* (Güssing, Németújvár) in Austria; jelzet: M. 28. - Radó, Polycarpus: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Bp., 1973. 78-86.; Magyar, Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing (1638-1978)*. Güssing, 1980. 250-252. - Dobszay László feltételezi, hogy a misekönyvet a zágrábi egyházmegye valamelyik plébániáján használták (*Árpád-kori kottás misekönyvünk provenienciája*. Bp., 1984. 7-12. /Zenetudományi Dolgozatok/)

metrikus, rím nélküli sorokból szerkesztett strófa párok sorozata, páronként új dallammal, szövegükben a melódiához alkalmazkodó formával. A gyűjteménynek legősibb darabja Venantius Fortunatus Szent Kereszt-himnusza nem sequentia és alkalmazása szerint a misekönyvben a nagyhéti liturgia része. Korai a Nagy Károly környezetébe tartozott Alcuinus (†804) Szent Mihály-éneke (*Summi regis*) és két galliai eredetű darab (*Rex omnipotens*, *Salve porta*). A gyűjtemény nagy része, összesen tizennyolc darab azonban már Notker Balbulus (†912) *Liber hymnorum*ából való, és ezt a IX-X. századból még négy Sankt Gallenben használt sequentia egészíti ki. Feltehető tehát, hogy a magyarországi kereszténység kezdetekor ide került sequentiarumnak ez lehetett a törzsanyaga. Ehhez a *Németújvári Missale*ban még néhány XI. századi darab járul. Így a reichenauai bencésnek, Hermannus Contractusnak (†1054) Mária-éneke (*Ave praeclara*), a század második feléből Godescalcus Lintpurgensisnek (†1098), IV. Henrik császár udvari káplánjának két szerzeménye (*Caeli enarrant*, *Laus tibi Christe qui*). Mindezt még öt ismeretlen szerzőjű sequentia egészíti ki a 11. századból (*Ave Maria*, *Congaudentes exultemus*, *Plausu chorus*, *Verbum bonum*, *Martyr milesque*). Ez utóbbiakat „átmenetinek” szokás minősíteni, mivel formájukban átvezetnek a himnuszok mintájára szerkesztett „új típusú”, a párizsi Szent Viktor-i Ádám (†1192) nevével jelzett sequentiákhoz.¹⁰ A XIII. századi *Németújvári Missale* sequentiái között tehát a Notker Balbulusszal és a Sankt Gallen-i darabokkal zárul az a csoport, amely a *Codex Albensis* hymnáriumával párhuzamosan Gizella királynét kísérő bencések révén kerülhetett magyar földre. Az „átmeneti” típusú darabok pedig valamivel később, de még a XI. század folyamán a Rajna-vidéki, német székesegyházi és kolostori szokásból kerültek a magyarországi liturgikus gyakorlatba.

A *Németújvári Missale*ban találjuk a legrégebb, feltehetően magyarországi szerzőtől való sequentiát *Omnes una celebremus* kezdettel a Pünkösöd utáni vasárnapokra (*dominicus diebus*). Ezt a kódex első lapjára utólag, de az íráskép tanúsága szerint még a XIII. században írták be. Magyar eredetét legjobban az bizonyítja, hogy kereken harminc hazai kódexben és valamennyi középkor végi magyarországi nyomtatott misekönyvben megtalálható. Csak elvétve és későn kerülhetett magyar területről egy-két közeli német vagy cseh egyházmegyébe, kolostorba (St. Emmeram, Salzburg, Olomouc).

Szövege a következő:

1a.Omnes una celebremus, Celebrando veneremur Christi nunc sollemnia.	1b.Ecce, dies magnus Dei, Dies summus requiei Dies est dominica.
2a.In qua mundus sumpsit exordium, In qua vita cepit initium, haec est dies.	2b.In qua Christus contrivit inferos, Plasma suum vexit ad superos, Haec est dies.
3a.In qua pax apostolis Datur clausis ianuis A divino munere.	3b.In qua sancti spiritus Sunt repleti gratia Doctores ecclesiae.
4a.In eadem sumitur Tuba evangelii Praedicandi populo.	4b.Est in hac prohibitum, Ne fiat pontificum Nisi consecratio.

¹⁰ Szövérfy I. 409-415. („Übergangsperiode”, „Übergangsstil”). In: Szövérfy, Josef: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*. 1-2. köt. Berlin, 1964-65.

5a.Ergo debet venerari
Et devote celebrari
Dies tam sanctissima.

6a.In aeterna requie
Nostrae vivant animae
Redemptoris gratia.

5b.Celebrantes veneremur
Et devote postulemus,
Ut die novissima.

6b.Ibi felix, qui meretur
Ut cum Christo collocetur
In caelesti patria.

Az Árpád-kori magyarországi liturgikus költészetnek kétségtelen ez egyik legszebb darabja.¹¹ Formájában az „átmeneti” stílus jegyeit viseli. Hat egymásnak felelgető strófa párban a 4, 7, 8 és 10 szótagos sorok három-három soros versszakokba rendezve váltakoznak és a dallam páronként e strófaképletekhez igazodik. Az 1a-b szakasz az Úr napjának, a vasárnapnak ünneplésére szólít jól felépített gondolatrítmussal, fokozással. A 2. és 3. verspár az 1b szakaszban elhangzott *Ecce*-t négyszer visszhangozva *In qua* rámutatással az üdvösség történetének, Jézus működésének vasárnapokhoz kapcsolódó eseményeit, a teremtetést, a húsvéti történetet, a Szentlélek eljövételét idézi. A 4a-b verspár az egyháznak a vasárnap megszentelésére, a prédikálásra és a mise bemutatására vonatkozó előírásaira utal. Az 5a-b verspár visszhangozza a sequentia első sorában hallott *celebratiora*, a mise bemutatására való felhívást, amely a 6a-b záró strófák kicsengésében a vasárnap igazi „pihenéséhez”, a Megváltó kegyelmének éltető erejével elnyert örök üdvösségre vezet. A formájában, gondolati tartalmában művészien megszerkesztett ének ismeretlen szerzőjének a hazai középkori liturgikus költészetünk egyik legrégebb és legnépszerűbb darabját köszönhetjük.

Az Árpád-kori kezdeteknek itt bemutatott gazdag hagyatéka, százhárom liturgikus vers, magyar földön a középkor folyamán majdnem hiánytalanul tovább élt. A *Codex Albensis*ből idézett hatvanhét énekből hatvanhárom a *Breviarium Strigoniense* velencei 1480-i kiadásában, a *Németújvári Missale* harmincöt sequentiájából pedig harminckettő az 1480-i veronai *Missale dominorum ultramontanorum* lapjain még megvolt.

I. tábla

Codex Albensis

Kezdősor

Szerző, keletkezési idő, irodalmi utalás

17^v, 26

A solis ortus cardine - Nativitas Domini

5. sz. Sedulius.

Szövérfy I. 98-101., Chevalier 26. AH 50, 58.

5^v, 52, 114^v

Ad sacrum divisio: Iste confessor

-

¹¹ Szövegét és dallamát közölte: Rajeczky, Benjamin: *Melodiarium Hungariae Medii Aevi*. I. Bp., 1956. 170-171.

38^v

Aeterna caeli gloria - Feria VI. laudes

9.sz. Szövérfy II. 449., Chevalier 610., AH 51, 32.

91

Aeterna rex altissime - Ascensio Domini

9/10. sz. Szövérfy II. 449., Chevalier 654., AH 51, 94.

36^v

Ales diei nuntius - Feria III. laudes

4. sz. Prudentius.

Szövérfy I. 82, 86-88., Chevalier 795., AH 50, 23.

104

Aurea luce et decore - Petrus et Paulus

6. sz. Elpis(?).

Szövérfy I. 122-123., Chevalier 1596., AH 51, 216.

47, 55

Ave maris stella - Purificatio Mariae

9. sz. St. Gallen.

Szövérfy I. 219-220, II. 450., Chevalier 1889.,

AH 51, 140.

97

Beata nobis gaudia - Pentecostes

10. sz.

Szövérfy II. 450., Chevalier 2339-2340., AH 51, 97.

37

Caeli Deus sanctissime - Feria IV. vespervas

10. sz. Gregorius Magnus(?).

Szövérfy I. 142., Chevalier 3484., AH 51, 36.

87, 89

Chorus novae Ierusalem - Pascha

10/11. sz. Fulbertus de Chartes.

Szövérfy I. 342, 353-5., Chevalier 2824., AH 50, 285.

60

Christe qui lux es - Quadragesima

6. sz. Caesarius Arelatensis.

Szövérfy I. 112., Chevalier 2933., AH 51, 21.

125^v, 128

Christe redemptor omnium - Omnes sancti

10. sz. Szövérfy I. 342, 348., Chevalier 2959., AH 51, 150.

120^v

Christe sanctorum decus - Michael

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222, 225; II. 450., Chevalier 2995-3001.,

AH 50, 197.

61^v

Clarum decus ieinuii - Quadragesima

10. sz. Chevalier 3362., AH 51, 57.

1^v, 3, 5^v, 8, 10

Conditor alme siderum - Vesperas

10. sz. Chevalier 3733-3734., AH 51, 46.

16, 18, 24, 26

Corde natus es parentis - Nativitas

4. sz. Prudentius(?).

Szövérfy I. 82., Chevalier 2902., AH 50, 25.

32^v, 55, 57

Deus creator onmium - Vesperas

4. sz. Ambrosius.

Szövérfy I. 51., Chevalier 4426., AH 50, 13.

120, 143

Deus tuorum militum - Commune martyris

10. sz. Szövérfy II. 450., Chevalier 4533., AH 51, 130.

43^v

Doctor egregie divisio: - Aurea luce

-

34^v, 59

Ecce iam noctis - Laudes

10. sz. Szövérfy II. 450., Chevalier 5129-5130., AH 51, 31.

60

Ex more docti - Quadragesima

10. sz. Gregorius Magnus(?).

Szövérfy II. 450., Chevalier 5610., AH 51, 55.

14, 20^v, 45

Exultet caelum - Commune apostolorum

10. sz. Szövérfy II. 450., Chevalier 5832., AH 51, 125.

103

Felix per omnes - Petrus et Paulus

8/9. sz. Elpis(?).

Szövérfy I. 123-124, 194., Chevalier 6060., AH 50, 141.

90^v, 91

Festum nunc celebre - Ascensio Domini

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222., Chevalier 6264., AH 50, 192.

47, 113

Fit porta caeli pervia - Maria

10. sz. Chevalier 6346.

111^v

Gaude visceribus mater - Assumptio Mariae

10. sz. Szövérfy I. 341. Chevalier 7042., AH 51, 144.

93

Gesta (Festa?) sanctorum martyrum - Georgius

10. sz. Chevalier 7271., AH 14, 76.

29, 31, 32

Hostis Herodes impie - Epiphania

5. sz. Sedulius.

Chevalier 8073., AH 50, 58.

37^v

Hymnum dicamus Domino - Triduum sacrum

10. sz. Chevalier 8266., AH 51, 76.

97

Iam Christus astra ascenderat - Pentecostes

4/5. sz. Szövérfy II. 451., Chevalier 9215., AH 51, 98.

8, 43, 50

Iesu corona virginum - Commune virginum

4. sz. Ambrosianus.

Szövérfy II. 451., Chevalier 9507-9508., AH 50, 20.

90^v

Iesu nostra redemptio - Ascensio Domini

9/10. sz. Chevalier 9582., AH 51, 95.

127^v

Iesu salvator saeculi - Omnes sancti

9/10. sz. Chevalier 9677., AH 51, 152.

36

Immense caeli conditor - Feria II. vespas

9/10. sz.(?) Gregorius Magnus(?).

Szövérfy I. 142., II. 451., Chevalier 8453., AH 51, 35.

4, 5v, 24, 50, 50^v, 53^v, 54, 114^v, 123, 144^v

Iste confessor - Commune confessorum

8. sz. Szövérfy II. 451., Chevalier 9136., AH 51, 134.

35

Lucis creator - Vesperas

9. sz. Gregorius Magnus(?), Szövérfy I. 142, II. 451.,
Chevalier 10691., AH 51., 34.

37^v

Lux ecce - Feria V. laudes

4. sz. Prudentius.

Szövérfy I. 82., Chevalier 10810-10811., AH 50, 24.

37^v

Magnae Deus - Feria V. vespas

9. sz. Gregorius Magnus(?).

Szövérfy I. 142., II. 451., Chevalier 10934., AH 51, 37.

128

Martine confessor Dei - Martinus

10. sz. Szövérfy I. 321., Chevalier 11189., AH 27, 218.

20, 28, 48^v, 110^v, 115, 144

Martyr Dei - Commune martyrum

9. sz. Szövérfy I. 214., Chevalier 11228., AH 51, 129.

109^v

Martyris Christi - Laurentius

10. sz. Chevalier 11268., AH 51, 193.

37

Nox et tenebrae - Feria IV. laudes

4. sz. Prudentius.

Szövérfy I. 82., Chevalier 12402., AH 50, 23.

34^v

Nunc sancte nobis - Ad tertiam

4. sz. Ambrosianus.

Szövérfy I. 51., Chevalier 12586., AH 50, 19.

118^v

O crux ave divisio: - *Veilla regis*

-

71^v

Pange lingua gloriosi proelium - Passio Domini

6. sz. Venantius Fortunatus.

Szövérfy I. 129., II. 452., Chevalier 14481., AH 50, 71.

38^v

Plasmator hominis - Feria VI. vespas

9. sz. Gregorius Magnus(?).

Szövérfy I. 142., Chevalier 14968., AH 51, 38.

101^v

Praeco praeclarus - Iohannes Baptista

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222., Chevalier 15262., AH 50, 198.

31, 32^v

Quem non praevalent - Epiphania Domini

10/11. sz. Chevalier 16303., AH 54, 9.

115^v

Quem terra pontus - Assumptio Mariae

6. sz. Venantius Fortunatus.

Szövérfy I. 129., Chevalier 16347., AH 50, 86.

45^v

Quod chorus vatum - Purificatio Mariae

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222., Chevalier 1681., AH 50, 206.

14^v, 22^v, 45

Quorum praeceptor divisio: Exultet caelum

-

35

Rector potens verax Deus - Ad sextam

4. sz. Ambrosianus.

Szövérfy I. 51., II. 452., Chevalier 17061., AH 50, 20.

35

Rerum Deus tenax vigor - Ad nonam

4. sz. Ambrosianus.

Szövérfy I. 51., II. 452., Chevalier 17328., AH 50, 20.

23^v, 29, 41^v, 102^v, 108^v, 1098, 119^v

Rex gloriose martyrum - Commune martyrum

6. sz. Szövérfy II. 453., Chevalier 17453., AH 51, 128.

94^v

Salve crux sancta - Inventio crucis

10/11. sz. Heribert von Rothenburg.

Szövérfy I. 369., Chevalier 17875., AH 50, 291.

28^v, 29

Salvete flores - Innocentes

4. sz. Prudentius.

Szövérfy I. 82, II. 453., Chevalier 18342-18344., AH 50, 27.

39^v, 108^v, 141^v, 146

Sanctorum meritis - Commune martyrum

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222, II. 453., Chevalier 18607., AH 50, 204.

35^v

Splendor paternae - Feria II. laudes

4. sz. Ambrosius.

Szövérfy I. 51, II. 453., Chevalier 19349., AH 50, 11.

18^v, 20^v

Stephano primo. - Stephanus protomartyr

10/11. sz. Chevalier 19487., AH 14, 28.

33

Te lucis ante terminum - Completorium

9. sz. Szövérfy II. 453., Chevalier 20138., AH 51, 42.

36^v

Tellurius ingens - Feria III. vespas

9. sz. Gregorius Magnus(?).

Szövérfy I. 142, II. 453., Chevalier 20268., AH 51, 36.

80^v

Tellus ac aethera - Caena Domini

6. sz. Flavius de Châlon-sur-Saône.

Szövérfy I. 126., Chevalier 20271., AH 51, 77.

122^v

Tibi Christe - Michael

10. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 222., Chevalier 20455., AH 50, 207.

100^v

Ut queant laxis - Iohannes Baptista

8. sz. Paulus Diaconus(?).

Szövérfy I. 186, II. 454., Chevalier 21039., AH 50, 120.

96^v, 98, 98^v, 136

Veni creator spiritus - Pentecostes

9. sz. Rabanus Maurus(?).

Szövérfy I. 220, II. 454., Chevalier 21204., AH 50, 193.

15^v

Veni redemptor - Nativitas

4. sz. Ambrosius.

Szövérfy I. 51., Chevalier 21234., AH 2, 36.

1^v

Verbum supernum - *Adventus Domini*

10. sz. Szövérfy II. 454., Chevalier 21391., AH 51, 48.

70

Vexilla regis - *Passio Domini*

6. sz. Venantius Fortunatus.

Szövérfy I. 129, 135-136, II. 454., Chevalier 21481.,
AH 50, 74.

7^v, 8, 41^v, 48^v, 106, 131^v

Virginis proles - *Commune virginum*

9. sz. Szövérfy I. 341, II. 454., Chevalier 21703., AH 51, 137.

87

Vita sanctorum - *De sanctis*

10/11. sz. Chevalier 21977., AH 51, 90.

2^v

Vox clara - *Adventus Domini*

10. sz. Chevalier 22199., AH 51, 48.

II. tábla

Németújvári Missale

Kezdősor

Szerző, keletkezési idő, irodalmi utalás

263^v

Agone triumphali - Commune martyrum

Notker. Szövérfy I. 290., Chevalier 772., AH 53, 370.

265^v

Ave Maria, gratia plena, Dominus tecum, virgo serena
Maria

10. sz. Szövérfy I. 416., Chevalier 1879., AH 54, 337.

265

Ave praeclara maris stella - Maria

Hermannus Contractus.

Szövérfy I. 376-378., Chevalier 2045., AH 50, 313.

156^v

Benedicta semper - Trinitas

10. sz. St. Gallen.

Szövérfy I. 300, 325., Chevalier 2431-2434., AH 53, 139.

259^v

Caeli ennarrant - Divisio apostolorum

Godescalcus Lintpurgiensis.

Szövérfy I. 409., Chevalier 3488., AH 50, 344.

262^v

Clare sanctorum - Commune apostolorum

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 3336., AH 53, 376.

199

Concentu parili - Purificatio Mariae

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 3694., AH 53, 171.

227^v

Congaudent angelorum - Assumptio Mariae

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 3782., AH 53, 179.

262

Congaudentes exultemus - Nicolaus

11. sz. Szövérfy I. 414., Chevalier 3795., AH 54, 95.

243

Deus in tua virtute - Andreas apostolus

10. sz. St. Gallen.

Szövérfy I. 292, 325., Chevalier 4449., AH 53, 210.

30

Eia recolamus - Nativitas Domini

10. sz. St. Gallen.

Szövérfy I. 93, 425., Chevalier 5323., AH 53, 23.

36^v

Festa Christi - Epiphania Domini

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 6111., AH 53, 50.

31^v

Hanc concordi - Stephanus protomartyr

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 7662., AH 53, 345.

32^v

Iohannes Iesu Christo - Iohannes evangelista

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 9755., AH 53, 276.

132^v

Laudes Salvatori - Pascha

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 10417., AH 53, 65.

225^v

Laurenti David - Laurentius martyr

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 10489., AH 53, 283.

33^v

Laus tibi Christe patris - Innocentes

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 10548., AH 53, 261.

260^v

Laus tibi Christe qui - Maria Magdalena

Godescalcus Lintpurgiensis.

Szövérfy I. 409, 411., Chevalier 10551., AH 50, 346.

201^v

Martyr milesque Christi - Georgius martyr

10. sz. Chevalier 11243., AH 53, 250.

28

Natus ante saecula - Nativitas Domini

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 11903., AH 53, 20.

240

Omnes sancti seraphim - Omnes sancti

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 14061., AH 53, 196.

1

Omnes una celebremus - Die dominica

11/12. sz. Magyarországi.

Chevalier 14065., AH 54, 268.

124

Pange lingua gloriosi proelium - Dominica passionis

Venantius Fortunatus.

Szövérfy I. 129., Chevalier 14481., AH 50, 71.

216

Petre summe - Petrus et Paulus

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 14871., AH 53, 336.

263

Plausu chorus laetabundo - Matthaeus apostolus

11. sz. Szövérfy I. 416., Chevalier 15066., AH 55, 9.

264^v

Psallat ecclesia mater - Dedicatio ecclesiae

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 15712., AH 53, 398.

264

Quid tu virgo mater - De uno martyre

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 16675., AH 53, 379.

146^v

Rex omnipotens - Ascensio Domini

9. sz. Szövérfy I. 302., Chevalier 17479., AH 53, 111.

16

Salve porta perpetuae - Maria

10. sz. Chevalier 18127., AH 53, 188.

213

Sancti Baptistae Christi - Iohannes Baptista

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 18521., AH 53, 267.

150^v

Sancti Spiritus assit - Pentecostes

Notker. Szövérfy I. 291., Chevalier 18557., AH 53, 119.

231

Stirpe Maria regia - Nativitas Mariae

Notker. Szövérfy I. 292., Chevalier 15504., AH 53, 162.

235^v

Summi regis archangele - Michael

Alcuinus. Szövérfy I. 191., Chevalier 19735., AH 53, 312.

2^v

Verbum bonum et suaue - Commune Maria

11. sz. Szövérfy I. 414-415., Chevalier 21343., AH 54, 343.

264

Virginis venerande - Commune virginis

10. sz. St. Gallen.

Szövérfy I. 293, 325., Chevalier 21717., AH 53, 395.

A tanulmány megjelent:

A katolikus egyház Magyarországon. Szerk. Somorjai Ádám, Zombori István. Bp., 1991. 93-106. (Ecclesia Sancta 1.)

A domonkosok magyarországi sequentia-költészetéről

A hazai eredetű latin liturgikus költészet szöveges vizsgálatánál más európai országokhoz hasonlítva kevés egykorú forrás áll rendelkezésünkre. Jelenleg 34 kéziratos és 25 nyomtatott misekönyvet és graduálét, továbbá 39 kéziratos és 21 nyomtatott breviáriumi forrást ismerünk. Ehhez járul néhány töredék és a más típusú forrásokban található vendégszövegek. Mindezekben nyolc verses officiumot, 34 himnuszt, néhány verses antifonát, 39 sequentiát és prosát, félszáznyi alleluia-verset és tropust találunk, amelyek csak magyarországi forrásokból ismeretesek és hazai eredetük bizonyítható. A magyar földön keletkezett verses szövegeket tartalmazó kódexek együttesében a középkori magyarországi domonkos liturgiát két misekönyv-kódex képviseli.

A két domonkos missale Batthyány Ignác erdélyi püspök 1788-ban alapított gyulafehérvári könyvtárába tartozik. E könyvtár történetéből tudjuk, hogy az alapító még egri prépost korában, 1775-1785 között a Felvidéken megvásárolta többek között a lőcsei plébánia régi könyvtárát az 1539-ben meghalt Johann Henckel plébános, korábban kassai lelkész könyveivel együtt. Henckel Kassáról vitte magával az ottani domonkosok középkori kódexeit is. Szentiványi Róbertnek a gyulafehérvári *Bibliotheca Batthyanyana* kódexeiről 1958-ban kiadott katalógusában is megtalálhatók az ide vonatkozó megjegyzések, a lőcsei plébánia egykorú jelzetei, possessor bejegyzései. A két domonkos missáléból ezek a bejegyzések ugyan hiányoznak, Batthyány Ignác említett vásárlásai alapján azonban mégis nagyon valószínű, hogy ezek a kassai kolostorból származnak. Magyar domonkos eredetüket mindenesetre a mise állandó részeinek sajátosságai, továbbá a domonkos és magyarországi szentek szövegei bizonyítják.¹²

¹² A kódexek jelzete: Ms. I. 25 és Ms. I. 50.; jelenleg csak az OSzK-ban őrzött mikrofilmek alapján kutathatók. Leírásuk már Cseresnyés András könyvtáros 1824-1826 táján összeírt kéziratos katalógusában (*Conscriptio Bibliothecae Musei Batthyanyani*) benne volt a régi jelzettel. Veszely Károly félbemaradt nyomtatott katalógusában (*Gyulafehérvári füzetek I.*, Kolozsvár, 1861) ugyan nem szerepelnek, de Beke Antal 1871-ben kiadott jegyzékében (*Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae dioecesis Transsylvaniensis*. Károly-Fehérvár, 1871) és Varjú Elemér *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár* című, a MKsz., 1899-1901. évfolyamaiban folytatásokban közölt ismertetésében már részletesen foglalkozott a két missáléval. Végül Szentiványi Róbert 1958-ban megjelent kódex-katalógusában szűkszavú, de pontos leírásuk található (*Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*. Editio quarta retractata, aucta, illuminata. Curam gerebant A. Hencz et V. Keserű. Szeged, 1958.); Július Sopko: *Codices medii aevi qui in bibliothecis Slovaciae asservantur ac olim asservabantur*. - Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie. II. *Codices Latini medii aevi qui olim in bibliothecis Slovaciae asservantur et nunc in Hungaria et Romania asservantur*. - Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku. Martin, 1982, Matica Slovenská. Nr. 292. (Ms I. 25.) Sopko az Ms I. 50 jelzetűt nem tartja kassai származásúnak, mint ahogy Eva Selecká Mârza sem: *A Középkori Lőcsei Könyvtár*. Szeged, 1997. /Olvasmánytörténeti dolgozatok VII./ p. 55. Nr.36. Mârza nem ismeri Holl Béla 1989-ben megjelent közleményét, így a kódex datálásában Szentiványit és Sopkot követi. (szerk.)

A továbbiakban röviden három kérdésre szeretnénk feleletet adni: meg kell határoznunk (1) a két kódex korát, (2) a bennük található sequentia-gyűjtemények eredetét és keletkezési idejét, (3) jellemeznünk kell a magyarországi eredetűnek tartott sequentiákat.¹³

A két misekönyv közül a régebbi az *Ms. I. 50.* jelzetű kódex, amelyet a következőkben *A-kódex*nek nevezünk. Nagysága 27,5 x 18,5 cm, terjedelme 371 levél. Írása különböző kezeztől származó gótikus könyvírás. Kalendáriumában a magyar szentek közül megtalálható Szent László és Szent Imre, hiányzik azonban Szent István. Mindhárom magyar szent megvan a nagyhét szombatján mondott Mindenszentek litániájában. Több hiányzó szent miséjét pedig a *Commune sanctorum* végére másolták (ff. 339-351v.) A kódex keletkezési idejének meghatározásához az üres lapokra utólag beírt miseszövegek játszanak döntő szerepet. Így a 371. levélen, tehát a kódex legvégén találjuk az Úrnapja (*Festum Sanctissimi Corporis Christi*) miséjét. Ezt az ünnepet 1323-ban a Barcelonában tartott egyetemes káptalan írta elő az egész domonkos rend számára kötelezően. Ugyancsak utólagos beírás a 213v-214v. levélen a *De tempore* és a *De sanctis* rész között üresen maradt lapokon Aquinói Szent Tamás miséje és translatiojának könyörgése. A depositio ünnepét (március 7.) az 1326-ban tartott párizsi, a translatioét (január 25.) pedig már jóval később, az 1370-ben tartott valenciai egyetemes káptalan rendelte el. Az Úrnapja és Szent Tamás sequentiái (*Lauda Sion Salvatorem, Laetabundus exultemus*) a rendi sequentiarium pótlásának elején található; ezt a részt már a missale elkészültekor állíthatták össze és köthették a kódex törzséhez. Az *A-kódex*et tehát a 14. század első harmadában, közelebről 1323-1326 táján másolhatták.¹⁴

Néhány évtizeddel későbbi az *Ms. I. 25.* jelzetű misekönyv, amelyet *B-kódex*nek nevezünk. Nagysága 34,5 x 24,5 cm, jelenlegi terjedelme 195 folio. Írása különböző kezeztől származó gótikus könyvírás. A kódexben jelentős hiányok vannak; így csonka a kalendárium, benne csak az első négy hónap van meg. Nagyobb hiány van a 163v. levél után a *De Sanctis* részben is: a szentek naptári rendjében sorakozó misék június 26. (*SS. Ioannis et Pauli*) és november 22. (*S. Caeciliae*) között hiányoznak. A misekánon eredeti másolatát is nagyrészt eltávolították és helyébe a 86-93. folio számozással feltehetően egy korábbi misekönyvből kiemelt, nagybetűs és jobban olvasható kánont illesztettek. Az eredeti kánonszöveg-másolatból megvan az eleje, a *Communicantes* és a végén a Pater noster bevezető könyörgés (*Praeceptis salutaribus moniti*). Az eredeti kánonszöveg elejéről lemaradt levélen a bal hasáb alsó felében található az egyetlen képzőművészeti vonatkozású emlék, egy kisméretű kánonkép, egyszerű tollrajz a megfeszített Jézussal, Szűz Máriával és Szent János apostollal. A misekönyv korának meghatározásánál döntő, hogy a *De sanctis* részben január 28-án található Aquinói Szent

¹³ A két kódex részletes leírását és a bennük levő ismeretlen Szent István-sequentia kritikai szövegét lásd: Holl Béla: *Novum genus melodiae. Ismeretlen Szent István-sequentia két XIV. századi domonkos missaleban.* In: *Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére.* Szerk. Galavics Géza, Herner János, Keserű Bálint. Szeged, 1990. 35-52. /Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10./ (szerk.)

¹⁴ A domonkos rend egyetemes káptalanjain hozott liturgikus előírásokat felsorolja: Leroquais, V.: *Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France. I. tom.* Paris, 1934. 6-61. (Tableau chronologique des fêtes dominicales.); Böle K.: *Adatok a domonkosrend liturgiájához és a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár idevágó kézírataihoz.* In: *A Szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből.* Kiadta Horváth Sándor. Bp., 1916. 285-286.

Tamás translatiójának teljes miséje (f. 148v). Ennek alapján állíthatjuk, hogy a B-kódexet a 14. század utolsó harmadában, 1370 után szerkesztették.¹⁵

Ezek után rátérhetünk a sequentiák vizsgálatára. Mindkét kódexben két-két külön csoportban, egy terjedelmesebb és egy rövidebb sorozatban találhatók a mise lectioját követő énekek, a sequentiák. A két csoport üres lapokkal is elkülönül egymástól, tehát a scriptorok két külön sequentia-gyűjteményt másoltak, mégpedig más-más sorrendben. A kettős sorozat magyarázatát a domonkos liturgiára vonatkozó rendi előírásokban találjuk. Ezt a rend harmadik generálisa, Humbertus de Romanis szabályozta. Őt 1254-ben a Budán tartott rendi egyetemes káptalanban választották meg. Az egész rendre kötelező ususnak mintapéldányait az ezt követő négy esztendőben *Ecclesiasticum officium secundum ordinem Fratrum Praedicatorum* címmel tizennégy könyvben (liber) készítették el. Ez ma a domonkosok római levéltárában található. A sorozatban a kilencedik könyv tartalmazza a graduálét, amelynek végén huszonhét, az egész rendre kötelezően előírt sequentia szövege és négy sorra írt dallama, notációja található.¹⁶ Ez a sorozat az *Ecclesiasticum officium* eredeti sorrendjében hiánytalanul megvan az A-kódex 360-368v levelén. A sorozat végére másolták Árpád-házi Szent Erzsébetnek *Gaude Sion quod egressus* kezdetű sequentiáját, ami már a helyi (kassai) gyakorlathoz tartozott. A domonkos ordoban ugyanis az egyetemes előírások mellett arra is volt lehetőség, hogy az egyes provinciák kolostorai a helyi (nemzeti, egyházmegyei, plébániai) szokásokhoz is alkalmazkodjanak. Ezt tükrözi mindkét misekönyvünkben a sequentiák egy kisebb csoportja. Az A-kódexben ez 11 darabból áll, és ide a helyi magyar vonatkozású ünnepek mellett a rendi ordo az *Ecclesiasticum officium* bevezetése után, de a kódex keletkezése előtt, tehát 1300-1326 között utólag felvett ünnepek sequentiáit másolták. Az A-kódexben ez a kisebb sequentia csoport megelőzi a rendit, majd két eredetileg üres és későbbi betoldásokkal teleírt levél után következik a nagyobbik csoport.

A B-kódexben a két rész fordított sorrendben, ugyancsak elkülönítve, kevés változtatással található. Előbb a 181v-186 levélen a rendi ordo eredeti gyűjteményéből 22 darab, ezt követi néhány levél kihagyással a 191-194v leveleken a tíz sequentiát tartalmazó kisebbik rész.

¹⁵ Az A-kódexet Szentiványi (i. m. 33.) a 14. század elejére, Szendrei Janka (*A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Bp., 1981. 75., M 24) feltehetően a notációt véve figyelembe a XV. századra teszi. A B-kódexet Szentiványi (i. m. 25.) XIV-XV. századnak tartja, Szendrei Janka (i. m. 75., M 25.) 1479-re, Július Sopko (Nr. 292.) 1459-re datálja. E kétféle évszám a kódex egyik késői, nehezen olvasható beírására vezethető vissza. A 195. levélen az *Ave praeclara Katharina* kezdetű sequentia után notuláris gótikus betűkkel, de a kódex valamennyi 14. századi kezétől elűtő írással a bizonytalan olvasatú 1474-es vagy 1479-es évszám látható, amely előtt az elmosódott szöveg alighanem még a nap és a hónap megjelölését is tartalmazta. E bejegyzés utólag történt és jelentése nem világos. A misekönyv 15. századra való datálását kizárja, hogy az 1451-ben kanonizált domonkos Ferrerei Szent Vince ünnepének (április 5.) nyoma sincs benne.

¹⁶ A sequentiák kezdősorát és az *Ecclesiasticum officium*ban levő pontos helyét, a folio számának feltüntetésével táblázatba foglalva ismertette Hansjakob Becker *Peregrinus Coloniensis O. P. und die Sequenz Omnes gentes plaudite* című dolgozatában /Archivum Fratrum Praedicatorum 1979. 63./.

Mindkét részben kevés változtatástól, kihagyástól eltekintve a sorrendjében is egyezik az *A-kódex* megfelelő csoportjával.¹⁷

Mindebből arra következtethetünk, hogy a két misekönyv scriptora két különböző sequentiarium-mintapéldányt használhatott. Ezek a 14. század elején, 1326 előtt már a domonkosok scriptoriumában rendelkezésre állottak. A bennük levő sequentiáknak tehát ennél korábban kellett keletkezniük.

A sequentiák kisebbik sorozatában összesen négy magyarországi eredetű darabot találunk. Közöttük az első a Szent László tiszteletére 1192 táján Váradon szerkesztett *Novae laudis attollamus*.¹⁸ Ezt egy igen gyenge latinsággal verselő klerikus a *Laudes crucis attollamus* kezdetű Szent Kereszt-sequentia szövegének és dallamának mintájára szerezte. A latin tudás hiányának lehetett a következménye, hogy a másolók emberöltőkön át javítani, emendálni igyekeztek szövegét. Ezért a ma ismert verziók, a 24 kódexben és valamennyi nyomtatott hazai missáléban meglévő szövegváltozatok a kritikai kiadás számára szinte megoldhatatlan feladatot jelentenek. Jelen esetben azonban az *A-kódex*ben levő szövegváltozat azért nagyon fontos, mert a kassai eredetnek is bizonyítéka. Több feltűnő párhuzamosság mellett ugyanis az *A-kódex* 9 teljes variáns-sora sehol más forrásban, egyedül a Kassai graduáléban¹⁹ és a szepesi káptalan graduáléjában²⁰ fordul elő.

A következő három sequentia magyarországi domonkos eredetű. Az *Inter choros supernorum* kezdetű a *B-kódex*ben (f. 191v) található a Remete Szent Antal ünnepére készült darab. Szövegét G. M. Dreves egy Göttweigben őrzött 15. századi pálos misekönyvből és a bécsi domonkosok templomának 1477-ben Stephanus Heymer megrendelésére készült misekönyve alapján közölte.²¹ A sequentia domonkos eredetét már Dreves is észrevehette, mert dallamát az *In caelesti hierarchia* kezdetű Szent Domonkos-sequentiaéval azonosította. Valóban egyezik a strófák száma, a sorok szótagszáma és helyenként szavak, sorok is a mintából valók. Példaként idézem a két sequentiából a 34-36. sort:

¹⁷ E helyen nem térhetünk ki a két csoport egyes darabjainak részletes felsorolására. Csupán a *B-kódex* két feltűnő hiányosságának magyarázatát keressük. Hiányzik ugyanis az *Ecclesiasticum officium* darabjai közül Szent Domonkosnak az *In caelesti hierarchia* kezdetű, a helyi gyűjteményből pedig Szent Lászlónak a *Novae laudis attollamus* kezdetű sequentiája. Ennek magyarázata a *B-kódex* csonkaságában keresendő. Mindkét ünnep ugyanis a *De sanctis* részben meglehetett, ahová a sollemnitas miatt a sequentiát a mise szövegébe másolták. A június 27-i és augusztus 5-i ünnepek azonban a kódexből hiányoznak.

¹⁸ *Analecta Hymnica* (továbbiakban: AH) 55, 242 (Leipzig, 1922. ed. Clemens Blume); Dankó, József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae*. Bp., 1893. 185.

¹⁹ OSzK, Cod. Lat. 172. II. f. 285.

²⁰ Szepesi Káptalan könyvtára, Ms. Mus. 1., f. 166.

²¹ AH 8, 103 (Leipzig, 1890, ed. Guido Maria Dreves); Göttweig, Stiftsbibliothek, Cod. 107. (f. 325). - Bibliothek des Dominikanerkonventes in Wien. Cod. 415 (f. 212-213). A Dreves által idézett domonkos missálét Felix Czeike katalógusa (*Verzeichnis der Handschriften des Dominikanerkonventes in Wien*. 1952) nem említette. Az elveszettnek hitt kétkötetes, gazdagon illuminált misekönyvet Körmeny Kinga találta meg.

Szent Domonkosé:

Orbem replet semine
In caelorum agmine
Tandem collocatur.

Remete Szent Antalé:

Mundum replet germine
In caelorum culmine
Tandem sublimatur.

Ez a sequentia tehát nyilvánvalóan domonkos szerzemény. Hazai eredetét alátámasztja, hogy Remete Szent Antal tiszteletének a magyar provinciában régi hagyománya volt. Patrónusként tisztelték az 1230 táján alapított pesti kolostorban, ahol 1273-ban Joannes Vercellensis generális elnökletével egyetemes káptalant is tartottak, amelyen Árpád-házi Szent Margit kanonizációjának ügyét tárgyalták. A pálosok viszont Remete Szent Antalt a névadó patrónusukkal, Remete Szent Pállal való életrajzi vonatkozások miatt (Szent Jeromos kettős életrajza!) tisztelték. A domonkos szerzésű sequentia átvétele pedig alighanem ugyancsak a Felvidék keleti felére helyezhető. Az idézett göttweigi misekönyv ugyanis eredetileg az Ausztriában, Mühldorf közelében (Göttweig-től nem messze) levő kolostorukba menekült ungvári pálosoké lehetett. Az osztrák kolostor pusztulása után vitték a magyarországi eredetű kódexeket mai őrzési helyükre, a bencések könyvtárába.²²

A következő sequentia *Gratuletur mundus iste* kezdettel Keresztelő Szent János tiszteletére készült, és megvan mind a két ismertetett domonkos missalében (f. 353 és f. 192v). Szövegét B. M. Dreves az 1511-ben Velencében nyomtatott zágrábi misekönyvből közölte.²³ Domonkos vonatkozásait kiemeli, hogy Keresztelő Szent János június 24-i ünnepét az 1300-ban Marseille-ben tartott egyetemes káptalan, rangos ünnepként, az egész rend számára kötelezően előírta. Az *A-kódex*ben levő előfordulás alapján tehát 1300 táján készült magyarországi domonkos szerzésnek tartjuk. Szövege megvan még a MR 133-as jelzetű 14. századi és a MR 170-es jelzetű Matthaeus de Mileticz által 1495-ben másolt zágrábi misekönyvekben. A zágrábi ordóba való bekerülését a boldogként tisztelt domonkos Augustinus Kazotić (Gazotto) püspök (1303-1322) liturgikus reformja magyarázza.²⁴

Utoljára hagytuk a *Novum genus melodiae* kezdetű Szent István-sequentiát, amely mindkét ismertetett domonkos misekönyvben megvan (f. 355 és f. 193v). Más forrásból nem került elő, és a hazai, külföldi szakirodalomban is egyaránt ismeretlen.²⁵ Hatvan sora tíz egymásnak felelgető, három-három soros strófa párra oszlik. Ezek összetartozását páronként az a-a-b / c-c-b rím is kiemeli. A tíz strófa párból hét 8-8-7 szótagú, a 3. és 6. 7-7-6, a 9. pár pedig 8-8-4 szótagú sorokból áll. A szöveg a két kódexben lényegtelen szövegeltérésektől eltekintve azonos. Ezekből és egy szótaghiba alapján arra kell következtetnünk, hogy mindkét másoló előtt azonos mintapéldány volt; erre különben a többi sequentia vizsgálatából is következtethetünk. Az egymásról való másolás kizárható. A sequentia keletkezési idejét tehát a fentebb már feltételezett mintapéldány alapján 1326 előtt kell keresnünk. Szerkezete, felépítése - akárcsak az imént ismertetett *Inter choro supernorum* kezdetű Remete Szent Antal-

²² Pfeiffer, N.: *Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung bis zur Tatarenwüstung 1241-1242*. Zürich, 1913. 29.; Uő: *A domonkosrend magyar zárdáinak vázlatos története*. Kassa, 1917. 54.; Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt*. Debrecen, 1938. 84-85.; Mezey László: *Irodalmi anyanyelvűségünk az Árpád-kor végén*. Bp., 1955. 26., 66., 73.

²³ AH 8, 150.

²⁴ Vö.: Kniewald, D.: *Himnodijy zagrebačke stolne erkve*. In: Kulturno-povijesni zbornik zagrebačke nadbiskupija, 1. dil. Zagreb, 1944. 344.; Uő: *Zagrebački liturgijski kodeski XI-XV. stoljeca*. Zagreb, 1940. 36-40., 56-57., 127.

²⁵ Quetif, J.-Echard, J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum*. Paris, 1719. IX.

sequentiaé, teljesen azonos az *In caelesti hierarchia* kezdetű Szent Domonkos-sequentiaával. Tehát ezt is annak dallamára szerkesztették, és ezért itt is helyenként szavak, sorok a dallam-mintából valók. Ezek bemutatását most mellőzve, a szövegnek csupán egy nagyon fontos, az éneklő közösségre utaló célzását idézzük. A második félversben, a 4-6. sorban ugyanis ez olvasható:

Cui concordet in hac die
Dulci cantu laudes piaie
Sanctae Sion filiae.

Magyarul: „Neki (azaz: Szent Istvánnak) zengjen együttesen édes dallal Sion szent leányainak kegyes dicsérete”. A sequentia tehát eredetileg apácák használatára készült.

A domonkos rend 1303-ból való kolostorjegyzéke szerint a 13. század végén a magyar provinciának harmincöt férfi és két női háza volt. Domonkos apácák éltek ekkor Veszprémben és a Buda melletti Duna-szigeten.²⁶ A női kolostoroknak liturgikus könyvekkel való ellátásáról a 13-14. század fordulóján a budai férfi rendház gondoskodhatott, ahol ekkor már rendi főiskola (*studium generale*) működött megfelelő scriptoriummal, kódexmásolókkal. Feltevésünk szerint itt őrizhették a sequentiák hagyományos rendi gyűjteményének és a pótlásoknak, helyi kiegészítéseknek mintapéldányait is. Ezekre a fentiekben ismételten utaltunk és következtetésünk szerint ezek évtizedekkel a két leírt domonkos misekönyv előtt keletkeztek. Feltehető tehát, hogy a *Novum genus melodiae* kezdetű Szent István-sequentia is 1300 táján a budai domonkosok scriptoriumának mintapéldányában már benne volt.

Az idő és a hely megfelel a magyar provinciának az írott emlékekben is viszonylag gazdag korszakával, amely az 1271-ben szentség hírében meghalt Margit sorornak, IV. Béla király leányának életéhez is kapcsolódik. A gyóntatója, Marcellus provinciális által összeállított életrajzát 1276-1300 között a budai kolostorban már harmadik átdolgozásban olvasták. 1300 táján ebből készült az a magyar fordítás, amelyet Margit-legenda címmel Ráskai Lea 1510 körüli másolatából ismerünk. A kanonizációs eljárást követően, de még 1320 előtt ugyancsak itt szerkesztették Szent Margit versbe foglalt históriáját, latin verses zsoltosmáját, amelynek 16. századi másolatát a Gömör-kódexben olvashatjuk. Ebbe a virágzó magyarországi domonkos írásbeliségbe és költészetbe jól beleilleszthető az 1300 táján keletkezett három sequentia, közöttük a Szent István tiszteletére szerkesztett „új ének”, a *Novum genus melodiae*.

A tanulmány megjelent:

Ars Hungarica 17(1989) 23-28.

²⁶ Pfeiffer idézett magyar könyvében a budai kolostorról: 34-36., a margitszigeti apácákról: 48-49.; Mezey *i. m.* 43-70., 92.

Hymnus Sz. Keresztről

1. Királyi zászlók lobognak,
Fénylik titka keresztfának,
Kin az élet megöletett,
S halálával életet nyert.
2. Kit megsebesített vala,
A bűnnek éles dárdája,
Lelkünk szennyét hogy lemosnád,
Vérrel s vízzel folyt oldalad.
3. Bételjesedett írása,
Dávid királynak mondása:
Népeknek eképpen szólván:
„Uralkodott Isten a fán”.
4. Ó áldott fa, s tekintetes,
Királyi bársonnyal ékes,
Választattál böcsültetni,
S ily szent tagokat illetni.
5. Áldott, akinek ágára
Függesztetett világ ára;
Lél szent testének mérője,
S a pokloknak meggyőzője.
6. Ó szent kereszt, reménységünk,
Üdvözlégy mi békességünk,
Nevelj bennünk igazságot,
Megrontván a gonoszságot.
7. Élő kútforrás, Szentháromság,
Téged áldunk, minden jószág;
Szent keresztnek győzedelmét,
Közöld velünk ő érdemét.
Amen.

E verses szöveg a *Vexilla prodeunt* kezdetű, Krisztus keresztfájának tiszteletére szerzett kora középkori latin himnusz fordítása, mely az 1651-ben kiadott *Cantus catholici* című egyházi énekes könyvből való.²⁷ A latin eredeti szerzője az itáliai származású Venantius Fortunatus (536-610), akit az európai irodalom történetében mint az utolsó klasszikus római költőt, egyben a meroving udvari költészet első nagy képviselőjét emlegetnek. Prózai írásain kívül ismerjük alkalmi verseit, elégiáit, dicsőítő énekeit, sirverseit, gyászódáit és egy verses útleírását. Nevét leginkább a római egyház liturgiájában általánosan elterjedt himnuszai tették

²⁷ *Cantus catholici. Régi és új deák és magyar ajátatos egyház énekek és litaniák.* [Lőcse], 1651. RMK I. 856. Hasonmás kiadása: Magyar Irodalmi Ritkaságok. 35. köt. Bp., 1935. 87-88. Szövegkiadás és jegyzetek: RMKT XVII/7. 334-335., 667. - A himnusz címét eredeti alakjában, magyar szövegét pedig a régies nyelvforma megőrzésével, de mai helyesírással közöljük.

hiressé. A latin klasszikusokon nevelődött; közülük is leginkább Vergiliust kedvelte. Életének jelentős részét Galliában, I. Klotár frank király feleségének, a középkor óta szentként tisztelt Radegund királynénak környezetében töltötte.²⁸

Radegund thüringiai királyleány volt. Kegyetlen, rokongyilkosságba keveredett férjét korán elhagyta és Poitiers közelében Krisztus keresztje tiszteletére kolostort alapított. Ide vonult vissza a világból, hogy egészen Istennek szentelve életét vezekeljen férje bűnéért. Kolostorával kapcsolatos a *Vexilla regis prodeunt* keletkezése. Radegund ugyanis Krisztus keresztjéből egy darabot kért a császártól, II. Justinustól. A Galliába megérkezett ereklyét előbb rövid ideig a tours-i püspök őrizte, majd 569. november 19-én ünnepélyes zárándokmenet vitte Poitiers-be. A királyné kolostorából ekkor ugyancsak küldöttség indult a méltó fogadásra. Ezt Fortunatus vezette, aki erre az alkalomra írta ódai szárnyalású himnuszt.²⁹

A *Vexilla regis prodeunt* a kilencedik századtól a római egyház liturgiájában állandóan szerepelt. A közös papi imádság, a zsoltosma himnuszaként énekelték az év folyamán két alkalommal, a szent kereszt feltalálásának (*Inventio S. Crucis*, május 3.) és felmagasztalásának (*Exaltatio S. Crucis*, szeptember 15.) ünnepén. Naponta ismételt vecsernye-himnusza volt a húsvét előtti két hétnek, a Krisztus szenvedését idéző *tempus passionis*nak. Nagypénteken, Krisztus halálának emléknapján, körmeneti énekként közösen énekelték, és néhány sora a kereszt előtti jelképes hódolat, az *adoratio crucis* szertartásában a közösség ajkán folyton visszatérő antifona-énekként ismétlődött. A magyar gyakorlatban a kereszt két ünnepét és a nagypénteket a középkortól kezdve a nép számára is kötelező ünnepként ülték meg. Így rendelkeztek még a XVII. század elején, Forgách Ferenc és Pázmány Péter idejében tartott esztergomi zsinatok is. A latinul nem tudó laikusoknak, a népnek igénye nyomán ezért viszonylag már elég korán több magyar fordítása is keletkezhetett e himnusznak; közülük a XVI. század elejéről a Döbrentei- és Apor-kódex fordítását ismerjük.³⁰

Előljáróban azt is meg kell említenünk, hogy Fortunatus e himnuszának eredeti szövegén az idők folyamán többször változtattak. A *Cantus catholici* magyar fordításához használt latin szöveget az énekeskönyv szerkesztője kottával közölte. Ez a verzió a VIII. Orbán pápa idejében, 1632-ben végrehajtott breviárium- és misekönyvreform szövegmódosításának eredménye, amely a századok során sok torzuláson átment himnusz- és szekvencia szövegeknek a klasszikus latin prozódia és metrika szabályai szerinti egységesítésére törekedett. Ennek során Fortunatus himnuszának két eredeti strófáját kihagyták, illetve az

²⁸ Curtius, Ernst Robert: *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern, 1954. 165., 393; Szövérfy, Josef: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung*. Bd. I. *Die lateinischen Hymnen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts*. Berlin, 1964. 128-140.

²⁹ Julian, John: *A Dictionary of Hymnology*. Vol. II. New York, 1957. 1219-1221; *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. X. Freiburg, 1965. Sp. 760.

³⁰ Martimort, Aimé-Georges: *Handbuch der Liturgiewissenschaft*. Bd. II. Leipzig, [1963]. 238; Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. Bp., 1933. 147., 161. A latin himnusza az első hazai utalást legrégebb fennmaradt antifonálénkban, a *Codex Albensis*ben találjuk (fol 70^r és 118^v). Folyamatos használatát a 16. századi énekeink nótajelzéseiben való idézése bizonyítja. Vö. *Régi Magyar Dallamok Tára I.* Bp., 1958. 168/1-2. sz. - XVI. század eleji magyar fordításai a Döbrentei- és az Apor-kódexben találhatók. Vö.: RMKT 1. 1921. 136-139. - Újabb fordítása Babits Mihálytól (*Amor Sanctus*. Bp., 1933. 72-75) és Sík Sándortól (*Himnuszok könyve*. Bp., 1943. 126-129.)

egyik helyébe egy középkori eredetű, de később keletkezett szakaszt iktattak.³¹ - A *Cantus catholicus*ben olvasható latin változat a következő:

Hymnus de S. Cruce pro Dominica Passionis

1. Vexilla regis prodeunt,
Fulget crucis mysterium,
Qua vita mortem pertulit
Et morte vitam protulit.

2. Quae vulnerata, lanceae,
Mucrone diro, criminum:
Ut nos lavaret sordibus,
Manavit unda, et sanguine.

3. Impleta sunt, quae concinit
David fideli carmine
Dicendo nationibus:
Regnavit a ligno Deus.

4. Arbor decora, et fulgida,
Ornata Regis purpura,
Electa digno stipite,
Tam sancta membra tangere!

5. Beata cuius brachiis,
Pretium pependit saeculi,
Statera facta corporis
Tulitque praedam tartari.

6. O crux ave spes unica,
Hoc passionis tempore,
Piis adauge gratiam,
Reisque dele crimina.

7. Te fons salutis Trinitas,
Collaudet omnis spiritus;
Quibus crucis victoriam
Largiris, adde praemium.

A magyar fordítás elsőként szembetűnő sajátossága a szöveghűség. A fordító sort sorral visszaadva követte a latin eredeti nyelvi fordulatait, szűkszavú célzásait. Ezzel megőrizte az eredeti felépítését, szerkezetét.

A himnusz rövid kijelentéssel, háromszavas expozícióval indul, amely a figyelem középpontjába emeli az ének tárgyát, a keresztet. A *vexilla* eredetileg jelt, jelvényt, a csatában használt fővezéri zászlót, hadi lobogót jelentett. Talán a Tours-ból Poitiers-be vonuló menetben is a császári ajándékot királyi zászlók, hadvezéri jelvények kísérhették. A jelentés később Krisztus szenvedésének jelével, jelvényével azonosulhatott. A himnuszt éneklő számára később már a kereszt tűnt fel, amely *fénylik* mint a harcban, küzdelemben használt vezéri jelvény.

³¹ VIII. Orbán reformjáról: Martimort: *i. m.* II. 393. - A himnusz latin szövegének kritikai kiadása: *Annalecta Hymnica*. Bd. L. 74.

A bevezető kijelentést hat sorban három mellékmondat követi. A latinban ezek egymásból nőnek ki: mindegyik az előtte levő tartalmát, mondanivalóját fejleszti tovább. Közülük csak az első vonatkozik közvetlenül a témát exponáló, keresztet felmutató főmondatra. A *Qua* a harmadik sor elején még a *Cruxra*, az ötödik sor *Quae*-je azonban már az előtte levő két sor szójátékában résztvevő *vita*-ra utal. Ez a *Vita* itt akár nagy kezdőbetűvel írható, hiszen az az *Élet*, amely a kereszten megsebesített, voltaképpen maga Krisztus, aki az evangéliumok szava szerint önmagát az élettel azonosítja (*János 14,6*: „*Én vagyok ... az élet*”). Az *Út*-tal indított utolsó sorpár célhatározói mellékmondata már a *vulnerata*, a *megöletett* értelmezése. A hat sor együttese a keresztfá *titkának* (*mysterium*) magyarázata: ez a fa az Életet magát hordozta, azaz Krisztust, akinek oldalán a lándzsa ütötte sebet az emberek okozták ugyan, de a belőle kifolyt víz és vér tisztára mosta őket, megszabadította gonoszságuk terhétől.

A fordító az első két strófában az eredeti gondolat felépítését és nyelvi szerkezetét a végsőkig követte. Pedig a 2-3. sor *vita-mors* ellentéte, kettőzött gondolatritmusa ugyancsak nehéz fordítási feladatot jelentett. A megoldás leleményes. Az *élet-halál* főnév pár megfordított sorrendű ismétlése a magyarban óhatatlanul ellaposodó kettőzést hozott volna. Ehelyett a 3. sorban a *megöletett* szinonim igével helyettesítette a halált, és ez az igei állítmány mozgalmassá tette a mellékmondat első felét. A 4. sorban az áttételesen értelmezett *protulitnak* a *nyert* igével való visszaadása pedig a szó szerinti fordítás tömörségét eredményezte. Ugyancsak értelmező bővítésnek tekinthetjük a második versszak harmadik sora élén a *lelkünk* szót, aminek a latinban nincs is megfelelője. De a *criminum*, a többes birtokosban álló, a sebet okozó bűn nyomában a *sordibus* kifejezés valóban testi szennnyel, piszokkal nem magyarázható.

A 3-8. sor a keresztény tanítás egyik alapvető fejezetét költői tömörséggel, sűrítéssel foglalja össze: Krisztus az emberek bűneiért vállalta a halált, a keresztáldozatot. A tételt Fortunatus a szenvedéstörténetnek egyik - az evangéliumok közül egyedül Szent Jánosnál (19,31-37) megörökített - epizódjára építette. A történet közismert: a római helytartó, Pilátus, mielőtt a három keresztre feszített testének levételére - és a közelgő ünnepek miatt azonnali eltemetésére - engedélyt adott volna, meg akart bizonyosodni halálukról. Ezért összetörette lábszárcsontjaikat. A parancs végrehajtására küldött katona azonban Krisztust már holtan találta, ezért csak oldalát döfte át lándzsájával és abból vér és víz folyt ki. A himnusz szerzője, felhasználva az evangéliumi elbeszélés kifejezéseit, négy sorba tömörítette a történetet. Az evangélium szövegéből való a *lancea* szó; viszont a *continuo exivit* helyett a klasszikusabb és szemléletesebb *manavit*, a *sanguis et aqua* helyett a költői forma törvényeinek is engedelmessé *unda et sanguine* kifejezést használta.³²

A harmadik strófa az eddigiekben evangéliumi tekintéllyel már a Szentírásra, minden hitigazság forrására alapított tételt - a teológia mindenkor hagyományos módszere szerint -, ószövetségi gyökerekre is visszavezeti. Voltaképpen már maga az idézési mód is bibliai, evangéliumi. Az Újszövetség számos helyén az író ószövetségi tekintély által előre megmondott esemény „beteljesedésére” hivatkozik. Fortunatus a *Bételjesedett* (*Impleta sunt*) indítással zsoltáros idézetet vezet be, amely Dávid királynak mondása a nép, a nemzetek számára. A citatum - „Uralkodott Isten a fán” („*Regnavit a ligno Deus*”) -, amelyet Babits Mihály a Vulgátában

³² A Vulgata megfelelő verse a következő: „*Sed unus militum lancea latus eius aperuit et continuo exivit sanguis et aqua*” (Jn 19,34). A magyar fordító ezt a játékot természetesen nem tudta egészen követni. Az evangéliumból csak a másként nem fordítható kifejezéseket tudta megtartani: *vérrel*, *vízzel*, *oldalad*. Úgy tűnik azonban, hogy az eredeti ritmusa talán ezekben a sorokban hatott leginkább rá: három sorban a metszet, sőt a 6. sorban a jambusi lejtés is hibátlan: „A bűnnek éles dárdája”.

hiányolt,³³ csak részben bibliai. A 95. zsoltár 10. verse ugyanis így hangzik: „Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit” (Hirdessétek a nemzetek közt, hogy az Úr uralkodik). A kora keresztény századok exegetái, bibliamagyarázói (Justinus, Tertullianus, Lactantius, Ambrosius, Augustinus, Leo Magnus) a *Deus* szó betoldásával, interpolálásával akarták világosabbá tenni a sor jelentését, értelmét. A toldás a magyarázatokból belekerült egyik-másik Vulgata-kéziratba is. Fortunatus zsoltáridézete ennek a hagyománynak egyik korai emléke. Az idézet eredetét talán a magyar fordító is ismerhette, hiszen a reformáció szenvedélyes hitvitáiban éppen ez és más hasonló toldások adtak alkalmat a „bibliahamisítás” vádjára.

A 13. sorral kezdődik a himnusz második fele: a 4-6. versszak, amelyben a költő megismerkedik a kereszttel, tegezve szólongatja, magasztalja, dicsőíti, könyörgéssel fordul hozzá. A latin tudatosan idézi a 2. sorból az első részt indító állítmányt (*fulgebunt*), amely itt a 13. sor végén participiumos alakban (*fulgida*) emlékeztet a királyi jelre, a himnusz tárgyára, a keresztre. Középkori kódexeink olykor szolgainak tűnő fordítása ezt a kifejezést még megőrizte,³⁴ a *Cantus catholiciből* azonban már eltűnt. A klasszikus nyelvi, retorikai szabályokra visszavezethető versbeli szerkezetet - talán „kétpillérűség”-nek is mondhatnánk - a XVII. századi fordító nem vette észre, nem érezte.

A tegezve szólongató második rész strófáit a magyar fordító az eredetitől eltérve az *áldott* és *ó* kezdőszavak ismétlésével kapcsolta egységbe. Különben itt is hűségesen fordított, többnyire szó szerint. A nyolc szótagba alig tömöríthető, bonyolult fordítási feladatot jelentő 20. sorban a *Tulitque praedam tartari* helyett az értelem szerinti pontos jelentést adja: *S a pokloknak meggyőzője*.

A 6. versszak a latinban későn keletkezett betoldás. Ezzel Fortunatusnak talán legegényibb, leglíraibb sorait helyettesítették. Ez az a rész, amellyel Babits Mihály az egész himnuszt jellemezte: „Valami misztikus érzékiség zeng benne: a Kereszt él, karjai tapsolnak s a költő ízét és illatát szívja a száraz fának, mely Krisztus tagjait érintette.”³⁵ A *Breviarium Romanum* XVII. század eleji emendátorait talán éppen ez a „misztikus érzékiség” készítette, hogy az eredeti sorok helyett *O crux, ave spes unica* kezdettel egy, a késő középkorban keletkezett és a második sorában a nagybőjt utolsó két hetére utaló (*Hoc passionis tempore*) strófát iktassanak be. Ezzel azonban a himnuszt megfosztották eredeti csattanójától, attól a résztől, ahol az egyre emelkedő, forrósodó érzelem a csúcspontához érkezik. A helyettesítő versszak racionális, tárgyilagos hangú középkori kollektóra, könyörgő-kérő imádságra emlékeztet. A magyar fordító ezt is hűségesen követte, de az időszakra utaló másik sort mással helyettesítette: *Üdvözlégy mi békességünk*. Az énekben ez az egyetlen hely, ahol eredeti mintájától tudatosan eltért. Ennek oka az lehetett, hogy a *Cantus catholici* nem készült hivatalos, liturgikus használatra. Erre vall, hogy a *Nagybőjtre való énekek* című részben a *Vexilla regis prodeunt* fordításán kívül egyházi szertartásnál használt liturgikus szöveg egy sincs.

A záró versszak - egy keresztre utaló kéréssel - a himnuszok végén szokásos, a Szent-háromságot említő doxológiát, dicsőítő éneket foglal magában.

*

³³ *Amor Sanctus* 235.

³⁴ Döbrentei-kódex: Ékes és fényleő diszes fa; Apór-kódex: Ékes a fa és fenyves.

³⁵ Babits Mihály: *Az európai irodalom története I.* Bp., é. n. 146-147. - A kimaradt latin versszak így hangzik: „Fundis aroma cortice / Vincis sapor nectare, / Jucunda fructu fertili / plaudis triumpho nobili.”

A forma szempontjából a himnusznak magyarra való átültetése a fordító számára kettős feladatot jelentett. Egyfelől adva volt a latin vers ambroziánus strófája; másfelől viszont a szöveget a himnusz hagyományos gregorián dallamához kellett alkalmaznia, amelynek hangjegyeit a *Cantus catholici*-ben a latin szöveg élén, az első versszak szövege fölött találjuk. Az egyes szótagokat sok hajlítással éneklő, úgynevezett neumás dallamra való alkalmazás, „hozzáigazítás” a korabeli kántorok gyakorlata szerint a XVII. század folyamán még tág lehetőséget nyújtott a sorok szótagszámának ingadozására. Ezzel szemben az ambroziánus nyolcas, amely a korai keresztény himnuszirodalom V. századi művelőjéről és rendszerezőjéről, a milánói Szent Ambrusról nyerte nevét, kötött szótagszámot kívánt. Lényege a jambusi lejtésű, nyolc szótagos sor, az ötödik szótag után metszettel, az utolsó három szótagban ereszkedő ritmussal. Az ambroziánus himnusz klasszikus típusa nyolc, egyenként négysoros strófából áll.³⁶

A magyar fordítás 28 sorából kilencnél a sormetszet hibátlan. Ilyen például a 9. sor: *Beteljesedett / írása*; vagy a 10. sor: *Dávid királynak / mondása*. Két sor végén igeikötő, illetve képző járul az egyébként három szótagos és hangsúlyt kívánó szó elé (20. sor: *meg-győzője*; 25. sor: *Szent-háromság*). A sorok egy részénél a jambusi lejtés is részben, vagy egészen érvényesül. Ilyen az 1. sor: „Királyi zászlók / lobognak”; 6. sor: „A bűnnek éles / dárdája”; 19. sor: „Lél szent testének / mérője”.

A fordítót azonban a latin ritmus-minta szemmel láthatólag nem tudta lekötni. Inkább vonzotta a magyar verselésben ismertebb, a magyar hanghordozással, prozódiával rokonabb felező nyolcas. Tizenkilenc sorban, tehát a vers kétharmadában a 4 / 4 osztást találjuk. Ilyen például a 2. sor: „Fénylik titka / keresztfának”; vagy a 13. sor: „Ó áldott fa, / s tekintetes”. Ide sorolható a 11. sor, ahol a középre eső *eképpen* első szótagja akár külön is írható, amint a régi helyesírás szerint gyakran valóban két szónak is számított. Jellemzésül idézhetjük az első strófát, ahol csak az első sor 5 / 3 osztású; vagy az utolsó két versszakot, amelyeknek valamennyi sorában hibátlanul érvényesül a felezés. A szabályos, a pontosan felezhető sorok közül azonban öt 5 / 3 osztású is lehet, mivel az ötödik szótagra egytagú szó, illetve a már idézett összetett szavak képzője-igeikötője esik. Ilyen a 7. sor: „Lelkünk szennyét / hogy lemosnád”; 8. sor: „Vérrel s vízzel / folyt oldalad”; 28. sor: „Közzöld velünk / ő érdemét”.

Felmerülhet a kérdés, nem függ-e össze ez a ritmikai kettősség, bizonytalanság a dallammal; annak időbeli, vagy ritmikai értékalakulásával. A latin és a magyar szövegnek a dallam ritmusával való párhuzamát szemlélteti a következő vázlat, amelyben a rövid, recitált szótagok hangértékét nyolcad, a hosszú vagy a többi hangra, melizmára hajlítva énekelt szótagot a negyed értékű hangjegy ábrázolja.

Ve-xil-la re- gis pro-de- unt,
 Ki-rá-lyi zász-lók lo- bog-nak,

 Ful- get cru-cis my-ste- ri- um,
 Fény-lik tit-ka ke-reszt-fá-nak,

 Qua vi-ta mor-tem per-tu-lit,
 Kin az é- let meg- ö- le-tett,

 Et mor- te vi- tam pro-tu- lit.
 S ha-lá- lá-val é- le-tet nyert.

³⁶ Szövérfy: *i. m.* I. 66-68.

A *Cantus catholicus*-ben közölt dallam - hangértékek tekintetében - variánsa a himnusz eredeti dallamának, sőt a lejegyzés feltehetően nem is egészen hibátlan. Ennek ellenére az emelkedő, a rövidről hosszú szótag, hangsúly felé tartó jambusos lejtés felismerhető benne. A fordító azonban inkább csak jó érzékkel, hallással és kevésbé tudatosan helyezett a nyújtást kínáló dallamrészhez hosszú magánhangzós, vagy természeténél fogva hosszú szótagot. Ezzel ösztönösen segítette az énekelt szöveg helyes prozódiaját. Így például az 1. sorban: „Királyi zászlók lobognak”; a 15. sorban: „Választál böcsültetni”; a 22. sorban: „Üdvözlégy mi békességünk”; vagy a 24. sorban: „Megrontván a gonoszságot”. A sorok többségéből azonban a helyes ritmusra, a jó hangzásra való, verstanilag tudatos törekvést nem lehet kiolvasni. A versforma dolgában legfőbb érdeme, hogy a melizmatikus dallamra énekelt sorok szótagszámát fegyelmezett következetességgel megőrizte.

De a himnusz magyar fordításának nem is a szabályos szótagszám a legfőbb formai ékessége, hanem a rímek. Strófái *a a b b* páros rímmel csendülnek össze. A huszonnyolc sorból tizenhat, azaz nyolc sorpár végén hibátlan rag- és képzőrim (*írása - mondása, reménységünk - békességünk, böcsültetni - illetni*), öt sorpár végén pedig asszonánc (*lobognak - keresztfának, kinek ágára - világ ára*) található. Csupán egyetlen pár, a 7-8. sor vége látszik tökéletlennek: *lemonád - oldalad*; itt azonban a rossz hangzást feledteti a sorvégi *d* alliteráció és a soroknak hibátlan metrikája, sormetszete.

A négysoros strófába foglalt páros rímű nyolcast a magyar verselők a XVI-XVII. században alig ismerték. Először a *Batthyány-graduál* (1556-1563) és a Huszár Gál-énekeskönyv (1574) három himnuszfordításának néhány strófájában tűnik fel (*Csillagoknak teremője; Jövel népeknek megváltója; Ó mennyei mi szent Atyánk*). Balassi Bálint és Rimay János a négysoros nyolcast mindig *a a a a* csoportrímmel használta. Miskolczi Csulyak István három ének³⁷, Nyéki Vörös Mátyás pedig egyet³⁸ szerzett ebben a formában. Szenci Molnár Albert, a kor kétségtelenül legnagyobb és legleleményesebb formaművésze csupán az *Ez földön ti minden népek* kezdetű 100. psalmusnál, és az ennek nótájára írt *Én az Urhoz felkiálték* kezdetű dicséretben él vele.³⁹ Zsoltárainak 1612-i oppenheimi kiadása függelékében viszont a *Veni redemptor gentium* kezdetű adventi ambroziánus himnusznak találjuk meg *Ó népeknek megváltója* kezdetű fordítását, amely mindvégig tiszta, hibátlan páros rímű nyolcasaival méltán hozható a *Cantus catholici* Fortunatus-fordításával párhuzamba.⁴⁰ A XVII. század első felének leggazdagabb katolikus kéziratos gyűjteményében, a *Petri András-énekeskönyv*-ben (1630-1631) a bizonyíthatóan nem más forrásból átvett, sajátjának mondható darabok között

³⁷ RMKT XVII/2. 25., 26., 29. sz.

³⁸ Uo.: 99. sz.

³⁹ RMKT XVII/6. 100., 142. sz.

⁴⁰ Uo.: 186. sz. - A század első feléből csak elvétele találunk ilyen strófát. Ilyen a RMKT XVII/1. kötetének 60., 76. és 113. sz. darabjaiban egy-egy versszak; a szombatos énekek között a RMKT XVII/5. kötetében a 4. és 75. sz. darab egy-egy versszaka. Elgondolkoztató az unitárius énekek között a 100. zsoltár parafrázisa a RMKT XVII/4. kötetének 20. sz. darabja, amelynek tiszta felező nyolcasai Szenci Molnár Albert fent idézett 100. psalmusával való összefüggést sejtet. A formai egyezést azonban a közös dallammintával sem lehet magyarázni, mivel Molnár Albert a Lobwasser-féle genfi dallamra fordított; az unitárius zsoltár dallam-mintája pedig közvetve az „Ave fuit prima salus” kezdetű, magyar forrásokban korán felbukkanó, páros rímű nyolcasokból álló latin adventi ének volt. (Vö.: *Régi Magyar Dallamok Tára I. Bp., 1958. 59. sz.*)

négyet is találunk páros rímű ambroziánus formában.⁴¹ Sőt, magában a *Cantus catholicus*-ban is három ének versformája egyezik maradéktalanul a *Vexilla regis prodeunt* fordításával.⁴²

Kérdés, hogy a *Cantus catholici* fordítója honnan vehette az indítást, a mintát ehhez a maga korában ritka versformához. A fenti áttekintésből annyi kitűnik, hogy eredetét alighanem a himnuszfordítások között kell keresnünk. Sejtésünket Fortunatus latin himnusza igazolja. Őt az európai irodalomtörténet mint az utolsó klasszikus római költőt tartja számon, aki galliai környezetben a rímtől idegen, azt tiltó antik verselés szabályai szerint felépített ambroziánus forma feloldásával, asszonáncok, vagy alliteráló mássalhangzók beiktatásával, sorpárok összecsendítésével elsőként kísérletezett.⁴³ Jól megfigyelhető ez még a *Cantus catholicus*-nak az eredeti Fortunatus-szövegtől helyenként eltérő latin szövegváltozatán is. Az első két sor *e* és *u* magánhangzós szótagjai (*prodeunt* - *mysterium*) után a következő sorpár ragrímekkel végződik (*pertulit* - *protulit*). A 2. és 3. versszak bizonytalansága után - a Fortunatustól változatlanul átvett 4. és 5. strófában - a sorvégek már egészen tisztán csendülnek (*fulgida* - *purpura*, *stipite* - *tangere*, *brachiis* - *saeculi*, *corporis* - *tartari*). Az utolsó nyolc sorban pedig a magas és mély hangok ismétlődő rendje (*gratiam* - *crimina*) vagy a sorvégi mássalhangzók alliterációja (*Trinitas* - *spiritus*, *victoriam* - *praemium*) kelti a rím érzését.

Kézenfekvőnek látszik tehát a következtetés, hogy a fordító az előtte levő latin himnusz versbeli törvényszerűségeit felismerte, és annak összecsendülő sorvégei nyomán fordításában világos és szabályos páros rímekeket alkalmazott.

A fordító személyét nem ismerjük. Annyi bizonyos, hogy önálló munkát végzett; fordítása az Apor- és Döbrentei-kódexben olvasható korábbi fordításokkal nem hozható összefüggésbe. De a *Cantus catholici* magát meg nem nevező szerkesztőjét, Szöölösy Benedek jezsuitát sem rég óta ismerjük. A poétai mesterségben iskolázottsága révén bizonyára jártas volt. Az 1651-ben ugyanott, azonos címmel, de más tartalommal, szlovákul kiadott katolikus egyházi énekeskönyvből tudjuk, hogy latinul, magyarul és szlovákul egyaránt jól verselt, sőt a kottamellékletek bizonyossága szerint a muzsikához, énekléshez is érthetett. Énekgyűjteményeivel a templomi éneklés korabeli bizonytalanságain akart segíteni. Az egyházi év minden ünnepére, jeles alkalmára korábbi gyűjteményekből, sokszor név szerint is ismert szerzőktől (Telegdi Miklós, Balassi Bálint, Szenci Molnár Albert, Kopcsányi Márton, Nyéki Vörös Mátyás, Hajnal Mátyás) vett át énekeket, és azokat megfelelő dallamhoz igazította. De saját vallomása szerint újakat is szerzett. A magyar *Cantus catholici* mecénásához, Kisdi Benedek egri püspökhöz címzett ajánlásában különbséget tett munkásságában a gyűjtés és a versszerzés között: egyes énekeket a tőle telhető ügyességgel, szorgalmas méh módjára kutatott fel („partim apiculas

⁴¹ Az énekek a következők: „Mindeneknek teremője”, a „Conditor alme siderum” kezdetű adventi himnusz fordítása (fol. 16a: más mint a Batthyány-graduál és a Huszár Gál-énekeskönyv fent idézett fordítása), „Jézus édes emlékezet” kezdettel a „Jesu dulcis memoria”, „Szent Bernát apátur vigasztaló éneke” fordítása (35a); „Bőjtnek tündöklő szent napja” kezdettel a Nagy Szent Gergelynek tulajdonított „Clarum decus jejunii” fordítása (36b); „Az Ur Krisztus Isten fia” kezdetű pünkösti ének, amelynek forrása ismeretlen (51b). A négy közül az első kettőnek latin mintája párosrímű nyolcasokból áll. - A Petri András-énekeskönyvről: RMKT XVII/7. 149-271., 556-616.

⁴² A következők: „Fénylik a nap fényességgel”, az „Aurora lucis rutilat” kezdetű himnusz fordítása (76. l.): „Jöjj Szentlélek Istenünk”, a „Veni Creator Spiritus” fordítása (82. l.), amely korábban az 1643-i „Utítárs” című imádságoskönyvben is megtalálható; „Urísten téged dicsérünk” kezdettel a „Veni redemptor gentium”, „A szent angyalokról” szóló ének gregorián dallammal, amely először az 1635-i lőcsei evangélikus gyűjteményben szerepel (152.).

⁴³ Curtius: *i. m.* 393.

imitatus, ea, qua potui solertia conquisivi”), másokat viszont maga szerzett („sacros hos hymnos partim conscripsi”). Ma már bajos eldönteni, hogy melyek Szőlősy Benedek eredeti szerzeményei. A gyűjteményében található százhuszonkét magyar ének közül harminchárom először a *Cantus catholicus*-ben fordul elő. Önálló alkotásait nyilván ezek között kell keresnünk. Alighanem ezek közé tartozik Venantius Fortunatus himnuszának itt bemutatott fordítása is.⁴⁴

Vizsgálódásunk végső eredményeként még egy verstörténeti tanulságot is levonhatunk. A magyar verselés történetében a jambusi lejtésű nyolcas első példajaként himnuszunk középkori változatának kezdő sorait szokás idézni:

Király zászlói terjednek,
Keresztnek titkja finletik.⁴⁵

Horváth János megállapítása szerint ennek a sorfajnak, az „ambrosianus nyolcasnak latin eredete kétségtelen”, és „az egyházi énekköltészetben, a protestánsokéban is, máig fenntartotta magát.”⁴⁶ Az elmondottakból az is kitűnik, hogy ez a nyolcas, jambusi lejtését veszítve és a magyar beszéd hanghordozásához igazodva, páros rímű négy soros strófákba épült formájában is bizonyíthatóan középkori eredetű. A hagyományozásnak ma már alig nyomon követhető gyökérszálain keresztül késői korok örökségévé - a XVIII. század végétől divattá - lett ez a forma. Nemcsak a vallásos, a templomi népének, de a nép ajkán élő-terjedő világi dal is ebbe öltözve jelenik meg. A műnépdalok, nagy költőink legszebb darabjai - Csokonai *Siralomja*, a *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*, a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* vagy Petőfi *Anyám tyúkja*, a *Falu végén kurta kocsmá* - ugyancsak ebben a formában szólnak meg.⁴⁷

A tanulmány megjelent:

A régi magyar vers. Szerk. Komlós Tibor. Bp., 1979. 321-330. /Memoria Saeculorum Hungariae 3./

⁴⁴ Papp Géza: *Szőlősy Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye*. Magyar Könyvszemle, 1967. 78-87; vö.: *Régi Magyar Dallamok Tára II*. Bp., 1970. 40-44. - A *Cantus catholici* kiadástörténetéről, az említett harminchárom énekről és Szőlősy Benedek pályájáról: RMKT XVII/7. 315-377., 645-689.

⁴⁵ RMKT I. 136.

⁴⁶ Horváth János: *Rendszeres magyar verstan*. Bp., 1951. 84. Vö.: Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat*. Bp., 1961. 82.

⁴⁷ Csetri Lajos: *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*. Tiszatáj, 1973. 11. 51.; Holl Béla: *Adalékok Szenci Molnár Albert zsoltárainak történetéhez. Szenci Molnár Albert és a magyar késő-rene-
szánsz*. Szeged, 1978. 179-181. /Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4./

Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben

E témát ötven évvel ezelőtt, a Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára kiadott emlékkönyvben Alszeghy Zsolt foglalta össze.⁴⁸ Dolgozatában áttekintette valamennyi ismert nyomtatott egyházi énekeskönyvünket, köztük Szőlősy Benedek *Cantus catholici* (1651), Kájoni János *Cantionale catholicum* (1676), Náray György *Lyra coelestis* (1695) és Baranyi Pál *Lelki paradicsom* (1700) című gyűjteményét. Közölte néhány irodalomtörténeti szempontból is jelentős költőnek, versszerzőnek, így Kopcsányi Mártonnak, Faludi Ferencnek, Ányos Pálnak, Verseggy Ferencnek és Mindszenty Gedeonnak versét; ezek jórészt egyházi ének formájában átkerültek a legjelentősebb, emberöltőkön át használt gyűjteményekbe, Bozóky Mihály, Szentmihályi Mihály és a Zsaskovszky-testvérek nyomtatott énekeskönyveibe.

Alszeghy a bevezetőjében a két legkorábbi, a XVI. század elejéről származó magyar nyelvű éneknek tartott szöveget, a Szent István középkori zsolozsmájának két *Magnificat* antifónáját idézte az Érdy- és a Keszthelyi-kódexekből magyar nyelven. Az első *Idvez leegy boldog Zent Istwan kyrál* kezdettel az *Ave beate rex Stephane* kezdetű antifónának fordítása az első vesperásból. Lényegében prózai szöveg, amelyet az Érdy-kódex névtelen karthauzija Temesvári Pelbárt prédikációjával együtt vett át. Ez nem tekinthető éneknek. Sokkal fontosabbnak látszik a másik nyelvemlékszöveg a Keszthelyi-kódexből, amelyet az egykor Vas megyéhez tartozó Lékán Velykei Gergely másolt 1522-ben.⁴⁹ Ez a kódex az anyanyelven való zsolozsmázás célját szolgálta; tartalmazta az összes zsoltárt, néhány versben fordított himnuszt, a végén *Apro ymadsagok* címmel egy sor *Magnificat* antifónát a hozzá tartozó könyörgéssel együtt. A kódex klarissza apácák, ferences beginák számára készülhetett. Az antifónák között van a *Zenth ystwan kyraly magyaroknak apastala* kezdetű antifóna, amely a második vesperásból a *Sanctissimus rex Stephanus* fordítása. Ez a szöveg sem mondható mai értelemben vett versnek, bizonyos tagolás azonban jól felismerhető benne. Elgondolkoztató, hogy az egyaránt hat sorra, frázisra osztható latin és magyar szövegben a viszonylagos szótagszám egészen vagy megközelítően egyezik. Ma már tudjuk, hogy ezek az antifónák Szent István zsolozsmájának legősibb részéhez tartoznak; már a XI. század végén, a szentté avatást követően megszerkesztették és a szent király temetkezőhelyén, Fehérvárott a XII. század elején keletkezett antifónás gyűjteményből, a *Codex Albensis*ből pedig a dallamát is felidézhetjük.⁵⁰ További kutatást érdemelne annak pontos meghatározása, hogy vajon ezeket az antifónákat a zsolozsmázásra szánt Keszthelyi-kódexből, így Szent Istvánét és Szent Imrét is gregorián dallammal énekelték-e? A szöveg alapján mindenesetre úgy tűnik, hogy Szent István anyanyelven való énekes tiszteletének gyökereit, kezdetét itt kereshetjük.

A középkori latin költészettel való érintkezésnek a következő emléke már a XVII. század első feléből a *Szent István király Istennek szolgálja* kezdetű egyházi ének, amelyet Petri András csíkszentkirályi iskolamester 1630-1631-ben másolt le kéziratossá énekeskönyvébe, a ma ismert

⁴⁸ *Szent István a magyar egyházi költészetben.* In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. Serédi Jusztonián. III. Bp., 1938. 325-354.

⁴⁹ Molnár József-Simonyi Györgyi: *Magyar nyelvemlékek.* Bp., 1976. 176-179.

⁵⁰ *Codex Albensis. Ein antiphonar aus dem 12. Jahrhundert.* Hrsg. Falvy, Z.-Mezey, L. Bp.-Graz, 1963.

legrégibb magyar kántorkönyvbe.⁵¹ Erről kimutathattuk, hogy a *Corde, voce, mente pura* kezdetű XIII. századi Szent István sequentiának, az ünnepi mise olvasmányai között énekelt latin éneknek szabad fordítása, parafrázisa. A szöveget itt nem mutathatjuk be, állításunkat csupán néhány számadattal bizonyítjuk. A latin 14, a magyar 12 versszakból áll; az 56 latin sorból 41-nek megvan a magyar megfelelője. Az eredeti sequentiából az ismeretlen fordító két szakaszt hagyott magyar értelmezés nélkül. A latin szöveg a hazai középkori kéziratok és korai nyomtatott misekönyvekben kivétel nélkül megtalálható. A 8-8-8-7 szótagos, négysoros strófákba szerkesztett ének pedig ritmussal, lüktető dallammal hangzott fel egykor Szent István ünnepi miséjén. A székesfehérvári kéziratok kántorkönyv interpretációjában ez a lendület lelassult, első hallásra nehezebbnek tűnő 11-11-11-5 szótagos, négysoros „carmen saphicum”-ban szólalt meg, ennek dallamához igazodott.⁵² Ez az ének tipikusan középkori örökséget, a XI-XII. század fordulójának, a Könyves Kálmán-kori kislegenda Szent István portréjának hagyományát őrzi. Példaként egyetlen strófát idézünk:

Ad docendum hic praelatos
Viros ponit litteratos,
Iustos, fidos et probatos
Ad robus fidelium.

Magyarul:

Beötczj tanitokot, igaz prophetakot,
Emelle szerze iambor tudossokot,
Hogj megj eöriznek az igaz juhokot
Igaz hóteőkben.

A csíkszentkirályi kántor-tanító, Petri András ezt a patinás, archaikus éneket nyilván faluja patrocíniumán, búcsúján énekelhette híveivel. A XVII. századi szöveghagyományozásnak alig követhető, csak a bonyolult szövegkritikai vizsgálatok módszerével kinyomozható útjain azonban ez az ének máshová is eljutott. Ennek írott emléke egy gyökeresen átalakított változat az első katolikus egyházi énekeskönyvben, a jezsuita Szölősy Benedek 1651-ben kinyomtatott *Cantus catholicijében*.⁵³ Az ének első sora azonos az előbbi kéziratával, egyezik a versforma is. A szerkesztő azonban szokása szerint a mintában talált szöveget átcsiszolta és négy strófával meg is toldotta. Ezzel a középkori sequentia Szent István portréját új vonásokkal tette aktuális. A négy strófát, nyilván Szölősy Benedek szerzését, itt érdemes idéznünk:

Azért ő benne Istennek tölti kedve,
Mert Angyal által ő Királyi feje,
Szent Koronálva menyből tiszteltetett,
És böcsültetett.

⁵¹ Ismertetése: *Régi Magyar Költők Tára* (a továbbiakban: RMKT), XVII. századi sorozat. 7. köt. Katolikus egyházi énekek (1608-1651). Kiad.: Holl Béla. Bp., 1974. 556-567. Az ének ugyanitt 92. sz. alatt jegyzettel.

⁵² Holl Béla: *A középkori magyarországi latin liturgikus versköltészet és a vulgáris egyházi ének*. In: *A magyar vers*. Bp., 1985. 28-31.

⁵³ Szövege: RMKT XVII/7. 211. sz.

Királyi nevet a' Romai Pápa,
Más böcsületes nével szaporitá,
Mert Apostolnak nevezé, és hívá,
Magyar Országának.

Christusnak Annyát, áldott szüz MARIAt,
Alázatossan mint édes Aszszonyát,
Tisztelé, és rá bizá önnön magát,
És az Országát.

Innen hivattatik Pátronájának,
Magyar Országának óltalmazójának,
Ellenség ellen baj-vivó paisnak,
És biztatójának.

Ezekben a strófákban a királyi hatalom XVII. századi barokk legitimációját és az ellen-reformációt szolgáló szempontok jelennek meg: a korona természetfölötti eredetének, az apostoli királyság és a Patrona Hungariae eszme tűnik fel. A váltás pillanata szövegszerűen is megfigyelhető. Ezek terjednek Kájoni *Cantionale catholicum*ában és a *Cantus catholici* további kiadásában, beleértve az egészen átrendezett, átalakított 1674. évi kassait. De ezeket a jegyeket viselik a XVIII-XIX. században keletkezett Szent István-énekek is. Ezekre még visszatérünk, bár részletesebben itt nem mutathatjuk be őket.

Előbb azonban még egy másik XVII. századi Szent István énekről kell említést tennünk, amely különösen archaikus hangjával és krónikás elbeszélő modorával elüt a többi egyházi énektől. Kézírtos változata az őrzési helyéről *Pécsi énekeskönyv*nek nevezett, 1674-ben másolt kéziratban maradt meg. Terjedelme 26 versszak, kezdősora: *Irgalmas Úristen, szerelmes királyunk*. Ugyanezt rövidebb formában *Hatalmas Úristen, szerelmes királyunk* kezdettel 16 versszakban eddig is ismertük Kájoni nyomtatott énekeskönyvéből. Már a versforma is a bibliai históriákra emlékeztet. A 4x12-es strófa nótajelzése pedig a protestáns Sztárai Mihály *Hálaadásunkban rólad emlékezünk* kezdetű XVI. századi énekére utal.⁵⁴ A Tinódit idéző versezet a szent király életét, jellemét mondja el nagy részletességgel. Példaként a *Pécsi énekeskönyv* 5. szakaszát idézzük (ezt Kájoni elhagyta):

Szent Istuan kyalinak össi Texuss vála,
Az atya peniglen néki Geizá vála,
Szülő édes annya az Sároлта vala,
Christus urunknak hitit az ki vették vála.

A névtelen szerző kiemeli még az országalapító király testamentumát, az ország Szűz Máriának való felajánlását és ebből vonja le az aktuális tanulságot is:

Vallamég peniglen szent Istuan kyalynak
A testamentomat meg tartak uroknak,
Ez a szüz Mariat lenni patronának
Az mi nemzetünknek oltalmazóianak,
Mindenben addiglan fol essék ő sorsok, ...

(Pécsi ék., 18-19. vsz.)

⁵⁴ Vö.: RMKT V. 107-108.; *Régi Magyar Dallamok Tára. I.* Kiad.: Csomasz Tóth Kálmán. Bp., 1958. 15/II. sz.

A Pécsi énekeskönyvben 26 ilyen nagy terjedelmű krónikás tanító éneket találunk; ezek közül 11 a vasárnapi evangéliumokat, perikópákat magyarázza, a többi pedig egy-egy szentnek alakját mutatja be a megfelelő tanulságok levonásával. Ezek a versezetek nyilvánvalóan versebe foglalt prédikációk. Feltételezésünk szerint a papi ordóval, felszenteléssel nem rendelkező, úgynevezett licenciátusok, rendszerint iskolamesterek vagy kántorok énekelhették. Ők mise híján a híveknek mai szakkifejezéssel élve csak „igeliturgiát” tarthattak, azaz posztillás könyvekből kész prédikációt olvastak vagy énekeltek a népnek e versebe foglalt prédikációkat.

A XVII. század legfrissebb, legmodernebb Szent István éneke azonban az 1674. évi kassai, Szegedi Lénárd egri püspöknek ajánlott *Cantus catholicus*-ben található. A *Magyar Országnek fondálója* kezdetű Szent István-ének már a népet is tevékenyen bevonta a közös éneklésbe. Ezt az éneket feltehetően az ünnepi misét megelőző, középkori örökségként megtartott körmenetben a kántor vagy az előénekesek és a nép váltakozva énekelte; a gyülekezet a strófák 3-4. sorának refrénjét ismételte:

Isten előtt ah mellénk állj
Szent István király.

A XVIII. századi énekek gazdag sorát ez alkalommal csupán számadatokkal szemléltethetjük. Elsősorban a gyéren reánk maradt, alig ismert, vagy csak az utóbbi évtizedekben feltalált falusi kántorkönyvekre hívjuk fel a figyelmet. A tucatnyi kéziratban az iskolamesterek, kántorok nemcsak a nyomtatott gyűjtemények darabjait másolták újra meg újra, de maguk is szereztek énekeket. Az ismert forrásokból jelenleg tíz teljesen ismeretlen XVIII. századi kéziratossal tudunk. Így a Vas megyei egervári plébániának a század második feléből való gyűjteményében is kilenc kéziratossal Szent István-ének között több ismeretlen akad. Bizonyos, hogy az énekek szaporodásában jelentős szerepe volt Mária Terézia uralkodása idején a Szent Jobbnak (1771) és Szent István koponyaereklyéjének az országba való visszahozatalának. A ma is általánosan ismert *Ah hol vagy magyarok tündöklő csillaga* kezdetű énekünk is ekkor lett igazán népszerű. Alszeghy Zsolt csupán az 1793-ban nyomtatott Bozóki- és Szentmihályi-féle énekeskönyvekből két egymástól feltűnően eltérő változatot közölt, egyben azonban utalt a kéziratossal előzmények részletesebb vizsgálatának szükségességére.⁵⁵ Ma ezekből a forrásokból előkerült négy korábbi változatot is ismerünk. Az első Vöcsey János dunántúli kántor Zircen őrzött énekeskönyve 1752-ből. A kéziratok szövegvariációi azonban arra mutatnak, hogy ez a kedvelt énekünk korábban, feltehetően még a század elején keletkezhetett.

Befejezésül még egy éneket szeretnénk idézni annak megmutatására, hogy a kor aktuális eszméi mellett olykor az egyéni érzelmek, a kritikus hangvétel is helyet kapott. A Pannonthalmán őrzött *Dőri-énekeskönyv* egykori tulajdonosa és másolója a kézirat elején így mutatkozott be: „Ezen könyvet irta-bé Kováts István dőri iskola mester pópista kórusra- való szép énekekkel és némelyeknek nótáit-is Kottával feltette 1763 esztendőben elkezdvén.” Kéziratának címlapjára önmagát rajzban is ábrázolta, amint magyaros bajusszal, sujtásos magyar mentében és zsinóros csizmával temploma orgonáján játszik. Kéziratában a Szent István-énekek közt a következő nem megszokott hangú éneket, alighanem a saját szerzését is bemásolta:

⁵⁵ Uo.: 338-339.

1. Szomorú gyászban ülly sír árva Oszágunk
mi Magyarok hozzád imádságban járunk
ime most ismerjük hogy vagy Patronusunk.
Oh Sz. István Magyar Király
Boldog Szűz Anyánkkal érettünk harczot áll.
2. Az ellenség rontya népünket hurczollya
Kisdéd Országunkat majd-el-is pusztittya,
ha te méllénk nem álsz Magyarok királlya.
Oh Sz. István etc.
3. A mi hazánkban mások uralkodnak,
és örökségünkbul mások tutorkodnak,
Szány meg érdemiért Sz. István királynak.
Oh Sz. István etc.
4. Szép hagyományidat törvény ellen fogták
Királyi Pálczádat, s-Koronád el vonták.
Szép igazságodat mi rolunk le huzták.
Oh. Sz. István etc.
5. Szólly hat Tutorodnak a Szűz Máriának,
hogy nyerjen olly Királyt Nékünk Magyaroknak,
Ki folytassa igyét Siralmas hazánkknak.
Oh. Sz. István etc.⁵⁶

A tanulmány megjelent:

Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Bp., 1988. 215-219.

⁵⁶ Vö.: Gacs Emilián közlését: Pannonhalmi Szemle, 1938. 198-199. - A Pécsi énekeskönyvből és az 1674. évi Cantus catholiciból idézett énekek a *Régi Magyar Költők Tára* most kiadás alatt levő, katolikus énekeket tartalmazó kötetében 494. és 495. sz. alatt jelennek meg.

A Szt. Imre tiszteletére szerzett Alleluia-vers szöveghagyománya

A MTAK Kézirattára T 1028 két ívrét nagyságú pergamen töredéke a paleográfai és zenetörténeti vizsgálatok megállapítása szerint egy XIV. századi, esztergomi használatban volt gradualéból származik: a rajta látható szövegek (Kyrie, Gloria, Sanctus, Agnus) részben a mise állandó darabjai. Ezek magyarországi hagyományáról ez alkalommal nem beszélhetünk. Tárgyalnunk kell azonban az 1. recto oldalon látható, a Szt. Imre miséjéhez tartozó Alleluia-verset és egy később bejegyzett Szűz Mária-sequentiát.

Az utóbbival, az „Ave verbi Dei Parens” kezdetű sequentiával kezdjük. Ez a római kalendáriumban 1389-ben általánosan bevezetett Visitatio Beatae Mariae Virginis ünnepére készült és szerzője Johannes a Jenstein (Jennenstein, †1400) prágai érsek volt. A darab a középkor végi európai sequentia-irodalomhoz tartozott.⁵⁷ A XIV. század végétől már a magyarországi forrásokban is megtalálható. A mai ismereteink szerint a legkorábban az OSzK Clmae 92 jelzetű szepesi misekönyvében és az Egerben őrzött Ladislaus de Miskolcz által írt missalának kalendáriuma előtt fordul elő. Ezekon kívül megtalálható még a XV. századból három, ugyancsak esztergomi ususra utaló kéziratot misekönyvben, Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépost, később váradi és erdélyi püspöknek Zágrábban őrzött, 1471-1484 között keletkezett díszes misekönyvében, valamint a nyomtatott *Missale Strigoniense* tizenkilenc kiadásában.⁵⁸

A második darab a „Sprevit thorum coniugalem” kezdetű Szt. Imre tiszteletére írt Alleluia-versus a paleográfai vizsgálat szerint XIV. századi lejegyzés. Ez korábbi, mint a fentebb említett sequentia és bizonyosan magyarországi szerzőtől származik. Mai ismereteink szerint a T 1028 jelzetű töredéken a legrégebb szövege és dallama található.

Dankó József az általa 1663-ra datált *Patai Graduale* (OSzK Fol. lat. 3522) alapján már közölte az Alleluia versus szövegét. Nála a kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárának régi jelzetén szerepel: „Graduale ... musei nationalis ... Codex lat. 484.”⁵⁹ A kéziratot énekeskönyvek bibliográfiája Malomfalvi Pál 1668-as bejegyzését (f. 88v) vette kormeghatározónak.⁶⁰ A paleográfai vizsgálat szerint azonban a f. 129v-on lévő 1663-as évszám is Malomfalvi kezétől származik. Maga a kéziratot *graduale* azonban több kéz írása a XVI. század elejétől a XVII. századi kiegészítésekig. A zenei elemzés szerint a patai plébánia liturgikus gyakorlatában az

⁵⁷ Dreves, Guido Maria-Blume, Clemens-Bannister, Henry Mariott: *Analecta Hymnica Medii Aevi. I-55.* Leipzig, 1886-1922. (a továbbiakban: AH) 48, 423-424.; Szövérfy, Josef: *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung. Bd. II.* Berlin, 1965. 357-361.; Radó, Polycarpe: *Répertoire hymnologique.* Bp., 1955, OSzK. /Az OSzK kiadványai 20./ Nr. 71.; Chevalier, Ulysse: *Repertorium Hymnologicum.* Vol. I-V. Paris, 1889-1912. Nr. 2165.

⁵⁸ OSzK: Clmae 92 f. 182^r, Clmae 216 f. 253^r, Clmae 218 f. 302^r; Eger, Főegyházmegyei Könyvtár V₂ VI. 5 f. 1^v (A kódex provenienciájára: Körmendy Kinga, MKSz 1984. 279-280.); Bratislava, Archiv Mešta, EL 11 f. 277^v (Knauz Nándor, Magyar Sion, 1866. 135. Nr. 9.). - Zagreb, Ecclesia Metropolitana, Nr. 355 f. 221^r.

⁵⁹ Dankó, József: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae.* Bp., 1893. 93.

⁶⁰ Stoll Béla: *A magyar kéziratot énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565-1840).* Bp., 1968. 71.

esztergomi rítus középkori hagyománya élt tovább.⁶¹ Ezt erősíti meg a f. 108v-109r-on a XVI. század elején rögzített Szt. Imre Alleluia versus szöveghagyománya is.

Dankó három magyar szentnél idézte a *Patai Gradualet*, közlései azonban megtévesztőek. A *Vetus Hymnarium*ban ezek a szövegek mint a verses officiumok II. vesperasában tetszőlegesen választható Magnificat-antiphonák találhatók. Erre utalnak az egyes címek is. Idézetei a következők:

1/ ALIA ANTIPHONA DE EODEM (azaz: Ad Magnificat II. Vesperis): *Salve rex Ladislae*.

2/ MEMORIA DE SANCTO REGE STEPHANO: *O rex apostole stephane*.

3/ ALIA DE EODEM SANCTO ANTIPHONA (azaz: Ad Magnificat II. Vesperis): *Superne stat in pace / sprexit thorum coniugalem*.⁶²

Mindhárom „Antiphona”, illetve „Memoria” címmel idézett verset Dankó nem ismerte fel. Azok valójában Alleluia-versusok. Azon kívül a Szt. Imre versnél még a szöveget is félreértette. Megtévesztette ugyanis az eredeti graduale másolójának hibája, aki a „Sprexit” kezdőszó elé tartozó nagy *S* inicialét az előtte végződő Mindenszentek napi graduale záró mondatához (Sunt in pace alleluia, vö. Sapientiae 3, 1-3) írta. Dankó ezt a sort tévesen a Szt. Imre Alleluia-versus első sorának gondolta.

Dankó József az *Analecta Hymnica* első tizenhárom kötetét ismerte.⁶³ Ezek Guido Maria Dreves szerkesztésében 1886-1892 között jelentek meg, aki elárulja a *Patai Graduale* ismeretét: a „Gaudeat ecclesia” kezdetű Mindenszentek ünnepére szóló sequentia forrásai között idézi.⁶⁴ A későbbi kötetekben három Kyrie, egy Hosanna, majd egy magyarországi sequentia forrásai között bukkanunk rá a *Patai Graduale* idézésére. A szerkesztők, Clemens Blume és Henry Mariott Bannister (vagy az ő adatközlőik) következetesen „Grad. ms. Patense saec. 16. Cod. Mus. Hungar. s. n. (fol. lat. 3522)” jelzetre hivatkoznak. A három Alleluia-versust azonban következetesen kihagyták, és Dankótól sem vették át a szövegeket.⁶⁵

A Szt. Imre tiszteletére készült Alleluia-versus a mai ismereteink szerint időrendben a következő középkori forrásokból ismeretes:

MTAK T 1028 = Töredék a MTAK kéziratárában. XIV. sz. T 1028.

Futaki gr. = Futaki Graduale. 1463. Istanbul, Top Kapi Seray 2429. Mf: MTAK 2/1639. Bibl. Hung. 1873.

Cambridge = Missale Paulinorum. Basel 1490. Kéziratos bejegyzés a j1a levélen. Cambridge, University Library. OSzK, RMK III 33 (+ fotó).

⁶¹ A *Patai Graduale* paleográfiai vizsgálatát Körmendy Kinga végezte el. Vö.: Szendrei Janka: 15-17. századi zenei emlékek Gyöngyösről és Gyöngyöspatáról. In: *Tanulmányok Gyöngyösről*. Gyöngyös, 1984. 179-194.; Uő.: *Késő középkori egyházmegyei források*. In: *Magyarország zenetörténete I. köt. Középkor*. Szerk.: Rajeczky Benjamin. Bp., 1988. 230.

⁶² Dankó i. m. 182-183, 202-203, 136.

⁶³ Uo.: 61-63.

⁶⁴ AH 8, 86: Gaudeat ecclesia.

⁶⁵ AH 47, 152: Kyrie Magnae Deus potentiae; AH 47, 161: Kyrie Sacerdos summe; AH 47, 359: Omnes unanimiter; AH 54, 268: Omnes una celebremus.

Bakócz gr. = „Bakócz Graduále” Graduale Strigoniense (XV./XVI. sz.) Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 1. OSzK, Mf: 1/2842. Bibl. Hung. 1185.

Patai gr. = Patai Graduale, XVI. sz. eleje. OSzK, Fol. lat. 3522.

Mstrig 1484 (etc) = Missale Strigoniense 1484-1514. OSzK, RMK III 7, 11, 22, 24, 27, 32, 44, 46, 58, 102, 118, 148, 168, 175, 180, 185, 186, 189. Bp. Egyetemi Könyvtár RMK III 149.

Mqueccl 1499 = Missale Quinqueecclesiense. Velence 1499. OSzK, RMK III 52.

A MTAK kéziratárának T 1028 jelzetű töredékét alapszövegül véve a Szt. Imre Alleluia-versus kritikai hagyománya a következő:

Alleluia.
Sprevit thorum coniugalem
intrat thorum virginalem
confessor Christi Emiricus
5 Stephani regis unicus
qui inter choros angelorum
fert coronam confessorum
oret pro nobis in caelis
cuius hoc festa
10 veneramur in terris.

A T 1028 töredék alapszövegéhez a következő jegyzetek járulnak:

Cím Sancti Emerici ducis *Mstrig 1484 (etc)* / Emerici ducis *Cambridge* / Depositio Emerici *Mqueccl 1499 2* Sprevit thorum: [...] previt *Patai gr* / chorum *Futaki gr, Bakócz gr. Patai gr. Mstrig (etc), Mqueccl 1499 3* intrat thorum virginalem: *kimarad Cambridge 4* Emiricus: Emericus *Futaki gr, Cambridge, Bakócz gr, Patai gr. Mstrig 1484 (etc), Mqueccl 1499 5* Stephani regis unicus: *kimarad Cambridge 6* qui: *Futaki gr, Cambridge, Bakócz gr, Patai gr, Mstrig 1484 (etc), Mqueccl 1499 7* coronam: corona *Mstrig 1484 (etc) 8* in caelis: *kimarad Mstrig 1484 (etc) 9* cuius hoc: eos quos *Cambridge* / hoc: nos *Futaki gr 10* veneramur: veneremus *Cambridge*

A tanulmány megjelent:

Körmendy Kinga-Holl Béla-Szendrei Janka: Szent Imre tisztelete a 14. században. Az Akadémiai Könyvtár T 1028 graduale töredékének kodikológiai, szövegkritikai és zenei elemzése. Magyar Könyvszemle, 113(1997) 133-139. részeként. *(Itt csak a Holl Béla által írt szövegkritikai vizsgálat eredményét közöljük újra kiegészítve a szerző kéziratából.)*

A magyar nyelvű zsoltárének katolikus hagyománya⁶⁶

Középkori művelődéstörténetünk tanúsága szerint a magyarság a kereszténység felvételével a bibliai zsoltárokat is megismerte. A *Psalterium Davidis* az európai példák nyomán magyar földön is a kezdő latintanulás olvasókönyve volt. Már 1020 táján Szent Gellért püspök székhelyén, Csanádon harminc ifjú ebből tanulta a latin zsoltározás és éneklés elemeit is.⁶⁷ A középkor vége felé pedig a zsoltározás ismerete a laikus értelmiség körében annyira általános lehetett, hogy még a világiak is bele tudtak kapcsolódni az ünnepi zsolozsma végzésébe. Jól ismert krónikás adat szerint 1527-ben a töröktől megszállott Budán a királyi kápolna elmenekült papsága helyett a Zápolya János választott király kíséretében megjelent főurak maguk énekeltek a kórusban a Mindenszentek ünnepének vecsernyéjét.⁶⁸

A gyér számban megmaradt középkori nyelvemlékek között négy teljes magyar nyelvű psalterium-kódex található.⁶⁹ Ezek nyelvi állapota a másolásuknál régebbi keletű. A fordítások korábban készültek, és a XIV/XV. század fordulóján már megvoltak. Kettőt közülük dunántúli ferences apácák használtak. Ezek prózai fordítások a magyar nyelven gregorián dallammal végzett zsolozsmázáshoz.⁷⁰ A XVI. század elején tehát a zsoltárok ismerete és magyar nyelven való használata középkori hagyományokból fakadhatott.

A reformáció terjedésével azonban az anyanyelven való zsoltáréneklésben lényeges változás történt. A latinul nem tudó hívek igénye nyomán alakult ki és terjedt el a verses formában szerkesztett zsoltárének vagy zsoltárparafrázis. Ebben a fordító versben fejtette ki, olykor meg-rövidítve és hitbeli igazságokkal megtoldva vagy társadalmi mondanivalóval átszőve magyarázta az ószövetségi bibliai zsoltárok szövegét.⁷¹

⁶⁶ Részlet az 1991. augusztus 20-án Leuvenben az Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie (I.A.H.) konferenciáján „Das Psalmlied und die katholische Kirchengesangstradition in Ungarn” címmel elhangzott előadásból. (Megjelent: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie. Kassel, 1993. 114-118. - szerk.)

⁶⁷ Legenda Maior S. Gerhardi episcopi. Cap. 11. Szentpétery, Emericus: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Tom. 2. Bp. 1938. 495.; Mezey László: *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*. Bp., 1955. 87-89.; Uő.: *Deák-ság és Európa*. Bp., 1979. 189-191.

⁶⁸ Szigeti Kilián: *A budai hajdani várkápolna zenei élete a 14-16. században*. Magyar Zene, 1968. 428.

⁶⁹ Apor-k. XV. sz. második fele, Döbrentei-k. 1508, Keszthelyi-k. 1522, Kulcsár-k. 1539.

⁷⁰ Horváth János: *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Bp., 1931. 164-166.; Molnár József-Simonyi Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. Bp., 1976. 176-179.; Holl Béla: *Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben*. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc, Kardos József. Bp., 1988. 151. (lásd még e kötetben is - szerk.)

⁷¹ Harnoncourt, Philipp: *Gesamtkirchliche und teilkirchliche Liturgie*. Freiburg-Basel-Wien, 1974. 314-316.; Uő.: *Möglichkeiten zum Vollzug der Psalmen*. In: *Lebendiges Studengebet*. Hrsg. von Martin Klöckener und Heinrich Rennings. Freiburg-Basel-Wien, 1989. 234-235.

E műfaj kezdeményezője Luther volt. Ez az éneklési forma magyar földön a szellemi, lelki megújulást hirdető reformációval a nép körében a protestánsoknál és katolikusoknál egyaránt és igen korán népszerűvé vált. Jellemzőként említjük, hogy Gálszécsi István 1536-ban Krakkóban megjelent énekeskönyvében, az első magyar nyelvű protestáns énekeskönyvben alig hat-nyolc évvel a keletkezésük után már három Luther-ének fordítása megtalálható.⁷² Ezek azonban még nem zsoltárparafrázisok. Jellemző azonban, hogy átvette őket három évtizeddel később Huszár Gál is az 1560-ban Debrecenben megjelent nevezetes gyűjteményébe, *A keresztyéni gyülekezetben valo isteni dicheretecbe*.⁷³ Ebben már 38 verses zsoltárparafrázis is található, közöttük kettő Luther fordítása alapján készült.⁷⁴ További tizenkettőnek pedig már a szerzőjét is ismerjük. Ők a XVI. század első felének reformátorai voltak, többen eredetileg katolikus papok vagy szerzetesek, akik a wittenbergi egyetemen Luther környezetében is megfordultak. Huszár Gál gyűjteményének ez a gazdagsága viszont a korábbi tradíciót is sejteti: énekei túlnyomórészt már korábban kézíratos gyűjteményekben közkézen foroghattak, és a hagyományos énekeken kívül még a saját szerzéseit és kortársai énekeit is közreadta. A további fejlődés szempontjából lényeges, hogy a zsoltárparafrázisok *A psalmusokból való isteni dicséret*ek címmel már itt mint műfaj jelennek meg. Ez a továbbiakban az énekeskönyvek jellegzetes és leggazdagabb csoportja.

A műfaj eredetének, hazai keletkezésének vizsgálatánál az is fontos, hogy a 36 hiteles lutheri énekből az 5 zsoltárparafrázis közül csupán kettőnek (Ps. 12. és 130.) van magyar nyelvű változata. Ebből viszont az következik, hogy a reformáció első magyarországi terjesztői ismertek már Luther nyomán keletkezett más német zsoltáréneket, és megpróbálkoztak maguk is ilyenek szerzésével. A legkorábbi ismert énekszerzők adataiból és az énekek számának a XVI. század második felében, az 1560-1582 között megjelent nyomtatott forrásokban való ugrásszerű gyarapodásából pedig főként a korai kézíratos hagyományra következtethetünk. A gyors ütemben gyarapodó zsoltárénekek már kinyomtatásuk előtt kéziratban terjedtek a lelkészek, az iskolamesterek, a kántorok, az írni-olvasni alig vagy egyáltalán nem tudó egyszerű nép, gyülekezetek körében. A zsoltárénekek - minden jel szerint hitvallásbeli különbség nélkül - igen hamar közkedvelté váltak, és megmaradtak a katolikusoknál is a XVIII. század végéig.

A katolikusok közötti terjedésnek első nyomai éppen Huszár Gál debreceni énekeskönyvének megjelenési idejéből valók. Oláh Miklós esztergomi érsek 1560-ban tartott egyházmegyei zsinatának „XVI. De missae sacrificio” című cikkelye szabályozta a nép nyelvén felhangzó templomi énekek gyakorlatát. Előírta, hogy csak jóváhagyott, vagy csak száz esztendőnél régebbi énekeket szabad énekelteni: „Ne vulgares illae aut latinae etiam cantilenae, praeter eas, quas ante centum annos maiores nostros certo probasse constet, aut praeter eas, quae posthac a nobis fuerint approbate, in templis maxime, admittantur.”⁷⁵ Ezt a rendelkezést általában Telegdi Miklós 1577-ben Bécsben és Nagyszombatban megjelent első két posztillás

⁷² RMNy 18.

⁷³ RMNy 160. Hasonmás kiadása: Bibliotheca Hungarica Antiqua XII. A kísérő tanulmányt írta Borsa Gedeon. A faksimile szövegét gondozta Varjas Béla. Bp., 1983.

⁷⁴ Fol. Q₃b: Ó Úristen tekints hozzánk (Ach Gott, vom Himmel sieh darein), fol. S₅a: Erős várunk nekünk az Isten (Ein feste Burg ist unser Gott). Vö. Botta István: *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?-1575)*. Bp., 1991. 392-395.

⁷⁵ Péterffy, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI. usque ad annum MDCCXV*. Tom. II. Posonii, 1742. 93.

könyvének karácsonyi, újévi és húsvéti énekeire szokás alkalmazni.⁷⁶ A zenetörténet Telegdi énekeit száz évnél korábbiaknak, feltehetően középkor végieknek tekinti. A latin szövegbe foglalt tiltás azonban nyilván vonatkozik a bizonytalan eredetű, tanbeli tévedést is tartalmazó, az egyházi tekintély által jóvá nem hagyott darabokra. Az ilyenek meglétét feltételezi. Ennek a gyakorlatnak tehát korábban, egy-két évtizeddel előbb kellett kezdődnie. A töröktől megszállott ország nagy részében a katolikus hívek lelkipásztor nélkül maradtak. A reformáció első térhódítása idején pedig még a tanultabbak sem, az egyszerű nép pedig a legkevésbé tudott különbséget tenni a tanításbeli változásokban, azokat aligha értette. Az istentisztelet szokásos kellékei, a képek, az oltárok, a misemondó ruhák, a szertartások sem tűntek el egyszerre. A kéziratok emlékei tanúsága szerint a reformált gyülekezetek graduális énekgyakorlata több emberöltő múltán is megőrizte a középkori magyarul énekelt himnuszok, antifónák, zsoltárok hagyományát. A reformáció megjelenésekor tovább élt a latin zsoltárisma elemeit átvevő, leegyszerűsítő graduálok használata. Ugyanakkor a katolikusok is könnyen és szívesen átvehették a protestánsok magyar nyelvű énekeit. A zsoltáréneklés szokása az idézett dekrétum utalása szerint azonban már aligha lehetett a prózában fordított bibliai zsoltároknak gregorián dallammal való éneklése. Itt már a verses zsoltárparafrázisokra is történhetett utalás. Használatukat a katolikus egyház az egyszerű nép kedvéért és a vallási egység megmentése érdekében hivatalosan is megengedte. Ennek nyoma más hivatalos megnyilatkozásokban is felfedezhető.

Az egyháziak és világiak ugyanis egyaránt szerették volna a nép tömegeit és a reformációval szimpatizáló papságot a római egyházban megtartani. Ennek lehetőségét remélték az 1545-ben megindult tridenti zsinat kodifikált reformjaitól is. A protestánsokkal való megegyezés reményének lehetőségét tükrözi az a próbálkozás is, amellyel I. Ferdinánd magyar király 1560 táján kérte a pápát, hogy a további szakadás megállítása érdekében adjon felmentést a nős papoknak a cölibátus kötelezettsége alól, a híveknek pedig engedje meg a két szín alatti áldozást. Az előterjesztett kérések között az anyanyelven történő templomi éneklésre is történt utalás. Ennek eredményeként Oláh érsek 1564-ben tartott következő zsinatának határozatai közé bekerült egy királyi dekrétum, amely római döntést közvetített. A pápa a cölibátusra vonatkozó kérést ugyan elutasította, de megengedte a két szín alatti áldozást és a mise alatt az anyanyelven való éneklést. A királyi dekrétum szövegében utalás történt a zsoltáréneklésre is: „Hasonlóképpen, minthogy a tanulatlan emberek értelmét a földi dolgok könnyen lekötik, hogy lelküket az Isten iránti hálaadásra és dicsőítésre felkeltsük, megengedhető, hogy az áldozás után a püspök által gondosan megvizsgált és jóváhagyott himnusz vagy zsoltárt, a megfelelő responsoriummal a nép nyelvén énekeljenek”.⁷⁷

A templomi éneklésre vonatkozó megjegyzés a reformátusok 1560. évi debreceni zsinatának „Egervölgyi hitvallás” névvel ismert határozatai között is található. Ez az irat 1562-ben Ferdinánd királynak és fiának, Miksa főhercegnek címezve Debrecenben nyomtatásban is megjelent.⁷⁸ Benne az egri protestánsok Verancsics Antal püspökkel szemben az ország vallási

⁷⁶ RMNy 374, 418. Vö.: *Magyarország Zenetörténete I. Középkor*. Szerk. Rajeczky Benjamin. Bp., 1988. 462-463.

⁷⁷ „Simili modo, quandoquidem rudes homines, mentem a terrenis facile amotam habent, ad animos eorum in gratiarum Dei actionem et laudem excitandos, posset post communionem hymnus aliquis vel psalmus cum responsorio, instituto conveniente, et ab Episcopo diligenti examinatione praemissa, approbatus, vulgari lingua decantari.” Cap. XI. Péterffy, Carolus: *i. m.* (10) II. 182.

⁷⁸ Melius Juhász Péter: *Confessio catholica* (RMNy 176). *Confessio ecclesiae Debreciensis* (RMNy 177).

egységét visszaállítani törekvő uralkodó elé terjesztették katolikusnak mondott hitvallásukat, és többek között hangsúlyozták az anyanyelvű templomi éneklést, tiltották a latin énekek gyakorlatát. Az itt említett „pálista énekek” is elsősorban a középkori latin szövegű, gregorián dallammal énekelt darabokra vonatkoztak.⁷⁹ Ezek meglétét, ismeretét és gyakorlatát a Huszár Gál-féle 1560. évi énekeskönyv forrás- és dallamutalásai is tanúsítják.⁸⁰

A katolikus forrásokban megfigyelhetők egyik-másik zsoltárparafrázisnál a sokszori másolás következményeként kialakult szövegromlások, variánsok. Ezek gyakran egyetlen korábbi nyomtatott protestáns változatra sem vezethetők vissza. Ilyen szempontból a legérdekesebb a XVII. század legrégibb és legjelentősebb katolikus kántorkönyve, Petri András csíkszentkirályi iskolamester 1630-1631 között összeírt énekeskönyve. Ez 211 régi - nem ritkán középkori eredetű - magyar éneket tartalmaz. Az egyes énekek szöveghagyományában a XVI. századi protestáns templomi éneklés hagyománya is kimutatható. A régebbiről örökölt szövegek között ebben a gyűjteményben 14 protestáns eredetű zsoltárének van.⁸¹ Ezeket minden bizonnyal már korábban is használták a katolikus templomokban.

Petri András kéziratos énekeskönyvéből hat zsoltárparafrázis átkerült Kájoni János nevezetes nyomtatott gyűjteményébe, a *Cantionale catholicum*ba (Csík, 1676). Ez a kiadvány a XVII. század legterjedelmesebb - mindmáig ható - nyomtatott katolikus énekgyűjteménye volt. A hagyományozás szempontjából fontos mozzanat, hogy Petri András ugyanabban a csíki kolostorban tanult, nevelkedett, ahol egy emberöltővel később Kájoni János is működött. Minden jel szerint Petri kéziratos kántorkönyvét Kájoni ismerte. A *Cantionale catholicum* 545 nyomtatott magyar énekszövege között külön fejezetben *Szent David soltarai* címmel 60 zsoltárparafrázis, közöttük 52 protestáns eredetű található. Ezek - más egyéb protestáns énekkel együtt - megtalálhatók az 1654-ben Lorenz Brewer lőcsei nyomdájában, majd ugyanebben az évben Szenci Kertész Ábrahám váradi műhelyében is megjelent *Keresztyeni isteni dicséretetek, mellyeket az magyar nemzetben reformáltatott ecclesiákban szoktanak mondattatni* című evangélikus énekeskönyvben.⁸² Jellemző, hogy Kájoni énekeskönyvében megvan Luther híres *Eine feste Burg ist unser Gott* kezdetű zsoltárparafrázisának (Ps. 45/46) fordítása. Ez a protestáns templomi éneklésnek mindmáig talán legszebb és legnépszerűbb darabja, amely a debreceni énekeskönyvekben 1560-tól, Huszár Gál kiadásától 1806-ig valamennyi edícióban megtalálható. Szövege változtatás nélkül megvan Kájoninál és nyomában néhány katolikus énekeskönyvben is. Általános elterjedésére jellemző, hogy a ma ismert és az evangélikus-református gyülekezetekben énekelt dallamának első kottás változata újabban került elő Huszár Gál 1560. évi kiadásából, sokáig azonban csak katolikus gyűjteményből, Illyés István esztergomi kanonok magyar Psalteriumából volt ismert.⁸³

⁷⁹ Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Bp., 1882. 152-153.; Horváth János: *A reformáció jegyében*. Bp., 1953. 257.

⁸⁰ Botta István: *i. m.* (9) 395-398.

⁸¹ RMKT. XVII. század. 7. Katolikus egyházi énekek (1608-1651). Kiad. Holl Béla. Bp., 1974. 149-271, 556-616.

⁸² RMK I 890 és 895-898. Ld. még: RMKT XVII/15B. Bp., 1993.

⁸³ Vö.: *Régi Magyar Dallamok Tára I. A 16. század magyar dallamai*. Kiad. Csomasz Tóth Kálmán. Bp., 1958. 125. sz.

Illyés István *Soltári énekek és halottas énekek* című gyűjteménye 1693-ban Nagyszombatban jelent meg, és 77 jórészt protestáns eredetű verses parafrázist tartalmaz.⁸⁴ Ez a kiadvány a XVII. század folyamán a katolikus templomokban énekelt és a nép által jól ismert zsoltárénekeknek összefoglaló gyűjteménye. A szerző hosszabb időn át volt plébános, és a nép között szerzett tapasztalatai nyomán, a nép számára szerkesztette meg 169 éneket, közöttük 36 kottával is ellátott darabot tartalmazó énekeskönyvét. Előszavában hivatkozott az 1629. és 1638. évi esztergomi egyházi zsinatok határozataira, amelyekben Pázmány Péter tiltotta a magyar nyelvű énekek engedély nélküli használatát és a hitbeli tévedéseket tartalmazó szövegek felülvizsgálatát írta elő.⁸⁵ Illyés István nyilván ezért is hangsúlyozta, hogy a verseket a Biblia szövegének betűjéhez igazította. A címlapon és az előszóban megjegyezte: „a szent Biblia bötűjéhez inkább mint az-előtt, alkalmaztatván”. Ugyancsak elhagyta a versszerzőknek „idegen és eretnek értelmű toldásait”. Arra azonban vigyázott, hogy az eredeti kezdősorok és a régi megszokott dallamok megmaradjanak, hogy a nép az énekeket felismerhesse: „Nótájokat ... megtartottam, sőt a kezdeteket-is, hogy a'kik azokhoz szoktak, mindgyárt kezdetektől tudhassák”. A kántorokat pedig figyelmeztette, hogy a „közösség nagyobb vigasztalására” mindig a napi evangéliumi szakaszhoz, az ünnep minden fajta más templomi alkalomhoz illő, megfelelő zsoltárt válasszák. Ezért a könyve végére az „alkalmatos”, a napi evangéliumhoz vagy ünnephez illő zsoltárokról külön mutató táblázatot szerkesztett.

Illyés Istvánnak ez a zsoltárkönyve az utolsó kiadvány ebben a műfajban. A zsoltárparafrázisok használata a katolikus templomi éneklésben a XVIII. század folyamán lassan kihalt. A közösségben való éneklésnél az a forma került előtérbe, amelyet már Illyés is célzott tematikus mutatójával. Már az 1674-ben Kassán megjelent és lényegesen átalakított *Cantus catholici* ismeretlen szerkesztője is ezt az új formát akarta kialakítani: énekeit nemcsak az egyházi év és a szentek ünnepei rendjében, de a mise részeihez alkalmazva szerkesztette meg. Zsoltárokat pedig már nem közölt. Ez az irányzat figyelhető meg a következő, XVIII. század elejétől a kéziratos énekeskönyvekben is. A század első két évtizedében néhány kántorkönyvbe még bemásolták Illyés psalteriumának néhány darabját.⁸⁶ A zsoltárénekek helyett azonban a katolikus énekeskönyvekben a tridenti zsinat óta kialakított új formák, műfajok kerültek előtérbe. Kialakult a miseliturgia részeihez alkalmazott énekek, a vasárnapi evangéliumok vagy a szentek ünnepeire énekelhető darabok használata. A nyomtatott énekeskönyvekben a XVIII. század végétől már csak ilyenekkel találkozunk. Szentmihályi Mihály *Egyházi énekes könyve* (Eger, 1797-1798) második részében még található ugyan 43 zsoltárparafrázis. A szerkesztő ezek címében gondosan közölte, milyen alkalommal lehet leginkább énekelni. Az ezzel egy időben megjelent másik nagy gyűjteményben, Bozóki Mihály *Katolikus kar-béli kótás énekeskönyvében* (Vác, 1797), amely a XIX. század első felében is népszerű volt, már csak a hét bűnbánati zsoltárt találjuk, a Pázmány imádságoskönyvéből örökölt katolikus és a hagyományos protestáns változatot párhuzamosan közölve. Bozókinak még ismerjük egy igen gazdag kéziratos énekeskönyvét is, amelyben a nyomtatott kiadásának folytatásához gyűjtött anyagot. Verses zsoltárparafrázisnak azonban ebben már nyoma sincs.⁸⁷

⁸⁴ RMK I. 1446.

⁸⁵ Péterffy, Carolus: *i. m.* (10) II. 254., 359.

⁸⁶ RMK I. 1159. - A két leggazdagabb kántorkönyv a Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában található: Écsi énekeskönyv (1700-1725, jelzete: 10a E 29/3), Szoszna Demeter énekeskönyve (1714-1715, jelzete: BK 248/1-2).

⁸⁷ Bozóki Mihály kéziratos énekeskönyve (XVIII. sz. 2. fele, Bp. magántulajdonban, mikrofilmen: OSzK FM 1/1663).

Két évszázad zsoltárénekléséből a katolikus templomi hagyományban egy-két idézett versszak, kisebb részlet élt tovább. Megmaradt azonban a dallamok jelentős része a hivatalos egyházi énekeskönyvekben és gyakran a nép között élő vallásos szokásokban (siratók, betlehemes játékok). A zsoltárparafrázisok személyes ihletésű lírai hangját, költői fordulatait örökölte az élő magyar beszéd, a modern vallásos és világi költészet.⁸⁸

A tanulmány megjelent:

Gesta Typographorum. Tanulmányok Borsa Gedeon hetvenedik születésnapjára. Szerk. P. Vásárhelyi Judit. Bp., 1993. 19-27.

⁸⁸ A magyarországi egyházi énekeskönyvekről lásd: Csomasz Tóth, Kálmán-Papp, Géza: *Abriss der Geschichte des ungarischen Kirchenliedes*. I. A. H. Bulletin 11. 1983. 6-13. - A verses zsoltárparafrázisok formáiról (Formbestand) és dallamvilágáról (Melodienwelt) lásd: Papp, Géza: *Alte ungarische Psalmlieder*. I. A. H. Bulletin 19. 1991. 81-94.

Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnuszköltészet európai recepciója

Jodocus Clichtoveus 1472 táján Flandriában született. Családi neve: Josse van de Clichtove. 1487-ben Párizsban a facultas artiumon tanult. 1490-1506 között a Sorbonne-on Jacques Lefevre d'Étaples (Faber Stapulensis) tanítványa volt. 1506-tól a Lemoine-kollégium tanáraként működött, majd 1526-tól 1543-ban bekövetkezett haláláig a Chartres-i katedrális teológus kanonoki javadalmát élvezte. Neve összekapcsolódik a párizsi humanizmus és a 16. század első évtizedeiben kibontakozó prerreformációs törekvések képviselőivel. Az egyház belső reformját sürgette, főként a világi és szerzetes papság belső életének megújításában. Ugyanakkor tiltakozott a római egyháztól való mindenféle eltávolodási kísérlet ellen. Ennek szellemében jelentette meg 1524-ben Párizsban, a következő évben Kölnben is, Antilutherus című terjedelmes vitairatát. Rendkívül termékeny író volt. Modern monográfiája, Jean-Pierre Massaut ötvennégy, még életében megjelent művét sorolja fel. Ezek teológiai traktátusok, bibliai kommentárok, prédikációs gyűjtemények voltak, de szép számmal adott ki ókori auktorokat és egyházatyákat is. Legtöbb munkája még életében, vagy a 16. század folyamán tíznél több kiadást is megért. Clichtoveus és mestere, Lefevre a teológiában a nominalizmus merev formái helyett az érzést, a misztikát helyezte előtérbe. Ennek jelentős irodalmi megnyilvánulása Dionysios Areopagita műveinek kiadása volt. Ezt először 1489-ben Lefevre jelentette meg. Már a címe is sokatmondó: *Theologia vivificans ... Theologia mystica*. A második kiadását 1515-ben már Clichtoveus gondozta.⁸⁹

A párizsi egyetem körül gyülekező humanisták népes filozófiai, teológiai iskoláinak tagjait nem sorolhatjuk fel. Csupán a magyar művelődéstörténet szempontjából jelentős néhány tanítvánnyal, a Mohács előtti fél évtizedben Clichtoveusszal kapcsolatba került magyar papokkal foglalkozhatunk. Közülük is Gosztonyi János győri püspököt és barátját, Várdai Balázs locsmándi főesperest, a győri káptalan tagját említjük. Párizsi vonatkozásban nevükre a figyelmet a neves bibliofil könyvgyűjtő, gróf Apponyi Sándor hívta fel, aki hungarika-gyűjteménye számára megvásárolt és katalógusában részletesen leírt hat 1515-1519 között Párizsban kiadott nyomtatványt, amelyeknek ajánlásában magyar papoknak, köztük Gosztonyinak és Várdainak a párizsi egyetemmel és a prerreformációs törekvések képviselőivel való kapcsolatára derült fény.⁹⁰ Ennek nyomán Sörös Pongrác, Eckhardt Sándor és Gábrriel Asztrik vázolta e magyar papok szereplésének történetét, és ismertette a nevükhöz kapcsolható kiadványokat, bemutatta azok francia szerzőit.⁹¹

⁸⁹ Massaut, Jean-Pierre: *Josse Clichtove, l'humanisme et la réforme du clergé*. Tome I-II. Paris, 1968. (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège. Fasc. CLXXXIII.)

⁹⁰ Apponyi Sándor: *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*, 1-2. Bp., 1900-1902, nr. 105., 113., 133., 134., 135., 1628.

⁹¹ Sörös Pongrác: *Adatok felsőszelestei Gosztonyi János püspök életéhez*. In: *Religio*, 1909. (Öt folytatásban.); Eckhardt Sándor: *Magyar humanisták Párizsban*. Bp., 1929. (Minerva Könyvtár 19.); Gábrriel Asztrik: *Gosztonyi püspök és párizsi mestere*. Egyetemi Philológiai Közlemények, 1936. 15-29.; Uő.: *Várdai Balázs a humanista Párizsban*. Egyetemi Philológiai Közlemények, 1942. 26-48.; Uő.: Korábbi eredményeit összegezte a magyar diákok párizsi egyetemjárásáról írt legújabb művében: *The University of Paris and its Hungarian students and masters during the reign of Louis XII and Francois Ier, Notre Dame / Indiana*, 1986.

A franciás műveltségű Gosztonyi János pályája kezdetén II. Ulászló magyar király feleségének, a francia Anne de Foix-nak volt tolmácsa és a királyi udvarban magas hivataloknak viselője. Érdemeiért - a királyné korai halála után - 1508-ban megkapta a váci püspökséget, amelyet 1510-ben a győrire, majd élete végén, 1525-ben az erdélyire cserélt.⁹² Gábrriel Asztrik kutatásaiból tudjuk, hogy Gosztonyi - Eckhardt állításától eltérően -, nem a Dózsa-féle parasztháború leverése után, hanem még 1513 őszén ment Párizsba.⁹³ Itt viszonylag rövid időt töltött; már 1514 elején hazaérkezett, és március 23-án jelen volt Bakócz Tamás esztergomi érsek budai bevonulásánál. Neve 1514. október 19-én a Budára „ob insurrectionem rusticorum atque alias difficultates regni” összehívott országgyűlés határozatainak aláírói között szerepelt.⁹⁴ Rövid franciaországi tartózkodása azonban elegendő volt arra, hogy Clichtoveust jelentős munkáinak, a templomi szertartások szövegeit magyarázó, megvilágosító *Elucidatorium*nak megszerkesztésére serkentse. A mű teljes címe: *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens, et quattuor libros complectens*. Első kiadása Párizsban 1516. áprilisában került ki a sajtó alól. 1558-ig ugyanitt további hat, Bázelen két, és Velencében egy kiadást ért meg. A négy „könyv”-nek nevezett része (libri) közül az elsőben a zsoltosima himnuszait, a másodikban a különféle szertartások szövegeit, a harmadikban a mise praefatiojának és kánonjának szövegeit, végül a negyedikben a misében énekelt, vagy mondott prosákat, vagyis az evangélium előtti verses szövegeket magyarázza.

Clichtoveus a Gosztonyinak címzett, Párizsban „anno verbi incarnati 1515” keltezett ajánlásában (Epistola) kifejtette művének célzatát, fő szempontjait. Innen tudjuk meg, hogy a gazdag magyar püspök bőkezű mecénás volt, aki segíteni akart a papság tanulatlanságán, tudatlanságán (... ut huic gravi morbo iam late grassanti et totum pene occupanti Christianum orbem, pro viribus occurrere mederique possit insignis tua dignitas ... me ... sollicitavit, ut hymnos ... elucidarem). A válogatás alapjául nyomtatott források szolgáltak, de ezek a kiadók hanyagsága miatt hibáktól hemzsegték (... multis scatenat mendis, librorum incuria passim inductis). A verses szövegeket Gosztonyi maga választotta ki, és jegyzékben foglalva hagyta Párizsban; ezekhez Clichtoveus néhányat a saját tetszése szerint még hozzátett. Megígérte, hogy még az elemi grammatikai hibák sem fogják feladatától elrettenteni (Neque exhorrebo etiam ea, quae humilia videbantur aut rudimentis puerilibus persimilia ...). Ezeket szorgalmasan ki is javította, amint azt Gosztonyi neki meghagyta (ut ita facerem, mihi legem praescripsisti). Így született meg az igazi humanista mű, a szerző és mecénás barátságának jele és záloga (monumentum et pignus amoris), amelytől a győri egyháznak és Pannoniának, de a franciáknak is hasznát remélte (Caeterum ... hanc operam nostram insigni ecclesiae tuae Iauriensi aut Pannoniae, sed et Galliae nostrae et quibusvis aliis profuturam speravi ...).

⁹² Gosztonyi hivatali pályájáról: Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* Bp., 1971. 312., 314-315., 317-318., 324. Egyházi tisztségeiről: Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100-1900*. Esztergom, 123-124.

⁹³ Gábrriel 1936. i. m. 16 skk. Gosztonyi párizsi tartózkodásának megközelítően pontos idejére Clichtoveusnak abból a terjedelmes leveléből lehet következtetni, amelyet Gosztonyinak az általa feltett kérdésekre 1517-ben válaszul küldött. A levél jelzete: OSzK, Cod. Lat. 348. Vö.: *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 1985. november 12.-1986. február 28.* (Tanulmányok és katalógus.) Bp., 1985. 169.

⁹⁴ *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*. Ed. Victor Kenéz, Ladislaus Solymosi. Red. Geisa Érszegi. Bp., 1979. 202.

Mellőzve az *Elucidatorium* sok magyar vonatkozását, a továbbiakban a mű első és negyedik, tehát a breviáriumi himnuszokat és a miséhez tartozó énekeket (prosa, sequentia) tartalmazó részét vizsgáljuk tüzetesebben. Az előbbiben 149, az utóbbiban 93 verses szöveget találunk. Az egyes daraboknál a címet és Clichtoveus által emendált szöveget követi a magyarázat, amely három részre tagolódik: 1. elmondja, hogy az ének milyen alkalomra készült, kiről szól, ki a szerzője, mi a forrása és a versformája; 2. rövid történelmi magyarázatot ad, pl. a szent életet vázolja; 3. végül, *Adnotationes* címmel morális, biblikus, teológiai magyarázatot és az emendációra vonatkozó megjegyzéseket fűz az egyes sorokhoz, strófákhoz.

Az *Elucidatorium* futó áttekintése nyomán is feltűnik a sok magyar vonatkozás. Eckhardt Sándor megjegyzése szerint „a sok magyar himnusz és történelmi magyarázat érdekes magyar jelleget kölcsönöz, az olvasó szinte érzi a magyar munkatárs jelenlétét.”⁹⁵ Ezt a megfigyelést még továbbiakkal is kiegészíthetjük. Az *Elucidatorium* 1516-ban, tehát két és fél évvel Gosztanyi hazaérkezése után jelent meg. Várdai Balázs győri kanonok, akit Gosztanyi maga után küldött Párizsba, csak 1515-ben érkezhett oda; ő tehát a szerkesztés munkájánál nem lehetett jelen.⁹⁶ Az érdemi munkát tehát Clichtoveus egyedül végezte, mégpedig a nála hagyott, nyomtatott esztergomi liturgikus könyvek felhasználásával. A verses darabok szövegvariánsainak megfigyeléséből biztosnak látszik, hogy forrása a *Breviarium Strigoniense* 1502-i, vagy 1513-i kiadása, a *Missale Strigoniense*nek pedig 1491-1513 között megjelent nyolc kiadása közül valamelyik volt.⁹⁷ Clichtoveus megjegyzése szerint a magyar forrásokból merített szövegeket saját tetszésére másokkal is kiegészítette. A pontos számlálás, összevetés eredményeként megállapíthatjuk, hogy 93 sequentia közül 58, a 149 himnusz közül pedig 130 az esztergomi nyomtatott forrásokból való. Megfigyelhető, hogy még a jellegzetesen franciaországi eredetű daraboknál is a magyarországi liturgikus könyveket használta, amint ez a *Laudes crucis attollamus* kezdetű sequentiánál minden kétséget kizáróan megállapítható.⁹⁸

Az *Elucidatorium*ban hét himnusz és hat sequentia, összesen tehát tizenhárom verses szöveg a középkori Magyarországon keletkezett, és csak magyarországi liturgikus forrásokból ismert. Ezek a következők:

Hymni:

- f. 49. Gratulare Caesarea (Dorothea; AH 52, 166)
- f. 46^v: Regis regum civis ave (Ladislaus; AH 4, 174)
- f. 60: Pangat chorus hymnum Dei filio (Margaretha martyr; AH 4, 195)
- f. 65: Gaudet caeli nova luce (Stephanus rex; AH 4, 239)
- f. 69^v: Plaude parens Pannonia (Emericus; AH 4, 133)

⁹⁵ Eckhardt *i. m.* 12.

⁹⁶ Gábrriel 1942. *i. m.* 32.

⁹⁷ Az egyes kiadások könyvészeti adatai megtalálhatók: RMK III. - A velencei 1502-i *Breviarium Strigoniense* egyetlen példánya: OSzK RMK III. 112/b.

⁹⁸ *Elucidatorium*, f. 190^v. - Vö.: Weisbein, Nicolas: *Le Laudes crucis attollamus de Maître Hugues d'Orléans dit le Primat*. In: *Revue du Moyen Age Latin*, 1947. 5-26. - Weisbein figyelt fel arra (*i. m.* 20.), hogy Clichtoveus a Szent Kereszt-sequentia 2. strófájaként közöl három olyan sort, amely egyetlen, általa ismert középkori kéziratban sem található: Nam in cruce triumphamus / Hostem ferum superamus / Vitali victoria. A Weisbein számára rejtélyes három sort Clichtoveus a *Missale Strigoniense*-ből vette; a strófa valamennyi 1490 utáni nyomtatott kiadásban megvan. Ez viszont azt jelenti, hogy az *Elucidatorium*ban a francia eredetű *Laudes crucis attollamus* is magyar forrásból közölte.

- f. 78: Deus plasmator cunctorum (De confessoribus; AH 52, 71)
 f. 79^v: Christe lucis splendor verae (De confessoribus; AH 52, 72)

Sequentiae:

- f. 178^v: Omnes una celebremus (Dominicalibus diebus; AH 54, 268)
 f. 183^v: Plebs fidelis iucundetur (Nicolaus; AH 55, 300)
 f. 190: Corona sanctitatis (Adalbertus; AH 54, 35)
 f. 195: Novae laudis attollamus (Ladislaus; AH 55, 242)
 f. 205: Corde voce mente pura (Stephanus; AH 55, 346)
 f. 222: Quem invisibiliter (De uno confessore; AH 8, 287).

Clichtoveus a versek műfaji meghatározásánál két terminust használ: hymnus, vagy prosa; az utóbbi a páros, felelgetős formában szerkesztett sequentiát jelenti. Ezért az olyan himnusznál, ahol a hatsoros strófában a 3. és 6. sor összecseng, vagy pedig két háromsoros strófa utolsó sora rímel, mindig megjegyzi: „Hymnus iste potius prosae, quam hymnicae modulationi persimilis est” (pl. Regis regum, Christe lucis). A versforma meghatározásánál előbb mindig az időmértékes verselés szabályaival kezd, majd leírja a sorok szótagszámát és rímelését. A nyolc szótagos sorokban a iambicus dimetert keresi, és kifogásolja, hogy a szabályos iambus helyett ode nem illő lábak, trocheus, pyrrichius, vagy spondeus keverednek (pl. Gratulare Caesarea, Gaudet caeli, Plaudere parens). A *Deus plasmator*nál, amely 8-8-7-8 szótagú, a-a-a-a rímelésű versszakokból áll, ugyancsak iambicus dimetert keres, és a harmadik sort, amely hétszótagos, hibásnak, a könyvnyomtató gondatlanságából eredő romlásnak minősíti (Liber iudicandus sit mendosus, et quae superfluunt ultra eum numerum, tollendae sint, sique vero citra eum deficiunt, veniant adiiciendae). A *Pange chorus* kezdetű Szent Margit-himnusz strófái viszont négy 11-es, végén összecsendülő sorból tevődnek össze. Ezt Clichtoveus iambicus quinaris hypercatelecticusnak minősíti, vagyis minden sorba öt iambust és egy fél lábat helyez, és a fél lábnak fél spondeusnak kellene lennie; hibás sor esetében szerinte az emendálásnak ezt a képletét kell követnie. A felsorolt magyar eredetű verseknek mintegy a felénél megelégszik a rhythmica forma (Plebs fidelis) rhythmicae modulationis mensura (Novae laudis), rhythmicae consonantiae servat legem (Corde voce), vagy a multiformis rhythmicae compositionis species (Omnes una, Quem invisibiliter) általános meghatározással.

A verstani leírást követi a himnuszok, vagy sequentiák általános jellemzése, és itt kerül sor a magyar szentek életének bemutatására. Forrása a breviáriumi viták mellett - amint ezt már Eckhardt Sándor megállapította -, a *Legendae sanctorum regni Hungariae in Lombardica historia non contentae* című kiadvány volt, amely először 1486 táján Strassburgban jelent meg. Clichtoveus ehhez is bizonyára hozzájuthatott Párizsban. Valószínűbb azonban, hogy Gosztonyi a negyedik, Velencében 1512-ben megjelent kiadást vitte magával, és az esztergomi szerkönyvekkel együtt ezt hagyta Clichtoveusnál.⁹⁹ Erről a középkor végi magyar legendáriumról legutóbb Tarnai Andor megírta, hogy benne középkori irodalmi hagyományaink váltak irodalomtörténeti tradícióvá azzal az igénnyel, hogy „irodalmilag képviseljék az országot”.¹⁰⁰ Ezt a tételt jól példázzák az *Elucidatorium* magyar történelmet közlő, magyarázó részei. A magyar história elbeszélésében azonban Clichtoveus alkalmat keres a 16. század első évtizedeinek tükröztetésére is. Aktuális problémák bukkannak elő, például a hős Szent Lászlót idézve, himnusának egy sora (Salve salus Hungarorum) eszébe juttatja a török veszedelmet és

⁹⁹ RMK III. 10., 45., 61., 179.

¹⁰⁰ Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp., 1984. 88-87. (Az idézet a 81. lapról.)

a hőiesen hadakozó kortárs magyarokat: „Et nostra etiam tempestate Turcis efferatissimis (quos in vicina habent) formidabiles plane sunt: quod saepius adiutore Deo eorum exercitus profligarint, et contra inimicos Christi, vexilla crucis erigant interriti: collatisque signis manum saepius conserant cum illis, et in trepidam eos fugam convertant”.¹⁰¹ A „párviadalmak” szemléletes leírása mögött akár szemtanú magyar elbeszélőt is sejthetnénk. Máskor viszont saját hazafiúi büszkeségét is felcsillantja. Emlegeti például a franciák „szentjét”, Dinonyios Areopagitát, akit együttlétük idején Párizsban Gosztonyival gyakran olvasott. Szent István mellé állítja, akiről a himnusz szavai szerint a Protomartyr Stephanus jövendőli meg: „Rex erit et apostolus”; ehhez fűzi hozzá: „Sic enim sacratissimus pater Dionysius Areopagita, Galiarum dicitur apostolus”.¹⁰²

Clichtoveus a magyarországi versekkel kapcsolatban számos biblikus, egyházjogi, morális, vagy teológiai magyarázatot, ókori vagy humanista költőkre (Vergilius, Baptista Mantuanus) vonatkozó megjegyzést tesz. Belőlük áll össze a középkori latin költészetünk elemzése, bírálata. Mert nemcsak a verstani problémák, vagy a libri mendosi hibáit róta fel. A latin nyelv ismeretének, a grammatikának hiánya még jobban bántotta. Az ismeretlen szerzőkre időnként szűrő megjegyzéseket is tett. A Szent Dorottya-himnusz sok döccenését türelemmel javítgatva eljutott a 20. sorig, a Theophilum credificat kifejezéséig, amely arra utal, hogy Dorottya mártírságának láttára a pogány ifjú is kereszténnyé, „hívóvé” lett. A kommentátor itt vesztette el türelmét: „Vermum credificare ... minus usitatum est apud autores linguae latinae. Cuius exactam rationem, si habuisse autor huius hymni (quisquis is fuerit) potius dicere debuisset: Theophilum salvificat.”¹⁰³

Jelen tanulmányunkban részletesen nem tárgyalhatjuk az *Elucidatorium*nak mind a tizenhárom magyarországi versét, csupán a *Novae laudis attollamus* kezdetű Szent László-sequentiára vonatkozó megfigyeléseket mutatjuk be. Ez a magyarországi kézirat és nyomtatott középkori misekönyvek elmaradhatatlan darabja; jelenleg ötvenöt hazai forrásból ismerjük. Közöttük alig találunk két azonosat; megszámlálhatatlan szövegvariánsával a textológia számára alig megoldható problémát jelent. Clichtoveus is sokat vesződött a nyelvi hibáktól hemzseggő szöveggel. E hibák oka véleményünk szerint nem lehetett szövegromlás; a verset egy latinul csak rosszul tudó litterator sebtiben készíthette. Utána a másolók sora a grammatikai hibákat, értelmetlenségeket igyekezett javítani. Kirívó példaként egyetlen sort, a 2. strófapár kezdősorának variánsait idézhetjük. Ez Clichtoveus emendálásával így hangzik: „Dulci mellis novi favo”; Csanádi Béla fordításában: Mint a lépesméz az ének ...” A kézirat források variánsai ezek: „Dulce mellis novum favum”, „Dulce melos novi favum”, „Dulce mellis novi favum”; és ez a nyomtatott kiadásokban tovább variálódik.¹⁰⁴

Clichtoveus a Szent László-sequentiáról a hymnológiai szakirodalomban alighanem elsőként állapította meg, hogy az a *Laudes crucis attollamus* kezdetű Szent Kereszt-sequentia mintájára, mai szakkifejezés szerint kontrafaktumaként készült: „Ad cuius speciem formam et exemplum sic est composita, ut quantum sinit materia, sententia sententiae, versus versibus, et propemodum verba istius verbis alterius respondeant.” A mintául szolgáló Szent Kereszt-

¹⁰¹ Elucidatorium f. 57.

¹⁰² Uo.: f. 65^v.

¹⁰³ Uo.: f. 49.

¹⁰⁴ Uo.: f. 195^v.; Csanádi Béla fordítása In: *László király emlékezete*. Vál. Kurcz Ágnes. Bp., 1977. 30-33.; A sequentia szövegét legutóbb Török József közölte (a kritikai problémák megoldása nélkül) In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. Mezey László. Bp., 1980. 155-158.

sequentianál viszont megjegyezte, hogy szerzője Adam a Sancto Victore, formája pedig a *Lauda Sion Salvatorem* kezdetű sequentiával egyezik, amelynek szerzője Aquinói Szent Tamás volt. Clichtoveus tehát a Szent László-ének szövegének és dallamának eredetét nagyjából úgy határozta meg, ahogy ez a legújabb időkig előttünk volt. A francia Nicolas Weisben kutatásai nyomán, amelyek a Laudes crucis keletkezésére vonatkoznak, ezt a képet módosítanunk kell, ami a Szent László-sequentia szöveghagyományát is új megvilágításba helyezi

Weisbein az Orléans-i Szent Kereszt-katedrális egykorú káptalani nekrológiai alapján megállapította, hogy a Laudes crucis szerzője valójában Hugues d'Orléans dit le Primat (Orléans-i Hugó, akit Primas-nak is neveznek). 1086 táján született, és 1111-1113 között az Orléans-i székesegyház iskolájában magister scholarisként működött. A káptalan nekrológja előírta, hogy halála napján, szeptember 17-én Hugó mesterről emlékezzenek meg. Ő ugyan nem hagyott a jeles káptalanra a misemondatáshoz szükséges pénzalapítványt; a káptalanra rótt kötelezettség indokolása egészen más: „XV. Kal. [Octobris] ... obiit Hugo, magister scholarum ... Iste Hugo edidit prosam Laudes Crucis. Hoc anniversarium nihil habet, hic Hugo tamen laudandus est, qui tam elegantem prosam compilavit.” A világi szerelmes énekekkel hírnevet szerzett Orléans-i Hugónak rövidesen a jelzett 1113. esztendő után el kellett hagynia katedrálját, és oda életében többet nem is tért vissza. Húsz-egynéhány éves volt akkor, és fiatalon szerezte - dallamával együtt - a világirodalom egyik legszebb Szent Kereszt-énekét. Weisbein, aki egyben Hugó életrajzát is megírta,¹⁰⁵ kilencven jelentős, részben 12-13. századi kódexből állította össze a Szent Kereszt-ének szöveghagyományát.¹⁰⁶ Köztük csupán három 12-15. századi való a párizsi St. Victor-i apátságból. Ezek is Orléans közvetítésével, az 1140-ben ott alapított ágostonos kolostorból kerültek Párizsba, ami a liturgikus forrásoknak a korszakban gyakran tapasztalható vándorlásával, a kolostorok közti kicserélésével magyarázható. A St. Victor-i eredet tehát végleg kizárt. Feltűnő viszont a sequentiának rendkívül gyors, és egész Európában való elterjedése. A nagyszámú 12. századi franciaországi kódex mellett feltűnik egy 1140-re datált angliai, több 12-13. századi itáliai, aquitániai és szicíliai, számos spanyol és német nyelvterületről való kézirat. Sőt a 12. században már két Seckau-i kódexbe is bemásolták.

A *Laudes crucis* Orléans-i hagyományából még két fontos mozzanatot figyelhetünk meg. A katedrális középkori eredetű rendtartása, Ordinariuma előírta, hogy minden szombaton a vesperás végén körmenetben vonuljanak az ott őrzött Szent Kereszt-ereklyéhez, és közben énekeljék a *Laudes crucist*. Ugyancsak az 1236-ra datált Chartres-Orléans-i pontificale előírta, hogy a templomszentelés szertartása során a falakon lévő stációs keresztek krizmával való megjelölése alatt a kórus a *Laudes crucist* énekelje.¹⁰⁷ A sequentiának a misén kívüli ilyen éneklése nyilvánvalóan nem korlátozódhatott csupán e két említett alkalomra. Kikerült a katedrálisból, ami ugyancsak előmozdíthatta gyors terjedését. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Orléans a Karoling-kor óta a legmozgalmasabb európai zarándokutak központi állomása volt. Ezek Aachenből Compostellába, Szent Jakab apostol sírjához, vagy Rómába és Jeruzsálembe vezettek. A szentföldi zarándokok az Orléans-i székesegyház Szent Kereszt-énekét zarándokénekeknek tanulhatták meg. Krónikás és okleveles adatokkal a magyarok részvételét is könnyen bizonyíthatnánk. De a nyugati zarándokok innen indultak keletre is, Szent István

¹⁰⁵ Weisbein i. m. passim.; Vö.: Szövérfy, Joseph: *Hymns of the Holy Cross. An annotated edition with introduction*. Brookline-Leyden, 1976. 55-60. (Medieval Classics: Texts and Studies 7.); Mezey László: *Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata*. Bp., 1979. 141.

¹⁰⁶ Weisbein, Nicolas: *La vie et l'oeuvre latine de Maître Hugues d'Orléans dit le Primat*. These pour le Doctorat de l'Université de Paris, 1945.

¹⁰⁷ Weisbein i. m. (10. jegyzet.) 17-19.

király óta magyar földön keresztül. Joggal feltehetjük tehát, hogy a *Laudes crucis* ismerete Európa más tájaihoz hasonlóan, hozzánk is már a 12. században eljutott. Elterjedését az első keresztes hadaknak 1096-ban Magyarországon való átvonulása is segíthette. A középkori hagyomány úgy tartotta, hogy Szent László királynak kellett volna e hadakat vezetnie. Tudjuk, hogy e hagyománynak vannak történeti gyökerei. 1093-ban Vilmos Toulouse-i gróf meghívta László királyt népes zarándoksereg vezetésére. Később pedig Konrád morva herceggel akart útra kelni. A lengyelországi hadjárata és váratlan halála hiúsította meg e tervét.¹⁰⁸ Orléans-i Hugó sequentiája a 12. században a magyar földön átvonuló keresztes hadak zarándokéneke is lehetett. Egy évszázaddal később pedig a *Laudes crucis* gondolati-érzelmi töltése, formája és dallama indíthatta az ismeretlen magyar literátort, hogy a keresztes lovagkirály nimbuszával övezett László kanonizációjakor, 1192 táján alkalmazza a szöveg tanúsága szerint a váradi katedrálisban (Varadini fulget ara...), a szent király sírjánál vált új oltár énekévé.¹⁰⁹

A francia mintára szerkesztett Szent László-sequentia bemutatása után röviden áttekintjük a Clichtoveus *Elucidatorium*ában található többi magyarországi verset is. Ezek közül a magyar szentek tiszteletét szolgálók már korábban ismertek voltak. Szent István sequentiáját (Corde voce) és himnusát (Gaude caeli), Szent László (Regis regum) és Szent Imre himnusát (Plaude parens) és egy prózát Szent Adalbert tiszteletére (Corona sanctitatis) már Dankó József kiadta *Vetus Hymnarium*ában.¹¹⁰ Ezeket a 15. század közepén feltűnő Gaude caeli kezdetű kivételével már 14. századi forrásokból ismerjük. Hazai eredetükhöz kétség nem férhet, mivel a szöveghagyományuk magyarországi forrásokhoz kapcsolódik. Az *Analecta Hymnica* szerkesztője, G. M. Dreves ugyan a Szent László és Szent Imre himnusánál (Regis regum, Plaude parens) idéz egy 15. századi prágai kódexet (Cod. Pragense XIII. G. 9.), erről azonban közelebbit nem tudunk.¹¹¹ Ugyancsak megvan a Szent Adalbert tiszteletére szerkesztett prosa is (Corona sanctitatis) kilenc magyarországi forrás mellett egy 15. századi St. Emmeranból való *Collectarium Hymnorum et Prosarum* című, Münchenben őrzött kódexben (C.1. 14667); és mivel az *Analecta Hymnica* szerkesztői Szent Adalbert esztergomi vonatkozásait kevésbé ismerve elsősorban cseh és prágai patrónusnak tekintették, e prosát is ismeretlen szláv szerző gyenge produktumának minősítették („... minderwertiges Produkt eines slawischen Dichters”).¹¹² A tizenkét kéziratos és tizennyolc nyomtatott hazai misszálé alapján azonban kétségtelenül magyarországi eredetűnek tartjuk.

¹⁰⁸ Uo.: 15. (14. lapalji jegyzet.)

¹⁰⁹ Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádok korában I.* 2. kiad. Bp., 1899. 172., 452-453.

¹¹⁰ A *Laude crucis attollamus* korai, gyors és általános magyarországi elterjedését jelzi egy másik hazai kontrafaktum, a *Mira mater* kezdetű Mária-ének is, amely a Pray-kódex 13. századból származó lapszéli bejegyzéséből, egy 14. századi zágrábi missaleből (MR 133) és az 1511-i nyomtatott zágrábi misekönyvből ismeretes. A szövegkritikai összevetésből kiderül, hogy ez az ének közvetlenül a *Laudes crucis* két utolsó strófa-párjából, annak is egy, a francia archetípussal közel rokon változatból készült, és független a Szent László-sequentia megfelelő strófáitól. - A hazai kontrafaktumoknak a francia mintával egyező dallamát közölte: Rajeczky, Benjaminus: *Melodiarum Hungariae medii aevi I.* Bp., 1898. 271-274.; Dankó, Josephus: *Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae.* Bp., 1893. 173. (Corona sanctitatis), 175. (Regis regum), 185. (Novae laudis), 208. (Gaudent caeli), 211. (Corde voce), 239. (Plaude parens) p.

¹¹¹ AH 4, 175., 239.

¹¹² AH 54., 35.

Az *Elucidatorium*ban ezeken kívül van még hét vers, amelyek magyar eredetét a szakirodalomban alig, vagy egyáltalán nem tartották nyilván, pedig a szöveghagyományuk kizárólag magyarországi forrásokra épül. Három az esztergomi missalek és breviariumok Sanctoriale-jából való. Szent Miklós sequentiáját (Plebs fidelis) az *Analecta Hymnicab*an a Missale Strigoniense három nyomtatott kiadásából (1484, 1511, 1518) közölték. Ismereteink szerint megvan az 1423-1439 között keletkezett Pálóczi-missalében és tizenkilenc nyomtatott esztergomi misekönyvben.¹¹³ Ez nyilván a 15. században Esztergomban keletkezhetett. Ugyancsak magyarországi szerzőtől való két himnusz, Szent Dorottyaé (Gratulare Caesarea) és Szent Margit vértanúé (Pange chorus).¹¹⁴ Az előbbi a 14. század második felétől kezdve nyolc hazai kódexben és 1480-1558 között valamennyi nyomtatott Breviarium Strigoniensében megvan. A Szent Margit-himnusz négy 15. századi kódexben és az esztergomi breviárium kiadásain kívül a pálos breviárium 1519-i és 1540-i kiadásában is megtalálható.

Két sequentia és két himnusz a szerkönyvek évközi, *Per annum* részébe, illetve a *Commune sanctorumba* tartozik. Az *Omnes una celebremus* kezdetű vasárnapi sequentiát (In diebus dominicis) már az *Analecta Hymnica* szerkesztői is magyar forrásokból közölték;¹¹⁵ mai ismereteink szerint harminc hazai kézirat tartalmazza a 14-15. században, és megvan az esztergomi, pécsi, zágrábi és pálos nyomtatott missale valamennyi kiadásában. A hitvallók miséjének (De uno confessore) sequentiája (Quem invisibiliter) szövegét két nyomtatott esztergomi misekönyv alapján közölték; szövege a 14. század elejétől 15 kódexből és az előbb említett nyomtatott misekönyvekből ismeretes.¹¹⁶ Végül kizárólag magyarországi forrásból ismert a hitvallók zsoltosmájában (De pluribus confessoribus) két himnusz is (Deus plasmator, Christe lucis).¹¹⁷

A felsorolt darabok tehát ismeretlen magyar szerzőktől valók és a magyarországi középkori latin himnuszköltészet terméséhez tartoznak. Megfigyelhető azonban az is, hogy Clichtoveusnak a 16. században oly népszerűvé vált *Elucidatoriuma* nyomán egyes darabokat késői kéziratok gyűjteményekbe, kódexekbe bemásoltak, ami a nemzetközi himnológia kutatói előtt a magyar eredetet elhomályosította. Így a *Pange chorus* és a *Christe lucis* kezdetű himnuszt 1553-ban bemásolták a svájci Hermetschwyl egykori bencés monostorának hymnariumba (az *Analecta Hymnicab*an „Cod. Griesen. 23.” jelzettel idézik). Sőt Clichtoveus nyomán a 16. században újabb szövegközléseket is találunk. Így a németalföldi Georgius Cassander (1513-1566) *Hymni et cantica* (Antwerpen, 1556 és 1566) című gyűjteményébe átvette és eredetének ismerete nélkül terjesztette az *Elucidatorium* számos magyar darabját (Christe lucis, Gaudent caeli, Gratulare Caesarea, Pange chorus, Plaudite parens, Regis regum). Ugyancsak Clichtoveustól juthatott a Szent Miklós-sequentia (Plebs fidelis) a Beauvais-i egyházmegye 17. századi nyomtatott misekönyvébe. Clichtoveus és a nyomában keletkezett kiadványok közléseit azután Ulysse Chevalier bedolgozta *Repertorium Hymnologicum*ába,¹¹⁸ ahol az egyes darabok magyarországi eredete sok esetben végleg feledésbe ment.

¹¹³ AH 55., 300. - Pálóczi-missale: OSzK, Cod. Lat. 359.

¹¹⁴ AH 52., 166.; 4., 194.

¹¹⁵ AH 54., 268.

¹¹⁶ AH 9., 287. - Vö.: Török József: *A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225-1600)*. Bp., 1977. 153.

¹¹⁷ A két himnusz azonos forrásokban található, és feltehetően egy szerző műve.; Vö.: Török i. m. 1977. 122., 124.

¹¹⁸ Chevalier, Ulysse: *Repertorium Hymnologicum*, 1-4. Paris- Bruxelles, 1889-1912.

A *Novae Laudis attollamus* kezdetű Szent László-sequentianál az európai és a francia himnusz-költészet legjobb hagyományának átadását-átvételét, „traditio”-ját figyelhettük meg. A magyar humanista főpapnak, Gosztonyi Jánosnak ösztönzésére készült *Elucidatorium* forrásainak vizsgálatával megállapíthatjuk, hogy Jodocus Clichtoveus a magyarországi himnusz-költészet számos darabját humanista kritikával az európai nyilvánosság elé vitte. Ezzel a „traditio” és „receptio” - úgy tűnik - a szó eredeti jelentésében is végbement: Európa az „átadott” szellemi hagyatékból a középkor végén Magyarországról valamit „visszakapott”.

A tanulmány megjelent:

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13-14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Szelestei Nagy László. Bp., 1989. 169-181. /Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3./

A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága

Az államalapítás és a kereszténység felvétele után két évszázadnak kellett eltelnie, amíg magyar földön az egyházi tudományok önálló művelése megindulhatott, és eredeti latin művek születhettek. A középkori hazai tudományosság első írott emlékei azonban a gyakorlati élet igényeit tükrözték, a nevelést és tanítást szolgálták; színvonalban és eredetiségben aligha érhetek nyomába a skolasztika nagy mestereinek. Az első művek prédikációs gyűjtemények, bibliamagyarázatok, legendák voltak. A hazai skolasztikus irodalom kiteljesedését Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát kötetei jelzik.¹¹⁹ A magyar középkor szellemi képének, bölcséleti és hittudományi műveltségének felméréséhez tehát a másodlagos, a gyakorlati életet szolgáló irodalmi műfajok vizsgálata szükséges. Tanulmányomban a középkori latin egyházi irodalom-bölcséletet és hittudományt csupán áttételesen érintő, közvetítő hazai alkotásnak, Pécsváradi Gábor jeruzsálemi útleírásának hagyományával és korabeli összefüggéseivel foglalkozom.¹²⁰

A jeruzsálemi utazás, a vallási indíttatású (causa devotionis) külföldjárásnak ez a fajtája a gyakoriságot, a résztvevők számát tekintve vetekedett minden másfajta peregrinációval, diplomáciai követjárással, külföldi egyetemek látogatásával, és talán csak a kereskedők vagy a hadba vonuló katonák múlták fölül. Hagyományát a magyar állam történetének kezdetétől a középkor végéig folytonos láncolatban követhetjük.¹²¹ Az első adatok Szent István korából valók. A Római Birodalom Pannónián átvezető és a VII. században veszélyessé vált útjait a népvándorlás zavarainak elültével - a nyugati keresztény világ igényére - ő nyitotta meg ismét. Ezt tükrözi az az 1031-1043 között keletkezett itinerarium, amely a Pannóniáig, Magyarország nyugati határáig járható és ismert út folytatását Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Valkóvár, Belgrád állomásokon át jelölte meg. Az utazás magyar földön tizenkilenc napig, a nyugati országhatártól Jeruzsálemig összesen nyolcvankilenc napig, kereken három hónapig tartott.¹²²

¹¹⁹ Az elmaradottnak minősített hazai középkori tudományosság helyes értékeléséről: Alszeghy Zoltán: *A magyar középkor bölcséleti és hittudományi irodalmának kérdéséhez*. Bp., 1948. /Az Irodalomtörténet Füzetek. 25./ - A magyarországi középkori tudományos műveltség és irodalom kialakulását újabban Tarnai Andor behatóan vizsgálta: „*A magyar nyelvet írni kezdik*”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp., 1984.

¹²⁰ Pécsváradi Gábor Bécsben, feltehetően 1519-ben megjelent művének rövidített címe: *Compendiosa descriptio*. Fordítása: Pécsváradi Gábor: *Jeruzsálemi utazás*. Bp., 1983. Ford., bev. tanulm. és jegyz. Holl Béla. /Magyar Ritkaságok./ (A továbbiakban: Jeruzsálemi utazás).

¹²¹ A Szentföldre irányuló zarándoklatokról összefoglalások: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Red. F. Cabrol-H. Leclercq. Paris, 1907-1953. Vol. XIV. 1er partie, col. 65-176. (Pelerinage aux Lieux Saints); Kötting, Bernhard: *Peregrinatio Religiosa*. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche. Regensburg-Münster, 1950. /Forschungen zur Volkskunde, Heft. 33-35./; Sigal, Pierre André: *Les macheurs de Dieu*. Pelerinages et pelerins au Moyen Age. Paris, é. n. (A fontosabb szakirodalom bibliográfiájával 1971-ig a 149-159. lapon. - E műre Jelenits István hívta fel a figyelmemet.)

¹²² Györffy György: *István király és műve*. Bp., 1977. 299-302.

Árpád-házi királyaink idejében keresztülvonuló zarándokcsoportokról a nyugati krónikákban találunk fontos adatokat. Ezekből a zarándokok társadalmi hovatartozására, számára, az utazás gyakoriságára következtethetünk. Már Szent István a vallásos szándékkal vezetett zarándokok iránt jóindulattal viseltetett, bőkezűen megajándékozta és segítette őket. 1026 késő őszén Vilmos, Angoulme grófja három apát, előkelő urak társaságában Bajorország felől érkezett magyar területre, ahol Szent István nagy tisztelettel fogadta és gazdagon megajándékozta.¹²³ A zarándoklatot színlelő, valójában politikai céllal utazó küldöttségtől viszont megtagadta az engedélyt az átvonulásra. Így 1027-ben Werinharius strassburgi püspököt, Konrád császár zarándoklatot színlelő követét nem engedte be az országba, ami ekkor már szokatlan dolognak számított.¹²⁴

A zarándokok békés átvonulását időnként az ország belső zavaros állapota akadályozta meg. 1053-ban Theodericus angers-i apát az országban lévő zavargások miatt nem tudott a magyar területeken keresztüljutni; kíséretével ezért Monte Garganót, Szent Mihály arkangyal olaszországi zarándokhelyét érintve, Apulián át tengeri úton ment Jeruzsálembe.¹²⁵

I. Endre uralkodásának idején a krónikákban több népes zarándokcsoport átvonulásáról olvashatunk. Lietbertus cambrai püspök 1054-ben közel három ezer főnyi bűnbánó, vezeklő zarándokkal, férfiakkal és nőkkel, fiatalokkal és öregekkel indult el Franciaországból. A „civilizált” területeket elhagyva hegyek, erdők veszélyén át jutott el Pannóniába, Szent Márton szülőföldjére. I. Endre király a zarándokruhában érkezett jövevényeket maga elé vezettette, és amikor meggyőződött jámborságukról, a népes csoportot az „Úr seregének” tekintve országán méltó kísérettel és biztonságban átvezettette.¹²⁶

1058-ban magyar földön vonult keresztül Jeruzsálembe az első angliai zarándokcsoport Aldredus worcesteri érsek vezetésével. Öt különböző leíró forrás csaknem azonos szöveggel közli, hogy a tengeren átkelven Pannónián keresztül olyan útra vállalkozott, amit angol érsek vagy püspök korábban még nem tett meg.¹²⁷

A francia és angol zarándokcsoportokon kívül 1065-ben nevezetes német vonulásról maradt feljegyzés. A vezetők méltósága és a zarándokok feltűnően nagy száma miatt ennek is több egykorú forrásban megtaláljuk részletes, fontos magyar vonatkozásokat tartalmazó leírását. Az Altaichi Évkönyvek (*Annales Althaenses minores*) szerint az Úr sírjához Jeruzsálembe zarándokló sokaságot Sigisfridus mainzi érsek, Wilelmus utrechtli, Otto regensburgi és Gunther babenbergi püspökök vezették, akiket grófok, előkelő gazdagok és mintegy tizenkétezer szegényből álló sereg követett. Valamennyi német forrás megemlékezik arról, hogy hazatérőben a babenbergi püspök Székesfehérvárott, 1065. július 23-án meghalt. Tetemét - akarata szerint - a zarándokok magukkal vitték hazájukba. Ennek az átvonulásnak azonban volt egy másik emlékezetes eseménye is: a zarándokok között ott találjuk a császár, Barbarossa Frigyes feleségének, Ágnesnek a káplánját, Altmann aacheni prépostot, akit a zarándoklat idején

¹²³ Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium*. I-III. vol. Bp., 1938. 16-17.

¹²⁴ Gombos: *i. m.* 2666.

¹²⁵ Uo.: 2613.

¹²⁶ Uo.: 2464-2465. Magyar fordítása: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717*. Kiad.: Szamota István. Bp., 1891. 13-15.; Vö.: Gombos: *i. m.* 494.

¹²⁷ Gombos: *i. m.* 930. vö.: 475., 580., 2130. és 2036.

megüresedett passauai püspöki székbe megválasztottak. A Szentföldről visszatérő új püspök elé küldöttséget menesztettek, amely a pásztorbotot és a gyűrűt ugyancsak Fehérvárott adta át.¹²⁸

1101-ben, az első keresztes hadjárat idején zárandokolt Magyarországon keresztül Welf bajor herceg is, aki öregségére lemondott méltóságáról, és az életében elkövetett bűneiért vezekelve, magánemberként ment a Szentföldre.¹²⁹ A második és harmadik keresztes hadjárat közötti közel négy évtizedből a krónikák két nagyobb zárandoklatról tudósítanak. 1164-ben Stájerország grófja, Ottokár, aki négy évvel korábban a Semmeringen zárandokszállást építtetett, püspökök és előkelő főurak társaságában, nagyszámú kísérettel vonult át az országon. Visszatérőben azonban járvány tizedelte meg a csapatot, és Ottokár gróf 1164. december 31-én Pécsen meghalt.¹³⁰ Másfél évtizeddel később Fülöp flandriai és elzászi gróf, aki 1178 húsvétjára hajón érkezett Jeruzsálembe, a veszélyes tengeri utazás helyett inkább szárazföldön, Magyarországon keresztül tért haza.¹³¹ 1182-ben Lipót osztrák örgróf és Ulrich göttweigi apát zárandokoltak Jeruzsálembe. Magyar földön III. Béla, a bizánci birodalom területén pedig az örgróf rokona, Alexios császár, Mánuel császár fia biztosította útjukat.¹³²

A krónikáknak a nyugati országokból jött főpapokra és más előkelők népes csoportjaira vonatkozó adatait az Árpád-korból még néhány magyar zárandokot számon tartó feljegyzéssel is kiegészíthetjük. 1108-ban a keresztes hadaktól függetlenül indult jeruzsálemi zárandoklatra Álmos herceg, Könyves Kálmán öccse, hogy a Henrik német császárral való szövetezése miatt vezekeljen.¹³³ 1135-ben egy Petronilla nevű gazdag magyar zárandokasszony házat vásárolt Jeruzsálemben, hogy gyarapítsa a Szent István által alapított zárandokház fundusát, és könnyítse honfitársai szentföldi tartózkodását.¹³⁴ Vezeklő zárandoklat adatát tartalmazza IX. Gergely pápának 1232. március 3-án kelt levele, amelyben kiközösítette Sámuel kamaraispánt, akinek eretnekség bűne miatt vezeklésül jeruzsálemi zárandoklatra kellett volna indulnia, de azt nem tette, és bűnébe is visszaesett.¹³⁵

Mindebből kitűnik, hogy kezdetben jeruzsálemi zárandoklatra inkább az előkelők, a vagyonosok vállalkozhattak, akik az úti veszedelmek és viszontagságok miatt nagy kísérettel utazhattak. A zárandokok főként a nyugati keresztény országokból jöttek, magyar csak elvétve akadt közöttük. Árpád-házi királyaink a keresztes hadakén kívül a vallásos szándékkal utazók ellátásáról és kíséretéről gondoskodtak. Arra vonatkozólag nincs adatunk, hogy a külföldiekhez magyarok is csatlakoztak volna. A krónikákban időnként emlegetett névtelen szegények között azonban hazaiak is akadhettek. Az imént említett 1065. évi német zárandoksereg

¹²⁸ Gombos: *i. m.* 104., 150. és 2310. A római egyházban szentként tisztelt Altmann püspök később lemondva püspöki székéről 1083-ban megalapította a göttweigi bencés apátságot és annak első apátjaként halt meg.

¹²⁹ Gombos: *i. m.* 1190.

¹³⁰ Uo.: 314. és 1484.; Vö.: Röhrich, Reinhold: *Die Deutschen in Heiligen Lande*. Innsbruck, 1894. 50-51.

¹³¹ Gombos: *i. m.* 756. és 1098.; Vö.: Röhrich: *i. m.* 46-47.

¹³² Gombos: *i. m.* 792.; Vö.: Röhrich: *i. m.* 49.; Hóman Bálint-Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I. Bp., 1939. 382.

¹³³ Hóman-Szekfű: *i. m.* 361-362.

¹³⁴ Györffy: *i. m.* 303.

¹³⁵ MES I. 481-482.

létszámát a krónikás - nyilván némi túlzással tizenkétezerre becsülte, de külön kiemelte, hogy az előkelőkön kívül a zarándoklatban szegények is részt vettek.¹³⁶

A szürke ruhás, botot és tarisznyát viselő, kereszttel megjelölt zarándokok középkori ábrázolásokon látható alakja tehát magyar földön sem volt ismeretlen.¹³⁷ Ezt bizonyítják a magyar forrásokban megmaradt zarándokládások. Kéziratos és nyomtatott liturgikus szerkönyveinkből ezeknek öt változatát idézhetjük. A legkorábbi, a XIII. századból a *Pray-kódex* elején bejegyzett áldásformula jeruzsálemi zarándoklásra vonatkozik. A szöveg a zarándokok jelvényének mondja a tarisznyát, és az isteni vigasztalás eszközének a botot. A tarisznyán, amely egyúttal az alázatosságnak is jelképe, a „tiszteletre méltó kereszt győzelmi jele” volt látható. Ez az áldásformula tehát a kereszt említésével és Venantius Fortunatus *Vexilla regis* kezdetű himnuszára való utalással kétségtelenül a jeruzsálemi útra indulóknak szól; más zarándoklatra nem alkalmazható.¹³⁸ A későbbi szövegek egy része már csak általánosságban utal a zarándokút céljára, így a XIV. század első feléből való *Pontificale Strigoniense*¹³⁹ és az ugyancsak XIV. századi *Missale Posoniense*.¹⁴⁰ A XV. század közepén másolt *Breviarium Praemonstratense*¹⁴¹ pedig már az apostolfejedelmek sírját és más szentek kultushelyét nevezi meg célnak. A XV. század legvégén nyomtatásban megjelent és 1525-ig további négy kiadást megért *Obsequiale seu baptismale Strigoniense*¹⁴² áldása ugyancsak római zarándoklatra vonatkozik.

A szövegek alakulásában az 1300-ban először évszázados, majd 1475-től már negyedszázados időközben ismétlődő római jubileumi búcsújárás rendkívül gyorsan divatba jött, tömegeket mozgó szokása tükröződik. A magyar földön használt legrégebb formula azonban az Árpádok korából még a szentföldi zarándoklás elterjedt szokását idézi.

A XIII. század végére azonban a jeruzsálemi zarándoklás módja Európában gyökeresen megváltozott. Az oszmán-törökök terjeszkedése Kis-Ázsiában lehetetlenné tette a szárazföldi utazást, ezért elmaradtak a magyar területen átvonuló zarándokcsoportok. Helyette a Szentföldre tartók a Velencétől kiinduló, Krétát és Ciprust érintő, Jaffába vagy Alexandriába tartó földközi-tengeri kereskedelmi hajóutat használták. A pápák és keresztény fejedelmek a bibliai helyek felszabadítására indított keresztes hadjáratokkal már korábban is igyekeztek fennhatóságukat megőrizni Palesztinában, a politikai törekvésektől és kalandvágytól sem mentes vállalkozások azonban nem kedveztek a békés zarándoklatoknak. Az első keresztes had vezére, Bouillon Gottfried lotaringiai herceg 1099-ben Jeruzsálem elfoglalásával keresztény királyságot alapított, de ennek fenntartása csak ideig-óráig sikerült. 1291-ben Akkon (Ptolemais) elestével Palesztina közel két és fél évszázadra a kairói arab szultánok

¹³⁶ Gombos: *i. m.* 104.

¹³⁷ Labande, Edmond René: *Recherches sur les pelerins dans l'Europe des XIe et XIIe siècles*. In: *Cahiers de civilisation médiévale*, avri- juin 1958, 159-169 et juillet- septembre 1958, 339-347. A zarándokok ruhájáról, külső ismertetőjegyeiről: 168-169., 339.

¹³⁸ OSzK Nyelvmélekek I. sz., fol. 12^v. Az áldás szövegét közölte: Zalán Menyhért: *A Pray-kódex benedictiói*. Magyar Könyvszemle, 1927. 48-49.

¹³⁹ OSzK, Clmae 317, fol. 71^v-72^v.

¹⁴⁰ Uo.: Clmae 94, fol. 326^v-327^v.

¹⁴¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár, Cod. lat. 67, fol. 418.

¹⁴² Nürnberg 1496. fol. d^f-e^f. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Inc. 1049.; Vö.: Szabó Károly-Hellebrant Árpád: *Régi Magyar Könyvtár* (RMK). III. köt. Bp., 1896. 265.

hatalmába került. A magyar zarándokok ettől kezdve veszedelmeket és megpróbáltatásokat túrva látogatták a szaracénok (szerecsenek) földjén a tengeren túli szent helyeket. Egy 1396. május 19-én Szécsényben kelt birtokadományozó levélben Frank, volt erdélyi vajda a „szerecsenek birodalmában” tett palesztinai útjáról emlékezik meg.¹⁴³

A zarándoklatokat szabályozó és biztosító jogi hatalmat a pápák továbbra is kezükben tartották; engedélyük („útlevél”) nélkül keresztény ember csak kiközösítés terhe mellett léphetett Palesztina földjére. A szigorú előírás ellenőrzői a ferencesek voltak, egyben ők gondoskodtak a zarándokok szabad mozgásáról.¹⁴⁴ Letelepedésüket 1229-ben II. Frigyes császárnak az egyiptomi szultánnal kötött egyezsége biztosította. A XIII. század második felétől már több jelentős helyen megtelepedtek (Jaffa, Akri, Sidon, Tyrus), 1335-ben pedig megalapították Jeruzsálemben a Sion-hegyen lévő kolostorukat. Az 1377-ben Aquileiában tartott egyetemes káptalan hagyta jóvá a szentföldi provincia különleges szabályzatát.¹⁴⁵

A jeruzsálemi királyság továbbra is megmaradt címnek. Róbert nápolyi király (II Saggio) ezt magának vindikálta, amikor 1342-ben a kairói szultánnal egyezséget kötött a jeruzsálemi szent helyek gondozására. Hat évvel később, 1348 februárjában a magyarok királya, Anjou Nagy Lajos trónkövetelőként elfoglalta Nápolyt, és a többi mellé a jeruzsálemi király címét is felvette. Bizonyára ennek is szerepe lehetett abban, hogy a pápai kérvénykönyvekben és a hazai oklevél-regesztákban megszorodnak a magyar földről induló zarándokok adatai.

A pápákhoz - Avignonba vagy Rómába - küldött kérelmeket a király, világi vagy egyházi méltóság (érsek, püspök, prépost, néhány esetben Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja) terjesztette elő. Ezeket tartalmuk és a kérelmezők társadalmi helyzete, hovatartozása szerint csoportosíthatjuk.

Az engedélyek egy részében a kérelmező tetszésére volt bízva a zarándokló személyek kijelölése. 1346. június 23-án Demeter váradi püspök egyházmegyéje és székvárosa meg nem nevezett hívei részére; 1346. augusztus 30-án István kalocsai érsek tíz meg nem nevezett híve részére; 1351. július 11-én Nagy Lajos száz meg nem nevezett zarándok részére; 1364. február 22-én Piacenzai János váci püspök, a pápához küldött királyi követ húsz személy részére kért engedélyt.¹⁴⁶ IX. Bonifác pápa 1403. július 3-án kelt brevéjében Angelo Acciaiolli bíboros, a pápa magyarországi követe kétszáz mindkét nembeli személy zarándoklatának engedélyezésére kapott felhatalmazást.¹⁴⁷ 1450. január 13-án, a jubileumi évben Rómában tartózkodó Péter,

¹⁴³ Labande: *i. m.* 165-166.; Vö.: Delaruelle, E.: *La croisade comme pelerinage*. In: *Mélanges saint Bernard*. Dijon, 1954. 60-64. - A keresztes hadjáratok magyar vonatkozásairól: Seeney, James Ross: *Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12-13. században*. (A MTA Középkori Munkabizottságának 1982. június 10-én tartott felolvasóülésén elhangzott előadás; megjelenés alatt.)

¹⁴⁴ Röhricht, Reinhold-Meisner, Heinrich: *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Land*. Berlin, 1880. 24-32.

¹⁴⁵ Takács Ince: *Ferencesek és a Szentföld*. In: *Szentföld*. Szerk.: Zadavec István. Bp., 1931. I. köt. 268-292. - A magyarországi ferencesek jeruzsálemi zarándoklataira vonatkozó legkorábbi adat a rend 1320 táján készült legrégebbi formuláriumából való, amelyben a palesztinai zarándoklásra vonatkozó oklevélminták is olvashatók. (Tarnai: *i. m.* 193-194.)

¹⁴⁶ *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*. Kiad. Bossányi Árpád. (A továbbiakban: Bossányi) I-II. köt. Bp., 1916-1918. I. 147., 150., 223., II. 432.

¹⁴⁷ Mon. Vat. Hung. I/4. Bp., 1889. 553.

csanádi püspök maga, tíz meg nem nevezett rokona és más, utóbb kiválasztandó személy zarándoklásához kért engedélyt.¹⁴⁸

Az esetek nagyobb részében azonban a kérelmek a zarándokok nevét, rangját, állását is feltüntetik. Telegdi Csanád esztergomi érsek 1343. május 10-én Avignonban járván három különböző kérést terjesztett a pápa elé; ezek között László kalocsai érsekét és Vilmos pannonhalmi apátét; kíséretükre nincs megjegyzés. Tamás, a háji Szent Lőrinc-egyház prépostja 1346. szeptember 12-én egy erdélyi pap és annak egy-két kísérője részére kért engedélyt. A pápai kérvénykönyvek tanúsága szerint a magas egyházi méltóságokba és az esztergomi érseki székre jutott Frankó Miklós kétszer maga is elzarándokolt Jeruzsálembe: 1349. március 22-én mint nyitrai választott püspök magának és tizenkét kísérőjének, 1357. július 26-án pedig már mint kalocsai érsek és királyi kancellár ugyancsak magának és negyven kísérőjének kérelmét nyújtotta be a pápai kancelláriában. Széchy Domonkos erdélyi püspök 1358. március 24-én magának és negyven kísérőjének kért engedélyt.¹⁴⁹ Végül Péter, váci püspök 1450. március 12-i kérelmét ismerjük a kísérők említése nélkül.¹⁵⁰ Viszonylag ritkán maradtak meg az engedélyezésről kiállított eredeti pápai okiratok. Ezek közül IX. Bonifác pápa 1399. március 22-én kelt brevéjében Kanizsai János esztergomi érseknek és húsz kísérőjének,¹⁵¹ V. Miklós pedig 1451. április 29-én János váradi püspöknek és tíz kísérőjének adott engedélyt.¹⁵²

1423. április 1-én V. Márton pápa szokatlan nagy létszámú zarándoklathoz adott jóváhagyást a győri egyházmegyéből való nemes bárónak és Lindva urának, Péternek és ötven főnyi kíséretének.¹⁵³ A zarándokcsoport létszámát nyilván nem csupán a rang, hanem a vagyoni helyzet és a javadalom is meghatározta. Bánffy Péter vagyonából a népes kíséretnek is biztosíthatta a költségeket, ami a főpapok és főurak zarándoklatánál sem ment minden nehézség nélkül. A költségek nagyságára vonatkozik két zálogosításról szóló oklevél. 1377. február 22-én Nagy Lajos megerősítette Lackfi István erdélyi vajda szerződését, amelyben szentföldi utazása költségeire a székesfehérvári keresztes lovagoknál elzálogosította két Tolna megyei faluját (Gianth, Faad községeket).¹⁵⁴ 1393. április 14-én a zágrábi káptalanban kiállított oklevél pedig arról tanúskodott, hogy Prodavizi Akus fia, Mykch mester jeruzsálemi utazásának

¹⁴⁸ *XV. századi pápák oklevelei. Diplomata pontificum saec. XV.* Kiad. Lukcsics Pál. (A továbbiakban: Lukcsics.) I-II. köt. Bp., 1931-1938. II. 271. (nr. 1074).

¹⁴⁹ Bossányi: *i. m.* I. 19-21., 159., 198. II. 300., 313., 330. - Frankó Miklós: (†1366-ban) pályájáról: Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100-1900.* Esztergom, 1900. 53-54. Nevét Bossányi (II. 313.) tévesen Fraknóinak írta.

¹⁵⁰ Lukcsics: *i. m.* II. 274. (nr. 1084.)

¹⁵¹ *Zsigmondkori oklevéltár.* Összeáll.: Mályusz Elemér. I-II. köt. Bp., 1951-1958. I. 5768. sz. - Az oklevél a Mon. Vat. Hung. I/4. 180. szerint 1400. március 22-én kelt.

¹⁵² Lukcsics: *i. m.* II. 296. (Nr. 1223).

¹⁵³ Uo.: I. 137. (nr. 564).

¹⁵⁴ Dl. 106179. (Az adatot Fügedi Eriknek köszönöm.) - A Hermány nembeli Lackfi István (†1397) 1341-1343-ban Sopron, 1366-1370-ben a székelyek ispánja, 1372-1375-ben nádor, 1373-1376-ban erdélyi vajda, 1386-ban Trencsén, 1378-ban Zala megye ispánja, 1382-1387-ben nádor és címzetes vajda. Vö.: Werther Mór: *Adalékok a XIV. századbeli világi archontológiához.* Történelmi Tár, 1906-1907. 1907. 27-28., 55., 63., 171., 177-178., 347.; Nagy Iván (*Magyarország családai VII. 6. I.*) szerint Zsigmond 1397-ben Horvátországban a körösudvarhelyi ülésen lefejeztette.

költségeire feleségének, Orsolyának hozományából 4000 arany forintért több falut elzálogosított.¹⁵⁵

Az adatok egy csoportja országos tisztségek viselőire, hivatalnokokra vonatkozik. Kérésüket rendszerint egyházi személy terjesztette elő, és egyházmegyéjükre is utalás történik benne. 1344. február 15-én Aladár fia, Tamás, az esztergomi egyházmegyéből való újvári ispán magának és tíz kísérijének;¹⁵⁶ két nappal később, február 17-én Szügyi Miklós esztergomi nagyrépost mint Nagy Lajos avignoni követe két rokona, Bekő (Bekeu) zilahi és Lőrinc fia, János csanádi ispánoknak és tíz-tíz kísérijüknek kért engedélyt.¹⁵⁷ 1345. szeptember 26-án a pápánál ugyancsak követségben járó Péter fia, Tamás lipcsei ispánnak és hat kísérijének, továbbá 1349. március 22-én Frankó Miklós nyitrai választott püspök fentebb már idézett supplicatiójában két királyi titkárnak, az utóbbi magas méltóságokba jutott Kont Miklós barsi ispánnak tizenkét kísérijével, és Péter újvári ispánnak négy kísérijével, valamint András békési ispánnak a kérése is szerepel.¹⁵⁸ 1350. április 8-án Erzsébet anyakirályné supplicatiójában harmincados tiszttartójának, Budai Farkasnak és tizenkét kísérijének kért engedélyt.¹⁵⁹ 1355. május 2-án a király személyes szolgálattevője,

Mihály görög pajzshordozó és tíz kísérije, 1355. november 15-én pedig Conavichi Péter fia, János királyi familiáris és tíz kísérije kért engedélyt.¹⁶⁰ 1358. december 30-án ismét Erzsébet királyné kérelmét jegyzik be, aki Mihály kamaraispánnak tíz kísérijével, János szekeres mesternek és testvérének, Mártonnak öt kísérijével, továbbá a tisztsége megnevezése nélkül Herehéni Miklósnak (Nicolao Herehén) öt kísérijével folyamodott engedélyért.¹⁶¹ Nem ismerjük hivatalát az erdélyi egyházmegyéből való Debreceni András fiának, Jánosnak, aki számára István bíboros Rómában 1369. március 8-án állított ki a Szentsír meglátogatására szóló engedélyt.¹⁶² 1418. március 18-án viszont V. Orbán pápa brevéjével felmentette az egri

¹⁵⁵ Zsigmondkori oklevéltár I. 2898.

¹⁵⁶ Bossányi: *i. m.* I. 60.

¹⁵⁷ Uo.: I. 64.; Vö.: Kollányi: *i. m.* 44-46. - Vásári Szügyi János csanádi ispánról: Werther: *i. m.* 1907. 3.-Szügyi Miklós (†1358-ban) az esztergomi érseki székben Frankó Miklós elődje volt. Nevét a szakirodalomban Monoszlói Szügyiinek, vagy a váradi egyházmegyében lévő szülőhelyéről Vásári Szügyiinek írják. Telegdi Csanád esztergomi érsek unokaöccse volt. Életének és pályájának adatait, amelyeket gyakran Frankó Miklóssal keverték, Kollányi Ferenc (*i. h.*) tisztázta. Ezekre Körmendy Kinga hívta fel figyelmemet, értékes segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁵⁸ Bossányi: *i. m.* I. 112., 199-200. Werther: *i. m.* 1907. 22., 185.: Csőr nembeli Tamás 1330-1338-ban csókakői várnagy, 1339-1350-ben Liptó, 1350-től Körös megye ispánja. Werther: *i. m.* 1906. 602., 1907. 27., 32., 40., 42., 50., 55., 177., 180., 341-342.; Kont Miklós 1346-1351-ben Bars, Vas, Sopron, Nyitra, Varas, Pozsony megyék ispánja, 1351-1356-ban erdélyi vajda, 1356-1367-ben nádor. Werther: *i. m.* 1906. 603.: Szentmárgocs nembeli Kölcsei András, Békés megye ispánja.

¹⁵⁹ Bossányi: *i. m.* I. 213.

¹⁶⁰ Uo.: II. 289-290.

¹⁶¹ Uo.: II. 346.

¹⁶² Dl. 41774. (Az adatot Fügedi Eriknek köszönöm.)

egyházmegyéből való Perényi Imre királyi kamarai titkárt(!) a jeruzsálemi zarándoklatra tett fogadalma alól.¹⁶³

Adataink felsorolásában utolsónak hagytuk azokat, amelyek katonai státust betöltő személyekre vonatkoznak. Az eddig említettek közül ilyen volt Mihály görög pajzshordozó; s „kiváló férfiúnak és serény katonának” nevezte a pápai oklevél Akus fiát, Mykch mestert is. A kérelmekben kiemelt *miles* (vitész, katona) titulus, illetve foglalkozást jelző megkülönböztetés, a jeruzsálemi zarándoklatok egyik fő céljára, a Szentsír-templomban történő lovaggá ütésre figyelmeztet. Hazai forrásban erre közvetlen utalást ugyan nem találunk, de a külföldi, főként németországi párhuzamok alapján már a magyar világiak zarándoklata esetében is erre kell gondolnunk. Még inkább feltételezhető ez a katonáknál. 1339. május 29-én XII. Benedek pápa Avignonban kelt brevéje engedélyt tartalmaz Pál esztergomi vitész (*miles*) és öt kísérője zarándoklatára.¹⁶⁴ 1343. május 10-én Telegdi Csanád esztergomi érsek már fentebb idézett supplicatiojában a Győr egyházmegyei Ravasz királyi vitéznek és négy kísérőjének kért engedélyt.¹⁶⁵ 1357. május 15-én Scherffenbergi Henrik fia, János, Knin püspöke kért engedélyt a veszprémi egyházmegyéből való Hymo fia, Benedek vitéznek és hat kísérőjének.¹⁶⁶ 1400. április 1-én IX. Bonifác pápa a veszprémi püspök felterjesztésére Kanizsai Miklós vitézt a testi gyengesége, a nagy távolság és a gyakori úti veszedelmek miatt felmentette a Szentsír meglátogatására tett fogadalma alól.¹⁶⁷

A katonákra vonatkozó néhány adatból is megfigyelhető, hogy a kíséret létszáma a társadalmi rangra és a vagyoni állapotra is utal. Bizonyosra vehető, hogy a katonák csoportjánál a szentföldi utazás nemcsak vallási célzattal történt. A szegényebb nemeseket és az alacsonyabb sorból feltörő nem nemeseket vonzotta a Jeruzsálemben elnyerhető lovagi cím. A nyugati országokban főként az örökölt nemességgel nem rendelkező városi polgárok törekedtek ilyen módon felsőbb társadalmi rétegbe jutni. Magyar vonatkozásban a jobbágycsaládok iskolázott és világi hivatali pályán elhelyezkedett tagjai jutottak a lovagi címmel a nemesekéhez hasonló megkülönböztető jelvényekhez, előjogokhoz. A tényleges jeruzsálemi királyság megszűntével a lovaggá avatást a Szentföldön a pápai hatalmat képviselő ferencesek, a Sion-hegyi kolostor gárdiánja végezte. Ő avatta fel a Szentsírnál egy-egy zarándokcsoport vezetőjét, legelőkelőbb tagját, aki azután a többieket lovaggá ütötte. A Szentsír-lovagok ünnepélyes alkalomkor viselték a rend ruháját és fegyverzetét, amelyet hazautaztukban Nicosiában, a ciprusi királytól vettek át. Hazájukban a lovagi rangjukkal járó előjogokkal a született nemesek közé számították őket, részt vehettek az udvari, követi, diplomáciai szolgálatban.

¹⁶³ Lukcsics: *i. m.* I. 60. (nr. 64). Feltehetően azonos azzal a Perényi Imrével, aki 1388-ban diósgyőri várnagy, 1397-ben főpohárnok mester, 1402-ben Abaúj megye ispánja, 1410-ben Sáros megyében birtokos, 1412-ben mint kancellár, a Sárkányrend lovagja írta alá a tizenhárom szepesi város záloglevelét. 1418-ban, a felmentés évében már előrehaladt korban lehetett. A fogadalomból vállalt zarándoklásra az engedélyt viszont fiatal korában kérhette, amikor a hivatali ranglétra alacsonyabb fokán volt. Ezért címezték a pápai iratban kamarai titkárnak. Vö.: Werther: *i. m.* 1906. 585., 1907. 41., 186.; Nagy Iván: *i. m.* XI. 232.

¹⁶⁴ Theiner, Augustinus: *Vetera monumenta Hungariam Sacram illustrantia*. Vol. I. Romae, 1859. 630.

¹⁶⁵ Bossányi: *i. m.* I. 20.; Werther: *i. m.* 1907. 45-46.: Ravasz 1347-ben mint Nagy Lajos testőrtisztje kapott birtokot.

¹⁶⁶ Bossányi: *i. m.* II. 303.

¹⁶⁷ Mon. Vat. Hung. I/4. 188.

A hazai középkori Jeruzsálem-járás hagyományának utolsó dokumentuma a *Compendiosa descriptio*, Pécsváradi Gábor 1519 táján nyomtatásban megjelent útikalauza.

Szerzője a magyarországi ferencesek szigorúbb ágának, az obszerváns provinciának volt a tagja. Ez a rendtartomány a XV. század második felében Európa-szerte a ferencesek legnagyobb és legtekintélyesebb csoportja volt, amelyben tíz őrségbe (custodia) szervezve hetven kolostor, ezerhét-száz szerzetes működött. Tagjai között találjuk az európai tekintélyt szerzett Temesvári Pelbártot (1440-1507), Laskai Osvátot (1450 k.-1511), a versszerző Vásárhelyi Andrást (?-1526) és Csáti Demetert (1480 k.-1544). A provincia magáénak vallotta az obszerváns reformok és a török elleni keresztes hadjárat lelkes szorgalmazóját, Kapisztránói Szent Jánost (1386-1456), akinek a szerémújlaki kolostor templomában lévő sírja messze földről látogatott zarándokhely volt.¹⁶⁸

Pécsváradi életének adatait a hazai obszerváns ferencesek történetére vonatkozó két fontos forrás, az 1510-1530 közötti időszakot összefoglaló *Cronica seu origo fratrum minorum de observantia* című rendtörténeti kézirat és a *Formularium* címmel idézett rendi levélmintagyűjtemény alapján állíthatjuk össze.¹⁶⁹ Ezek szerint három ízben volt a provincia előjárója, kormányzója. Először az 1509. május 29-én Szerémújlakon tartott káptalanon választották meg. Elődje Laskai Osvát volt. Ezt a megbízatását 1511. június 8-án újabb három évre meghosszabbították. 1512-ből ismerjük a *Formularium*ba bemásolt, rendtársaihoz intézett körlevelét. A *Cronica* szerint ugyanebben az évben tavasszal Itáliába indult a rend Nápolyba összehívott egyetemes káptalanjára, de a tengeren megbetegedett és visszafordult. 1513 tavaszától a provinciális tisztséget átadta Dézsi Balázsnak, akit Bakócz Tamás esztergomi érsek a török elleni keresztes hadjárat kihirdetésével bízott meg.

A Dózsa-féle parasztfelkelésbe fordult mozgalmak hónapjaiból Pécsváradiról nincsen hír. A *Cronicában* a legközelebbi bejegyzés 1514 novemberében már a jeruzsálemi utazásáról szól. Egyetlen ismert misszilis leveléből tudjuk, hogy 1517. augusztus 14-ig a jeruzsálemi Sion-hegyi kolostorban élt, és ekkor indult haza Ciprus szigetét érintve Itálián keresztül. Öt év múlva, 1523. február 1-én a budai Szent János-kolostorban ismét megválasztották provinciálisnak, és májusban elindult Spanyolországba, a ferencesek Burgosba összehívott egyetemes káptalanjára, ahol Kapisztránói János szentté avatását szorgalmazta.

A *Formulariumban* 1524-ből való második körlevele. A mohácsi csatavesztés után előrenyomuló török seregek elpusztították a Szerémségben és az ország más vidékein is a kolostorok nagy részét. A nagy viharban rendtársai bizalma ismét feléje fordult, és 1527. május 12-én Sárospatakon negyedik alkalommal is megválasztották provinciálisnak. A *Cronica* írója azonban ekkor megjegyezte róla, hogy „az öregségben már igen előrehaladt”. Ez róla az utolsó híradás. Tisztségét feltehetően az 1529-ben Szécsényben tartott káptalanig viselte. Halálát nem jegyezték fel; ez nyilván tisztségének letétele után következett be. Ha megérte a hetvenedik

¹⁶⁸ Fügedi Erik: *Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai*. In: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1981. 7-56.

¹⁶⁹ A két idézett kézirat forrás közül a *Cronica* csupán Toldy Ferenc kiadásából ismeretes: *Analecta Monumentorum Hungariae*. I. Pest, 1871. A *Formularium* az Országos Széchényi Könyvtárban Cod. Lat. 432. sz. jelzettel található. Mindkettőt Szücs Jenő elemezte: *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanulsága*. Levéltári Közlemények, 1972. 213-263.; Uő: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében*. Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 1974. 409-435.

évét, akkor 1460 táján - nevéből következtetve - a Baranya megyei Pécsváradon született, és tíz évvel lehetett fiatalabb Laskai Osvátnál.¹⁷⁰

Pécsváradi a *Locus fratrum in monte Sion sive in loco cenaculi* című, a Sion-hegyi kolostorukról írt fejezetében röviden összefoglalta a jeruzsálemi kolostorban tartózkodó ferencesekre vonatkozó rendi előírásokat. Eszerint a szűkös ellátás miatt egyszerre sokan nem tartózkodhattak ott; a gvárdiánt és a barátokat az egyetemes káptalan rendelkezése szerint háromévenként cserélték.¹⁷¹

A jeruzsálemi kolostor magyar tagjairól először a XV. század első feléből van adatunk. Zsigmond király idejében, 1424. szeptember 20-án jegyezték be a pápai kérvénykönyvbe János magyarországi ferences testvér supplicatióját, amelyben a maga, egy társa és két világi számára jeruzsálemi utazásra kért engedélyt azzal, hogy halála esetén azt másra átruházhassa.¹⁷² Negyed századdal később, 1451. november 23-án a pécsi egyházmegyéből való Babócsai Gergely testvér folyamodott, hogy egy vagy két társával a Szentsírt felkereshesse, és hogy egy ideig a gvárdián rendelkezése szerint a Sion-hegyi kolostorban maradhasson.¹⁷³ Időrendben ezután a *Cronica* 1514-ből való bejegyzése következik, amely Pécsváradi és társa utazására vonatkozik: „Mindenszentek ünnepe táján a már említett Pécsváradi Gábor atya, a magyar rendtartomány korábbi előjáró vikáriusa maga mellé vette társnak Pásztói János fölszentelt pap testvért, és a tisztelendő Generális Atya írásos engedelmével a provinciából eltávozván, Jeruzsálembe ment.”¹⁷⁴

Végül az utolsó adat a *Cronicában* egy 1523-ból való bejegyzés; Pécsváradit ekkor választották Budán provinciálisnak, és elődje, Somlyói Bernardin Pécsi Mátyás kíséretében indult el Jeruzsálembe. Velencéig talán Pécsváradival mehettek, aki ekkor Burgosba tartott. Somlyóiék jeruzsálemi tartózkodása idején, 1523 júniusa és 1524 januárja között zárandokolt oda és vette igénybe a Sion-hegyi ferencesek kalauzolását a spanyol nemes katona, Loyolai Ignác is. Somlyói Bernardin hazafelé Velencében halt meg, Pécsi Mátyást pedig 1526-ban a budai Szent János-kolostor feldúlásakor törökök ölték meg.¹⁷⁵

E négy magyar ferences zárandoklat adata kereken egy évszázadot fog át. A nem mindennapos utazások emléke a rendi hagyományban bizonyára sokáig elevenen élhetett.

A Pécsváradi Gábor utazása nyomán megszületett kalauz, a *Compendiosa descriptio* külső formájában, beosztásában és szerkezetében középkori kódexekre vagy XV. századi ősnymtatványokra emlékeztet. Könyvészeti leírása a következő:

¹⁷⁰ Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I-II. köt. Bp., 1922-1924. I. 367-368., 373., 379., 382-384., 386.; II. 576-577. - *Analecta Monumentorum Hungariae* I. 270-272., 292., 296-297.

¹⁷¹ Fol. 20^v21^r; *Jeruzsálemi utazás* 139-140.

¹⁷² Lukcsics: *i. m.* I. 161. (nr. 748).

¹⁷³ Uo.: II. 301. (nr. 1243).

¹⁷⁴ *Analecta Monumentorum Hungariae* I. 292.

¹⁷⁵ Uo.: I. 297. - Karácsonyi: *i. m.* 382-383. Mathias de Peech nevét tévesen Pestinek írta.

[Pécsváradi Gábor] Gabriel (de Pechwarodino): Compendiosa queda[m]: nec minus lectu iocu[n]da descriptio vrbis Hierusalem: atq[ue] diligens omnium locorum terre sancte in hierosolymis adnotatio. p[er] quendam in Christo patre[m] fratre[m] Gabriele[m], natione vngaru[m] diui Fra[n]cisci ordinis de sacra obseruantia, luculenter: nam ea ip[s]a loca p[ro]prijs co[n]spexit oculis: co[n]gesta ad breuiter p[er] eunde[m] co[n]portata. feliciter incipit. Compendium locorum terre Sancte. [Viennae 1519? Johann Singriener] A, a-i k³⁺¹ = [5] = 38 fol. - 4^{o176}.

A címlevél hátlapján kezdődik a műben található helyek, helynevek betűrendes mutatója: *Compendium locorum terre Sancte*, amelynek felirata a címlapon olvasható. Ezt követi az 5. számozatlan levélen a *Prohemium*, a szerző előszava. A mű négy részre (Pars) tagolódik. A római számmal jelzett 38. levél első lapján van a hosszabb hálaadást tartalmazó kolofon: *Finit opusculum siue Compendium locorum terre sancte. intra et extra civitatem Hierusalem existentium amen. Ad laudem Jesu ... Frater Gabriel de pechwarodino.* „A munkácska avagy Jeruzsálem városában és azonkívül a Szentföld helyeinek rövid foglalata véget ért. Ámen. Jézusnak, az élő Isten Fiának, akit Jeruzsálemben érettünk keresztre feszítettek, ugyancsak az ő szeplőtelen és fájdalmas, legszentebb anyjának, a dicsőséges Szűz Máriának és az összes szenteknek dicséretére, a Szentföldet valójában, avagy lélek szerint is látogató zárándokok hasznára és vigasztalására. Hogy akik maguk látják a szent helyeket, ebből a rövid könyvecskéből érthessék meg, mifélek és milyenek maguk azok a helyek; akik pedig maguk aligha, csupán lélekben tudják meglátni, megbizonyosodjanak, hogy minden úgy van, ahogy e könyvecskében áll. Ámen. Pécsváradi Gábor testvér.”

A következő lapon függelék található *Legenda sancti Lazari episcopi et martyris* (Szent Lázár legendája címmel), amelynek végén *Finis* van, és egy hibaigazító utalás: *Folio 2. litera i. nulle ecclesie. lege mille ecclesie.* Az utolsó levél üres.

A kiadvány a betűtípusok tanúsága szerint Johann Singriener bécsi nyomdájában készült. Kiállításában szembetűnik, hogy számos helyen a lapok szélére feltűnő keresztet nyomtattak. Pécsváradi így jelölte meg azokat a földrajzi helyeket, ahol az V. századból való hagyomány szerint I. Szilveszter pápa a zárándokok számára a túlvilági büntetések elengedésére szolgáló bűcsút engedélyezett. Ennek magyarázatát az előszóban így olvashatjuk: „Továbbá azokon a helyeken, ahol az üdvtörténet nagyobb eseményei vannak leírva (ezeket a lap szélén fekete +

¹⁷⁶ RMK III. 962. - A műnek ismeretes egy másik kiadása is. Ezt Szabó Károly (RMK III. 75) Titus Tobler nyomán (*Bibliographia Geographica Palestinae. Zunächst kritische Uebersicht gedruckter und ungedruckter Beschreibungen der Reisen ins Heilige Land.* Leipzig, 1867. 59-60.) 1490 körül Bécsben megjelent ösnyomtatványnak írta le és bibliográfiájában a XV. század végére sorolta. Ez azonban nyilvánvaló tévedés. E kiadás címszövegéből hiányzik a szerző neve (Gabriel), kimaradt belőle valamennyi aktuális eseményre történő utalás. Hiányzanak a lapok széléről a bűcsú elnyerésének alkalmait jelölő kereszték. A kiadvány végén, a Lázár-legenda előtti kolofonban Pécsváradi neve helyett *Nicolaus de Farnad* olvasható; a legenda után viszont a nyomtatás helye fel van tüntetve: *Impressum Viennae*. Megállapíthattuk, hogy ez a kiadás ugyan Bécsben, a Pécsváradi-féle kiadással azonos nyomdában jelent meg, de az eltérések bizonyossága szerint Pécsváradi kiadása után. Szabó Károlynak a kiadás idejére vonatkozó tévedését már Széchy Károly helyesbítette (Pécsváradi vagy Farnádi? ItK, 1897. 143-147.) megállapítván, hogy a mariánus ferences provinciából való Farnádi Miklós a „hazai irodalom első híres és nevezetes nagy tolvaja” volt, aki Pécsváradi útleírását megrövidítette, részben átalakította és az igazi szerzőre vonatkozó részeket lehalmozta; az így átalakított művet 1520-1525 táján a saját neve alatt újra kiadta. Vö.: Karácsonyi: *i. m.* II. 576-577.

jelzi), egykoron Szent Szilveszter pápa Konstantin császárnak, úgyszintén édesanyjának, Ilonának, Isten választott szentjének kérésére teljes és örökké tartó búcsút engedélyezett.”¹⁷⁷

Pécsváradi művének belső elrendezése a középkori traktátusok módszerét követi. Az előjáró beszéd után a négy különböző terjedelmű részben összesen hatvanhárom fejezet van. Az egyes részekben a nevezetes helyeket az égtájak irányában veszi sorra: az elsőben magát Jeruzsálemet, a Szentsír-templomot és az abban látható helyeket írja le; a másodikban déli irányban Betlehem felé, a harmadikban nyugatra Júdea hegyei, a negyedikben északnak Názáret városa felé indul el olvasójával.

Az egyes fejezeteket öt kisebb részre osztja. A cím után mindig olvashatjuk az erre utaló megjegyzést: „Templum sancti sepulchri, de quo quinque. Primum ...”, „Mons Caluarie de quo iterum dicenda sunt quinque. Primum ...”, „Sanctum sepulchrum domini de quo vide quinque. Primum ...”. Az ötös számnak, osztásnak a korban divatos misztikus, szimbolikus magyarázatát (például Krisztus öt sebére való utalás) nem találjuk. Magyarázata a középkori skolasztikus tudományosság mechanikus szerkesztői fogása lehet, és Pécsváradi egyéni leleményéből ered; mintáját a palesztinai útleírásokban nem találjuk.

A továbbiakban, a részletes tartalmi ismertetést mellőzve, szeretném összefoglalni Pécsváradi utazásának és útleírásának indítékairól, a személyes élményre alapított török beszámolójáról, végül a forrásairól és mintáiról összegyűjtött megfigyeléseimet és kutatási eredményeimet.

Ábrahám példája

A XIV-XV. századi pápai iratokban, supplicatiókban gyakran ismétlődik néhány latin kifejezés, szókapcsolat, így a *causa devotionis*, *zelo piae devotionis*, amely a zarándoklat vallásos célzatát hangsúlyozza. Ugyancsak ilyen a „városon kívül”, „saját földjén kívül”, „idegen helyen” jelentésű *peregre* szó is. Ezeknek a terminusoknak a középkor végén még jogi jelentésük volt, és az utazás vallásos, *devotus* jellegét hangsúlyozták, szemben például a kereskedői, vagy katonai utazás céljával. A pápai okiratok, amelyeknek szövegébe ezeket a kifejezéseket befoglalták, a Palesztina területére való békés, jámbor szándékú belépésre jogosítottak, egyben biztosították a zarándokoknak otthoni vagyoni védettségét, az úton pedig a szállást és minden keresztény ember részéről a támogatást.¹⁷⁸

A „zarándoklat” szavunk latin megfelelőjének, gyökerének, a szokatlan és ritka *peregre* kifejezésnek azonban eredetileg más volt a jelentése: a földjéről elmenő, otthonát elhagyó, a biztonságát feladó, a világból a pusztába félrevonuló ember, a remete magatartását jelölték vele. Pécsváradi e kifejezést nemigen használta, mégis a keleti remetéről tett megjegyzéseiből, a Szent Szába monostoráról szóló fejezetében (*Monasterium sancti Sabbe Abbatis*), vagy a Sinai-félsziget pusztaságában rejtőző csodálatos monostor legendájában (*Monasterium quoddam mirabile*) tanúságát adta, hogy e magatartás tartalmát, a keresztény ember e világban való teljes zarándok állapotát jól ismerte.¹⁷⁹ Előszavában pedig a földi Jeruzsálem megszentelt helyeire való fáradtságos, sok költséget emésztő, félelmekkel és veszedelmekkel teljes utazást e

¹⁷⁷ Fol. 1^r; Jeruzsálemi utazás 57.

¹⁷⁸ Sigal: *i. m.* 54-58. (La condition juridique du pelerin). Vö.: Garrison, F.: *A propos des pelerins et de leur condition juridique*. In: *Etudes d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*. Paris, 1965. II. 1165-1189.

¹⁷⁹ Fol. 18., 27^v.

zarándok állapotra utaló és a középkorban gyakran idézett bibliai példával indokolta: „Egynémely igazhívő pedig a megfeszített názareti Jézus iránti szeretettől oly nagy tűzre gyulladt, hogy még mielőtt abba a felső Jeruzsálembe Isten által vezetettve eljutott volna, költséget nem kímélve, félelmet, szárazon és vízen veszedelmeket magára vállalva Ábrahám példáját követte, elhagyta szülőföldjét és rokonságát, és elzarándokolt Jeruzsálem szent földjére.”¹⁸⁰

A virágzó középkor egyik jellemző aszketikus irányzatának példája szólal itt meg, amely Ábrahám engedelmisségét a Krisztus szenvedéséért önként vállalt áldozattal állította párhuzamba. Ábrahám Isten parancsára elhagyta földjét, a káldeusok Ur nevű városát, és vállalta a bizonytalanságot, hogy az ígért földjére jusson. Mózes első könyvének ide vágó mondata szerint: „Dixit autem Dominus ad Abram: Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram, quam monstrabo tibi.” („Az Úr így szólt Ábrahámhoz: Vonulj ki földedről, rokonságod köréből és atyád házából arra a földre, amelyet majd mutatok neked.”)¹⁸¹ A Jeruzsálembe zarándokló, a kolostor biztonságát hátrahagyó középkori szerzetesek ugyanezekkel a szavakkal magyarázták utazásuk lelki, *devotus* tartalmát, kiegészítve azzal, hogy a szegénnyé lett Krisztusért vállalják a teljes nélkülözést. Ezzel egyúttal elhatárolták magukat a kóbor, vagabundus, a kolostort engedetlenségből elhagyó barátoktól. E középkori spirituális gondolkodásmódot, mentalitást tükröző Ábrahám-példának európai viszonylatban is egyik fontos előfordulásaként magyar forrást, a *kisebbik Gellért-legenda* egy mondatát szokták idézni. Az itáliai bencés szerzetes legendás peregrinációjában ezt olvassuk: „Igitur dum animi sinceritate sanctam vitam duceret: placuit dominicum visitare sepulchrum: quatenus Christum propter nos egenum factum, pauper et inops sequeretur. Egressus itaque de terra: et de cognatione sua, tendebat ad orientem: ubi Abraham dives ac pater multarum gentium factus est: quatenus et ipse in Abrahae semine, id est in Christo datam benedictionem peregrinationis sue labore: ut credulus Abraham possideret.” („Hogy tehát őszinte lélekkel élje a szent életet, az Úr sírját kívánta meglátogatni: az értünk szegénnyé lett Krisztust szegényen és szűkölködve vágyott követni. Elhagyva hát rokonságát keletre igyekezett, ahol Ábrahám gazdag lett és sok népnek atyja, hogy fáradtságos zarándoklása által ő is megkapja az Ábrahám sarjában, azaz Krisztusban adott áldást, mint hívő Ábrahám.”)¹⁸²

A *kisebbik Gellért-legenda* eleje, benne ez a mondat is a XII. század elejétől mint a szent püspök ünnepének életrajzi olvasmánya szerepelt a magyarországi papság zsolozsmájában. Az Ábrahám-példa pedig ugyanebben a vecsernye bibliai éneke, a *Magnificat* verses, ritmikus antifónájában is feltűnik: „A progenie in progenies / fecit misericordiam dominus, / qui eduxit

¹⁸⁰ Fol. a₁^r; *Jeruzsálemi utazás* 51.

¹⁸¹ Teremtés 12, I.

¹⁸² SRH II. 471-472. Az idézett részt Szabó Flóris fordította. *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szerk.: Érszegi Géza. Bp., 1983. 68. - Az Ábrahám-motívum európai előfordulásai között jelentős példaként idézi a kisebb Gellért-legendát: Leclercq, Jean: *Monachisme et pérégrination du IXe au XIIe siècle*. Studia Monastica. 1961. 33-52.; Vö.: Uő: *Mönchtum und Peregrinatio im Frühmittelalter*. Römische Quartalschrift. 1960. 212-225. - Az Ábrahám-példát értetlenül „homályos bibliai allegóriá”-nak minősítette: Horváth János (jun): *A Gellért-legendák forrásértéke*. MTA I. Oszt. Közl. XIII. (1958) 36-37. - Horváth János következtetéseinek hiányait kiegészítette: Pásztor, Edit: *Problemi di datazione della „Legenda maior S. Gerardi episcopi”*. Bulletino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano. N. 73. Roma, 1962. 113-140.

Abraham / de Ur Chaldeorum, / et de ultimis finibus terre / vocavit sanctum Gerhardum, / ut in hac terra nostra / peregrinus esset et advena ...”¹⁸³

Ezeket a szövegeket a XVI. század elején már nyomtatott breviáriumokból ismerték, évente olvasták. A papság, a szerzetesek számára a benne foglalt példa, gondolat ugyanúgy a napi elmélkedés, vagy a prédikációs tanítás részévé lehetett, mint a Pécsváradi által gyakran alkalmazott idézetek a zsoltárokból. Az egymáshoz kapcsolódó, társuló gondolatok alig követhető, titkos útjait nyomozva csupán az érdekesség kedvéért említjük a *Compendiosa descriptio* egyetlen hazai vonatkozását, amely éppen Gellért püspököt idézi, amikor a Galileai-tenger partján, Tiberiás városának hőforrásai Pécsváradnak eszébe juttatják a Gellért-hegy lábánál fakadó meleg vizeket: „A város végén, a déli oldalon meleg vizű forrás fakad, akárcsak Budán; a meleg forrás fölött pedig magas hegy van, miként Szent Gellértnek hegye Budán.”¹⁸⁴

A gondolattársítások aligha bizonyíthatók. Az azonban biztos, hogy Pécsváradi Gábor írásának előszavában tárgyának, a jeruzsálemi zarándoklásnak indoklásául a középkori spirituális gondolkodás egyik jellegzetes és fontos motívumát alkalmazta.

Tudósítás a törökökről

A *Compendiosa descriptio* nagy értéke a szemtanúi hűség. A szerző már a címben kiemelte, hogy a „maga szemével látott” helyekről írt, a *Prohemiumban* pedig azt hangsúlyozta, hogy a helyeket ismételten felkereste, megnézte, sőt meg is érintette. Művét olyan hazai olvasóknak szánta, akik valamilyen okból soha nem tudnak a szent helyekre eljutni: „Mindamellett némelyeket a halált hozó öregség vagy nemük gyöngesége, másokat pénzük csekélyisége és nagy szegénységük, vagy pedig a szerzetesi kötelék, ismét másokat ilyen vagy amolyan méltányos ok annyira akadályoz, hogy a Szentföldet és a szent helyeket test szerint sohasem tudnák fölkeresni. Az ilyenek iránti szeretettől indítatván ... nem vonakodom ezt a szent helyek leírásával járó csekélyke munkát föl vállalni.”¹⁸⁵ A látottakat azután úgy akarta elképzeltetni olvasóival, hogy mindennek lemérte a nagyságát, a távolságát az ismert és használt magyar mértékek szerint. A mértékek nevét és a nehezebben érthető latin kifejezéseket pedig - „vulgo”, „magyarán” - magyar szavakkal is elmagyarázta. Személyes megjegyzéseiből így elevenedett meg a Sion-hegyi ferences kolostor lakóinak élete, a szent helyekhez kapcsolódó szokások, ünnepi szertartások. A történész és régész számára is forrásértékű megjegyzések az 1514-1517-es évek Jeruzsálemének és Palesztinájának sok később eltűnt, megváltozott emlékét rögzítették.

¹⁸³ Az antifónia latin szövegét közölte: Dankó, Josephus: *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp., 1893. 223. - A bibliai idézetekből összeállított szöveg fordítása a megfelelő helyekre való utalásokkal a következő: „Nemzedékről nemzedékre (Lukács I. 50) / irgalmasságot cselekedett az Úr / aki kivezette Ábrahámot / a káldeai Urból (Teremtés 17,3 és 15,7) és a föld végső határáról (Zsoltár 60, 3) 3) / hívta Szent Gellértet, / hogy ezen a mi földünkön / zarándok legyen és jövevény (Zsoltár 38, 13). - A verses antifónia legrégebb hazai előfordulását a XIII-XIV. század fordulójáról az MR 67 jelzetű zágrábi breviáriumból ismerjük. A szövegnek egy majdnem azonos változata a megfelelő helyen Szent Donát nevével behelyettesítve és annak merőben más formájú verses officiumába illesztve XV-XVI. századi, meglehetősen késői németországi breviáriumokban fordul elő (vö.: *Analecta Hymnica* XIII. kötet. 110.) A magyarországi szöveg eredetiségét ismereteink szerint biztosra vehetjük.

¹⁸⁴ Fol. 34^v; *Jeruzsálemi utazás* 200.

¹⁸⁵ Fol. a₁^v-fol. Iⁱ; *Jeruzsálemi utazás* 54.

A személyes tapasztalatból leírt részletek között a legidősebbek az I. Szelim török császár palesztinai és egyiptomi hadjáratára vonatkozó megjegyzések. A török veszedelem különben is a XV. század folyamán az európai érdeklődés középpontjába került, és a század végén már a nyomtatott hírközlő, újságoló kiadványoknak mindennapos témája volt. Nem csodálható, ha Pécsváradi elbeszélésében az évszámokkal jelölt események a török császár 1516-1517. évi hadjáratára vonatkoznak, amelynek közvetlen szemtanúja is volt. Erről a *Kayrum civitas magna in Egypto* című fejezetben számolt be.¹⁸⁶ A részletekre azután később ismételtén visszatért, és majdnem szó szerint azonos fogalmazásban egyetlen reánk maradt misszilis levelében összefoglalta.¹⁸⁷

A levelet 1517. augusztus 14-én Ciprus szigetének kikötőjéből küldte Bánffy János királyi pohárnokmesternek, Szapolyai János király későbbi nádorának. Megírta benne, hogy kíséretétársával 1517. július 27-én kelt útra Jeruzsálemből. Végleges hazatérése előtt még Rómába, Szent Péter és Pál apostolok sírjához szándékozott zarándokolni. A levél elején köszönetet mond és egy célzást tesz valami kérésre, amelynek amennyire tudott, eleget is tett: „Nagyságos Uram! Igen nagy köszönetet mondok Nagyságtoknak és testvérének, Nagyságos Jakab Úrnak az irántam tanúsított szeretetért. Amennyire tudtam, megtettem mindent, amire leveletek útján engem kértetek. A többi között arra, hogy írjam meg, a török császár milyen renddel és móddal győzte le és ölte meg a szultánt.”

Itt találkoztunk először Bánffy János testvére, Bánffy Jakab nevével, aki katona volt, és később, 1524-ben részt vett a Ferhát basa ellen vívott győzelmes ütközetben.¹⁸⁸ Ezután a levél fő témája következik, a török császár hadjáratának leírása. A befejezésben ismét visszatért Bánffy Jakabra: „Mennyei Urunk fizessen meg a Nagyságod testvérének, Bánffy Jakab Úrnak azért, hogy engem szárazon és vízen minden szükséges dologgal megsegített.”¹⁸⁹

Az idézett mondatokból kitűnik, hogy a Bánffy testvérek levélben Pécsváradtól két dolgot kértek. A második, a „külön”, „azonfelül” küldött kérés nyilván a török császár hadjáratáról küldendő tudósításra vonatkozott. Rejtélyesnek látszik viszont a „quantum potui” kezdetű mondat: „Amennyire tudtam, megtettem mindent, amire leveletek útján engem kértetek.” E titokzatos kérésre vonatkozólag a legvalószínűbb megoldást egy korabeli németországi útinaplóban, Bernhard von Hirschfeld német birodalmi lovagnak, Bölcs Frigyes szász választófejedelem kamarásának 1517-ben írt útleírásában találjuk meg.¹⁹⁰

Hirschfeld lovag hozzá hasonló rangú-rendű német urak és azok szolgálóinak népes kíséretével utazott Palesztinába. Útitársai pontos névsorát is feljegyezte, és közöttük néhány külföldi, két spanyol, két francia és két magyar neve is olvasható: „Jacob Pomphj aus Ungarn ..., Der Diener des ungarischen Herrn”. Eszerint tehát Bánffy Jakab 1517-ben, Pécsváradi haza-

¹⁸⁶ Fol. 26^v; *Jeruzsálemi utazás* 162-163.

¹⁸⁷ Pécsváradi levelét a budapesti Egyetemi Könyvtár a XVIII. századi jezsuita történetírók másolatai között, két változatban is őrzi. A korábbi Hevenesi Gábor gyűjteményében (Tom. 29. 174-177.), a néhány évtizeddel későbbi másolat Kaprinai János gyűjteményében (Tom. XXVII. nr. 26.). A kettő között olvasási és másolási hibából eredő kisebb eltérések vannak. A levél végén olvasható mondat, amelyben Pécsváradi újra emlegeti Bánffy Jakab segítségét, csak a Kaprinai-féle változatban olvasható. - A levél fordítása: *Jeruzsálemi utazás* 42-45.

¹⁸⁸ Nagy Iván: *i. m.* I. 158-160.

¹⁸⁹ *Jeruzsálemi utazás* 44.

¹⁹⁰ Bernhard von Hirschfeld utazásáról: Röhrich-Meisner: *i. m.* 523-525., 581.

indulásának évében ugyancsak elzarándokolt a Szentföldre. Hirschfeld kéziratos naplójából utazásuk időpontjait is ismerjük. A szász kamarás hazulról március 24-én indult. A csoport április 9-én Velencében találkozott, és Bánffy Jakab legkorábban ekkor csatlakozhatott hozzájuk. Innen előbb Lorettót érintve Rómába mentek, hogy felkeressék az apostolfeljedelmek sírját és megszerezzék a pápai engedélyt. Majd visszatértek Velencébe, ahonnan június 17-én bérelt gályával indultak tovább. Július 16-án szálltak ki Jaffában. Bánffy Jakabnak tehát a Szentföldön találkoznia kellett Pécsváradi Gáborral, aki megvárta érkezését, szállását előkészíthette, és július 27-ig, Jeruzsálemből való elindulásáig magyar társával együtt kalauzolhatta patrónusát. A levélbeli kérés tehát, aminek Pécsváradi a legjobb tudása szerint igyekezett eleget tenni, Bánffy Jakab utazására vonatkozhatott, aki bizonyára hálás is volt a segítségért, és anyagiakkal ellátta a hazatérőben lévő két magyar barátot. Talán éppen az ő bőkezűségének köszönhető, hogy folytathatták útjukat Róma felé, az apostolfeljedelmek sírjához. Hirschfeld és társaságában Bánffy Jakab csak szeptember 25-én indult visszafelé. A kéziratot napló tanúsága szerint Szentsír-lovaggá is avatták őket. Bánffy Jakab tehát a középkori magyar Jeruzsálem-járás lovagi hagyományának is képviselője. Alighanem rokona volt annak a Péter nevű Lindvai bárónak, akinek 1423-ban történt népes szentföldi zarándoklatát fentebb idéztük. Bánffy Jakab Jeruzsálemből hazatérve a családi hagyományhoz hűen a „militia Christi” lovagjaként vehetett részt a XVI. század elején mind gyakrabban sürgetett török elleni keresztes hadjárat előcsatározásaiban.

Források és minták

Pécsváradi utalásai, idézetei között egyetlen ókori klasszikus neve szerepel, a középkorban „Filozófus”-nak nevezett Arisztotelész, akinek *Fizikájára* és *A lélekről* szóló könyvére az előszó első mondatában hivatkozott: „Cum dicat Philosophus 4. phisicorum et 2. de Anima.”¹⁹¹ Így illett ez a tudományokban járatos, a ferencesek valamelyik főiskoláján (studium generale) tanult literátus szerzeteshez. Az egyházatyák korából, a kereszténység első hat századából Szent Ambrus, Ágoston, Jeromos, Nagy Szent Gergely és Aranyszájú Szent János nevét említi. A Szentföldre több alkalommal is visszatérő zarándokokról a *Prohemiumban* Szent Gergely pápa mondását idézi: „Aki szeret, annak nem elég csupán egy alkalommal beletekinteni a szeretett dologba. A szeretet ereje ugyanis megsokszorozza a keresésnek vágyát.”¹⁹² A *Grande miraculum* című fejezetben Sylvanus názáreti püspök regényes történetének forrásaként Jeruzsálemi Szent Cirillnek egy Szent Ágostonhoz írt levelére utal: „Méltónak gondolom, hogy végezetül is ... megemlékezzek egyről, azaz Szent Silvanus názáreti érsekről, akiről Szent Cirill jeruzsálemi pátriárka a Szent Ágostonnak írt levelében ezeket írta ...”¹⁹³

A városok, épületek, helyek leírásánál a legfontosabb forrásai a *Biblia* mellett Josephus Flavius és Eusebius Caesariensis történeti munkái.¹⁹⁴ Ezek latin fordítása a XV. század végén már nyomtatásban terjedt. Eusebius jórészt elveszett görög egyháztörténetét, az ókeresztény és palesztinai történetírás kezdetét jelző, mindmáig alapvető forrásnak számító művet Rufinus és Szent Jeromos fordításában olvasták. Pécsváradi ebből vette a Nagy Konstantin és Ilona császárné építkezéseire, egyházszervezésére vonatkozó adatokat, a *Sanctum sepulchrum domini* című fejezetben Narcissus püspök történetét és az Indiáról szóló fejezetben Aedesius és

¹⁹¹ Fol. a₁^r; *Jeruzsálemi utazás* 51.

¹⁹² Fol. 2₁^v; *Jeruzsálemi utazás* 54.

¹⁹³ Fol. 35^v-36^r; *Jeruzsálemi utazás* 206.

¹⁹⁴ Fol. 11^v; *Jeruzsálemi utazás* 99-100.

társai históriáját. Az összefüggések pontos felméréséhez a latin szövegek részletes elemzésére volna szükségünk. Itt csupán arra utalhatunk, hogy a *Compendiosa descriptio* egyes részleteivel, továbbá a különféle példatárakban és a *Historia ecclesiastica*-ban található részletekkel végzett összehasonlításokból úgy látszik, hogy Pécsváradi Rufinus és Hieronymus latin szövegét eredetiben olvashatta. Olykor még az önálló adatgyűjtésben is tetten érhetjük. Így amikor a *Templum sancti Sepulchri* című fejezetben az *Ecclesiastica Historiából* átvette a jeruzsálemi püspökök harminchat nevet felsoroló jegyzékét, azt más ismeretlen forrásból negyvenre egészítette ki.¹⁹⁵ Szövegformáló, szerkesztő munkájának nyomát véljük felfedezni olyankor is, amikor a Rufinus vagy Hieronymus anyanyelvüként használt klasszikus stílusában egyes, a középkori olvasó számára már nehezen érthető szavakat a korabeli vulgáris latinhoz igazított.

A palesztinai helynevek magyarázatánál gyakran utalt Szent Jeromosra, aki Eusebius *Onomasztikonját*, névmagyarázó szótárát latinra fordította. Ezen kívül ismerte Jeromos legendás életrajzát és a leveleit, a középkor egyik legkedveltebb olvasmányát. Innen valók a pusztai remeték és a jámbor római asszonyok, Paula és Eustochium életéből vett történetek.

A középkori írók közül megnevezi a skolasztika atyját, Canterburyi Szent Anzelmet és a misztikus Brigittát, akiknek Krisztus életéről, szenvedéséről szóló elmélkedéseit nyomtatott kiadásból ismerhette. Jeruzsálem nevének magyarázatához idézi Justinianus törvénykönyvének egyik részét, az épületes, erkölcsi példákat is tartalmazó *Digestát*. Ferences rendtársa, a XIII. században élt Nicolaus de Lyra posztilláira már a bevezetőben utalt.¹⁹⁶ Emellett még feltételezhetjük más ferences szerzők ismeretét is. Név nélkül emlegeti a *Theologia veritast*, amelynek teljes címe *Compendium Theologiae seu theologica veritas*, és a domonkos Hugo Ripelinnek a ferences Szent Bonaventura *Breviloquiumából* készített kivonatát tartalmazza.¹⁹⁷ Egy másik, többször idézett mű, a *Fortalicium fidei* szerzője Alphonsus Lopez de Spina, a XV. században élt spanyol ferences.¹⁹⁸ Ezek a teológiai ismerettárak Pécsváradi korában már nyomtatott kiadásban ugyancsak mindenki számára hozzáférhetők voltak, és az egykorú könyvtárjegyzékek, valamint a fennmaradt példányok posszessor bejegyzései tanúsága szerint a hazai ferences kolostorokban is megvoltak.

A legendás történetek, így Mária születésének és életének, Jézus gyermekségének legendája a korai keresztény apokrif (nem bibliai) könyvekre, az *Evangelium Thadaei* (Júdás apostol evangéliuma), a *Protoevangelium Jacobi* (Jakab apostol ősevangéliuma) című iratokra vezethetők vissza. Ezeket Pécsváradi egy-egy megjegyzésével el is különítette a hitelesnek tartott és az Írásban olvasható történetektől; így a *Crota sive cripta beate virginis* című fejezetben az egyiptomi menekülés elbeszélése során az egyik jelenetnél megjegyezte: „Igen hihető - noha nincs az Írásban”.¹⁹⁹ A legendák, az épületes példák (Nárcisszus, Pelágia, Jeromos, a gyermek Jézus, Egyiptomi Mária stb.) forrását a korabeli példatárakban kell keresnünk. Ilyenekből való a kiadvány végére tűzött toldalékban Lázár legendája is, pedig ennél Pécsváradi forrásokra, Josephus Flaviusra, Ágostonra és Aranyszájú Szent Jánosra hivatkozik. Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát prédikációs kötetei bizonyítják, hogy a magyarországi ferencesek jól ismerték a kor divatos kézikönyveit, Petrus Lombardus legendagyűjteményét (*Vitae patrum*), Johannes

¹⁹⁵ Fol. 4^v; *Jeruzsálemi utazás* 67.

¹⁹⁶ Fol. 1^v; *Jeruzsálemi utazás* 60.

¹⁹⁷ Fol. 31^r; *Jeruzsálemi utazás* 185. és 240.; Vö.: Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971. 313.

¹⁹⁸ Fol. 2^r; *Jeruzsálemi utazás* 62. és 288.

¹⁹⁹ Fol. 14^v; *Jeruzsálemi utazás* 154. és 238.

Herolt (Discipulus) példatárát (*Pomerium exemplorum*), Jacobus a Voragine legendáriumát (*Historia Lombardica*), ismeretlen szerzők idézetgyűjteményeit és példatárait (*Catena patrum*, *Speculum exemplorum*). Ezekben tárgy szerint, vagy betűrendbe csoportosítva Pécsváradi történeteit és példáit, még a Josephus Flavius, Eusebius, Szent Jeromos és mások műveiből való idézetek egy részét is megtalálhatjuk.

Pécsváradi mintáit kutatva az írott úti beszámolókat, itinerariumokat vettük számba, amelyekkel a keletre induló zarándok rendszerint Velencében a gályák tulajdonosainál, vagy a Della Vigne ferences kolostorban ismerkedett meg: itt szerezhette meg a felkészüléshez szükséges tudnivalókat, tanulmányozhatta az útvonalat, az állomásokat és kikötőket, nézhette meg a térképeket.²⁰⁰

A részletes jeruzsálemi útleírások sorát Nagy Theodosius császár rokona, az előkelő galliai nő, Aetheria beszámolója nyitja meg, aki 400 táján fejedelmi kísérettel utazott keletre. Beszámolója (*Peregrinatio Aetheriae*) VIII. századi másolatban az első keresztény századok, Szent Jeromos kora szokásainak, liturgikus hagyományának jeles dokumentuma. Utána 1519-ig, Pécsváradi művének megjelenéséig 228 útleírást ismerünk. Ebből a XIV. század végéig 98 jut - századokra bontva: a IX. század végéig 24, a XII. században 23, a XIII. században 19, a XIV. században 32. A XV. században számuk jelentős emelkedést mutat: az 1400-1519 közötti időre 130 esik. A szám növekedését az évekre elosztott adatok még jobban érzékeltetik. A XII-XIII. században átlag öt évenként, a XIII. században három évenként és a XIV-XVI. században minden egyes évre esik egy-egy útleírás. A számszerű emelkedést a XV. században nyilván a nagy felfedezésekkel, a közlekedés és a kereskedelem szervezettségével, rohamos fejlődésével, a távoli földrészek, országok és népek iránti érdeklődés növekedésével magyarázhatjuk.

Szemponunktól különösen fontos az 1480-1520 közötti négy évtized; a jelentősebb útleírások ekkor már nyomtatásban is megjelentek, és többségét rövid időn belül többször is kiadták, más nyelvekre is lefordították. Új kiadványtípus keletkezéséről beszélhetünk, amelynek első példája egy nürnbergi patrícus polgár, Hans Tucher 1479-1480 közötti zarándoklatáról tudósított, és Augsburgban 1482-ben jelent meg nyomtatásban. Utána 1519-ig, Pécsváradi könyvének megjelenéséig összesen 15 szentföldi útleírás első kiadását - 4 latin, 5 olasz, 1 német, 4 francia és 1 angol nyelvű - ismerünk.²⁰¹

A *Compendiosa descriptio* mintáját kutatva két kérdésre próbáltunk választ keresni: van-e az ismert útikalauzok között olyan, amelyről kimutatható, hogy Pécsváradi használta; és milyen ferences hagyomány fedezhető fel beszámolójában?

Az első kérdésnél egy német utazó, Bernhard von Breydenbach hosszú időn át közkedveltségnek örvendő és magyar vonatkozást is tartalmazó útikönyve jöhet számításba. Breydenbach világi ember, a mainzi érsek protonotariususa, kancelláriájának jogásza volt, aki 1483-ban járt Keleten, és Jeruzsálemben a lovagi címet is megszerezte. Nagy számú és rangjához illő előkelő utitársai között találjuk Felix Faber ulmi domonkost és Lászlai János váradi főesperes-kanonokot, a későbbi római magyar gyóntatót, akivel Pécsváradi hazafelé vezető útján még találkozhatott is. Faber is írt beszámolót közös utazásukról, ez azonban a XVI. század elején még csak kéziratban terjed, viszont Breydenbach a saját útleírásához forrásként felhasználta.

²⁰⁰ Röhrich-Meisner: *i. m.* 8-9.

²⁰¹ Uo.: 547-582. (Bibliographie) - Hans Tucher zarándoklatáról: Zrenner, Claudia: *Die Berichte der europäischen Jerusalem-pilger (1475-1500)*. Frankfurt a/M-Bern, 1981. 28-36. /Europäische Hochschulschriften. Reihe I. Bd. 382./

Breydenbach nyomtatásban is megjelent beszámolóját naplóformában, az események időrendjében szerkesztette, és belezsúfolta bibliai, történeti és földrajzi enciklopédikus ismereteit. A sok kiadást megért és sok nyelvre (latin, olasz, spanyol, francia, angol, holland) lefordított, tartalmában és külső formájában monumentális útikalauz először németül Mainzban 1486-ban, az első latin kiadás pedig Speyerben 1490-ben jelent meg.²⁰² A ma is méltán megcsodált Breydenbach-mű a zarándokok számára sok hasznos tudnivalót is közölt: fametszetű táblázatokon a latin és a görög mellett a különféle keleti írások ábécéit, a keleti nyelveknek a mindennapi életben legszükségesebb társalgási szavait, kifejezéseit, az utazás gyakorlati tudnivalóit stb. Valamennyi XVI. századi németországi kiadásban mellékletként nagyméretű, többszörösen kihajtható fametszetes városképek (Velence, Jeruzsálem stb.) találhatók, amelyek a mai modern térkép szerepét töltötték be, és a korabeli utazó számára a tájékozódást segítették.²⁰³

Minden jel arra mutat, hogy Pécsváradi Breydenbach könyvét az egyes helyekre vonatkozó adatok összegyűjtésében felhasználta. Ezt olykor a fogalmazásban is tetten lehet érni, így például a *Kayrum civitas magna in Egypto* című fejezet néhány mondatában. Pécsváradi nem jutott el Egyiptomba, ezért leírásaiban ismételten megjegyzi, hogy ismereteit másoktól vette.²⁰⁴

A Palesztinára vonatkozó középkori útleírás-irodalomban viszonylag kevés a ferences szerző. A bibliográfiákból összegyűjthető adatok száma alig éri el a húszat. Pécsváradi mintáit keresve kettőt, az olasz Francesco Suriano és a lengyel Frater Anselmus de Cracovia útleírását kell tüzetesebben megvizsgálunk.

Francesco Suriano (1450-1530) hosszabb időt töltött Palesztinában. Kereskedő apja hajóján ifjú korában tanult meg arabul és görögül. Nyelvismerete tette alkalmassá a keleti missziós feladatokra. 1481-ben Bejrútban, majd 1491-1493 és 1512-1515 között két ízben Jeruzsálemben a Sion-kolostor gárdiánja volt, és ezalatt eljutott Egyiptomba és Etiópiába is.²⁰⁵ Biztosan ismerte Pécsváradi Gábort is, akit megérkezésekor alighanem ő fogadott a jaffai kikötőben, és az első néhány hónapban előjárója volt. Amikor tehát Pécsváradi a *Zaph sive Japh* (Jaffa) című fejezetében a zarándokok hajójának megérkezéséről írt, Surianoval való első találkozásra gondolhatott: „Midőn a zarándokok ottan Jaffa partjánál kikötnek, senki sem merészkedik a hajóból kimenni, amíg az említett tornyokból egy pogány érkezésüket Ráma előbb mondott főemberének tudtára nem adja. Az Jeruzsálembé küld a páter gárdiánért, aki néhány pogánnyal és annyi számmal, ahány zarándok érkezett, a hajóhoz megy. Mielőtt a zarándokok a hajóból kiszállnának, az említett gárdián bemegy hozzájuk a hajóba, és ha valaki volna közöttük, ki nem a pápa engedelmével érkezett volna, azokat a kiközösítés alól föloldozza. Ilyen módon, amikor a zarándokok hajóból távoznak, és lábukkal a földet megérintik, a teljes

²⁰² Zrenner: *i. m.* 52-62.

²⁰³ Lászlai élete végén elhagyta Váradot, és 1517. szeptember 25. táján Rómába érkezett, ahol a Monte Celiön lévő magyar zarándokházban mint római magyar gyóntató fejezte be életét. Ebben a tisztségben Zrednai Vitéz Mihály váradi kanonok, Vitéz János esztergomi érsek unokaöccse volt az elődje. Csupán találgatásokra vagyunk utalva, de az időpontok egyezéséből kézenfekvőnek látszik, hogy Pécsváradi Gábor és kíséretársa hazatérőben találkozhatott Lászaival és a Szentföldre vonatkozó tapasztalataikat ki is cserélhették. Vö.: V. Kovács Sándor: *A humanista Lászlai János*. Filológiai Közlemények, 1971. 358.

²⁰⁴ Fol. 26^r; *Jeruzsálemi utazás* 162.

²⁰⁵ Zrenner: *i. m.* 87-92.

búcsút elnyerik. Végül is a páter gvárdián onnan elvezeti őket Rámába, majd ugyancsak Jeruzsálembe, és mindezt számárháton.”²⁰⁶

Suriano útirajzát még három évtizeddel korábban, 1484-ben írta meg nővére, a folignói Santa Lucia-kolostor klarissza apácája számára, vele folytatott dialógus formájában és velencei tájszólásban. Nyomtatásban pedig csak sokkal később, 1524 táján jelent meg *Trattato di Terra Sante e dell' Oriente* címmel. Addig kéziratban terjedt.²⁰⁷ Suriano második jeruzsálemi tartózkodása idején a szent helyekről készített párbeszédese beszámolójának bizonyára egy kéziratos példányát magánál tartotta, és ez is adhatott Pécsváradnak indítást, példát a sajátja megírására, amit azonban egyéni invencióval valósított meg. Formája és a szerkesztés módja ugyanis merőben más volt, és inkább lengyel rendtársa, az ugyancsak obszerváns ferences Frater Anselmus de Cracovia útleírásával mutat közeli rokonságot.

Frater Anselmus 1507-1508 között tartózkodott Jeruzsálemben. Beszámolója, amelyet gyakorlati útikalauznak, itinerariumnak szánt, *Descriptio Terrae Sanctae eiusque itinerarium* címmel 1512-ben, Krakkóban jelent meg. Ehhez tehát Pécsváradi már itthon, elindulása előtt is hozzájuthatott. A könyvecske címében az itinerarium szó is jelzi, hogy inkább rövide fogott, zárandokoknak szánt tájékoztatónak készült, amelyben a szerző felsorolja a jelentős, nevezetes helyeket, és csak néhány szavas megjegyzésekkel kíséri azokat. Hiányzik belőle minden személyes élmény, egyéni megfigyelés, legendás vagy meditációs betét. De két vonatkozásban mégis emlékeztet Pécsváradi könyvére. Frater Anselmus is pontosan jelzi a távolságokat; az adatokat lengyel mérőföldben (leuca, miliare Polonicum seu Ruthenicum) adja meg, és előszavában az olasz mérőföldhöz viszonyítja. A másik szerkesztési jellegzetessége, hogy a palesztinai helyek felsorolását, csoportosítását a négy égtáj irányában végzi, akárcsak Pécsváradi.²⁰⁸

A jeruzsálemi útleírásnak ezt a módját Frater Anselmus és Pécsváradi kiadványán kívül még egyetlen forrásban sikerült megtalálni, és ez Georgievics Bertalan viszonylag későn, 1554-ben Rómában megjelent útikönyve a *Specchio della peregrinatione degli piu notabili luoghi della Terra santa*.²⁰⁹ A szerző Szalkai László esztergomi érsek familiárisa volt, és 1526-ban Mohácsnál török fogságba esett. Tizenhárom évi raboskodás után, 1540 táján megszökött, és a ferencesek jeruzsálemi kolostorába menekült. 1544-ben Antwerpenben egyszerre több nyelven is megjelentette beszámolóját a fogságban szerzett tapasztalatairól, a török által elhurcolt keresztény rabok szenvedéséről.²¹⁰ Tíz esztendő múlva Rómában kiadta palesztinai útikalauzát, melyet személyes élményei alapján írt meg: ismereteit a jeruzsálemi ferencesek segítségével gyarapíthatta. A könyv igazi, modern értelemben vett útikalauz, amely három fő részből áll. Az

²⁰⁶ Fol. 32^r; *Jeruzsálemi utazás* 192.

²⁰⁷ Kéziratban való terjedéséről Lucas Wadding (*Scriptores ordinis minorum*. Roma, 1650. 136-137.) megjegyzése: „Historiam (sc. scripsit) Terrae Sanctae, vernaculo sermone, quam ego penes me habeo manuscriptum”.

²⁰⁸ Tobler, Titus: *Bibliographia geographica Palaestinae. Zumächst kritische Uebersich gedruckter und umgedruckter Beschreibungen der Reisen ins Heilige Land*. Leipzig, 1867. 65-66. - Frater Anselmus de Cracovia útleírását kiadta: *Thesaurus Monumentorum ecclesiasticorum et Historicorum*. Red. Henricus Canisius-Jakob Besnage. 4. vol. Amsterdam, 1725. 776-784.

²⁰⁹ RMK III. 422.

²¹⁰ Vö.: *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a XV-XVI. századi oszmán fogságból ...* Gyurgyevics Bertalan: *Kis könyvecske a török rabok és a török uralma alatt élő adófizető keresztények gyötrelmeiről*. Fügedi Erik fordításában és tanulmányával. Bp., 1976.

elsőben az utazás gyakorlati tudnivalóit közli, a másodikban az ünnepekről, liturgikus szokásokról, eseményekről tájékoztatja a zarándokokat, a harmadik részben pedig a Jeruzsálemben és környékén felkereshető nevezetes helyeket veszi sorra, mégpedig a négy égtáj szerinti csoportosításban.²¹¹

Frater Anselmus rövid kalauzának és a jeruzsálemi ferencesekkel ugyancsak kapcsolatba került Georgievich *Specchió*ja harmadik részének beosztása tehát egyezik Pécsváradi útleírásával. Ezt a módszert más korabeli útleírásban nem alkalmazták. Feltehető tehát, hogy a tájékoztatói módszer a Sion-hegyi kolostor ferenceseinek zarándokvezetéséhez tartozott. Ott bizonyára írásba is foglalták, és ezt használta Pécsváradi Gábor is egyéni tapasztalatra, élményre alapozott művének megszerkesztésében.

A tanulmány megjelent:

Pécsváradi Gábor: Jeruzsálemi utazás. Ford. a bev. tan. és a jegyz. írta Holl Béla. Bp., 1983. /Magyar Ritkaságok/

²¹¹ Vö.: *Jeruzsálemi utazás* 24-26. - Csupán késői feljegyzésből tudjuk, hogy Georgius Schemnitiensis magyarországi karthauzi prior 1507-ben járt Palesztinában, útjáról naplót is készített, amely azonban nem maradt reánk. (Tarnai: *i. m.* 91., 197., 218. jegyzet.)

A historia litteraria magyarországi története²¹²

A régi magyarországi könyvekkel való foglalkozásnak múltja, története van. Reájuk vonatkozó ismereteinket négy és fél évszázad emlékezetének, egyre tudatosodó hagyományos megfigyelésének köszönhetjük. Mielőtt ennek a nagy múltú szaktudománynak a nyomtatott könyvekre vonatkozó adatszerű eredményeit a mai tudományos igényességgel újra összegezve bemutatnánk, végig kell tekintenünk elődeink munkáján, hogy a tőlük kapott örökségről elszámoljunk és az általuk kialakított szempontokat új munkánk számára hasznosítsuk.

A régi könyvekkel foglalkozó tudományban az ismeretek haladásával, és a könyvek számának szaporodásával differenciálódási, szétválási folyamat tapasztalható. Amíg a tudást rejtő, hordozó könyv csak kevesek kincse lehetett, addig annak birodalma is könnyen áttekinthető volt. A könyvnyomtatás első idejét ezért a Respublica Litteraria, a tudományoknak a középkortól örökölt, humanista értelmezésű egysége jellemzi. Ennek szimbólumaként a res litterariát, a „tudósság” írott dokumentumait összefoglaló kézikönyvek, lexikonok címlapjára is a „Bibliotheca Universalis” került.

A fejlődés során azonban ez az egység felbomlik és kialakulnak a „rész-tudományok”, a szakok. A könyvnyomtatás első idejében csupán a könyvtárak polcain, vagy a könyvekről készített jegyzékekben különítik el az azonos tartalmú műveket. Később az írói életrajzokban az érdeklődés középpontjába kerül a mű tárgya és külön csoportosítják az egy tárgyról író szerzőket. A XVIII. században a felvilágosodás hatására a nemzeti nyelvek iránti tudatos érdeklődéssel és a litteraturának „szépirodalom” értelmében vett művelésével egy időben, vele párhuzamosan, kialakul a szaktudományok könyvésze, bibliográfiája.

A differenciálódásnak ezen a fokán kerül a tudatos érdeklődés középpontjába, lesz külön diszciplína, tudományág tárgya a régi magyarországi könyv is. Tudósok és könyvgyűjtők egész sora kutatja, vizsgálja eredetét, emlékeit. Kezdeményezéseik sohasem véletlen ötletek születtei, hanem a mindenkori társadalmi-történelmi fejlődésből, a tudós elődök egymásra épülő eredményeiből nő ki. Szinte személyes kapcsolatok, ismeretségek, egymásnak átadott tervek és gondolatok során, nemzedékről-nemzedékre bontakozik egész napjainkig a régi magyarországi könyvekre vonatkozó ismereteink egyre gyarapodó öröksége.

Maguk a könyvek azonban a tudományok egyetemességének szemléletéből, még a XVIII. század előtről származnak. Ezért magától értetődik, hogy a történeti-társadalmi korok műveltségi kincsének ezen hordozóit a mai fejlődés szempontjainak érvényesítésével nem csupán bibliográfiai egységeknek értelmezzük, hanem a sokrétű tárgyi, területi, nyelvi vagy világnézeti összetevők egyidejű szemléletében, a tudományoknak abban a régi „Respublica Litteraria”-jában vizsgáljuk, melyben kialakultak, létrejöttek.

Tanulmányunkban tehát a magyar res litteraria-val foglalkozók egész sorát áttekintjük, hogy rajtuk keresztül megismerhessük azokat a törekvéseket, melyekkel a tudománytörténet egyre inkább a szervezett kutatáshoz és feldolgozáshoz jutott el. Ebben az áttekintésben elszámolunk

²¹² A tanulmány a Régi Magyarországi Nyomtatványok bevezetésének íródott, de csak egy része jelent meg az I. kötetben.

az átvett örökségről, indokoljuk mai munkánk szempontjait és bemutatjuk a Régi Magyarországi Nyomtatványok jelen összegzésének szerkezetét, felépítését, beosztását.²¹³

Európai hagyományok - magyar kezdetek

Az emberi gondolat írott emlékeit számon tartó tudomány történetében három periódust szokás megkülönböztetni. Az első az *adatok, emlékek krónikás regisztrálásának* kora; a másodikban az írott emlékek gyarapodásával *lexikális rendszerezés* szüksége jelentkezik; végül a harmadik fokon az emberi gondolkodás felvilágosodásával a rendszerezésben a *válogatás*, a *forráskritika* szempontjai érvényesülnek. A magyar tudományosság történetében az első átfogó összefoglalásnak Czvittinger Dávid *Specimen Hungariae Litteratae*-jét (Francofurti et Lipsiae, 1711) tekintjük. Szerzője a történeti fejlődésnek időbeli harmadik fázisában, a legjava forráskritikai törekvések tanítványaként tette meg nevezetes kezdeményezését. De a magyar föld viszontagságos történeti körülményei miatt a korábbi századokra vonatkozó anyaggyűjtést neki előről kellett kezdenie. Ezért munkájában alig juthatott túl a legáltalánosabb rendszerezésen. A mostoha viszonyokból későn megszületett összefoglalása nem jelenti azonban azt, hogy nem voltak a korábbi századokban *próbálkozások*, melyek az európai műveltség hagyományos útján megkísérelték számon tartani a magyarországi írott emlékeket.

A tudományosság történetének legősibb formáját az európai kultúra az auktorokat, krónikás elődöket is feljegyző ókori történetíróktól, íróktól, *Tacitustól* (Dialogus de oratoribus), *Cicerótól* (híres ötvenharmadik levele, De optimo genere oratorum), *Suetoniustól* (De viris illustribus) örökölte. Ez utóbbi munkáját a humanistáktól is a filológia atyjaként tisztelt *Hieronymus Stridonensis* már a keresztény korban, 380-ig azonos címmel folytatta. Munkájával meg akarta mutatni, hogy az újdonsült keresztény tudománynak a „régiehez”, a pogányhoz mért kiválósága nem nézhető le. Ezt a védekező, apologetikus szándékkal induló hagyományt (más vonatkozásban, de Czvittinger is így indul!) *Sophronius Graecus*, *Gennadius Massiliensis* a IV. és V. században, majd a következőkben a római *Cassiodorus* szenátor (Vivarium; De artibus disciplinis liberalium litterarum) és két spanyol, a szevillai *Isidorus Hispaniensis* (570 k.-636) (Etymologiae) és *Ildephonus Toletanus*, a középkor kialakuló művelődési eszményének a hét szabad mesterség (septem artes liberales) tananyagának foglalatává alakították. E műfaj középkori művelőinek hosszú sorát említhetnénk, melyet e hagyománynak talán utolsó középkori képviselője a nagy, magyar kapcsolataiban is figyelemreméltó humanista, *Aeneas Sylvius* zárja, akinek *De viris aetate sua claris* című kéziratát a vatikáni könyvtárban találjuk.²¹⁴

²¹³ A „historia litteraria” magyarországi történetéhez: ifj. Szinnyei József: *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*. Bp., 1877.; Perényi József: *Irodalomtörténetírásunk első munkásai*. (Adatgyűjtők.) Nagykanizsa, 1901. (A nagykanizsai piarista gimnázium 1900-1901. évi értesítőjében.); Kerecsényi Dezső: *Elvi kérdések a régi magyar irodalomban*. Bp., 1923.; Máté Károly: *Irodalomtörténet-írásunk kialakulása*. Bp., 1928. /Minerva-könyvtár 11./; Kenyeres Imre: *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*. Bp., 1934.; Tarnai Andor: *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása*. Irodalomtörténeti Közlemények, 65 (1961) 637-658.]

²¹⁴ Az ó- és középkori írókról: Potthast, A.: *Bibliotheca medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters*. Berlin, 1896.; Altaner, B. - Hermann, I. L.: *Ókeresztény irodalomtörténet*. Bp., 1947.; Lempicki, S.: *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Göttingen, 1920. 19-26.; Curtius, E. R.: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern, 1954. 253. és köv., 443. és köv.

Az írók és műveik számontartására vonatkozó legkorábbi magyar nyomokat a honfoglalás utáni évtizedekből, a keresztény kor legelején, a tanításhoz és egyházi ténykedéshez szükséges könyvek beszerzésével kapcsolatban sejtjük. Ilyen vonatkozásban meg kell említenünk a legkorábbi könyves adataink egyikét: *Bonipertus* pécsi püspököt, aki 1020-ban Chartres-ból kér levélben egy Priscianus-kötetet.²¹⁵ Bizonyos, hogy az újonnan beszerzendő, másolásra kért könyvek kiválasztása nem ötletszerűen, hanem bizonyos irodalmi tájékozottság, hagyományos olvasmány-jegyzék alapján történhetett. Ilyen ajánlást, jegyzéket közöl a „septem artes” klasszikus földjén, Párizsban és Orleans-ban iskolázott *Joannes Lemovicensis* zirci apát, aki a XIII. század elején írt Dictamen-jében a rétori mesterség forrásaiként Cicerónak, Aristotelésznek, Quintilianusznak tanulmányozását ajánlja.²¹⁶ A mesterségek klasszikus szerzőinek névsorát találjuk a középkori iskolák tananyagának, tanítási és tanulási módszerének kézikönyvében, a *De disciplina scholarium*-ban, melynek névtelen szerzője az utolsó római bölcselőnek, Boethiusnak neve mögé rejtőzött. Ezt a könyvet szerette volna megszerezni a visegrádi Domonkos deák is 1363. január 28-án kelt nevezetes levelének tanulsága szerint, mikor is nagynénjétől, Semjéni Klára asszonytól, erre a célra egynémely dénárokat kért. Levelének szempontunkból is különös érdekessége, hogy írója iskolás felületességgel (Pseudo) Boethius nevét összecserélte Nicolaus Bonetuséval és ezzel azt is elárulta, hogy a híres párizsi ferences magiszterről, annak halála után alig néhány évvel, magyar földön is tudtak. A *De disciplina scholarium* lapjain egyébként Domonkos deák nemcsak a jó tanulás fegyelmezettségéről és a tanítói mesterség feltételeiről szerezhett ismereteket, de együtt találta benne a „kötelező olvasmányokat”, a septem artes ókori forrásait, sőt még a könyvek gyűjtésére is biztatást kapott: „... librorum copiam sue acquirat exercitationi, ut opus fuerit eos consulat”. Pseudo-Boethius munkájának közkeletességéről a középkor végén hazai provenienciájú nyomtatott példányok gyakorisága is tanúskodik.²¹⁷

Ugyancsak a magyar provenienciájú, ma is kézbe vehető példányok nagy száma hívja fel figyelmünket a legkorábbinak tekinthető „ajánló bibliográfiára”, *Angelus de Clavasio* (Chiavasso) híres Summája elején található „szakbibliográfiára”, melyben a középkori szónok a tárgyára vonatkozó bő szakirodalmat találhatott szerzői betűrendben, egy-egy betűn belül három fő szakcsoportra bontva („in iure canonico vel civili”, „summiste”, „in sacra scriptura seu theologia”) A XV-XVI. századi szónokaink tehát jól ismerhették az írói katalógusnak ezt a formáját is. De ha megfigyeljük a legkorábbi magyar vagy magyar vonatkozású könyvtár-jegyzékeket, ismét újabb adatokra bukkanunk. A magyar földre vándorló könyvek útjának egyik jelentős kiinduló pontján, a pilisi ciszterci apátság anyamonostorában, a heiligenkreuzi apátság 1381. évi könyves jegyzékében például megtaláljuk *Hieronymus* De viris illustribus-át és *Isidorus* Ethimológiá-ját.²¹⁸ A kevés számú hazai emlék legkorábbikában, az 1083 és 1095

²¹⁵ Az adatot a válaszevléből ismerjük. Közölve: Migne PL vol. 141, col. 210. Fordítása: Makkai László-Mezey László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Bp., 1960. 109.

²¹⁶ Vö.: Horváth, C.: *Joannis Lemovicensis abbatis de Zirc 1208-1218*. Opera Omnia I-III. Veszprém, 1932.

²¹⁷ Közölve: Fejér, G.: *Codex diplomaticus* IX/3, 378. Fordítása: Makkai-Mezey i. m. 248-249.; Vö.: 362-363.; Békefi Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Bp., 1910. 384-385.; Nicolaus Bonetusról lásd: Wadding, L.-Sbaraleae, I. H.: *Supplementum et castigatio ad scriptores trium ordinum S. Francisci*. Vol. 1. Romae, 1906. 269-270.

²¹⁸ Gottlieb: *Mittelalterliches Bibliothekswesen Österreichs*. Wien. 45. és köv.

között kiállított pannonhalmi vagyonösszeíró oklevél könyves jegyzékében ugyancsak szerepel Isidorus, a septem artes eme fontos iskolai kézikönyve.²¹⁹

A középkor azonban a klasszikus hagyományokat egy sajátos formával, a *rendi krónikával*, szerzetesi életrajz-gyűjteménnyel tovább is fejlesztette. A királyok, hadvezérek viselt dolgait, országok históriáját elmondó világi krónikák mintájára egy-egy szerzetes rend, kolostor krónikása mondta el szerzetének történetét, rendszerint az alapítástól a saját koráig, beleszőve a tudományban kiváltak életét, műveik, írásaik címét. E műfajnak csak a legjellegzetesebb példáit említjük. A XII. század első felében Petrus Diaconus montecassinoi könyvtáros a bencés anyamonostor íróit (*Liber illustrium virorum Casinensis archisterii*; 1140 körül), a XV. században a domonkos Johannes (*Liber de illustribus viris ordinis fratrum Praedicatorum*; 1466), az ágostonos remeték priorja, Ambrosius de Cora (*Chronica de viris illustribus et scriptoribus sui ordinis*), az ugyancsak ágostonos regulát követő Windesheimi kanonokok prépostja, Johannes Buschius (Busch), a híres *Chronicon Windeshemense*-jében mindegyik a saját szerzete tudósait sorakoztatta fel.²²⁰

Ennek a középkori kolostori biografikus műfajnak a legjelentősebb magyar emléke *Gyöngyösi Gergelynek* (Gregorius de Gyengyes), humanista nevén Gregorius Coelius Pannonius pálos rendfőnöknek közvetlenül a mohácsi pusztulás előtt, 1525 táján összeállított munkája, a *Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum S. Paulini primi heremitae*. Művének keletkezéséről maga Gyöngyösi az előszavában feljegyezte, hogy feldolgozta a rendi birtokokra vonatkozó oklevelek adatait, elsősorban Dombrói Márk szlavóniai vikárius gyűjtését, a rendi szabályzatok, a káptalani határozatok gyűjteményét. Igyekezett elődei munkáját még teljesebbé, hitelesebbé tenni és ezért maga is kutatott magyar, szlavón és német kolostorok leveles szekrényeiben, ládáiban. Azok tartalmáról kivonatokat, inventáriumokat készített. Használta a rendi „instrumenta litteraria” mellett még a szóbeli hagyományt, az anekdotákat is. Az egész *Vitae fratrum* összeszerkesztéséhez, amint a címben is jelezte, az életrajzi formát, a rend főnökeinek sorra való bemutatását választotta. Mellettük azonban megemlégett mindenkit, aki valamiképpen a tudományban, a rendi életben kitűnt. Így kerültek a *Vitae Fratrum*ba rendjének nevezetes írói is, a rendalapító Frater Eusebius („... scribebat libros”), Warsányi István („... distichon super fundatione Monasterii S. Crucis Pilisiensis”), a magyar nyelvű bibliafordító, *Báthori László* („... tota Biblia, et multorum sanctorum vitas Hungarice conscripsit”), Mátyás humanistái között is forgolódó *Michael Pannonius*, a beszédgyűjteményt író *Szombathelyi Tamás* („... Propiriis manibus scripsit sermones populares”), *Hadnagy Bálint* (Frater Valentinus, „... dictabat varios sermones”), Jacobus de Segeto (talán *Szegedi Jakab*, edidit multos sermones de tempore et de sanctis, exposuit psalterium”), az anyanyelvén verselő és sokak által idézett *Csanádi Albert* (levelét idézi: „... Dictaueram mihi ante duos annos duos hymnos ... Dictaui etiam totum seriem passionis Domini rithmico stilo in vulgari”), a krakkói *Stephanus Batth* („vitam sancti Patris nostri..., de Beatissima Virgine Maria, defuncto rege Stephano ... tam elegiaco, quam saphico carmine edidit elegantissime”). A végén még önmagáról is röviden megemlékezik. A későbbi európai historia litteraria-irodalom valóban leginkább csak az övét, a *Cantica canticorum*hoz írt, a XVI. században Párizsban kétszer is kinyomtatott (1541, 1571) kommentárját tartotta számon. Ha figyelembe vesszük, hogy a Gyöngyösi által felsorolt írók talán az egyetlen Frater Eusebiuson kívül, valamennyien időben Gyöngyösi közelében, sokan kortársaként éltek, azt kell mondanunk, hogy a *Vitae Fratrum* egy fél évszázadnak, a reánk

²¹⁹ Csapodi Csaba: *A legrégebb magyar könyvtár belső rendje*. Magyar Könyvszemle (MKsz), 73 (1957) 14-23.

²²⁰ Vö.: Potthast, A. i. m. passim.

maradt első magyar nyelvű emlékek és a virágzó humanizmus korából egy kisebb közösség tudós, irodalmi munkásságának teljes keresztmetszetét adja. Ugyanebből a közösségből került ki több nevezetes nyelvemlékünk, a Festetich-, a Czech- és valószínűleg a Peer-kódex is.²²¹ A többi, nyelvemlékekben viszonylag gazdag rendeknél, mint a ferenceseknél és domonkosoknál is találunk írói életrajzokról tanúskodó nyomokat. Szalkai Balázs provinciális által a XV. században kezdett, másoktól (Esztergomi Mihály, Ivancsi István) tovább szőtt ferences krónika (Narratio de origine fratrum minorum) lapjain a boszniai rendtartomány történetébe szöve a huszita biblia fordítóinak, Tamás és Bálint papoknak nevét először jegyezték le. A rendi krónikásoknak egyébként nem volt céljuk összegyűjteni az író tagjaikat és csupán a nagyhírukról, Temesvári Pelbátrról és Laskai Osvátról emlékeznek.²²²

A kódex-irodalmunkban jelentős szerepet vivő domonkos írókról kevés egykorú feljegyzésből tudunk. Ennek oka az lehetett, hogy a magyar tartomány inkább a szomszédos balkáni és ausztriai területekhez kapcsolódott. A rend XVII. századi krónikásai, Sigismundus *Ferrarius* is olasz származásával, spanyol iskolázottságával, bécsi egyetemi tanár korában, tehát lényegében idegenként írta meg *De rebus Hungaricae provinciae ordinis Praedicatorum* című művét (*Viennae Austriae*, 1637). Figyelemreméltó, hogy forrásai között Bonfinin, Istvánfin és Ranzanuson kívül egykorú középkori kéziratokat is idéz. Így például a magyar földről indított tatár misszió történetéhez tizenhét kódexet idéz. Másrészt azonban a magyar nyelven írott munkákat, forrásokat meg sem értette. A Margit-legendát például Káldi Mihály soproni plébánosnak kellett számára lefordítania. A magyar történelemre vonatkozólag többször idézi a pozsonyi jezsuita nyomda vezetőjének, Némethi Jakabnak kéziratot jegyzeteit. A magyar domonkos írók közül csupán a Birk-kódex fordítójával, a sokat idézett illuminátorral, *Paulus de Vacia*-val, és a kolozsvári *Nicolaus de Mirabilibus*-szal találkozunk. Ezek a nevek *Ferrarius* munkájából kerültek át a XVII. századi tudománytörténetekbe és Czvittinger Specimenjébe is.

Mielőtt a nyomtatott írói katalógusokra rátérnénk, számot kell vetnünk az európai művelődéstörténetben a középkort váltó *humanizmus*nak a *historia litteraria* további fejlődésére is élenken ható tényezőivel. A régi, hagyományos formákat nagyjából mind megtaláljuk. A középkori „de viris illustribus” műfaj divatja még a XV. században is erőteljesen, mondhatnánk az ókori auktorok reneszánszától megifjodva él. Aeneas Sylvius kéziratát fentebb már idéztük. Mellette meg kell említenünk *Vespasiano da Bisticcine* híres *Vite de uomini illustri*-jét (1482), melyben a nagy humanisták között több magyarnak is életrajzát adja. A forma látszólag

²²¹ A Vitae Fratrum-nak jelenleg öt példányáról tudunk. Kettő a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonában van Ab 151/a és Ab 151/c jelzettel. Az elveszett Ab 151/b példány valószínűleg Gyöngyösi Gergely kézírásával az eredeti, vagy egy időben az eredetihez nagyon közel eső változat volt. Ennek a háromnak szövegbeli összefüggését rögzítette Mályusz Elemér: *A pálosrend a középkor végén*. Egyháztörténet, 3 (1945) 2-19. A negyedik és ötödik példány XVIII. századi másolatban a székesfehérvári Püspöki Könyvtár, illetve a caskevári plébánia kéziratai között található. A pálosok rendi krónikájának másolása a XVIII. század végéig hagyomány volt; azt minden szerzházban őrizték és újabb részekkel megtoldották.

²²² Vö.: Karácsonyi János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 1-2. Bp., 1923-1924., Vol. 2. 566-567., 574-575, 577. - Karácsonyi idézi a ferences krónika Toldy Ferenc által kiadásra készített, de valamilyen okból krudában maradt szövegközlését *Analecta* címmel. Ennek egyetlen, eredetileg is címlap nélküli példánya a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van. Az ívek első oldalainak alján ez a szignó olvasható: „Toldy Anal. Monum. I.” Toldy valószínűleg az *Analecta* második kötetében szándékozott Gyöngyösi Gergely *Vitae Fratrum*-át is kiadni tévesen „Dombrói Márk pálos kézirati évkönyvei” címmel, amint erről 1863-ban hírt adott Ipolyi Arnold. (*Adalékok a pálosok magyar történetéhez. Ipolyi A. kisebb munkái*. Bp., 1887. Tom 3. 420.)

a régi, a hangja, az előadásmódja azonban már egészen elűt a középkoriétól. A személytelen, inkább csak a tárgy, a tartalom, mint az író iránt érdeklődő krónikás előadása helyébe a szó teljes értelmében „illustris” nagyságoknak dicsőítése, magasztalása lép. Ez a stílus lassanként belopja magát még a szerzetesi krónikákba, így Gyöngyösiébe is, és feltűnik egy sajátosan humanista, de sok emberöltőn át elevenen továbbélő gyümölcse, a könyvek élére tűzött *dicsőítő, írói magasztaló versek* sora. Ezek olykor önálló elogium-gyűjteményekben is napvilágot látnak. E magasztaló versek *irodalomtörténeti forrásértékét* már igen korán felismerték, és a tudománytörténet írói rendszeresen fel is használták. Ennek a divatnak jelentkezését fogjuk még a továbbiakban megfigyelni a régi magyar könyvek üdvözlő verseiben, de az előszavak, ajánlások bibliográfiai utalásaiban is. Ezek a magasztaló versek egyébként az *irodalmi kritikának* is megnyilvánulásai. Czvittinger is a Specimenben lehetőleg igyekszik e versek nyújtotta adatokat összegyűjteni és azokat a lapok szélén „iudicia”, „elogia” szavakkal jelezni. Sokszor idézi például Paulus Jovius XVI. századi gyűjteményét: „in Elogiis Virorum Litteratorum illustrium” (Basileae, 1578).²²³

A humanizmusnak van egy másik, a könyvek tudatos számontartásánál szóba jöhető újdonsága: a klasszikus írók, auktorok munkáinak régi kéziratokban való felkutatása, felfedezése és újra való kiadása. Csupán néhány, magyar vonatkozásokat is sejtető példát említsünk! A *Sodalitas Litteraria Danubiana* alapítója, Konrad Celtis német, kolostori könyvtárak kódexeiből kiadta Apuleius *De mundo*-ját (elején Celtis üdvözlésére a budai fiók-sodalitas magyar tagjai írtak elogiumokat, epigrammákat!), Tacitus *Germania*-ját és gandersheimi apátnőnek *Hrotsvithá*-nak drámáit. Ez utóbbiból a Dulcitius-nak fordítása, vagy a Celtes-féle kiadás alapján, vagy az eredeti kéziratból talán éppen Celtis magyar barátainak egyikétől *Három körösztýén leány* címmel a Sándor-kódexből ismeretes.²²⁴ Az antikvitást felfedező vágy vitte a brassói szász *Johann Honter*t a töröktől egyre inkább veszélyeztetett Moldva és Havasalföld elhagyott kolostoraiba, hogy onnét iskolája könyvtárába kódexeket gyűjtsön. Ennek során fedezte fel és adta ki 1540-ben brassói nyomdájában a német humanista reformátorok nagy elismerésével először *Nilus* remetének *görög nyelvű, pedagógiai célzatú szólásgyűjteményét*.²²⁵ És talán ugyanebből az elgondolásból születik meg *Bornemisza Sophoklés-fordítása*, vagy jelennek meg a régi magyarországi könyvek történetének legelején a humanisták munkáinak kiadásai (Erasmus, Bonfini, Galeotto). A régi vagy újabb auktorok tudatosabb, pontosabb számontartásának filológiai módszerét a humanizmus alakítja ki.

Végül Honternek az imént emlegetett könyvtár alapítása nyomán figyelniünk kell a humanisták könyvtár-kultuszára, mely a későbbi tudománytörténet számára ugyancsak módszeres tapasztalatokat hagyományozott. Világos, hogy magyar földön ezen a téren Mátyás Bibliotheca Corviniana-jának nagy hatása volt. A humanista király körül a könyvgyűjtők egész tábora alakul: Vitéz János, Janus Pannonius, Kálmáncsehi Domonkos, Báthory Miklós, hogy éppen csak példákat emlegessünk. De a távolabbi környezetben is akadnak könyvtárral foglalkozók. Celtis például *Miksa császár könyvtárának* vezetője. Brassicanus, akinek *Epistola de Bibliothecis*ét Czvittinger is idézi, Mátyás halála után a pusztulásnak indult Corviniana-ból igyekszik magának is példányokat megszerezni. *Zsámboky (Sambucus) János*, Janus Pannonius bécsi kiadója, egész könyvtárának jegyzéke reánk maradt. De divatba jött a nagy könyvtárak gazdag anyagának rendszerezése, a könyvek szakszerű leírása, esetleg nyomtatott katalógusba

²²³ Lempicki *i. m.* 55-56.

²²⁴ A bécsi humanizmusról: Lempicki *i. m.* 66-69. p.; Klimes Péter: *Bécs és a magyar humanizmus*. Bp., 1934. /Palaestra Calasactiana 5./

²²⁵ Honterra lásd a Nilus-kiadásnál (41. sz.) - Lambeciusra lásd Lempicki *i. m.* 115-117.

foglalása. Ennek a törekvésnek a XVII. században Európa-szerte egyik legnagyobb arányú munkája a bécsi császári könyvtár könyvtárosa, *Petrus Lambecius* (1596-1680), aki többször is megjelenteti a vezetése alatt álló könyvtár katalógusát, annak értékesebb darabjaival, így a keleti kódexekkel külön disszertációkban is foglalkozik. *A humanizmus jutott el először a könyvnyomtatás soha nem álmódott gazdag termésének megízlelésére*, de ezzel annak belátására is, hogy az írott könyveket, és azok íróit csupán pontos katalógusokba, nyomtatott lexikonokba, kézikönyvekbe rendszerezve lehet ezentúl áttekinteni.²²⁶

Szórványos emlékeink

A magyarországi nyomtatott könyvekről, magyar írókról az első elszórt tudósításokkal a középkort váltó humanizmus idején találkozunk. Itt veszi kezdetét a historia litteraria európai fejlődésében a második periódus, melyet a lexikális rendszerezés, az összefoglalás korszakának tekinthetünk. Magyar vonatkozásban *Johannes Trithemius* spanheimi apátot kell említenünk, aki a középkort a humanitas szemléletével összegezte. Kolostori cellában élve, de Celtis barátjaként a Hrotsvitha-kézirat kiadásában is közreműködve, a heidelbergi egyetem humanista kultúrköréhez tartozó Jakob Wimpfeling biztatására szerkesztette meg a tudományosság akkor elképzelhető két legteljesebb kézikönyvét: a *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum*-ot és a német nemzeti bibliográfia őseit, a *Catalogus illustrium virorum Germaniae*-t. Az előbbinek 1494-i mainzi kiadásában említi először magyar író, Thuróczy János, a *Chronica Ungarorum* szerzőjének nevét.²²⁷ A Trithemius nyomdokain tovább haladó *Konrad Gesner Bibliotheca Universalis*ának a XVI. században Frisius (Johann Jacob Friesen) által kiegészített kiadásban már egész sor, így *Beregszászi Péter*, *Dévai Bíró Mátyás*, *Heltai Gáspár*, *Johann Honter*, *Károli Péter*, *Melius Juhász Péter*, *Szegedi Kis István*, *Szikszai Fabricius Balázs*, *Szikszai Hellopoeus Bálint* névvel találkozunk. Ezeknek az íróknak a műveit azonban - az egyetlen Honterus *Cosmographia*-jának brassói kiadását kivéve -, mind idegen földön nyomtatták. Szorosan vett magyarországi könyvről ebben az időben még Európa szomszédos országaiban sem sokat tudtak. Ennek okát talán abban lelhetjük, hogy ezeknek a lexikonoknak szerkesztői adataikat jobbra a kéziratosság korában gyűjtötték. Forrásuk a külföldön járt magyarországi deákok tudósítása, vagy Zsámboky János könyvtára volt. Sambucusról (Zsámboky) tudjuk, hogy könyvtárát, annak jegyzékét Gesnernek és egyik folytatójának, Josias Simlernek rendelkezésére bocsátotta.²²⁸

A Trithemiusnál és Gesnernél található néhány név tovább variálódott a XVII. századi német lexikonokban. Időközben Ph. *Alegambe* jezsuita írói katalógusából és G. M. *König* bibliográfijának magyar vonatkozású adataival is kiegészítették a sort. Ilyen adatok egyébként más, magyarországi vonatkozású, tárgyú munkákban is feltűntek. Sokszor hivatkoznak például forrásként G. *Hanernak* erdélyi történetére. *Czvittinger* is ebből merítette Kálmáncsehi Sánta Mártonra, Dávid Ferencre, Honterra és Wagner Bálintra vonatkozó ismeretét. Még később, a

²²⁶ Hess Kálmán: *Magyar irodalom a német lexikonokban*. Pécs, 1937.

²²⁷ Trithemiusról lásd Potthast *i. m.*; Lempicki *i. m.* 76-78.

²²⁸ Gesner *Bibliotheca Universalis* először Zürichben 1545-ben jelent meg. A Frisiustól bővített első kiadása: Zürich, 1573. Erről bővebben: Gulyás Pál: *A magyar irodalom első bibliográfiai szereplése*. MKsz, 71 (1955) 111-113.; Tarnai *i. m.* 651-652.

XVIII. századi lexikonok szerkesztői, Jöcher és Adelung pedig Czvittingertől és folytatóitól, olykor egyenesen magyarországi munkatársaktól gyűjtik adataikat.²²⁹

Viszont arról is tudunk, hogy a németországi lexikonokat a hazai litteratura művelői forgatták eredményesen. Így Szenci Molnár Albert ismerte a Gesner-Frisius-féle *Bibliotheca*-t és lehet, hogy éppen egy altdorfi példányból (Czvittinger is itt dolgozott!) olvasta annak Sambucusról szóló cikkét. Arra is van példánk, hogy hazai litterátor ezeket a lexikonokat újabb adatokkal kiegészítette. A XVII. század legelején Gesner-Frisius lexikonának 1583. évi kiadásának egy Nagyszombatból származó példányában az előzéken összeírást találunk „Elenchus Librorum Selectiorum Qui hac in Bibliotheca non exstant” címmel. Ebben a nagyszombati könyvtáros 150 író nevével és könyvcímekkel próbálta kiegészíteni a nyomtatott adatokat.²³⁰

Forrásértékkel bírnak, de nehezen felkutathatók a levéltárak személyes vonatkozású iratai között, hagyatéki leltárakban, örökséget összeíró inventáriumokban és végrendeletekben található könyves adatok.²³¹ Ugyanígy könyvtörténeti értékűek lehetnek a XVI-XVII. század polemikus irodalmában az író ellenfelének munkáira történő megjegyzések. Fentebb utaltunk már a régi magyar könyvek előszavaiban, főleg üdvözlő verseiben, életrajzaiban található könyves adatok értékére. Ezekben a szerző, vagy az őt dicsőítő óda költője gyakran az elődökre visszatekint, vagy felsorakoztatja az író más munkáit. Az irodalomtörténet az írói tudatosodás első megnyilvánulásaként, halvány irodalomtörténeti kezdeményként tartja ezeket számon. Szempontunkból a könyvek tudatos számontartását jelenti, és gyakran egyedülálló forrása lehet egy-egy ma már elveszett, hozzáférhetetlen régi magyar könyvre vonatkozó ismeretünknek.²³²

Különösen nevezetes a magyarországi könyvek történetében *Pesti Gáspár* deáknak a Brassóban (RMK II. 24.) 1541-ben megjelent Erasmus-féle adagium-gyűjteményéhez írt előszava, melyben felsorolja a *Honter-nyomdában* addig megjelent iskolás könyveket.²³³ Batizi András a *Kerestyeni Tudomanrul valo rövid könyveczkejének* (Krakkó, 1550) előszavában Gálszécsi Istvánt és Dévai Bíró Mátyást, mint a műfajban elődeit emlegeti.²³⁴ Az 1586-ban Debrecenben megjelent *Félegyházi Tamás* által fordított újtestamentum előszavában *Gönczi György* felsorolja a magyarországi hitújításban munkálkodott nevezetes prédikátorokat,

²²⁹ Alegambe, Ph.: *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*. Lyon, 1648.; König, G. M.: *Bibliotheca Vetus et nova*. Altdorf, 1678.; Haner, G.: *Historia Ecclesiarum Transylvanicarum*. Francofurti et Lipsiae, 1694. RMK III. 3871.

²³⁰ Az utolsónak ismert kiadás címe: *Bibliotheca Instituta et collecta, primum a Conrado Gesnero: deinde ... aucta per Josiam simlerum: Iam vero ... ex instructissima Viennesi Austriae Imperatoria Bibliotheca amplificata per Joannem Jacobum Frisium ...* Tiguri, 1583. A budapesti Egyetemi Könyvtár Ge 17 jelzetű példányának bejegyzéseiről: Fitz József: *A bibliográfia* (Magyary Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Bp., 1927. 351.) és Máté i. m. 13.

²³¹ A legkorábbi, egykorú inventáriumban talált hazai könyves adat 1552-ből Feyner Gergely eperjesi polgár hagyatéki leltárából került elő. 22 könyve között találjuk a „Solthar koenyve”-t, Székely István fordításának krakkói, 1548 évi kiadását. Vö.: Iványi Béla: *Az írás és könyvek Eperjesen a 15-16. században*. MKSz, (1911) 305.

²³² Elsősorban irodalomtörténeti jelentőségűek, de könyvtörténeti adatokat is tartalmaznak a régi panegirikuszok, halotti beszédek, gyászversek is. Vö.: Máté i. m. 14-32.

²³³ Az előszavak megjegyzéseiről és a *Catalogus operum*ról lásd: Máté i. m. 36-39.; Pesti Gáspár előszaváról: Szabó Károlynál RMK II. 24., 44.

²³⁴ RMK I. 23.

iskolamestereket, közöttük nem egy könyvrót is.²³⁵ Az imént említett és 1598-ban Bártfán másodszor is megjelent *adagium*-gyűjtemény előszavában viszont Decsi Csímor János, Siklósi Miklós és mások - ma már példányból nem ismert - gyűjteményeiről olvasunk.²³⁶ Nevezetes *Újfalvi Imrének* közlése a Debrecenben 1602-ben megjelent énekeskönyvének bevezetőjében. Elmondja, hogy kéziratban összeállította a *Catalogus scriptorum Ungaricorum*-ot. Ez az elvesztett jegyzék a XVI. századi és talán még korábbi magyarországi könyveket tartalmazhatta. Erről, a számunkra már ismeretlen kéziratról valami halvány fogalmat adnak előszavának azok a részei, melyekben áttekinti korábbi énekeskönyveinket - összesen tizenegyet. Adatai közül nem egy ma már elvesztett, példányból nem ismert magyarországi nyomtatványra vonatkozó egyetlen forrásunk.²³⁷

Az elődök könyveinek, írásainak tudatos számbavételét találjuk *Szenci Molnár Albert* *előszavaiban*. Majdnem minden munkájában említi azokat, akik abban a műfajban előtte írtak. Szótárának nürnbergi kiadásában (1604) elmondja, hogy a magyar értelmezésekkel ellátott Calepinust először Németországban látta. Az iskolai tankönyvek közül Murmellius és Sziksai Fabricius Balázs szótárát, Heyden Sebald nyelvgyakorló könyvecskéjét és a *Dicta Sapientum*-ot emlegeti. Zsoltárfordításának 1607. évi kiadása elején a korábbi fordításokról azt írja, hogy azokkal „rakva az Debreczeni Anya sz. Egyház énekes könyve, az Bornemisza Péteré, Huszar Gálé es Böythe Istváné”. Az új magyar grammatika *Epistola Dedicatoria*-jában (Hanoviae, 1610) a kevés magyarul írott könyv között mint legrégibbet Székely István magyar krónikáját említi. Scultetus Ábrahám postillás könyvének fordításához pedig megjegyzi: „Magyar Postillat négyet láttam: Kulczar Györgyét, Beythe Istvánét, Bornemisza Péterét és Telegdi Miklósét.”²³⁸ Molnár Albert mellett említhetjük Somosi Petkó Jánost, aki 1656-ban Patakon megjelent írásának, az *Igaz és Toekelletes boldogságra Vezérlő Utak* (RMK I. 913.) elején a fordítókat, Károlyi Gáspárt, Medgyesi Pált, Komáromi Csipkés Györgyöt emlegeti.²³⁹

Catalogus operum

XVII. századi íróink között divatba jött - jelentős részben bizonyára Erasmus *autobibliográfiái* nyomán - saját munkásságuk, írói tevékenységük összefoglalása. *Szathmár-Némethi Mihály* például a *Dominica Catechetica* (Kolozsvár, 1677), és a *Dominicalis Praedikaciok Toldalékai* (Kolozsvár, 1686) című beszédgyűjteményeiben a magyarországi hitújítás történetébe foglalva bemutatja saját irodalmi tevékenységét, nyomtatott és kiadásra készen álló kéziratok munkáit.²⁴⁰ *Debreczeni Kalocsa János* az *Isten ajándékával való kereskedés* (Debrecen, 1693) című könyvének előszavában felsorolta még azokat a munkákat is, melyekhez ő írta az ajánlóverset, vagy dedikációt.²⁴¹ *Nádas János*nál a *Seraphinus Divini Amoris*ban (Prága, 1666) már nem az ajánlásban, hanem a könyv végén, külön fejezetben találjuk addigi írásainak jegyzékét, műveinek katalógusát azzal az indoklással, hogy többen levélben kérték, hogy

²³⁵ RMK I. 218.

²³⁶ RMK I. 298.

²³⁷ Schulek Tibor: *Az első magyar bibliográfiáról*. Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 61 (1957) 372-375.; Klaniczay Tibor: *Újfalvi Imre és az 1602-i énekeskönyv*. ItK, 62 (1958) 152-169.

²³⁸ RMK I. 392., 407., 422., 475.

²³⁹ RMK I. 913. Idézi: Kerecsényi i. m. 28-29.

²⁴⁰ RMK II. 1402.; RMK I. 1353.

²⁴¹ RMK I. 1435.

munkáinak címét ismerni akarják. Nádas 36 könyve között magyarok és latinok, itthon és külföldön megjelentek sorakoznak. Valamennyinél a cím mellett a kiadás helyét, némelyiknél a megjelenési évét is megtaláljuk.²⁴²

Az öntudatos írói beszámolás szándéka mellett ezekben a felsorolásokban erős szerepet játszhatott a mű terjesztésének, a figyelemfelhívásnak szándéka is. Erre vall *Komáromi Csipkés György* négyleveles *Catalogus operuma*, mely 1677-ben *Kolozsvárott* már önálló nyomtatványként jelent meg. Ebben írásait három csoportra osztja: *Opera philologica*, *Opera theologica latine edita*, *Opera theologica hungarice edita*. A nyomtatottak után külön jegyzékbe foglalja a még ki nem adott kéziratait.²⁴³ Ettől a *Catalogus Operum*tól már csak egy lépés választja el a kiadói *catalogus librorum*ot. Ezeknek példáit a külföldön, elsősorban a *lipcsei, frankfurti* vagy *londoni könyvpiacokon* is megfordult nyomdászaink, deákjaink bőségesen láthatták. A XVI. század végétől szokásos kereskedői árjegyzékek alig több mint egy évszázad folyamán vaskos kereskedői katalógusokká, mi több, a könyvkereskedők munkájához nélkülözhetetlen bibliográfiákká nőttek. Így például Lipcsében *J. B. Mencke*, neves könyvkereskedő megjelentette cégalapító apjának, az egyik első európai tudós-folyóirat, az *Acta Eruditorum* megindítójának, Otto Menckének a kézi-, helyesebben üzleti segédkönyvtáráról készült címjegyzéket (*Bibliotheca Menckiana*, Leipzig 1715 és 1724). Ebben a katalógusban tizennégy szakcsoportra osztva másfél ezernél több tudománytörténeti szakmunkát (*Historias Litterariae Scriptores*) is találunk. *J. B. Mencke* jelentette meg azt az írói lexikont is (*Compendioeses Gelehrten-Lexicon*, Leipzig 1715), melynek magyar adatait a különféle XVII. századi forrásművek mellett elsőként - még pedig kritikai válogatással! - Czvittinger *Specimenjéből* vette.

A kiadói, kereskedői katalógusok során magyar vonatkozásban megemlítjük a nagyszombati nyomdának 1710-ben megjelent *Catalogus librorum*át, a legrégebb magyarországi nyomtatott könyvárjegyzéket, mely betűrendben, nagyság és ár pontos megjelölésével a nagyszombati nyomda raktárában található latin, magyar, német és szlovák nyelvű nyomtatványokat tartalmazza. Ezek elsősorban a nagyszombati nyomda termékei, de akadnak közöttük máshonnan kötésre, viszonteladásra átvett könyvek. A *Catalogus* könyvtörténeti értékű adatokat is tartalmaz, elsősorban azonban a könyvek gazdasági-kereskedelmi vonatkozásaira utal és a terjesztők, a vidéki kompaktorok, könyvárusok számára készült.²⁴⁴

Kritikai történetírás és tudománytörténet

A XVI. század elejétől, a hitújítás vallási tanainak hirdetői, de a régiek védelmezői is egyaránt arra törekedtek, hogy igazuk eredetét a múltból, a historia-ból bizonyítsák. Igyekezetük nyomán Európa-szerte a történetírásnak, a történeti források kiadásának az adatokra, a tények összefüggéseire, a szövegek és dokumentumok *hitelességére* figyelő, pragmatikus irányzata alakult ki. Ennek a forráskritikai iskolának eredményeként az antikvitás és az európai kultúra keresztény kezdeteinek auktorai nagyméretű kiadványsorozatokban láttak napvilágot. Elegendő itt csupán a legjellemzőbbeket említenünk. Antwerpenben Joannes Bollandus megindította, iskolája pedig folytatta az *Acta Sanctorum* (később *Annalecta Bolandiana*) sorozatát. A francia Maurinus-iskola megalapítója, J. Mabillon az ókori egyházi írók műveit jelentette meg. Olaszországban ezt folytatva a XVIII. században Lodovico Antonio Muratori

²⁴² RMK III. 2360.

²⁴³ RMK II. 1401.

²⁴⁴ MKsz, 1888. 59-84.

és iskolája az itáliai múltnak klasszikus forrásait, auktorait és régészeti dokumentumait publikálta. Mindezek a vállalkozások lényegében a humanizmus eredményeit, örökségét alakították, gyarapították a XVII. század történeti kutatásainak, a történetírásnak és benne a tudománytörténetnek elmélyült módszerévé. A historia litteraria szempontjából ez a fejlődésnek már a harmadik periódusa, melyben feladata éppen az erősen felszaporodott forrásainak rendszerező, történetkritikai számontartása lett. A tudománytörténeti irodalomnak legfőbb vonásait a történeti érzék, a történeti tudat erősödésében, a tudományok differenciálódásában, szakosodásában, ugyanakkor a művelődés területeit szélesen átfogó polihisztor tudós-eszmény iránti lelkesedésben és nem utolsósorban a humanista filológia eredményeként kialakuló tudós pontosságban, alaposágban szemlélhetjük.²⁴⁵

A könyvekkel foglalkozó tudományok műfajai, formái is e jellemző vonásoknak megfelelően alakultak ebben a periódusban, mely virágkorát a XVII. században érte el, de messze a XVIII. végéig is áthatott. A történeti érzék, tudat erősödése, a múltszemlélet éppen az áttekintendő és óriásira nőtt anyag miatt a könyvek rendszerezőjét kisebb körre, területre (nemzet, város, testület vagy közösség) kényszerítette. Itt a folytatásra az első indítást kétségtelenül a középkori írói életrajz-gyűjtemények közül a szerzetesi biobibliográfiák adták. A XVI. század végén P. Ribadeneira, majd utána Ph. Alegambe és N. Sotvells összegyűjtötték a jezsuita írók munkáinak - Czvittinger által is tizenhét írónál idézett - hatalmas lexikonát. A XVII. században L. Waddingus a ferencesekét, majd a XVIII. században J. Quetif és J. Echard a domonkosokét, J. F. Ossinger az ágostonosokét, M. Ziegelbauer a kamalduliakét és a bencésekét, egy névtelen pedig a karmelitákét gyűjtötte össze.²⁴⁶ - A *nemzeti bibliográfia*, írói életrajz-gyűjtemény megírására Trithemiusnál látott példát már igen korán, a XVI. század második felében az *angolok* (J. Bale, A. Maunsell), *franciák* (F. Grudé de la Croix du Mainé), a *németek* (C. Lees) és az *olaszok* (A. F. Doni) folytatják. A XVII. és különösen a XVIII. században Európának úgyszólván valamennyi országában megtaláljuk a törekvést a saját, nemzeti írói lexikon összeállítására. Így például a balti-skandináv irodalomra vonatkozólag a német D. G. Mollerus, a lengyelekére J. Pastorius, majd később S. Staravolscius tesz kísérletet. Czvittinger többször idézi J. H. Cunradus *Silesia Togata*-ját. Franciaországban még a maurinusok indítják meg a *Histoire littéraire de la France* harminckét kötetes sorozatát. A cseheknél H. Balbi, az olaszoknál G. Tiraboschi, Spanyolországban pedig N. Antonio adott ki először összefoglaló nemzeti biobibliográfiát.²⁴⁷

²⁴⁵ Vö.: *A magyar történettudomány kézikönyve*. Vol. 1. 3/A. (Hóman B.: *A forráskutatás és forráskritika története*.) Bp., 1926.; Leclercq, H.: *Jean Mabillon*. Paris, 1954.]

²⁴⁶ Alegambe, Ph.-Sotvells, N.: *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu*. Romae, 1602.; Waddingus, L.: *Scriptores Ordinis Minorum*. Romae, 1650.; Quetif, J.-Echard, J.: *Scriptores Ordinis Praedicatorum Recensiti*. Rom 1-2. Lutetiae Parisiorum, 1719.; Ossinger, J. F.: *Bibliotheca Augustiniana*. Ingolstadii et Augustae Vindelicorum, 1768.; Ziegelbauer, M.: *Centifolium Camalduliense, sive notitia scriptorum Camalduliensium*. Venetiis, 1750.; Ziegelbauer, M.-Legipontius, O.: *Historia rei litterariae ordinis S. Benedicti in IV. partes distributa*. Augustae Vindelicorum et Herbipoli, 1754.; *Bibliotheca Carmelitana*. Aureliani, 1752.

²⁴⁷ Mollerus, D. G.: *Bibliotheca Septemtrionis Eruditi*. Hamburg, 1699.; Pastorius, J.: *Florus Polonicus*. Lugduni, 1641.; Staravolscius, S.: *Tractatus tres Scriptorum Polonicorum*. Wratislaviae, 1733.; Cunradus, J. H.: *Silesia Togata*. Lignici, 1716.; *Histoire littéraire de la France*. Paris, 1743.; Balbi, H.: *Bohemia docta*. Praegae, 1776-1778.; Tiraboschi, G.: *Storia della letteratura italiana*. Tom 1. Roma, 1782.; Antonio, N.: *Bibliotheca Hispana vetus et nova*. Matriti, 1783-1788.

Emellett egy-egy városnak, intézménynek, iskolának vagy egyetemnek is összeállították a tudós-jegyzékét. Így a reformáció bibliográfiáját (*Historia litteraria reformationis*) is összegyűjtő R. Hardt a stockholmi bibliográfiát, vagy a magyar Szörényi Sándor a gráci egyetemét adta ki. Magyar vonatkozásban egyébként a nagyszombati egyetem és a kassai főiskola libellus graduálisai között találunk a magyar és a helyi res litteraria-val, ebben a művelődés intézményeivel is foglalkozó összeállításokat.²⁴⁸

A földrajzi jellegű rendszerező elkülönítés mellett, sokszor azzal egybeolvasztva, egyre inkább kialakul ebben a korszakban a tárgyi, a tudománysszakok szerinti osztályozás is. Így alakulnak ki a szakkbibiográfiák. Már a XVI. század második feléből ismerünk orvosi, jogi, filozófiai és teológiai szaklexikonokat. R. Bellarminus még a középkori hagyományt látszik követni, de A. Possevinus, J. Mabillon, M. Adamus, az angol C. Crovaeus és a rendkívül sokoldalú M. Lipenius *Bibliotheca Realis*-ának különféle szaktudományok (*medica, philosophica, theologica*) kiadványait számontartó kötetei és pótkötetei már a válogató és ajánló szakkbibiográfiák különféle fajtáit adják. A felsorolt neveket itt is szaporíthatnánk. Legtöbbjüket a már induló magyar *historia litteraria*-irodalom is, elsősorban Czvittinger ismerte, adataikat használta.²⁴⁹

A differenciálódás, a szakosodás mellett a fejlődésnek ezen a fokon a tudományosság még erősen ragaszkodott az egyetemes áttekintéshez és ezért tudós-eszményének a polihisztor-műveltséget tekintette. D. G. Morhofius a *Polyhistor Literarius, Philosophicus et Practicus* (*Lubecae, 1747*) című munkájában ennek a műveltségi eszménynek megszerzéséhez szükséges eszközöket, módszereket, tudásanyagot rendszerezte. A polihisztor átfogó ismereteinek, műveltségének elsajátításához az utazások, a könyvtárak látogatása, a bűvárkodás, az iskolák, az intézmények, az egyetemek történetének tanulmányozása és mindenek előtt, minél több könyvnek, tudós újságoknak rendszeres tanulmányozása vezet.²⁵⁰ A humanista hagyományokra visszavezethető tanulmányi utazásokból itt csupán az eredményeiket könyv alakban is közreadó Mabillon burgundiai, német- és olaszországi utazásaira emlékeztetünk. Magyar vonatkozásban elsőként ismét csak Czvittingert kell említenünk, aki a *Specimen*-ben a polihisztor-ideálok két kézikönyvét, J. H. Hottingerét és a szepesi származású David Frölichét használta. Ő is sokat utazott, könyvtárakat kutatott végig magyar írók munkái után és könyveiket törekedett kézbe is venni. Címleírásai között jól fel lehet ismerni azokat, ahol a műveket maga is látta, és kezébe vette.²⁵¹

Az európai *historia litteraria*-nak ebben a harmadik, történetkritikai fázisában megfigyelhetjük a biobibliografikus, a lexikon-műfaj és a merőben a könyv adatainak leírására, regisztrálására törekvő bibliográfiának tudatos szétválását. Ennek eredményeként a módszerek, különösen a

²⁴⁸ Hardt, R.: *Holmia Literata*. Holmiae, 1701.; Szörényi, A.: *Propylaeum Bibliothecae Academicae Graecensis Publicae*. Graecii, 1703. - A példákat itt is, az előbbieken is szaporíthatnánk. Inkább csak a magyar irodalomban legkorábban idézett műveket említjük.

²⁴⁹ Bellarminus, R.: *De scriptoribus ecclesiasticis*. Romae, 1613.; Possevinus, A.: *Apparatus sacer*. Venetiis, 1606. és *Apparatus ad omnium gentium historiam*. Venetiis, 1602.; Adamus, M.: *Vitae jurisconsultorum, medicorum, philosophorum, theologorum germanicorum*. Francofurti, 1653.; Crovaeus, G.: *Elenchus scriptorum in sacram scripturam tam graecorum, quam latinorum*. Londoni, 1672.; Lipenius, M.: *Bibliotheca Realis Medica*. Francofurti, 1679.; *Bibliotheca Realis philosophica*. Francofurti, 1782.; *Bibliotheca realis theologica*. Francofurti, 1685.

²⁵⁰ Vö.: Lempicki *i. m.* 117-119.

²⁵¹ Vö.: Leclercq, H. *i. m.*; Hottinger, J. H.: *Bibliotheca quadripartita*. Tigurii, 1664.; Frölich, D.: *Bibliotheca seu cynosurae peregrinantium*. Ulmae, 1644. RMK III. 1628.

könyvek bibliográfiai leírásában tökéletesednek, megbízhatóbbakká, pontosabbakká válnak a leírt adatok és lehetőség szerint a könyveknek valamennyi fontos adatát (szerző, cím, kiadási hely, nyomdász neve, évszám, terjedelem, nagyság) közlik. A pontosságra törekvésnek köszönhető az is, hogy éppen ebben a korszakban jelennek meg az első anonim és álnév lexikonok (V. Placcius, Ch. A. Hermann, M. J. Mylius).²⁵² És végül felfigyelhetünk arra is, hogy a XVIII. század második felében a hazafiúi érzületű magyar tudósokat a régi magyar könyvek kutatására már egy ausztriai bibliográfiai-könyvtörténeti társaság (*Societas Literaria Incognitorum in Terris Austriacis* és Michael Denisnek, a császári udvari könyvtárosnak és Széchényi Ferencz tudós tanácsadójának híres bécsi nyomdatörténeti munkája is vetélkedésre, utánzásra serkenthetett.²⁵³

A XVII. század végén a magyarországi res litteraria első nagyobb arányú összefoglalásához az indítást azonban elsősorban a német egyetemeket látogató, az európai történetkritikai törekvésekkel ott kapcsolatba kerülő hazai diákok teheték meg az első lépéseket. Közülük háromnak: Czvittingernek, Bél Mátyásnak és Rotarides Mihálynak nevét kell megemlítenünk.

CZVITTINGER Dávid (1675 k.-1743)

Selmecbányán született, német anyanyelvű volt, magát „Hungarus”-nak vallotta.²⁵⁴ Könyvének megjelenési évét, 1711-et Szabó Károly nyomán szaktudományunk a régi magyarországi könyvtörténet korszakzáró határaként emlegeti. Címe: *Specimen Hungariae Literatae, virorum eruditione clarorum natione hungarorum, dalmatorum, croatarum, slavorum, atque transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras exhibens. Accedit Bibliotheca Scriptorum, qui extant de rebus hungaricis*.²⁵⁵ Czvittinger tizenkét esztendőt (1701-1713) töltött Altdorfban, Szenci Molnár Albert éveinek egykori színhelyén. Ezalatt megismerte a németeknek a magyar literaturát és tudományt lekicsinylő ítéletét. A *Specimen* születését a szakirodalomban sokat idézett német irodalomtörténet író, Jakob Friedrich Reimann kritikájának köszönhetette. Állítása szerint a magyaroknál nincsen tudomány, nincsenek tudósok, nincsenek nyomtatott könyvek.²⁵⁶

²⁵² Placcius, V.: *Theatrum Anonymorum seu Pseudonymorum*. Hamburgi, 1674.; Hermann, Ch. A.: *De libris anonymis*. Jenae, 1711.; Mylius, M. J.: *Bibliotheca anonymorum*. Hamburgi, 1740.

²⁵³ Denis, M.: *Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560*. Wien, 1782-1793.; Vö.: Unger A. Barnabás: *Denis Mihály élete és munkái*. Bp., 1907.

²⁵⁴ Czvittingerről: Szinnyi i. m. 4-6.; Kenyeres i. m. 8-17.; Farkas i. m. 24-43.; Kókay György: *Czvittinger Dávid*. Könyvtáros, 10 (1960) 427-428. - Czvittinger hatásáról: Túróczi-Trostler József: *Czvittinger Specimenjének német visszhangja*. MNy, 59 (1930) 134-143.

²⁵⁵ Francofurti et Lipsiae, 1711. RMK III. 4767. Címe röviden: *Specimen*.

²⁵⁶ Jakob Friedrich Reimann mondását a *Versuch einer Einleitung in die Historiam Insgemein und derer Teutschen insonderheit* című hatkötetes munkájából (Halle, 1708-1713) vette. Czvittinger a *Praefatio*ja első és második olvalán így idézi: „Wer kan mir de Scriptis et Scriptoribus Hungaricis Nachricht geben? ... Ich weis niemanden, den ich dir darzu recomandiren könnte, ich glaube auch nicht, dasz jemahls einer von dieser materie was geschrieben habe, oder auch was sonderliches hab schreiben können, dann die Ungarn haben jederzeit ein solches naturel gehabt, dasz Sie mehr auf ein gewandtes Pferd und einen blancken Säbel als auf ein curieuses Buch gehalten ...”

A *Specimen* adataiban szorosan csatlakozik a korábbi német forrásokhoz. Czvittinger elsősorban az Altdorfból található lexikonokat, Trithemiumot, Gesnert használta. Az utóbbinak 1574. évi zürichi, Simler Josias által bővített kiadásából több mint félszáz magyarországi író adatát, életrajzát vette át. Használta továbbá az újabbakat, Ribandeneira, Philippus Alegambe és Southwell által folytatott jezsuita írói lexikonát, Chr. Sandius *Bibliotheca Antitrinitariorum*-át és több magyarországi történetíró munkáját. Katalógusát Szent Istvánnal kezdte, majd 282 író, tudós, történeti nagyságot sorol fel betűrendben, valamennyiről a rendelkezésére álló forrás szerint a néven, művein kívül egy-egy elogiumot, sőt bizonyos értékelést, kritikát („iudicium”-ot) is igyekezett adni. Mindez a *Specimen* első, nagyobb részét adja.

A második, függelékszerű részben a magyar történelem íróit sorolja fel: azokat, akik „ex professo”, de azokat is, akik mellesleg írtak magyar históriát, magyar vonatkozású műveket. Végül a szomszédos népek történetíróit gyűjti egybe. Könyvének legvégén két levélen a magyar helyesírás és a magyar kiejtés szabályait foglalta össze a németországi olvasók számára.

Czvittinger tisztában volt munkája hiányosságaival: „Mihi quoque libere profitendum est - olvassuk előszavában - plures Eruditos Hungaros me ignorare, quam cognitos haber”. Ezért hangsúlyozza a folytatás és az anyaggyűjtés fontosságát. Olvasóit ezért a régi könyvek, adatok gyűjtésére szólítja.

A *Specimen* szerzője nyelvi, vallási szempontokat nem tartott szemmel. Csupán egyetlen cél vezette: a magyar írók, tudósok minél nagyobb számú sorával átütő választ adni a lekicsinylő német kritikára. Ezért aztán a tudományban soha nem forgó nagyságok, államférfiak is bekerültek a magyarországi *Respublica Litteraria* képviselői közé. A tudományok európai egyetemességében csupán egyetlen, egységet bontó különböztetést tett. Elkülönítette azt a területet, melyet „mea Patria”-nak, Hungaria-nak nevezett. Itt azután minden tanult embernek, eruditusnak, doctusnak kedvet akart adni a tudományok művelésére. „Non tantum singularem in natale solum testari volui amorem - olvassuk ugyancsak az előszóban -, sed insimul Conterraneis aequae meae ac aliis quibusvis Viris doctissimis stimulus quasi subdere ...”. Érdekes megfigyelni, hogyan különbözteti meg íróit nemzetiségük szerint. A 282 név közül csupán negyvenhárom mellett olvashatjuk a „dalmata”, „illyricus”, „croata”, „Slavus”, „slavonicus”, „latinus” jelzőt, de őket is a „conterranei”, az egy földön, egy hazában lakók közé számítja. Ezért sorolja őket a magyarországiak közé. A „hungarus”-okról pedig kimondja: „Neque vero de Hungaris eruditione claris verba faciendo, illos solum intellectos velim, qui ex proprie et stricte sic dicta Hungaria natales suos arcessunt, sed sub latiore significatione libuit complecti reliquos pariter Hungariae regno, innexos ac adscriptos populos, Dalmatas nempe, Croatas, Slavos, atque Transylvanos cujuscunque religionis” A „hungarus” fogalmának ez a körülírása nemcsak Czvittinger munkájában a felsorolt írók „magyar” voltát magyarázza, de irányadó lehet a régi könyvek „magyarországi” voltának értelmezésénél is. A XVIII. század második feléig, a nemzeti nyelvek önállósulásáig, és a mai értelemben vett magyar nyelvű irodalomnak a respublica litteraria-ból való kiválásáig a „hungarus” nemzetre, nyelvre való tekintet nélkül „Hungaria”, „Pannonia” lakóit jelentette, akiknek a res litteraria közös kincsük volt.

BÉL ÉS ROTARIDES

A XVIII. század elején a németországi kezdeményezések között, Czvittinger munkája nyomán a magyar irodalom összefoglalására két módszeresen rendszerező tervezet is született. Mindkettő a feladatnak nagy voltát hangsúlyozta. Az első alig két esztendővel a *Specimen* megjelenése után *Bél Mátyás* (1684-1749) adta ki Berlinben. Címe: *Historia linguae*

Hungaricae libros duos, Genesim, et Exodum, edere parat, utque eruditi patriae viri, et qui id ad se pertinere existimabunt, symbola sua conferre velint, obnixè rogat (1713). Tervezetében támogatást kért a magyar tudósoktól a „magyar nyelv történetének” megírásához, melyet a kortárs nagy német mesterek, G. D. Morhof és Jak. Fried. Reimann módszereivel a német tudományosság színvonalán szándékozott megszerkeszteni. A legfontosabbhoz, a Czvittinger-nél is hiányként jelentkező széleskörű anyaggyűjtéshez keresett munkatársakat. Tervezett munkájának első részében (jelképesen Genesisnek nevezi) nyelvi, írástörténeti, grammatikai, stilisztikai problémákkal szándékozott foglalkozni. A második részben (Exodus) viszont a magyar nyelv történetében a nyelvtanok, szótárak irodalmát, a magyar nyelvű könyveket kívánta összegyűjteni. Bél Mátyás felhívásának visszhangjáról semmit sem tudunk. A tervezett munka nagyságát jól ismerte, hiszen a többi nagyszabású történelmi és földrajzi művéhez, a *Notitia*-hoz és az *Apparatus*hoz is előzetesen országos gyűjtőmozgalmat kellett indítania. Amíg azonban azokban Bél, az Európa-szerte tisztelt „polyhistor consummatissimus et celeberrimus” felhívásának eredményét is megérhette, a „*Historia linguae Hungaricae*” dolgában a tervezetnél nem jutott tovább. Kezdeményező lendülete azonban hatott az utódok, Rotarides, Wallaszky és mások munkájára.²⁵⁷

Ugyancsak kidolgozatlanul maradt *Rotarides Mihály* (1715-1747) még nagyobb arányú és módszerében is a végsőkig kidolgozott próbálkozása. Tervezetét könyv alakban adta ki. Címe: *Historia Hungaricae literariae antiqui, medii atque recentioris aevi lineamenta, quorum prolegomena generalem in universam historiam Hungariae literariam introductionem continentia prouident*.²⁵⁸ A szerző nevét nem írta ki, csupán monogrammal élt: „Studio ac sumtu H. M. Hungari”. Névjegyet Wallaszky „Hafia Mihály”-nak értelmezte. Rotarides Czvittinger anyagának kiegészítését és széleskörű anyaggyűjtést is kezdett. Kutatási területe egy ideig a Felvidék volt, azután hamarosan ő is a németországi könyvtárak felé fordította figyelmét.

Rotarides mesterei között meg kell említenünk a brassói származású jénai egyetemi tanárt, *Martin Schmeizelt*, a kétszáz-ezer kötetet számláló jénai könyvtár igazgatóját. Ez a történeti érdeklődésű, statisztikus professzor a német forráskritika művelőjeként nagyszámú itthoni tanítványát, felvidéki és erdélyi szászokat, hasonló munkára indított. Két kéziratával, az Erdélyt tárgyaló írói katalógusával (*Collegium privatissimum de rebus ad Transylvaniam pertinentibus*) és a *Bibliotheca Scriptorum Hungaricorum*ával részletesen foglalkozik Rotarides is, aki a maga munkájához éppen Schmeizel tanítványai között talált segítőkre.²⁵⁹

Rotarides anyagát hosszú éveken át nagy nélkülözések közepette gyűjtötte. Igyekezetének néhány dokumentuma mindmáig fennmaradt és kitartó szorgalmáról tanúskodik. Kéziratai között az egyik kis füzetben alfabetikus sorban, majd időrendben Czvittinger *Specimen*jének anyagát rendezte. Ugyanebben a füzetben, a második részben az előzővel azonos módon a saját kiegészítéseit rendezte össze egészen 1736-ig. 212 új írói névvel a *Specimen* anyagát mintegy megduplázta. A pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában őrzik Rotaridesnek egy

²⁵⁷ Szinnyei *i. m.* 17.; Kenyeres *i. m.* 17-22.; Farkas *i. m.* 44-49. - Vö.: *A Magyar Történettudomány Kézikönyve* I. 3/A. 15-17.

²⁵⁸ Altoviae et Servestae, 1745. Címe röviden: *Prolegomena*. - Rotaridesről: Szinnyei *i. m.* 18-20.; Kenyeres *i. m.* 26-31.; Farkas *i. m.* 49-70.

²⁵⁹ *Prolegomena* 192. - Vö.: Szinnyei *i. m.* 7. és Kenyeres *i. m.* 28-29.

másik anyaggyűjtő kéziratát *Supplementum Czvittingerianum Auctorum et Scriptorum Hungariae praecipuorum Catalogus alphabeticus* címmel.²⁶⁰

Rotarides terveinek a betegség és a korai halál vetett véget. Bod Péter megjegyzi könyvéről: „Úgy látszik ezen rajzolásról, hogy a Tudósoknak egész kívánságokat bé töltötte volna, ha szándékját véghez vihette volna ...”.²⁶¹ Emléke Bod Péter nyomán fel-feltűnik a hazai historia litteraria későbbi lapjain. Emlegeti Horányi, idézi Wallaszky. Ez utóbbi, úgy látszik, levelezését is ismerhette és részben anyagához is hozzájutott. A *Prolegomena* azonban a maga egészében még sokáig megvalósítatlan terv maradt. Ennek legfőbb oka, hogy a magyarországi könyvek nagy szemléjét nem idegenben, hanem elsősorban itthon, a régi könyvek és könyvtárak közelében kellett elvégezni. Erre azonban Rotaridesnek és Bél Mátyásnak sem ereje nem volt, sem figyelme nem terjedhetett ki.²⁶²

Czvittinger merész kezdeményezését azok vitték fokozatosan előbbre, akik az apró, elszórt adatok gyűjtésére vállalkoztak. Hatásának le mérésére, értékelésére érdemes volna áttekinteni a magyarországi könyvtárakban található *Specimen*-példányok kéziratossá bejegyzéseit és a korabeli kéziratossá írói katalógusokat, könyvjegyzékeket. A szakirodalom csupán néhányat tart ezek közül számon. Tudunk például *Dobner Sebestyén Ferdinánd* soproni polgármester kéziratossá gyűjteményéről, mely valószínűleg Rotaridesnek is kezébe jutott. Az erdélyi szász *Serpilius Sámuel Vilmos* (RMNy 667.) jegyzeteit Fabó Bertalan közölte; ebben is Czvittinger-pótlások találhatók. *Soterius György Specimen*-kiegészítést célzó gyűjtése, a *Scriptores Hungarici et Transylvanici* kéziratossá adatait *Seivert* használta fel forrásértékű írói lexikonában.²⁶³

Hazai kísérletek (Czvittinger nyomán)

A német történetkritikai iskola hatására tett első lépések mellett nem hanyagolhatjuk el a jezsuita történetkritikai iskola hazai neveltjeinek a további fejlődésben is nyomot hagyó próbálkozásait. Itt elsőnek *Szentiványi Márton*nak, a királyi könyvcenzornak és a nagyszombati egyetem tanárának *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea* című, a polihisztor-műveltséget összefoglaló, enciklopédikus munkáját kell megjegyeznünk. Ennek harmadik dekádja első részében három, keresztnevek szerint összeállított, betűrendes írói katalógust találunk. Szempontunkból az első a legfontosabb: *Nomina cognomina auctorum et scriptorum sub corona Hungariae alphabetico* felíratú, melyben 162 magyar író neve szerepel. Ezután külön jegyzékben csoportosította a jezsuita szerzőket és a Magyarországról író külföldi auctorokat. Mintája Bellarminus és Possevino nálunk is közkézen forgó, fentebb említett munkái lehettek. A „magyar” íróknál a felsorolt nevek mellett mintegy „foglalkozásként” megtaláljuk írásaik tárgykörét, szakterületét is. Ezek a „foglalkozások” még a XIX. századi nagy könyvtárak polcaira tűzött táblácskákon, vagy a könyvjegyzékek felosztásában is még mint szak-jelölések szerepelnek. Szentiványi egyébként ezzel, a Czvittingert is megelőző

²⁶⁰ A Rotarides-kéziratokról: Gragger Róbert: *Egy magyar tudós sorsa. Rotarides Mihály*. In: *Klebsberg-Emlékkönyv*. Bp., 1925.; Farkas i. m. 50.; Klein, J. S.: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemenen des Königreichs Ungarn*. Leipzig und Ofen, 1789. II. 278. (Rotaridesnek egy *Chronologia rerum Hungariae* című kéziratát említi.

²⁶¹ *Magyar Athenas*; az ajánlás negyedik levelén.

²⁶² Kenyeres i. m. 22-23.

²⁶³ Trausch 3., 326.; 4. 439.

névsorával a magyar írókat, a tudós rendet mint társadalmi osztályt, társadalmi jelenséget mutatta be. Hangsúlyozta a szerzőt, az író, a művek szakját, műfaját foglalkozásukként jelölte és magukat a könyveket cím szerint meg sem említette.²⁶⁴

Szentiványi kortársa volt *Hevenesi Gábor*, aki a magyar történeti források rendszeres felkutatását és összegyűjtését, a magyar történelem tudományos művelését szervezett munkával, a bécsi udvartól, Kolonics Lipót prímástól hivatalosan is támogatva indíthatta meg.²⁶⁵ Követői, a *Hevenesi-iskola* - Bél Mátyás munkásságával párhuzamosan -, egy századon át folytatták, főleg a magyar egyháztörténetének tervszerű, eredeti forrásokon alapuló feldolgozását. Hevenesi 1695 táján bocsátotta ki a források összegyűjtésére és beküldésére vonatkozó kézirat felhívását. Címe: *Modus materiae conquirendae pro annalibus ecclesiasticis regni Hungariae continuandis*.²⁶⁶ Bevezetésében a történetírás elmaradottságáról panaszkodik. („Hungaria ... domesticae, maxime ecclesiasticae historiae ignorantia laborat”) és célzást tesz *Inchofer Melchior* korábbi összefoglaló kezdeményezésére,²⁶⁷ amelynek oka a levéltárak pusztulása, az eredeti forrásanyag hozzáférhetetlensége. Hevenesi kérdőpontjai között szempontunkból figyelemreméltóak azok, ahol könyvekre, a nyomtatott történeti források adatainak, a tudomány és a művelődés dokumentumainak leírására ad utasításokat:

²⁶⁴ RMK II. 2132. - Máté Károly idézi Szentiványi katalógusát, mint a „magyar írói rendnek, mint külön társadalmi rétegnek első megbecsülése”-t (i. m. 47-48.) - Érdemes megfigyelnünk Szentiványinak a tudományokat jelentő „foglalkozás”-neveit. Betűrendben így következnek: *Antiquarius*, *Asceta*, *Aulicus* (Bondininél a *Historicus* mellett), *Catecheticus* vagy *Catechista*, *Christiano-Politicus*, *Chronologus*, *Concionator*, *Controversista*, *Geographus*, *Historicus* (részletezve főképpen egyházi vonatkozások szerint: *Historicus Ecclesiasticus*, *Marianus*, *Sacer*; vagy: *Historicus Elogialis*), *Horographus*, *Interpres* (ezzel fordítót jelez és külön kiemeli a fordított mű jellegét: *S. Scripturae*, *Politicus*, *Asceticus* stb.), *Jurisperitus*, *Jurista*, *Legista*, *Mathematicus*, *Medicus*, *Orator*, *Philosophus*, *Physicus*, *Poeta* (a magyarokat *Poeta Rythmicus*-nak nevezi), *Rhetor*, *Rubricista*, *Scripturista*, *Theologus*. - Az egykorú könyvtári szakrendszerről vö.: Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. MKsz, 1923. 72-82.; Zrínyi Miklós könyvtárában: *Bibliotheca Zrínyiana*. Wien, 1892. 51-84.; a sárospataki Rákóczi-könyvtárban: MKsz, 1913-1916. évfolyamaiban és külön Bp., 1917.; más magyarországi könyvtárakban MKsz, 1925. 56-67.

²⁶⁵ Általában a történetkritikai forrásfeltáró munka XVIII. század végi indulásába erősen közrejátszik az uralkodói szempont. A kitakarodott török után fel kellett mérni a gyarmatként kezelt terület anyagi, vagyoni erejét a régi okleveles dokumentumok alapján. Ezért mikor a saját kezdeményezéséből helyszínen térképázlatokat készítő Bél Mátyást Bécsben kémkedés gyanújával törvény elé akarták állítani, az udvari körök védelmükbe vették és minden erővel támogatták hasznosnak látszó munkájában. Így kapott még inkább segítséget Hevenesi, aki az anyaggyűjtő kérdőpontjai közé a nemesekre vonatkozólag a „fidelitas in regem et patriam” szempontját is felvette.

²⁶⁶ Kézirata a budapesti Egyetemi Könyvtárban, jelzete: Coll. Kapr. 4°. Tom. XLII. 212-224. - Címében még ezt olvassuk: „... a P. Gabriele Hevenesi S. J. compositus et typis datus”. Valószínűleg csupán nyomtatásra szánta Hevenesi ezt a kéziratát, de valójában soha nem került sor erre. Példányát legalább is nem ismerjük.

²⁶⁷ *Annales ecclesiastici Regni Hungariae I. Roma, 1644.*; Vö.: *A Magyar Történetírás Kézikönyve I.* 3/A. 9-11.

Unde notitiae utiles haberi possint?

Primo. Ex libris editis, qui de rebus domesticis, vel externis, iisque tum sacris tum profanis agunt, quos si legere non vacat, indices soli, et capitum tituli percurrentibus multum materiae suppeditabunt. Utile in similibus notandis foret Nomen, et Cognomen Authoris adscribere, cum citatione libri, capitis folii, quin et libri editione, ubi nempe, et quo anno sit impressus?

Secundo. Ex manuscriptis ...

Circa Archi-episcopatus. Episcopatus et Capitula ...

Litteraturae status. 2. Scholae. 3. Libri editi, vel manuscripti. 4. Viri eruditione singulari insignes. 5. Studiosorum seminaria etc ...

Circa Praeposituras, Abbatias, Capitula, Conventus, aliasque Pias Foundationes ...

Epitaphia, Inscriptiones, aliaeque antiquitates. 2. Bibliothecae. 3. Vetera manuscripta ...

Circa Comitatus ...

Quos Viros genuerit ... 2. Scientiis ... 5. Artibus insignes: et quae eorum etiam apud exterarum nationes claritas ...

Circa Civitates, et Arces ...

Quos Viros aluerit domi, vel foris natos insignes ...

Circa Nobilium Stemmata ...

Viri ex Stemmate insignes ... 4. Doctrina, libris editis vel ineditis ...

A Heveneszi-iskola követői közül meg kell említenünk *Szörényi Gábort*, aki hat esztendővel a *Specimen* megjelenése után, 1717-ben *Pannonia Docta* címmel állította össze kéziratos írói katalógusát. Forrásai között legtöbbször Czvittingert idézi.²⁶⁸ Rendtársa, *Spangár András* viszont 1738-ban megjelent *Magyar Krónikájá*-nak címlapján hirdette, hogy *Pethő Gergely* először 1660-ban Bécsben megjelent művét legfőképpen a 'Magyarok Bibliothecájával, Az-az A Magyar, avagy a Magyar Szt. Korona alatt levő Országokból származó írótul szerzett és írt Könyveknek Laistromával' toldotta meg. Előszavában Czvittingerre, Reimannra, Révai Péterre, Behamb Jánosra hivatkozott: „Czvittingert követvén edgy Magyarok Bibliotekája nevű könyvet szerezttem ...”. A *Krónikában* nem találjuk a címlapon ígért Katalógust, de a Magyarok Biblioteká-ja is terv, egyes források szerint kéziratban valóban kidolgozott terv maradt; Rotarides is számon tartotta és azt állította róla, hogy tulajdonképpen Szentiványi Márton *Catalogusának* magyarítása lett volna.²⁶⁹

A jezsuiták közül *Felker András*nak először 1735-ben Kassán megjelent *Res Literaria Hungariae* című kis könyve, nemcsak irodalomtörténet, vagy bibliográfia, hanem egyben nyugati példákat követve *intézménytörténet, iskola- és nyomdatörténet* is volt. Az írói katalógust a negyedik fejezetben találjuk „*Eruditi Ungariae*” címmel. Nem a teljességre

²⁶⁸ Kézirata a budapesti Egyetemi Könyvtárban; jelzete: Coll. Kapr. 4°. Tom.

²⁶⁹ Vö.: Szinnyei *i. m.* 6.; Kenyeres *i. m.* 23-24.; Rotarides megjegyzése: *Prolegomena* 84.; vö.: MKsz, 1925. 7-8.

törekedett összeállításában; inkább csak a historia litteraria körvonalainak megrajzolására időrendben felsorolta harminchárom tudós nevét.²⁷⁰

A nagyszombati és a kassai jezsuiták a németalföldi bollandisták történetkritikai kezdeményezésének hazai követői voltak. Anyaggyűjtő munkájuk elsősorban a hazai egyháztörténetre irányult; kéziratban a Hevenesi- és Kaprinai-gyűjteményekben ma is együtt találhatjuk. Szorgalmuk a XVIII. század második felére összeállított monumentális kiadványaik, forrás-publikációik a bibliográfiai vonatkozású adatoknak is tárháza. Csak Katona István *Historia Criticáját* idézzük e helyen, melynek főbb fejezetei után külön részben találjuk a könyvekre, írókra vonatkozó adatokat. Ezek ma már nem egyszer egyedülálló forrásnak számítanak.

Erdélyi kezdeményezések (Czvittinger és az európai historia. litteraria nyomán)

A történetkritikai, adatgyűjtő törekvések tanulságainak figyelembevételével a hazai historia litteraria művelőit vizsgálhatjuk *területi, nyelvi* elkülönülésük szerint is és így egy másik érdekes csoport, az erdélyi bontakozik ki előttünk. A szász gimnáziumoknak, a brassóinak és a szebeninek tudós tanárai, rektorai, evangélikus, unitárius prédikátorok és szuperintendensek németországi egyetemekről hozott tapasztalatok alapján szülőföldjük városainak, intézményeinek, egyházuknak múltját foglalják össze kézíratos vagy nyomtatott munkáikba és ezekben legtöbbször itthoni, a kezük alatt lévő könyvtárak könyveinek adatait gyűjtötték össze.

Közöttük G. H. Haner, a már emlegetett *Georg Haner* fia,²⁷¹ folytatva apjának munkáját, a század végén Bécsben (1774 és 1798) két részben jelentette meg az erdélyi történetírókról szóló monográfiáját. Ebben szorgalmasan felhasználta a hazai és külföldi forrásokat. Munkájának címe: *De scriptoribus rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptosque eorundem antiquioribus, ordine chronologico digestis, adversari*. Nála a történeti, históriai szemlélet elmélyítéseként már egészen kidolgozottan jelentkezik a *kronológikus* rend: az írókat századonként csoportosította; nevüket, munkáik címét főszövegben közölte; míg tömérdek adatát a lapok alján, jegyzetekbe zsúfolta.²⁷²

Időrendben ugyan a Magyar Athenas megjelenése után, de még Bod Pétertől függetlenül állította össze *Benkő József Transilvaniaját* és adta ki 1778-ban csupán a pars priort, két vastag kötetben. Az intézmények, iskolák századonkénti történetét foglalta össze benne és az írókat vallásuk szerint csoportosította. A könyveknek, mint már elődei között is többen megtették, csak meglehetősen alárendelt helyet juttatott.²⁷³

Forrásértékű *J. Seivert Nachrichten von siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften* címmel összeállított erdélyi-szász írói lexikona. Felhasználta Soterius és J. Teutsch ma már elveszettnek tekinthető kézíratos munkáit. Kézbe vette az erdélyi protestáns könyvtárak egy-egy, ma már hozzáférhetetlen példányát. Adatai közé olykor felvett nem erdélyi írókat is és szándékában volt egy második kötetben a magyar és székely írókat is összegyűjteni. Ebben a tervében halála gátolta meg. Gyűjtését hagyatékából a *Siebenbürgische Quartalschrift* V-VII. évfolyamaiban (1795-1801) tették közzé *Beitrag zur Gelehrten Geschichte der Siebenbürgischen Unger und Szekler* címmel. A folyóirat megszűntével azonban ez a közlés is

²⁷⁰ Kenyeres *i. m.* 24-25. - Felker könyvét sokan, így Szinnyi is, Horányi Elek nyomán Árvay Mihály néven idézik. Vö.: Szinnyi *i. m.* 18.

²⁷¹ Vö.: 16. sz. jegyzettel.

²⁷² Szinnyi *i. m.* 20-21.

²⁷³ Uo.: 21.

a betűrend közepén megszakadt. Munkájának anyagát a múlt század második felében a Trausch-Schuller-féle *Denkblätter* teljes egészében átvette és kiegészítette.

Seivert forrásai között, mint az erdélyi helyi történetírás jellemző művelőjét, ki kell emelnünk *J. Teutschot*, aki kéziratos munkáiban több, ma már elveszett, régi brassói nyomtatvány emlékét, adatait őrizte meg az utókornak. Legjelentősebb, ma már szintén elveszett kéziratát 1749-ben írta ezzel a címmel: *Aufgerichtes Denkmahl der königlichen Freyen Stadt Kronen in Siebenbürgen: das ist Kurzes Verzeichniss der jenigen Schriften, welche entwerder in Kronstadt gedruckt, oder auch von Kronern ediret worden.*²⁷⁴

A Benkőnél jelentkező felekezeti szempontú csoportosítást az evangélikus lelkészek körére szűkítve, *J. S. Klein* kassai evangélikus lelkész „*Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger*” című munkájában találjuk. Előtérbe helyezte a historiai-egyháztörténeti szempontot. Ugyancsak felhasználta a külföldön, Wittenbergben és Rintelnben talált magyar vonatkozású könyvanyagot.²⁷⁵

A korszaknak egyik legértékesebb kéziratban maradt historia litterariáját, *Kénosi Tőzsér János*nak, a tordai unitárius gimnázium rektorának munkáját Chr. Sandius *Bibliotheca Antitrinitariorum*ának kiegészítésére vállalkozva, 1753-ban a *Bibliotheca scriptorum Transsylvano-Unitariorum*ot állította össze. A következő évben az erdélyi nyomdákra készített nagyszabású jegyzetet *De typographiis et typographis unitariorum in Transsylvania, atque libris in iisdem impressi, auctore Theophilo Monotheita* címmel. Kéziratát még hosszú éveken át kiegészítésekkel gyarapította. Figyelme ugyan földrajzilag is és felekezetiileg is kis területre szorítkozott, mégis kevésnek érezte hozzá tehetségét, erejét. Ezért 1766-ban *Uzoni Fosztó István* torockószentgyörgyi unitárius papnak segítségét kérte, aki azután a két kéziratot összeolvastotta, lemásolta és 1774-ig tovább bővítette. A nagy munka sok másolatban terjedt és fáradtsággal összegyűjtött adatait történetíróink a legújabb időkig szorgalmasan használták.²⁷⁶

A felvilágosodás felé. Bod Péter (1712-1769)

A földrajzi elkülönülés, az erdélyi származás csak külsőleg jellemzi Bod Péternek, a nagyenyedi deáknak, a leydeni egyetem hallgatójának - később Telekiné Bethlen Kata udvari papjának és magyarigeni prédikátornak - magatartását. Bár Magyarországot és Erdélyt két külön országnak látta, mégis a *Respublica Litterariába* befogadta nyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül annak valamennyi lakóját. Ezt könyve címében is kifejezésre juttatta: *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyar-országban élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami, világ eleibe botsátott írások által esméretesekké lett, s jó emlékezeteket fen-hagyták Historiájok.*²⁷⁷

²⁷⁴ Seivertől lásd: Szinnyei *i. m.* 14.

²⁷⁵ Szinnyei *i. m.* 15. - Vö.: fentebb a 27. sz. jegyzettel.

²⁷⁶ Szinnyei *i. m.* 12.; Kanyaró Ferenc: *Erdély első bibliográfiája*. MKsz, 1896. 169-173.

²⁷⁷ Bod Péterről: Szinnyei *i. m.* 7-11.; Kenyeres *i. m.* 31-37. (korábbi irodalommal); Farkas *i. m.* 73-82. - a *Magyar Athenas* a címlapon 1766-os évszámmal, de 1767-ben jelent meg a hely és nyomdász megjelölése nélkül Nagyenyeden 800 példányban. A cenzura engedély megkérésének elmulasztása miatt 1768-ban Sárdi Sámuel nyomdásznak kellemetlensége is támadt. Vö.: Durzsa Sándor: *Bod Péter*. Könyvtáros, 7 (1957) 512-514.

Az előszóban, amelyet a „Hazádat és Magyar Nemzetedet Igazán Szerető Kegyes Olvasó”-hoz intéz, kifejti szempontjait: „Elő számláltatnak itt azok a Tudósok bővebben, a kik a XVI-dik és a XVII-dik században éltenek. Azok-is nem mindenek, hanem többire tsak azok, kik valami írásokban emlékezeteket fenn-hagyták. De még azok sem mindenek, hanem a kiknek írásaik, és írásaikban emlékezetek elő-fordultanak. Említettnek olyanok-is, de kevesen, kiknek írásaik nem fordulnak elő; de jó emlékezetek fen maradtak.” A „Magyar Tudósok seregekben” nyelvre való tekintet nélkül mind bekerülnek az „olyanok a kiktől nem lehet sajnállani a Magyar nevezetét. Ugyan-is Magyaroknak valloták az idegen országokban magokat; írásaik által-is nagy ékességére voltak a Magyar Nemzetnek az idegen országbéliekből-is Magyaroknak tartatnak, Meg-mutatták azt szorgalmatos fáradságokkal, hogy ők méltán meg-érdemlik, hogy Haza fiaknak neveztessenek ...”.

Jellegét tekintve, a *Magyar Athenas* lényegében a XVI-XVII. századi magyarországi vallásos íróknak lexikona, nyelvre, tárgyra és formára való tekintet nélkül. Ez látszik a Magyar Athenas végén adott, a maga nemében első magyar szakrenden is. A „Magyar Könyvek, Mellyek bizonyos materiákról íratnak, és adattak Világra” című fejezet tizenhét szakasza a vallásos irodalom különféle ágait fogja egybe, a tizennyolcadikban „Históriák Magyarul”, a tizenkilencedikben „Orvosi Könyvek” szerepelnek, míg az utolsóban „Énekes Könyvek és Énekek”, többnyire vallásosak.

A literatura egyetemességének, univerzitásának megbontása, a „résztudományok”, a „szakok” már a felvilágosodásra utaló elkülönülése egyébként ott kísért Bod Péter egész munkásságában. Írásai között ott találjuk a magyar bibliafordítások könyvészetét *A szent bibliának históriája* címmel (Szeben, 1748). Az „Elmét gyönyörködtető és megvidámító könyvek” csoportjait viszont a *Szent Hiláriusban* (s. l. 1760) állította össze. Ismerjük egy kéziratos munkáját, amelyben a magyar történelem irodalmát dolgozza fel. Mindezek alapján a hazai szakkönyvtárak kezdetét is Bod Pétertől számíthatjuk. A nyelvi tágítás mellett ezt a tartalmi szűkítés határait a szerző érdeklődési köre, társadalmi adottságai határozták meg. Maga jelenti ki, hogy még felekezeti szempontok sem vezették és „Vallásra nézve-is ezen Tudósok Társaságokból ki nem maradhatott senki, hanem ha el-maradt, tsak ez az oka, hogy előmbe nem akadott s nem tudhattam.” Közölt anyagának teljességére, hibátlanságára a könyv végén adott „Tolozás és Igazítás” című részben külön is figyel.

Magyar könyv - magyar könyvtárak

Ha a több mint ötszáz tételt magába foglaló Magyar Athenast a magyarországi régi könyvek szempontjából vizsgáljuk, ki kell emelnünk mindenek előtt azt a mozzanatot, hogy szerzője már itthoni, hazai könyvtárak közelében végezhetett anyaggyűjtő munkáját. Bod Péter pályája szorosan kapcsolódott magyarországi könyvtárakéhoz. Nagyenyeden már diákként négy évig gondozta a kollégium gazdag gyűjteményét és amikor 1740-ben külföldre indult, ajánlólevelébe is beírták, hogy „rendes és hasznos bibliothecarius” volt. Hagyatéki leltárának „888 könyvemet tartalmazó katalógus”-ában hangsúlyozottan külön helyen vannak a „Magyar Könyvek”, szám szerint 151.²⁷⁸

De nemcsak magának gyűjtötte ezeket, hanem életének jelentős szakaszában az özvegy Teleki grófné „Árva Bethlen Kata” házában is magyar könyvtárat kezelt és „könyveinek lajstromát” saját kezűleg írta össze ezzel a címmel: *Magyar Bibliotheca Avagy: Mindenféle, kiváltképpen pedig teológiára tartozó magyar könyveknek listájok: mellyeket maga számára gyűjtögetett ...*

²⁷⁸ Bod Péter könyvtárának jegyzékét Radvánszky Béla közölte. MKsz, 1884. 58-86.

Bethlen Kata asszony ... ki az özvegységének már XX.-dik esztendejét Istenével való társalkodásban és a jó könyvek olvasásában, Isten és ember előtt való tisztességben tölti. Szempontunkból nagyon lényeges, hogy külön kiemeli úrnőjéről: „Jó magyar könyveket valahol kaphata, Nagy Áron magának mindjárt felváltata ...”²⁷⁹

Nem elégedett meg csupán a keze ügyében lévő könyvekkel. Szoros kapcsolatban állt Ráday Gedeonnal. Levelezésükből kitűnik, hogy a könyvbeszerzésnél, régi magyar könyvek feltárásánál, a ludányi, a péceli gyűjtemény gyarapításánál is Bod Péter segített. Ráday Gedeonnal folytatott levelezésükben kölcsönösen értesítik egymást a ritka magyar könyvekről. Rádaynak is szándékában volt egy magyar historia litteraria összeállítása, de amikor értesült Bod hasonló tervéről, egész anyagát és könyvtárának katalógusát elküldte neki és további támogatását is megígérte.²⁸⁰

A két főúri család, a Telekiek és a Rádayak körében ismerünk még egy XVIII. századi magyar könyvtárat, Gedeon gróf nővérének, Teleki László feleségének, Bethlen Kata sógorasszonyának, Ráday Eszternek könyvtárát. A geryeszegi és a magyarigeni *asszonyházban* összegyűjtött magyar bibliotékákat vizsgálva mindkettőben szinte azonos összetétellel a Magyar Athenas anyagára ismerhetünk.²⁸¹

A Telekiek és a Rádayak könyvgyűjtése tehát lényeges mozzanat a *régi magyar könyvek tudatos felfedezésének történetében*. Kétségtelen, hogy *Bod Péter* is *sugalmazója* volt az anyagiakkal szinte korlátlanul rendelkező főurak könyvvásárlásainak. De a körülményeket tekintve az is magától értetődőnek látszik, hogy ezek után éppen Bod Péter volt az első, aki magyar nyelvű írói lexikon megírására vállalkozhatott.

Két évszázaddal előbb még a magyar könyv nem illet a literatus, a tudós ember tékájába. A reánk maradt inventáriumokban nem is nagyon találunk ilyet. A nagy főúri könyvtárak általában csak latin, vagy divatos idegen nyelvű könyveket gyűjtöttek. A magyart mostoha-gyermekeként kezelték. Még a magukat magyarnak tartó főurak is, mint az Eszterházy hercegek Kismartonban, magyar könyvet nem tartottak. Jellemző Révay Ferenc könyvtára, ahol 1651-ben 309 idegen nyelvű munka mellett 4 magyar is akadt.²⁸² A nemzeti nyelvű irodalmak indulásánál általában nem a literátus, a tudós emberek igénye játszott szerepet. A fordítások azért születnek, nehogy a „gyengék és erőtlének” a tudományból kizárassanak. Ezért a fordítás eleinte és igen gyakran a papi működés kiegészítő része és a pártfogó, a gazdag mecénás egy-egy úri rendből való asszony. Sorolhatnánk a XVII. század sok magyar ajánlásának a „gyengékre és erőtlénekre” vonatkozó megjegyzését. Jellemzésül álljon itt csupán Zvoranics Imrének *Az Szent Írásbeli Hitünk Ágai* című, 1614-ben megjelent könyvéből az ajánlás egy része. A fordító a címzett Nádasdi Pál előtt így szabadkozik: „Magyarra is fordítottam nem azért, mintha nem tudnám, hogy nagyságod magatul az Deak nyelven-is nem ertene, de azért ... kiváltképpen, hogy a nagysagos szerelmes Menyeinek is, az Nemzetes es Nagysagos Zrini

²⁷⁹ Bethlen Kata 1849-ben tűzvésztől elpusztult könyvtáráról két jegyzéket ismerünk. Az 1747-ből valót használta Szabó Károly. A másodikat, az 1752-es marosvásárhelyit Bod Péter kezeírásával ismerjük, melybe a saját könyvtárában meglévő könyveket is bejelölte. Mindkét jegyzete a régi magyarországi könyvtörténet forrása, mert sok, a múlt század elején még létező műről egyedül innét értesülünk. Vö.: Erdélyi Múzeum 1907. 28-48.; 1912. 162-190.; Bod Péter: *Árva Bethlen Kata ... Magyar Bibliothekájának lajstroma*. Bp., 1911.

²⁸⁰ Kenyeres *i. m.* 37-38.

²⁸¹ Rádai Eszter könyvtárának kéziratos jegyzéke: Teleki-théca, Ms. 95. sz. kolligatum, Nr. 10.

²⁸² MKsz, 1882. 336.

Miklosne és Homonai Gyoergyné nekem kegyelmes asszonyomnak szolgálnak ebben, hogy ő Nagyságokis az önnön tulajdon magyar nyelveket lathatnak és olvashatnak ...”. Nem véletlen tehát, hogy a Magyar Athenas a nemzeti nyelvű litteratura tudatos megteremtésének hajnalán, éppen az asszonyházak - a jelek szerint hagyományos és szokásos - könyvtára közelében született.²⁸³

Mindezekhez még meg kell jegyeznünk, hogy Bethlen Kata környezetében, a Teleki-háznál még más összefüggéseket is találunk, melyek a könyvek szeretetének ápolására utalnak. Megfordult ott a nagy könyvgyűjtő és tudós professzor-könyvtáros, Cornides Dániel is. Idősebb Teleki József titkára volt és fiát, ifjabb Teleki Józsefet - majd unokáját - kísérte külföldi utakra. Teleki József, Bethlen Kata fia vette meg és egészítette ki Cornidesnek, egykori mentorának könyvtárát.

Nem véletlen tehát, hogy Bod Péter munkásságával a régi könyvekkel való foglalkozás végleg a magyarországi forrásokhoz, iskolai, kollégiumi, főúri könyvtárakhoz kapcsolódik. A Magyar Athenas érdeklődést felkeltő hatásának nem kis szerepe volt a XVIII-XIX. század fordulójának nagy könyvtáralapításaiban. A gyulafehérvári Batthyáneum (1781), Széchényi Ferenc múzeumi könyvtáralapítása (1802) és a Teleki Téka (1811) a legjelentősebbek. Anyaguk felméréseinek eredményeként születnek a bibliográfiai értékű nyomtatott katalógusok: Cornides Dánielé 1792-ben, Széchényi Ferencé 1799-ben, Teleki Sámuelé 1796-1819-ben.²⁸⁴

Bod Péter követői

A Magyar Athenas és a hazai könyvtárak „felfedezésével”, miként a század elején Czvittinger nyomán egymás után támadnak vállalkozók, akik a hiányok láttán kiegészítéseket gyűjtenek. *Szerencsi Nagy István* nagykőrösi lelkész (†1789) új kiadást akar készíteni és ezért levelezni kezd Ráday Gedeonnal. Erdélyben *Szathmári Papp Mihály* kolozsvári professzor (†1812) gyűjt adatokat és kéziratának (1845-ben még megvolt) kiadását fiára, Pap Zsigmondra bízta. Kunszentmiklósról *Keresztesi József* toldalékait ismerjük 1786-ból.²⁸⁵

A kéziratos kiegészítések mellett azonban a XVIII. század végére megnő az igény egyre újabb, anyagában mind jobban megnövelt egyetemes írói lexikonok írására, és ugyanakkor a részlettudományok tudománytörténeti áttekintésére is.

Elsőnek kell említenünk a piarista *Horányi Elek* (1736-1809) nagy összefoglalását, amely 1775-1777 között Bécsben és Pozsonyban, három kötetben jelent meg. Címe: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Írója Rómában tanult, bejárta Svájcot, Hollandiát, Angliát. Anyagát Rómában kezdte gyűjteni. Erről értesíti 1769-ben írt levelében Pray Györgyöt. A következő évben jelent meg ugyancsak Rómában rendtársának, a neves történetíró *Dezsericzky Incének* Vindicatio-ja, amelyben egy olasz papnak a magyarság csekély műveltségét hirdető, Cechetti Raymondo-nak nyomtatott beszédére válaszolt, vázolva korának hazai művelődési állapotát. *Dezsericzky* munkájában Bél Mátyás szintézis-tervezetére ismerünk. Horányit is ez ihlette a *Memoria* anyaggyűjtésében széles elméleti, művelődési

²⁸³ RMK I. 449. - A „gyengébbek” kedvéért magyarított könyvről lásd Kerecsényi *i. m.* 14-17., 45.

²⁸⁴ *Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica, sive Catalogus Scriptorum de rebus omnis generis Hungariae ...* Kiad. Koppi Károly. Pestini, 1792.; *Bibliotheca Hungarica Francisci Comitiss Széchényi*. 1-2. Soproni, 1799.; *Index*. Pestini, 1800.; *Supplementa* 1-2. Posonii, 1803-1807.; *Bibliotheca Samuelis Teleki*. Partes I-IV. Viennae, 1796-1819.

²⁸⁵ Harsányi István: *Bod Péter Athenásának eddig ismeretlen toldaléka*. ItK, 1928. 81-95.

alapozásra. 1770-ben ugyanis Velencében kiadja Dalham Floriánnak logikáját (*De ratione recte cogitandi, loquetendi et intelligendi*), és ennek bevezetőjében arról ír, hogy a *Memoriánál* nagyobb méretűre tervezi művét. Az első részben a magyar írók ismertetését, a másodikban az iskolák és az azokban működő tudósok, harmadik részben pedig a magyar tudományosságot előbbre vivő külföldi írók, tudósok bemutatását tervezte. A vázlatban adott fejezetek közül a *Memoriában* csupán az elsőt, az írói katalógust dolgozta ki, amely egész életét lefoglalta.²⁸⁶

Forrásai között szerepel Czvittinger, Felker (szerinte Árvay) és Bod Péter munkája. Ismeri *Rotarides* tervezetét is. Valamennyi elődjével szemben új dolog nála, hogy élénk személyes kapcsolatban van valamennyi res litteraria-t művelő kortársával. A Rádayak kastélyában Bod Péterrel és Kazinczyval találkozik, tőlük adatokat, könyveket kap. *Festetics Pál*ról emlegeti a Praefato-jában: „mihi suam amplissimam librariam hungaricarum rerum supellectilem, liberalissime patefecit”. Felsorolja mindazokat, akik munkájában segítettek: a neves német pozsonyi polgármestert, Windisch Károlyt, Cornides Dánielt, a bécsi császári könyvtár igazgatóját, Kollár Ádámot, több főurat és püspököt a különféle szerzetházak könyvtárosaait. Önkéntelenül is a diáktársaival levelező és németországi könyvtárakban anyagot gyűjtő Rotaridesre kell gondolnunk. Alig egy emberöltő után, Horányi munkásságában a magyarországi res litteraria dolga közügygé vált. A *Memoria Hungarorum*ban korához mért legnagyobb tárgyilagossággal sorakoztatja fel Magyarország és tartományainak íróit. A külföld lenéző véleménye elleni apologetikus beállítástól (éppen olaszországi tapasztalatai alapján), nem szabadulhat és a Reimann-vád idézése Czvittingertől hozzá is eljut. Ezt a tárgyilagosságát felekezeti vonatkozásban igyekszik megőrizni; de abban is megnyilvánul, hogy a magyar és latin nyelvű irodalom teljesen egyenrangú nála és anyagában valamennyi tudomány egyaránt képviselve van. A betűrendes írói életrajzok sorából talán kissé nehéz kielemezni, de Horányi kéziratosa akadémiái tervezetének egy mondata rávilágít arra, hogy előtte már a *Respublica Litteraria* Czvittingernél látott egyetemessége szétbomlóban van. A harmadik pont szerint ugyanis a tudós társaság tagjai közé azok vétetnek fel, akik „Világ tudományba, Szent tudományba, Test tudományba, Mértudományba, Magyar nyelvben különösen, Világkronikáiba, Versszerzésbe ... magát nevezetesíti.”²⁸⁷ A felvilágosodás hatására különvált résztudományok, a „szakok” erőteljesebb hangsúlyozásával Horányi korának igényét követi. Már nem a szintézis az egyedüli cél. Bizonytalanul ugyan, de új megoldást keres.

Nem váratlan tehát, hogy maga Horányi is vállalkozik egy „résztudomány” könyvészetének, írói lexikonának összeállítására, amikor művelődés- és pedagógia-történeti kompendiumba sorakoztatja fel rendjének íróit *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri* címmel (Buda, 1808-1809). Ebben rendtársa, Kácsor Keresztély dolgozott előtte kéziratban maradt művében, ahol is 1774-ig *Virorum doctrina illustrium* címmel 52 író életét és munkásságát ismerteti.

A *historia litteraria* egyetemességének ilyen megoszlását figyeljük meg a korabeli tudományosság szintjén álló *Weszprémi Istvánnak* orvosi életrajzgyűjteményében. Címe: *Succincta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*. Három centuriara osztva, négy kötetben jelent meg (Lipsiae, 1774; Viennae, 1778-1787). Munkájának előszavában felsorolja úgyszólván kivétel nélkül valamennyi elődjét, akik „Laudabilibus cultiorum

²⁸⁶ Horányiról: Szinnyi i. m. 13-14.; Kenyeres i. m. 43-49.; Ongrádi József: *A piaristák irodalom-történeti munkássága*. Bp., 1835. 9-19. /Palaestra Calasactiana 8./; Farkas i. m. 86-89.; Kókay György: *Horányi Elek*. Könyvtáros, 10 (1960) 586-587. - Műveinek címe röviden: *Memoria* és *Nova Memoria*.

²⁸⁷ Csaplár Benedek: *Horányi tervezete*. ItK, (1899) 1-14., 168-203.

reliquarum Europae nationum exemplis adducti” a hazai res litterariát művelték. De ezek csupán a teológiával, a filozófiával és a jogtudománnyal foglalkozó tudósainkat keresték. Bár haszontalannak látszik, mégis vállalkozott arra, hogy ezek után a magyar tudományosságnak orvosi vonatkozását áttekintse: „et re nostra esse duximus, in hanc quoque, historiae litterariae Hungaricae partem curatius intropicere, qui licet sterilis admodum videatur esse, non postreama vitium contentione adnitendo excolore pertinacius ...”²⁸⁸

A Memoria megjelenése újabb lendületet adott a historia litteraria és a régi könyvek iránti érdeklődésnek. Ezt csak fokozták az itthon is, Bécsben is, egyre gyakrabban megjelenő antikvár árjegyzékek, az 1777-ben Budára költözött egyetemi nyomda katalógusai és a II. József által eltörölt szerzetesrendek feloszlatott könyvtáraiból kiadásra kerülő könyvek.²⁸⁹ Egyre újabb és újabb adatok kerültek elő. Maga Horányi is érezte lexikonának hiányosságait. Új kiadásra készült és ezért minden más elfoglaltságától szabadabbá tette magát. Csak az első kötettel készült el 1792-ben. Anyagának gazdagságára jellemző, hogy a Nova Memoriában az A-C betűket adja 788 lapon. Igaz, hogy ezt az anyagbőséget a kortársak munkáinak felvétele (ez újdonsága) adta.

Reformkor. Az irodalomtörténet különválása

Horányi mellett még egy összefoglalás jelenti a XVIII. századi historia litteraria betetőzését, egyben az irodalomtörténet kiválását. Ezt Wallaszky Pál szerkesztette *Conspectus Republicae Litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus* (Budae, 1785) címmel. Wallaszky tanulmányait Németországban végezte. Útja Lipcsén, Hallén és Berlinen keresztül, az elődök nyomdokain vezetett. Felkészültségét az összefogó tervszerűség jellemzi. Érdekes megfigyelni bevezetését, ahol felsorakoztatja valamennyi elődjének ilyen irányú munkásságát. Szeme előtt a Bél-Rotarides-féle tervezet teljes kidolgozása lebegett. Közel 50 nyomtatott és 20 kéziratos forrásának jelentős része nem csupán a historia litterariával, hanem intézmények, iskolák, az egész művelődés és tudományosság történetével foglalkozott.

A kutatásunk számára használható könyvészeti anyaga nagyon szegényes. A XVI. századból 63 költő, szónok és filozófus nevét sorolja fel, akik között hazai alig akad; Tinódit és Balassit alig néhány sorral intézi el. A XVII. századból 35 költő neve között alig akad magyar. Zrínyit a filozófusok között említi. Gyöngyösit és Beniczkyt pedig csak Horányi nyomán ismeri. Wallaszky alig tud magyarul és magát szlováknak, „natio nostra in Hungaria”-hoz tartozónak vallja. A XVIII. századi 39 név közül elsősorban honfitársai érdeklik. A „dulcissima patria” nem lelkesíti, mint Bod Pétert. Nála tanúi vagyunk a Hungarus-fogalom elmosódásának. Sokkal lényegesebb azonban anyagánál a feldolgozás módszere. A felvilágosult történetírás képviselője. Ismerte a magyar múlt dokumentumait. Alapműveltségét is a pozsonyi gimnáziumban, a Bél Mátyás utáni professzor-nemzedéktől kapta, akik között Benczur József és Priscos Rhétor-töredékek, a Váradi Regestrumnak kiadója, Tomka-Szászky János is

²⁸⁸ Wespriemiről: Szinnyi i. m. 12-13. - Wespriemi István Succincta medicorum biographiájának keletkezését, kiadásait vizsgálva Durzsa Sándor veti fel az anyaggyűjtés és feldolgozás módjának alakulásának eddig nem kutatott problémáit, melyek megvilágítják a historia litteraria, a biobibliográfia metodikai színvonalát. Vö.: MKsz, 73 (1957) 166-170.; Sükösd Mihály: *Tudós Wespriemi István. Arckép a magyar fölvilágosodás előtörténetéből*. Bp., 1958. /Irodalomtörténeti Füzetek 16./

²⁸⁹ Ilyen többek között Pray Györgytől: *Index Rariorum Librorum Bibliothecae Universitatis Budensis*. Partes 1-2. Budae, 1780-1781.

szerepeltek. Tudott Pray György Margit-legenda és Halotti Beszéd kiadásáról, megértve Sylvester Grammatikájának és a „filozófus” Zrínyi Szigeti veszedelmének új kiadását is.²⁹⁰

Ebben a környezetben érlelődött ki historikus szemlélete, amely *az irodalmat nem az írói lexikon betűrendjében szemlélte, hanem korszakokra osztotta*. Kezdte a hun-szittyai időkkel; a második periódust a kereszténység felvételétől a XVI. századig, „ad renatas Litteras”, a mohácsi vészig vezette; a harmadik rész záró pontja 1776, „ad instauratas Litteras”, a Ratio Educationis kiadásának ideje.

Bevezetőjében részben a felvilágosult, racionalista tudós, részben pedig a hűséges, aulikus-érzelmű Habsburg alattvaló nyilatkozik meg. Jellemzően állapítja meg, hogy a historia litterariának kettős haszna van: egyfelől a külföldi tudós sokkal összeköt, másrészt a hazai tudomány haladását is segíti, mert 1. „Est enim Historia Litteraria lex veritatis”, és megkülönböztetjük segítségével a jó és rossz könyveket (cenzúra!); 2. segédeszköz a tudomány kutatásaiban; 3. megtanítja, hogy mit kell követnie és mit kell kerülnie a tudósnek a tudományban; 4. a jeles tudósok életének ismerete megszabadít a tévedésekről; 5. versengésre készítet.

Ilyen módszeres elvek mellett anyagát tudományszakonként ismerteti, minden korszakban a következő rend szerint: Jurisconsulti, Medici, Philosophi et Mathematici, Historici et Antiquarii, Oratores, Poetae et Philologi. Észreveszi, hogy az egyes szakokhoz tartozó tudósok másképpen és mást dolgoznak, más az érdeklődési körük. A kronologikus szemlélet, a tudományszakokra bontás mellett jelentős lépése, hogy mindenhol ismerteti a kérdéstről szóló és számára ismert teljes irodalmat.

Wallaszky Conspectusa a magyar historia litteraria korszakát zárja. A tudományok egyetemességének végleges felbontása és a Hungarus-fogalom elhomályosulása után új korszak kezdődik a tudománytörténet vizsgálatában. A Conspectus második kiadásával egy évben jelenik meg Pápay Sámuel könyve, az első mai értelemben vett magyar irodalomtörténet, *A magyar literatura esmérete* címmel (Veszprém, 1808). Ez a Wallaszky-anyagból válogatja ki azokat az írókat, akik szemlélete szerint a nemesség, a magyarság, Magyarország irodalmát képviselik. Wallaszky és Pápay évtizedekre meghatározták a magyar irodalomtudomány kialakulását. Horvát István és Toldy (Schedel) Ferenc a pesti-budai egyetem katedráján az egyetemes tudományosság szemléletétől mindinkább elszakadva, „s forró hálát érdemlett Wallaszky Pál nyomdokain” hirdetik az irodalomtörténet értelmével emlegetett „Magyar História Literaria” programját.²⁹¹

A tudományos szervezés igénye

A historia litteraria további munkálóinál éppen a XIX. század fordulóján jelentkezik először a bibliográfiai teljesség és a tudományos kutatás szervezettségének igénye. Az első nyomok természetesen korábbiak. Hiszen a tudományokban való elszigeteltséget érző Bod Pétertől kezdve alig akadt tollforgató ember, aki legalább helyeslésével levélben vagy nyomtatott írásban ne szólt volna hozzá például *egy magyar tudós társaságnak* alapításához. Bessenyey György, Révai Miklós, Kultsár István, Kis János, Teleki László, Marczibányi István sürgetői a

²⁹⁰ [Wallaszkyról: Szinnyi *i. m.* 21-24.; Kenyeres *i. m.* 49-55.; Farkas *i. m.* 89-100. - Művének címe röviden: *Conspectus*.

²⁹¹ Horvát István Wallaszkyról írt életrajza: Tudományos Gyűjtemény, 1819. vol. 5. 76.; Wallaszky és Pápay kapcsolatáról: Tarnai *i. m.* 656.

gondolatnak, amely 1827-ben Széchenyi István alapítványából valósult végre meg. A pénzbeli alapítványok mellett a legelső gyűjtemény és könyvtár adományozó az 1815-ben meghalt *Sándor István*, az „első magyar bibliográfus” volt. Ő állította először össze a magyar historia litteraria és a könyvkiadás első modern értelemben vett összefoglalását és teremtette meg ezzel a magyar nemzeti bibliográfia alapjait.

Irodalmi érdeklődése külföldi utazásai és Révai Miklóshoz fűződő barátsága révén alakult ki. Együttműködésük eredményeként indult meg 1791-ben *Sokféle* című enciklopédikus sorozata, amelynek 1808-ig 12 kötetében a legkülönbébb tárgyú cikkek között, szép számmal találjuk a magyar könyv és nyomdatörténeti vonatkozásúakat is. Itt mutatta be saját gazdag könyvtárának darabjait *Egynehány régi Magyar Könyvnek Esmértetése* címmel. A Sokféle III. kötetében megkísérelte az első bibliográfiai összeállítást is a XVI. században megjelent magyarországi könyvekről. Érdekes megjegyzéseket tett itt munkájáról és ezekből teljességre törekvő igénye tűnik ki. „Ezen említett könyveknek tsak egy kis részét szemeimmel láthattam, a többit Horányi, Benkő, Veszprémi, s egyéb érdemes írók Könyveiből tanultam”. Ha kézbe vehette volna a leírt könyveket, bemutatta volna valamennyiben első és utolsó levelét és „onnan az akkori Írás módjáról tehettünk volna ítéletet”. Sürgeti a további anyaggyűjtést: „Hogy ezeknél az említett Könyveknél még több Magyar Könyv nyomtattathatott a XVI. században, azt könnyen elhiszem. Azokat utánnam kalász szedés módjára össze-szedegetheti valamelly jó Hazafi ...”

1803-ban jelent meg fő műve, a *Magyar Könyvesház avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésök*. Az anyaggyűjtés nagy munkájában többen, barátja, Révai Miklós, Virág Benedek, Kultsár István, a debreceni és nagyenyedi könyvtárosok segítettek. Használta a Széchenyi- és a Teleki-féle nyomtatott katalógusokat is. Nála már egészen határozottan kialakult a történeti szemléletű feldolgozási mód: a könyveket nem a szerzők betűrendjében, életrajzi keretben, nem is századonként vagy korszakonként, hanem a megjelenési évek szerint egy évben belül nyomdahelyek szerint csoportosította. Voltaképpen ezt a módot vette át Szabó Károly is a Régi Magyar Könyvtárban. Ezzel Sándor István elsőnek adott összefoglaló áttekintést a magyarországi könyvkiadás fejlődéséről. Egyben létrehozta az első magyar nemzeti bibliográfiát. Munkásságából megfigyelhetjük a biografikus lexikonok (biobibliográfiák) és a bibliográfiák egymástól való egyre határozottabb elkülönülését, amely egyik ágon Toldy félbemaradt kísérletén keresztül Szinnyei Magyar Írók lexikonához, a másik ágon viszont Jankovich ugyancsak kiadatlan munkájától Szabó Károlyhoz vezetett.²⁹²

A Magyar Könyvesház megjelenésekor már egy éve a nemzet tulajdonában volt Széchenyi Ferenc könyvtárának első nagy része. Gyűjteményének kialakulásában és további fejlesztésében az alapítónak két nagy könyvtáros-levéltáros tudós segített: *Kovachich Márton György* (1743-1821), a budai egyetem könyvtárosa (1774-1784), és fia, *Kovachich József Miklós* (1798-1878), akit apja vezetett be a levéltári diplomatikus kutatásokba és aki országos levéltárosi beosztása előtt - több mint egy évtizedig - a múzeumi könyvtárban munkálkodott. Kettőjük neve a régi magyarországi könyvek kutatásának és rendszerezésének történetében fontos állomást jelent. Ők dolgozták ki szinte napjainkig érvényes igényességgel a „Magyar

²⁹² Szinnyei József: *Az első magyar bibliográfus*. Bp., 1901.; Kókay György: *Sándor István az első magyar bibliográfus*. Könyvtáros, 7 (1957) 105-107.; és Sándor István irodalmi és bibliográfiai munkásságához. MKsz, 77 (1961) 314-319.; Kozoca Sándor: *A magyar nemzeti bibliográfia kezdetei (1792-1818)*. MKsz, 78 (1962) 67-73. (Mint a Sándor István-féle nemzeti bibliográfia iránti érdeklődés dokumentumát ismerteti Lehotczky Andrásnak az OSzK kéziratárában őrzött két kéziratos bibliográfiáját.)

Bibliographia”, és ennek alapján elkészíthető „legtökéletesebb magyar szótár” tervezetét. Címe: *Planum egy tökéletes Magyar Bibliographia és Szókönyv iránt (Pesten, Trattner Tamás betűivel, 1814)*. Az Előbeszédben, amely Kolozsvárott, 1819. június 16-án kelt, Döbrentei Gábor elmondja, hogy a Kovachichek neki adták át ezt a tervezetet, amelyet „Doctor Gyarmathy Sámuel grammatikusnak” fordított magyarra. A tervezetnek tulajdonképpen csak az *első része könyvtörténeti vonatkozású*. A másodikban a nagy nyelvtörténeti szótár álma rajzolódott ki. A „Magyar Bibliographia” tervezete abból indult ki, hogy „Vagynak sok magyar írott vagy nyomtatott könyvek a közönséges Bibliothekák között” tanítók, papok, „közönséges hivatalbéli személyek és magános tekintetes nemesek’ birtokában. Ezekből sok új adat kerülhet elő.” Ezért: „Kiki írja a maga keze alatt levő könyveknek tökéletes lajstromát és küldje el e fő-társaságnak rendbeszedés végett”. Az adatok összegyűjtésének tudnivalóit is közlik a legapróbb részletekig. Negyedív papírra a könyvnek egész címét, formáját, lapszámot, nyomdahelyet, nyomdát, „valjon valamely könyvvizsgáló helybenhagyásával, vagy anélkül, jött világ eleibe”, tartalmát, fordítót és tulajdonosát kell feltüntetni. Ha valamely ismeretes nagy könyvtár jegyzékében is szerepelnének a könyvek, akkor nem érdemes a cédulákat feleslegesen szaporítani. Külön részletes utasítások foglalkoznak az íróra vagy műre vonatkozó irodalmi utalások feldolgozásáról, a cédulák szerkesztéséről, egy kéziratba való foglalásáról és kinyomtatásáról.

A hazafiság és a régi magyar könyvek iránti különös lelkesedés csendül ki a 70 éves apa és 16 éves fia tervezetének végső mondataiból: „Ha mi, kiknek egyikünk már öreg, másikunk felserdült állapotba lépett, familia és atyafiságok nélkül lévén, kiknek kedvéért kellene valamit cselekednünk, több igyekezeteink között, melyeket Hazánkért fel vállaltunk, hosszan tartó Diplomatio-literaria Expeditiót tulajdon költségünkön kezdvén, életünk veszélyeztetésével terhes utakat folytatván, sok munkát, alkalmatlanságot, hideget, meleget, éhséget, szomjúságot szenvedtünk, hogy hazánkhoz való hív szeretetünk és tiszteletünket megbizonyítsuk, azt nem képzelhetjük, mint lehetnének mások oly érzéketlenek, hogy annak csak béres szolgálja kívánnak lenni, mintha az önként is nem elég adakozó, nem elég nemes, felséges és dicséretre méltó volna. Reméljük tehát sokak, oly nemes gondolkozásra emelkednek, hogy minden tulajdon hasznok várás nélkül is, Hazájoknak s a Magyar népnek diszesítésére valami munkát vállalni nem restelkednek, mely által nem szegényülnek, hanem inkább dicsőbbékké és a Nemzet pallérozódásának örök emlékezetre méltó eszközeivé lesznek.”²⁹³

Az 1814-es évnek a hazai könyvtörténeti és bibliográfiai kutatások terén egy másik nagy eseménye is van. Megindul a történeti, az irodalomtörténeti kutatásoknak is nagy teret adó első szakfolyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény*. Lapjain a század első felének legkiválóbb tudósai: Fejér György, Horváth István, Hrabovszky György, Jankovich Miklós, Kazinczy Ferenc, Mednyánszky Alajos, Nagy István, Németh János, Wallaszky Pál írják könyv- és nyomdatörténeti, bibliográfiai cikkeiket. Régi magyar nyomdászokról, könyvárusokról, egy-egy vármegye vagy város íróiról, vidéki könyvtárakról olvasunk. Itt jelennek meg a régi magyarországi könyvek első, mai értelemben vett tudománytörténeti leírásai. Horváth István *Az Eperjesi, Abrudbányai és Varasdi Könyvnyomtató Műhelyekről a XVI. században* (1819. 76-85.) című, ilyen természetű írásban ezt így indokolja: „Sok hézagai lévén a Magyar Historia Literáriának, nem tehetünk hasznosabbat, mintha e Tudományos Gyűjteményben részenként közöljük az eddig esméretlen tárgyakról tapasztalásainkat és esmérteinket. Idővel könnyű lészen e Folyó írásból mindent a maga helyére által tenni azon szorgalmas Férfiaknak, kik ...

²⁹³ A Planumot részletesen ismerteti: Abafi Lajos: *A magyar könyvészet történetéhez*. MKsz., 1876. 117-121.; vö.: id. Szinnyei József: *Egy „Magyar Írók Névtára”-nak terve*. MKsz., 1877. 353-377.

egész munkát fognak Nemzetüknek tudománybéli elő-meneteleiről készíteni. Különben is olly téres e Tudomány határa, hogy az több ész és több kéz öszvemunkálkodását kíván ...”

A Tudományos Gyűjtemény 1817. évi IX. kötetének lapjain olvashatott a magyar közönség Fejér György tollából egy utóbb nemzeti kincsé lett gyűjteményről, *Jankovich Miklós* könyvtáráról és régiséggyűjteményéről, amelynek szakszerű összeállításában *Corniedes Dániel*, Jankovich egykori tanára is segített. *Fejér György*, az egyetemi könyvtár igazgatója mutatja be a Jankovich-könyvtár elrendezését, a szakok beosztását, a „Könyv-Tárnak nevezetes ágait”. A magyar könyveket elkülönítve találta! Az egyes könyveket egy fehér lapokkal egybekötött („átlótt”) Széchényi Ferenc-féle katalógusba jegyezte be tulajdonosuk.

Felosztása.

A „NEMZETI KÖNYVTÁR” feliratot viselő rész ismertetése a mai könyvtörténeti, rendszerező és feldolgozó munkának is példaképpül szolgálhat:

„A Magyar Hazánkat, és Nemzetünket Tárgyazó Szerzeményeit a Gyűjtő a Nyomtatottakra, és Irrattakra elsőben is eloszlatta. A nyomtatott könyveket ismét egymástól különböztette: egyik nemből foglalván azokat, mellyek egyenesen a Hazát, a Nemzetet, és ezeknek tulajdonságait illetik; nem tekintvén a Szerzők Hazafiak legyenek, vagy külföldiek - Másikban pediglen számlálá azokat, kik ugyan Magyar Hazafiak volnának, de Tárgyak sem a Hazát, sem a Nemzetet nem érdekelnék, hanem a közönséges Tudományoknak bár melly részéről értekeznek. Azokat, kik a Történeteket, és Nemzeteket általlyában leírják - vagy a szomszéd Tudományoknak történeteiben Hazánkról is emlékeznek Könyvtárjának harmadik rendébe helyeztette. - Mind ki vette ezen szakaszokból a Magyar nyelven régibben nyomtatott könyveket, mellyeknek különösen a Könyv-Tár negyedik részét rendelte, t.i. azoknak, mellyeknek Évkorok 1533. és 1650. évek közé zárattatik. - Valamint is a Hazánkban gyakorlott Könyvnyomtatás Mestersége zsebéjének az V. szakaszt tulajdonította, s ezeknek határát 1473- és 1599. esztendőik közé szoritotta.

Mindezeknek laistromok a betűk rende szerént készitetett, és ezen végre Nagy Érdemű Gróf Széchényi Ferencz ő Exellentíája által kinyomtatattani rendelt Nemzeti Könyv-tár Cathalogusa úgy használtatott, hogy annak minden levelei után fehér papiros helyezettnek; melly Könyvek itt kinyomtatattva találtnak, ott azok azonnal megjegyeztettek, a nem találhatóknek czimjei pedig a kívántt helyeikre béirattattanak, Melly Laistromot forgatván, közel három részét a fehérletnek beirva tapasztaltam; de ellenben több kinyomtatott Könyveket is, mellyek mind eddig Jankowich Ur gyűjteményében nem találtnak ...”²⁹⁴

Jankovich nemcsak használta a Széchényi-féle Catalogust, hanem saját gyűjteményéről hasonlót akart készíteni. A munka azonban időközben túlnőtt az egyszerű katalógus méretein. Közel negyven esztendő szorgalmas anyaggyűjtésének hatalmas, hat kötetes kézirat lett az eredménye, mely fogalmazásában ma a Széchényi Könyvtárban, tisztázatában pedig a Tudományos Akadémia kéziratárában található. A szerző becslése szerint 30 000 magyar mű címét gyűjtötte össze magyar bibliográfiájában. Anyagát a korábbi hagyományok szerint, szerzői betűrendbe rendezte, de legnagyobb részben csak a magyar nyelvű műveket vette figyelembe. Egyes könyvekről sok érdekes, személyes vonatkozású megjegyzést fűzött a könyvészeti adatokhoz, és a szerzőktől pedig - különösen a poétáktól - szívesen idézett.

²⁹⁴ Fejér György leírását lásd: Tudományos Gyűjtemény, 1817. vol. 9. 3-46.

Hatalmas munkáját *Közönséges Magyar Könyvtár* (Universalis Bibliotheca Hungarica) címmel Jankovich nyomtatásban akarta közzéadni, ezért a bécsi *Magyar Kurir* 1832. szeptember 25-i számában előfizetési felhívást adott ki. A közönség érdeklődése - amelyre a két kötetesre tervezett kézikönyv megjelenését Jankovich alapozta - azonban elmaradt és így a vállalkozást nem folytathatta. Pedig az érdeklődés felkeltésére az újságszöveget még külön plakátszerű hirdeteményeken is kinyomtatta (kétféle szedésben is ismerjük). „Immár nem csak negyven esztendő alatt szerzett magyar könyveimet - írja -, mint eleinte szándékoztam, de mindazokat is, melyeket vagy foglalatjok tekintetéből (úgy mint utóbbi századokban kijött egyházi beszédek, üdvözlő versek, könyörgéseket, és iskolakönyveket) megszerezni nem kívántam, vagy ritkaságok miatt meg sem szerezhettem - betűrend szerint (mellynek okait és szerkesztésem módját maga helyén előadandom) közre bocsátani fogom Ebertnek bibliographiai Lexiconja formájában, ha több esztendőig folytatott szorgalmam e költséges s közel harmincezer Izelet (könyvek és szerzők czimeit értem) magában foglaló munkámnak kinyomtatására elegendő kedvelőket, részvevő pártfogókat találánd ...” Az augusztus 1-én kibocsátott felhívás végén még az esetleg újabb anyag beküldését is kéri „... szíves bizalommal megkérem ... minden tudós társamat, ne terheltesse nek mind az ön magoktól irt, mint szinte szorgalmok által kinyomtatott, de másoktól szerzett magyar könyvek, valamint is egyéb ritkának vélt, vagy közönségesen még eddig nem ismert magyar kiadások czimeit e. f. esztendő utolsó napjáig hozzám Pestre postakiméléssel beküldeni, kiknek becses pártfogásokat ezzel, a nemzeti dicsőség, tudomány s tanulság ügyében s előmozdításában részessé tenni, s felszólítani hazafiúi buzgóságom bátorkodott ...”²⁹⁵

1841. augusztus 25-én Jankovich az Akadémiának ajánlotta kiadásra a kéziratot. A soron kívüli nyomtatást el is rendelték és a szerzőnek száz tiszteletpéldányt ajánlottak. Jankovich - úgy látszik - még javítani szándékozott kéziratán és ezért visszakérte. 1846-ban, nem sokkal halála előtt, *Toldy Ferencet* bízta meg a munka kiegészítésével és befejezésével. Toldy a gyászbeszédében tett ünnepélyes ígéretet erre: „Oly megbízás, amely által én magamat nem terhelve, hanem megbecsülve érzem, s melynek erőm szerint megfelelve, az általam kegyelttel tisztelt aggastyán barátságáért háladíjat kívánok lefizetni.”²⁹⁶

Id. Szinnyi József 1877-ben meghirdetve a *Magyar Írók Névtárá*nak tervét, azt írja Jankovich kéziratáról, hogy azt halála után elárverezték és egy ismeretlen tudós kezébe került; „... csak annyi jutott tudomásra, hogy az jó kézben van, azaz nincs az egerek pusztításainak kitéve.”²⁹⁷ Az „ismeretlen tudós” diszkrét megjelölése az akkor már két éve halott Toldy Ferencre vonatkozik, aki három évtizeden át hiába birkózott a roppant anyaggal. Sokat merített a *Közönséges Magyar Könyvtár* adataiból irodalomtörténeti kézikönyvei számára, elsősorban azonban a *Magyar Tudósok Tára* című hatalmas irodalmi tervében aknázhatta ki Jankovich szorgalmának bő gyümölcsét. Ebben a munkásságában segítő után is nézett. Egy évvel Jankovich halála után, 1847 tavaszán, Pestre hívta és maga mellé fogadta munkatársul Szabó Károlyt, aki 1848 végéig Toldynál lakott és megírta a *Magyar Tudósok Tára* első nyolc kötetét, betűrendben egészen a *H* betűig. A tervezők között nem hallgathatjuk el a könyvkereskedői pályán indult *Kertbeny (Benkert) Károlyt* sem. A XIX. század második felében sok itthoni próbálkozás és külföldi bolyongás után, tapasztalata alapján alakította ki *A*

²⁹⁵ Krompecher Bertalan: *Jankovich Miklós irodalmi törekvése*. Bp., 1931. 55. és köv. - Az előfizetési felhívás megjelent a bécsi *Magyar Kurir* 1832. szept. 25-i számában. A külön lapra nyomott, kétféle szedésben is előkerült plakátok az OSzK kéziratárában találhatók.

²⁹⁶ Akadémiai Évkönyvek. Tom. 8. 97.; vö.: Krompecher *i. m.* 55.

²⁹⁷ MKsz, 1877. 353-377.

magyar könyvészet kézikönyvének kilenc kötetes tervezetét, mely 1473 és 1863 között nemcsak a magyarországi könyveket, de a *hungarikumokat* és a *hírlapirodalmat* is magába foglalta volna. Megvalósulatlanul maradt elgondolása már a retrospektív nemzeti bibliográfia megvalósítását jelentette volna. Az elődök örökségéből kinövő és a kortársakkal szoros együttműködést tartó igyekezetének érdekes dokumentuma a Széchényi Könyvtár egy *Magyar Könyvesház*-példánya, mely *idősebb Szinnyei József* gyűjteményének pecsétjét viseli. Ebben Szinnyei bejegyzésével ezt olvassuk: „*Gróf Kemény József* (1795-1855) birtokában volt és saját kezű jegyzetekkel gazdagított példány, melyet Szabó Károly az erdélyi múzeum könyvtárnok úr ajándékba küldött Kertbenynek Parisba 1863-ban.” Egy másik beírás szerint a bekötött üres lapokon saját bejegyzéseivel is gazdagított példányt Kertbeny 1875-ben ajándékozta Szinnyeinek.

Szabó Károly és a Régi Magyar Könyvtár

Szabó Károly (1824-1890) neve az utolsó nyolc évtizedben egyet jelentett az 1711 előtti régi magyarországi könyvekre vonatkozó ismereteink összegzésével.²⁹⁸ 1879-ben jelent meg legjelentősebb munkájának, a Régi Magyar Könyvtárnak (rövidítve: RMK) első, a magyar nyelvű nyomtatványok bibliográfiáját tartalmazó része. 1883-ban az anyaggyűjtést célozva, kinyomtatta és szétküldte kiegészítésre „Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem-magyar nyelvű nyomtatványok jegyzéké”-t, majd 1885-ben, hat évvel az első rész után kiadta a nem magyar nyelvű nyomtatványokat tartalmazó második részt. Élete utolsó éveiben gyűjtötte egybe a magyarországi szerzőktől külföldön megjelent nyomtatványokra vonatkozó mintegy háromezer adatát. Ezzel műve harmadik részének alapját vetette meg, amelyet halála után a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Hellebrant Árpád bővített és adott ki két kötetben.

Szabó Károly a debreceni és késmárki diákevek, a fiumei tengerésziskolában töltött esztendő után 1847-ben került először kapcsolatba a magyar tudományosság, az irodalomtörténet kérdéseivel. Toldy Ferenc figyelt fel rá görög fordításai nyomán, és meghívta nagyszabású könyvészeti munkájának, a Magyar Tudósok Tárának szerkesztéséhez. Szilágyi Sándor szerint ekkor kezdte gyűjteni a régi magyar nyelvű könyvekre vonatkozó és a tréfásan „bankó-czédulák”-nak nevezett negyedívnyi papírlapokra írt adatokat. Ettől kezdve hordozta magával ezeket könyvtárról könyvtárra, és „serczegő lúdpennával” - csak legutolsó éveiben kezdett acéltollat használni - gyarapította, egészítette a magyar könyvészethez gyűjtött „cím-másolatait”.

A szabadságharcban főhadnagyként kitüntette magát, majd Pesten - Toldy közbenjárására - Teleki József alkalmazta a „Hunyadiak kora Magyarországon” című kilenc kötetes kiadványának szerkesztéséhez. Ez a munka terelte Szabó Károly figyelmét a magyar múlt forrásaira. Kiváló klasszikus nyelvtudásával nemcsak az ókori szépirodalom remekeiből fordított, de a magyar honfoglalás, Erdély és a székelység eredetére vonatkozó forrásokat is felkutatta. Gyűjtögette az anyagot a néhány év múlva meginduló nagy vállalkozásaihoz, oklevél- és forráskiadványaihoz. Tanulmányai eredményeként szembefordult a romantikus történet-szemlélettel, Horvát István és Hunfalvy Pál ábrándjaival. Emellett - miként az abszolutizmus

²⁹⁸ Szabó Károly életéről és munkásságáról: Századok, 1890. 677-678.; Szilágyi Sándor; Akadémiai Értesítő, 1891. 493-497.; Századok, 1894. 195-223.; Szádeczky Lajos-Szinnyei 13. 237-239.; Könyvtáros, 1956. 103-105., Borsa Gedeon.

korának többi pragmatikus történésze -, hazafiúi érzelmekkel kereste a magyar múlt gyökereit, és szeretettel időzött kedves témájánál, a honfoglaló magyarság történelménél.²⁹⁹

1855-től Nagykőrösön tanítja Arany János, Salamon Ferenc és Szilágyi Sándor társaságában kedves tantárgyát, a görögöt, amelyet Hunfalvytól tanult. Ebben az időben Arany Jánossal a „hellén költészet és magyar népdalok társalgásai gyakori anyaga volt”. 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1871-ben rendes tagja lett.

Nemzedéke a magyar múlt forrásainak feltárását és a rendszeres, intézményes tudományos kutató munkát tűzte ki célul. Ennek egyik jele a nagyszámú folyóirat megindulása. Szabó Károly neve gyakran megtalálható jelentős kiadványokon, folyóiratokban (húsznál több könyve és közel másfélszáz cikke jelent meg) és a tudományos gyűlések résztvevői között. Kritikáival, fordításaival irodalmi folyóiratoknak, mint a Szépirodalmi Szemlének (1847-től), a Szépirodalmi Lapoknak (1853-tól), a Vasárnapi Újságnak volt munkatársa. Igen korán jelentkezett a szakfolyóiratokban is. Az 1851-ben Toldy szerkesztésében induló Új Magyar Múzeumban, az Aigner-féle Figyelőben, Erdélyi Múzeumban, Kolozsvári Közlönyben, Budapesti Hírlapban és a Budapesti Közlönyben, majd az 1867-től meginduló Századokban és az 1876-ban alapított Magyar Könyvszemlében közölte történeti, és egyre gyakrabban könyvészeti és könyvtörténeti dolgozatait.³⁰⁰ Az 1859-ben alapított *Erdélyi Múzeum Egylet* első könyvtárosává választotta. Ekkor Kolozsvárra költözött, ahol előbb középiskolában, majd 1873-tól az újonnan alapított egyetem történelmi tanszékén tanított.

Az Erdélyi Múzeum páratlan gazdag könyvtára adta a végső indítást könyvtörténeti terveihez. A régi magyar könyvekre vonatkozó anyaggyűjtése egyre gyarapodott, és amikor 1870-től a Magyar Történelmi Társulat tagjaival a vidéki tudományos kirándulásokon is részt vett, figyelme úgyszólván az ország egész területére kiterjedt. Tíz éven át minden nyáron ott szerepelt neve a „kiránduló bizottság”, a vidéki gyűlések tagjai között. Írta jelentéseit, beszámolóit a Századok lapjain.³⁰¹ Mivel ezeknek az összejöveteleknek érdeklődése elsősorban a levéltárakra, okleveles, kéziratos dokumentumokra irányult, Szabó Károly eleinte egyedül kereste fel az útba eső könyvtárakat. Csak később alakult a „könyvtári buvárlatok” kis csoportja külön bizottsággá, a „szekerező bizottság”-gá, amely oda is elmerészkedett, ahová a vasút nem vitte őket. Érdemes végigkísérni Szabó Károly útjait ezekben az években. 1870-ben Szombathelyen, Csornán és Pannonthalmán, 1871-ben Miskolcon és Kassán, 1872-ben a Szepességben (Podolin, Késmárk, Nagyőr, Lőcse, Szepesváralja), s az 1873. évi kolerajárvány kényszerű szünete után 1875-ben Zólyom megyében, 1877-ben Pozsonyban, 1878-ban Eperjesen és Alsósebesen találjuk. 1879-ben Marosvásárhelyen tartja a vidéki kiránduló bizottság szünidei nagygyűlését, és ennek során a Teleki-tékat, a gyulafehérvári és nagyszebeni könyvtárakat keresték fel.

1879-ben a Régi Magyar Könyvtár első részének előszavában Szabó Károly egész könyvtörténeti munkásságáról beszámolt. Forrásai között a historia litteraria XVIII. századi magyar művelőit mind felsorolta. Különösen kiemelte a Cornides-, Teleki- s a Széchényi-féle nyomtatott katalógusokat és mint az elődök munkájának kiteljesedését, Sándor István Magyar Könyvesházát. Felemlegette segítőknek, „ügybarátainak” közreműködését. Művének végső célját így foglalta össze: „egy teljes magyar könyvészeti kézikönyvvel az európai tudományos

²⁹⁹ Századok, 1894. 197.

³⁰⁰ A Magyar Könyvszemle legelső száma már hírt adott „Szabó Károlynak nagy bibliográfiai munkájá”-ról (MKsz, 1876. 53-54).

³⁰¹ A beszámolókat lásd a Századok megfelelő évfolyamaiban.

világ figyelmét nemzeti szellemünk legigazabb kifejezője, a magyar irodalom iránt felköltetni s annak részére a megillető elismerést kívívni”. A hiányokra célozva írta: „Munkám szerkesztésében nem is annyira a teljességre, mely ilyenmő dolgozatnál a szó szoros értelmében lehetlenség, mint a megbízhatóságra, hitelességre s a használhatóságra fektettem a főszűlyt”.³⁰²

A nagy mű bírálói felemlegették a teljesség hiányát. Hivatkoztak Fraknői Vilmos könyvtáblából kiáztatott nevezetes töredékeire, amelyeket a Régi Magyar Könyvtár első kötetének megjelenése idején talált.³⁰³ Ballagi Aladár hiányolta, hogy a szerző nem vette figyelembe a régi magyar nyomtatványokra vonatkozó irodalmat és így azután kimaradt néhány olyan tétel, amit az elődök már ismertettek. „Kétségkívűl Szabó K. művét - írta - rövid idő alatt szintén túl fogják szárnyalni. De ez is csak az ő dicsőségét szaporítja. Mert a nagyban megindult *adalék irodalmat* csupán ily szabatos kézikönyv tette lehetővé. Még tegnap egyetlenegy ember ismerte alaposan a régi magyar irodalom termékeit: ma hozzászólhat mindaz, a kiknek csak kezébe került e mű. Hálára méltó, jó tanító az, aki egyszerre egy egész orszűgot ajándékoz meg ismereteivel.”³⁰⁴ Végűl ide kíváncsoznak Heinrich Gusztávnak szavai is: „A régi magyar irodalom története csak ezentűl, csak Szabó Károlynak bűmulatos szorgalommal, szakismerettel és megbízhatósággal dolgozott e munkája alapján, fog életteljesebb alakot nyerhetni.”³⁰⁵

Az „adalék irodalom” évtizedei

Ballagi idézett megjegyzésével jellemezhetűk a hazai könyvtörténeti kutatásoknak a Régi Magyar Könyvtár megjelenését követő mintegy nyolcvan esztendejét. Szabó Károly korszakos jelentőségű munkája nyomán a tudományos közvélemény figyelme fokozott mértékben terelődött a régi magyarországi nyomtatványok kutatására.³⁰⁶ A Nemzeti Műzeum könyvtára (a mai Országos Széchenyi Könyvtár) mint nemzeti könyvtár és a magyarországi vonatkozásű művek hivatott gyűjtője, a Régi Magyar Könyvtár három részének megfelelő elrendezésben, külön állományba gyűjtötte régi magyarországi könyveit és elsőrendű feladatának tartotta, hogy azt minél teljesebbé tegye. Ennek köszönhető, hogy ma a Széchenyi Könyvtár e tekintetben a leggazdagabb gyűjteményt³⁰⁷ mondhatja magáénak, amely messze kiemelkedik a hasonló jellegű gyűjtemények közül. A Régi Magyar Könyvtár megjelenése után más könyvtárak is (a budapesti Egyetemi Könyvtár, a kolozsvári Erdélyi Műzeum, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára) külön gyűjteménybe rendezték a régi magyar könyveket. Ezek jegyzékét még a kisebb gyűjtemények is a kéziratok és ősnymtatványok mellett nyomtatott katalógusokban adták közre. 1886-ban a nyitrai egyházmegyei könyvtárról készített nyomtatott katalógusban az 1711 előtti régi magyar nyomtatványok már külön szerepelnek. Ugyanígy Kassa,

³⁰² RMK I. Bp., 1879. IX-XI.

³⁰³ Lásd MKsz, 1878. 251-313. Ugyanitt (314-319) Szabó Károly is elkezdte az adalékok közlését. Fraknői 1873-ban maga is kísérletet tett egy könyvészeti összeállításra. „A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században” (Bp., 1873) című munkájában az iskola és az irodalom közötti szűros összefűggés hangsűlyozásával állította össze „azon nyomtatványok címeit, melyeket a XVI. században magyarországi írók, vagy Magyarországbn működő idegen származásű írók bocsátottak közre”. Gyűjtését Szabó Károlyal egészítette ki.

³⁰⁴ Századok, 1879. 519.

³⁰⁵ Egyetemi Philológiai Közlemények, 1879. 53.

³⁰⁶ Majláth Béla: *Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből*. Bp., 1883. 2-4.

³⁰⁷ Rendkívűl értékes gyarapodást jelentett Todoroszku Gyula könyvtárának (vö.: Könyvtári Szemle, 1914. 149-153., 174-178. Philobiblos [Kőhalmi Béla]) ajándékként való átvétele 1920-ban.

Pannonhalma, Csíksomlyó gyűjteményei, a pesti Ráday-könyvtár is nyomtatott katalógusaiban külön jegyzékbe foglalta azokat. Ebben az időben kezdett a bibliofil gyűjtők egész sora „rég Magyar könyvtárát” gyűjteni. Közülük többen (pl. Ráth György, Ágoston József) egyúttal a hazai könyvtörténet jeles kutatói is voltak.³⁰⁸ A gyűjtéssel egy időben megindult kutatások eredményeiről a szakfolyóiratok - mint az Erdélyi Múzeum, Századok, Sárospataki Füzetek, Irodalomtörténeti Közlemények és elsősorban a Magyar Könyvszemle - lapjain jelentek meg közlések. A Magyar Könyvszemle - 1948-ig mint az Országos Széchényi Könyvtár folyóirata - erre a célra külön rovatot indított *Magyar Könyvesház* címmel. Ebben 1878-1930 között 580 magyar és 315 idegen nyelvű, korábban ismeretlen nyomtatvány leírása található.

Már 1898-ban a Magyar Tudományos Akadémián határozott formában szóba került a pótlások közzétételének és a Régi Magyar Könyvtár bővített, átdolgozott kiadásának gondolata. Ez évben *Varjú Elemér*, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa a Magyar Könyvszemlében kritika alá vette Szabó Károly munkáját. Kimutatva annak egyes hiányait, kitűzte az újabb, teljesebb kiadásnak szempontjait, alapelveit is.³⁰⁹ Elsősorban Szabó Károly módszerének hiányosságait kifogásolta: a címleírásban nem törekedett a betűhív közlésre, a ligatúrákat és rövidítéseket nem pontosan oldotta fel, nem jelezte a sorvégeket stb. Szerinte „a fennmaradt példányok száma olyan csekély, annyit pusztított el a sok háború, no meg a tudatlanság és közömbösség, hogy a legtöbb XVII. és majdnem minden XVI. századi magyar nyomtatvány valódi raritás számba megy ... Nem szenved tehát kétséget, könyveinket úgy kell bibliografailag kezelni s feldolgozni, mint a külföldön az ősnymtatványokat szokás”. Ajánlotta az új kiadás számára valamennyi nyomdatörténeti, művészettörténeti szempontnak figyelembevételét, és mindenfajta nyomtatványnak, plakátnak, pátensnek, röpiratnak felvételét, mert ezek nyomdatörténeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt fontosak. Az „elérhető legnagyobb teljességre való törekvés” eredményeként az új kiadást el kell látni „mindenféle szükséges mutatóval, mert ezek nélkül könyvészeti munkát nehéz használni”. Tizenkét ilyen indexet és lajstromot sorol fel. *Varjú Elemér* legsúlyosabb megjegyzései, amelyekkel Szabó Károly pontatlanságát tette szóvá, a mai igényesség mellett túlzottan szigorúak. A Régi Magyar Könyvtár kora tudományos színvonalán és szerkesztőjének adottságai mellett pontosság dolgában szinte a legvégső határig eljutott. Leírási módszere részben ma már nyilván meghaladott, azok „megbízhatósága, hitelessége és használhatósága” ellen azonban kevés kifogás emelhető.

³⁰⁸ Az egyes gyűjteményekről megjelent nyomtatott katalógusok a következők: *Catalogus d'une tres précieuse collection des livres ... de Estienne de Nagy ... Pesth. En vente ... chez List-Francke a Leipzig*. Leipzig, 1870.; Vágner József: *A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai*. Nyitra, 1886.; Gross, Julius: *Kronstädter Drucke, 1536-1886*. Kronstadt, 1886.; *Katalog der Bibliothek der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1889.; Récsey Viktor: *A kassai püspöki könyvtár codexeinek és incunabulumainak jegyzéke*. Bp., 1891.; *Bibliotheca Zrinyiana*. Wien, 1893.; *Katalog der Bibliothek des Baron Brukenthal'schen Museums in Hermannstadt*. Hermannstadt, 1896.; Récsey Viktor: *Ősnymtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*. Bp., 1904.; Ráth György *régi magyar könyvtára*. Akadémiai Értesítő, 1907. 577-650.; *Index librorum Hungaricorum bibliothecae Mauriti Baronis Kornfeld*. Bp., 1913.; *A Ráday-könyvtár régi magyar irodalmi művei*. Bp., 1911-1920.; Akantisz Viktor: *Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára*. Bp., 1922.; Fehér Mátyás: *A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai*. Kassa, 1943.

³⁰⁹ MKsz, 1898. 334-352.

A Tudományos Akadémia a kiegészítések összegyűjtésével és a Régi Magyar Könyvtár átdolgozásával Dézsi Lajost bízta meg. Több évtizedes munkálkodásának csupán két, ma is használható eredménye ismert, amelyeket a szegedi Egyetemi Könyvtár őriz. Az egyik az a Régi Magyar Könyvtár példány, amelynek tiszta lapjaira kutatásainak eredményeit jegyezte be. A másik egy, Dézsi által tervezett *Miscellanea Bibliographica* című füzet sorozat, amely hivatva lett volna a régi magyarországi könyvekre vonatkozó pótlásokat, adalékokat sorozatban közzétenni. Ennek első, 48 tételt tartalmazó füzete 1906-ban jelent meg.³¹⁰ A második füzetnek anyagát - a feltevések szerint - a Dézsi Szegeden őrzött hagyatékában található nyomdai kefelevonat tartalmazza.³¹¹ Benne újabb 89 adatot publikált volna, ez azonban nem jelent meg. Dézsi Lajos állítólag el is készült az egész első kötet átdolgozásával; kézirata azonban még az első világháború során elkallódott. Jegyzetei, cédulái töredékesen is rendkívül értékesek, különösen a XVII. századi lőcsei és bártfai nyomtatványokra vonatkozólag tartalmaznak sok értékes adatot.

Dézsisel egy időben, vele párhuzamosan, Sztripszky Hiador próbálta összegyűjteni a Régi Magyar Könyvtárt kiegészítő adatokat.³¹² Ennek, utólag saját maga által is elhamarkodottnak ítélt eredménye az Adalékok című száz példányban megjelent nyomatos jegyzék volt.³¹³ Ebben azonban csak az addigi adalék-irodalomnak, Dézsi publikációinak és Veres Endre közvetítésével a Bianu-Hodoş-féle régi román nyomtatványokról készült bibliográfiának eredményeit összegezte. Önálló kutatásra alig támaszkodott: 732 adata csaknem kizárólag a nyomtatásban már különféle helyeken megjelent publikációk ismertetéséből került egybe. Hibáit, amelyeket az a sietség magyaráz, amellyel Dézsit akarta megelőzni, már a megjelenéskor általánosan és erőteljesen kifogásolták.³¹⁴

Sztripszky 1937-ben összefoglaló hírt adott további munkája eredményéről. „Adalékaimban - írta - negyedszázaddal ezelőtt csak arra szorítkoztam, hogy a folyóiratokban, szétszórtan megjelent pótló közléseket rendszerbe foglaljam: későbbi kutatásaim azonban megtanítottak, hogy ez az út nem egészen célravezető, mert lassú, eredménye pedig hézagos.”³¹⁵ Ezért Szabó Károly példáját követve vállalkozott a magyarországi könyvek eredeti lelőhelyének felkutatására. Beutazta a mai Szlovákia jelentősebb könyvtárral rendelkező városait (Nagyszombat, Pozsony, Trencsén, Turócszentmárton, Liptószentmiklós, Késmárk, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kassa), és felkereste a nevezetesebb hazai könyvtárakat (Sárospatak, Miskolc, Eger, Gyöngyös, Debrecen, Vác, Szeged, Kalocsa, Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém, Zirc, Pannonhalma, Győr, Sopron, Kőszeg, Szombathely és Szentgotthárd). Tapasztalata szerint még azokon a helyeken is, ahol Szabó már előtte megfordult, sok új és ismeretlen

³¹⁰ MKsz, 1906. 131-153. - Külön is megjelent: *Additamenta ad bibliographiam typis hungaricis impressorum. - Adalékok a magyarországi nyomtatványok bibliográfiájához.* Bp., 1906.

³¹¹ Adatai „Dézsi: Suppl.” megjelöléssel bedolgozást nyertek e kötetbe. A kefelevonat mása Sztripszky Hiadornak a 17. jegyzetben leírt műve újranyomásának (Bp., 1967) függelékében megjelent.

³¹² Sztripszky életéről: Könyvtáros, 1959. 263-266, Borsa Gedeon.

³¹³ *Appendix ad I-II tomos operis Caroli Szabó Régi Magyar Könyvtár, Bibliographica Hungarica Vetus. Additiones et emendationes. - Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár című munkájának I-II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. 147-1711.* Bp., 1912. - Újranyomtatva: Bp., 1967. Ennek előszava részletesen ismerteti a mű történetét és Sztripszky ez irányú későbbi munkásságát. Függelékben közli Dézsi kiadatlan kiegészítéseit (vö. 15. sz. jegyzet).

³¹⁴ Pl. MKsz, 1912. 350-352, Melich János.

³¹⁵ Irodalomtörténet, 1937. 36-38.

nyomtatványra bukkant. Ennek oka, hogy éppen Szabó Károly munkássága nyomán a régi könyvtárak egy részét újra rendezték. Az új katalógusok alapján Sztripszkynek lényegesen könnyebb dolga volt, mint Szabónak, aki még polcról polcra vette kézbe a porlepte, emberöltők óta nem mozgatott könyveket. Sztripszky újabb kutatásaival már jelentősen előrehaladt, eredményét azonban a második világháború után bekövetkezett haláláig nem tudta közreadni. Kéziratai és anyaggyűjtésének egy része ma Nagyszombatban (Trnava) található az ottani Szent Adalbert Társulat (Spolok Sv. Vojtecha) levéltárában.

Az új átdolgozás tehát sem Dézsinek, sem Sztripszkynek nem sikerült, pedig ennek szüksége egyre jobban mutatkozott. Hiszen a két világháború között olyan jelentős további kiegészítések jelentek meg, mint Todoroszku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára Akantisz Viktor összeállításában,³¹⁶ vagy Asztalos Miklóstól és Bucsay Mihálytól a hallei egyetemi könyvtár régi magyar könyvvállományának feldolgozása.³¹⁷

A Régi Magyar Könyvtár tervezett új kiadásának szempontjait utoljára *Gulyás Pál* foglalta össze, aki a Magyar Könyvszemle szerkesztőjeként és munkatársaként tevékenyen is részt vett az adalékirodalom gyarapításában, és 1931-ben kiadta *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* című nagy nyomdatörténeti összefoglalását. A munka elméleti és módszertani kérdéseit *A bibliográfia kézikönyvének*³¹⁸ első kötetében a „rég magyar könyvek s egyéb könyvészeti ritkaságok leírása” címmel részletesen tárgyalta. Az ő összefoglalása tett pontot az adalékok egyéni gyűjtésének időszakára. Ebben a periódusban az elődöktől örökölt, a sokszor újrakezdett, de megközelítően sem befejezett munkán egy-egy kutató magánosan dolgozott. Egyedül munkálkodott Szabó Károly is. Hiányosságait - akárcsak utódai siker telenségét - részben ez magyarázza. A régi magyarországi nyomtatványoknak valamennyi tudományág hazai történetének szempontjait is szemmel tartó, korszerű bibliográfiájára irányuló igények megnöttek, de a feltárára és feldolgozásra való anyag is egyre inkább gyarapodott. Így Szabó Károly művének folytatása és újra való kiadása már meghaladta az egyéni munkásság teljesítő képességét.

Az intézményes munka kialakulása

Ennek a felismerésnek a nyomán bízta meg 1940-ben *Fitz József*, az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatója *Varjas Bélát*, hogy az új RMK-kiadásra tervezetet dolgozzon ki. Elgondolása az volt, hogy százados időhatárok között, a nyomdák keletkezési időrendjében teljes típusrepertóriummal kell összeállítani a régi magyarországi nyomtatványok bibliográfiáját. A megjelentetés monografikus egységeket felölelő füzetekben történt volna. A munka érdemi megkezdésére a háborús események miatt már nem kerülhetett sor.

A II. világháború után a megújuló és a nemzeti könyvtári feladatok tudatos ellátására törekvő Országos Széchényi Könyvtár - ha szerény keretek között is - hozzálátott Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára mindhárom kötetének kiegészítéséhez és az új, átdolgozott kiadásának előkészítéséhez. Ennek során tovább folyt a Sztripszky művében is csak hiányosan összefoglalt, szétszórtan megjelent kiegészítések összegyűjtése. A Magyar Könyvszemle, Erdélyi

³¹⁶ Ld. 10. sz. jegyzetet.

³¹⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár XII. Bp., 1928. 123-185.; Asztalos Miklós-Bucsay Mihály: *Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárban*. Bp., 1941.; A fentiek kiegészítése Pálffy Miklóstól: *A hallei magyar könyvtár könyvészeti ritkaságai. - Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek*. Halle, 1967.

³¹⁸ Bp., 1941. 132-135.

Múzeum, Irodalomtörténeti Közlemények és más folyóiratok lapjain ismertetett régi magyarországi nyomtatványok igen nagy részét nyilvántartásba vették, de az adatgyűjtés közzétételének módjára és formájára ekkor még nem alakult ki határozott terv.

Időközben elkészült a fentebb már említett nyomdai monográfiákban követendő bibliográfiai leírás szabályzata. 1949-ben a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság Régi Magyar Irodalmi Munkaközössége* ezt megvitatta és elfogadta.

Az Országos Széchényi Könyvtár azonban - szűkös személyi ellátottsága és megnövekedett feladatai következtében - az új RMK-kiadás előkészítését meglevő személyzetével elvégezni nem tudta, ezért ennek továbbfolytatására munkaközösséget szervezett. Tagjai főként könyvtárszakos egyetemi hallgatókból és régi magyar irodalommal foglalkozó, fiatal irodalomtörténészekből toborzódtak. A munkaközösség honorálására 1952-től a Magyar Tudományos Akadémia - évenként váltakozó összegű - céltámogatást biztosított. Ez az együttes feladatának elsősorban az említett nyomdai monográfiák alapjait képező betűtípus, illusztráció és nyomdai díszítés részletes feldolgozását tekintette. 1953-tól a munkaközösség kibővült, és folytatta a szakirodalomban ismertetett adatok és leírások kiegészítő gyűjtését. A hazai folyóiratok mellett feldolgozták azokat a külföldi bibliográfiákat is, amelyekben régi magyarországi nyomtatványok nagyobb számban fordulnak elő. Ezzel párhuzamosan elkezdtek számba venni a hazai könyvtárak régi magyarországi nyomtatványait. Ugyanakkor átnézték az Országos Levéltárban a családi levéltárak jelentős részét is. Az átkutatásra váró levéltári anyag óriási mennyisége és a kutatási lehetőségek korlátozottsága (vidéki levéltárak) miatt azonban ezen a területen az anyagföltárást nem lehetett folytatni, és a kérdés végleges megoldását későbbi időre kellett halasztani.

A szerkesztés szempontjainak kialakítása

A régi magyarországi nyomtatványok jelen kiadásának első tervezete az Országos Széchényi Könyvtárban, a munkálatokért felelős intézményben 1954 elején készült el Varjas Béla vezetésével. Már ekkor kialakult néhány olyan szempont, amely a további munkálatok és tervezetek alapja maradt. Így ettől kezdve már sohasem Szabó Károly művének kiegészítéséről, Sztripszky összeállításához hasonló adalékkötet kiadásáról, hanem a korszak valamennyi ismert nyomtatványát összefoglaló, korszerű kiadás elkészítéséről volt szó.

Erre azért volt szükség, mert időközben a Szabó Károly-féle munka kiegészítéseként - mint már erről a fentiekben is szó esett - nagy számban tártak fel korábban ismeretlen, régi magyarországi nyomtatványokat. Így az RMK I-II kötetének XVI. századi anyaga már ekkorra mintegy 30%-kal, a XVII. század első felében mintegy 40%-kal, a XVII. század második felében mintegy 50%-kal bővült. Szabó Károly - főleg a második kötete összeállításánál - nemcsak saját címleírásait közölte. Így a nem minden esetben hiteles adatszolgáltatók munkája és az autopszia hiánya számos hiba, tévedés forrásává vált. Ezenkívül az elmúlt évtizedek kutatásainak eredménye Szabó Károly sok adatát, megállapítását meghaladottá tette. A teljes átdolgozást indokolta a lelőhelyekben bekövetkezett számos változás is.

Az 1954-ben elkészült tervezet - Szabó Károly művétől eltérően - leszögezte azt is, hogy valamennyi magyarországi nyomtatvány nyelvre való tekintet nélkül és a külföldön megjelent magyar nyelvű művek együtt kerüljenek feldolgozásra. Ez a Régi Magyar Könyvtár első és második kötete anyagának szerves összedolgozását célozta. A külföldi nem magyar nyelvű hungarikumok (RMK III, Apponyiana) jöllehet a magyar irodalom és tudomány története szempontjából nem kevésbé fontosak, a tervben nem szerepelnek. Ezeknek feltárása és feldolgozása ugyanis oly hatalmas feladat, amely a jelenlegi lehetőségeket meghaladja.

Az így leszűkített terület anyaga is olyan nagy volt, hogy egyszerre nem lehetett feldolgozni, és egyetlen kötetben kiadni. Ezért célszerűnek látszott az anyag korszakokra osztott időrendi feldolgozása. Első periódusnak jól megfelelt a XVI. század, minthogy ez időszak nyomda- és könyvtörténete a nemzetközi irodalomban is kiemelt jelentőségű.

Kőhalmi Béla erre az említett 1954. évi tervszövegre hivatkozva foglalkozott Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának új kiadásával a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtartudományi Főbizottsága első ülésén tartott referátumában.³¹⁹

A jelenlegi kiadás

A Főbizottság a régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiájának előkészítő munkálatait 1955. június 13-i ülésén tárgyalta meg. Elfogadta az Országos Széchényi Könyvtár javaslatát, és megbízta azt a munka további irányításával. A javaslat értelmében a célt egyrészt az egyes nyomdák munkásságát részletesen feldolgozó monográfiákkal, másrészt az eddig összegyűjtött adatokat rendszerező rövidített bibliográfia mielőbbi kiadásával kívánta megvalósítani. Ezek érdekében szükségesnek látta a szomszéd országok gyűjteményeiben található régi magyar nyomtatványok felkutatását levelezés, mikrofilmkérés és főként kutatók küldése által. Ezért kérte az Országos Széchényi Könyvtár 1955. július 29-én az akadémiai főtitkárságot, hogy a régi magyarországi nyomtatványok új bibliográfiájának ügyét iktassa be a Román és Szlovák Tudományos Akadémiával tartandó következő évi megbeszélések napirendjén.

A munkálatokra vonatkozó tervezetet a főbizottság 1955. december 23-án jóváhagyta és a továbbiakban a munka a jelenlegi kiadás előkészítésére koncentrált.³²⁰

Az 1956. és 1957. esztendőben az Országos Széchényi Könyvtár munkaközössége - az akadémiai céltámogatás igen jelentős csökkentése ellenére is - folytatta tevékenységét. Ennek során a főbizottsági ülés vitáján kialakult szempontok szerint a jelenlegi kiadás előkészítését kezdte meg. 1958. március elején megszűnt az akadémiai céltámogatás. Ezzel a munkálatok egy időre megszakadtak, de a Főbizottság a kérdést továbbra is a sürgősen elvégzendő feladatok között tartotta nyilván.³²¹

1960 októberében ismét napirendre került a kérdés. Az előterjesztés lényegében az 1955. évi tervek egyes kérdéseire adott részletesebb magyarázatot.³²² Az illetékes bizottság ez alkalommal is kifejezte, hogy a régi magyarországi nyomtatványok új összeállításában történő mielőbbi feltárását és kiadását - a korábbi határozatnak megfelelően - sürgősnek tartja.

Ezek után a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Vezetősége a munkálatok és a kiadvány gondozását vállalva folyamatosan biztosította az anyagi feltételeket. Ezen túlmenően módot nyújtott a csehszlovákiai, romániai és lengyelországi gyűjteményekben őrzött régi magyarországi nyomtatványoknak a helyszínen való felkutatására, számbavételére és az ottani unikumok fényképeztetésére. A hatékony támogatás a Magyar Tudományos Akadémia I.

³¹⁹ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 1954. 353-378.

³²⁰ A munka akkori állásáról szólt a *Készül a régi magyar nyomtatványok új bibliográfiája* című beszámoló, amely a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben jelent meg 1956. 193-194.

³²¹ MKsz, 1960. 227., Kőhalmi Béla.

³²² MKsz, 1961. 516-519., Borsa Gedeon.

osztálya újonnan megalakult *Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottságának* köszönhető. Különösen annak elnöke, *Mezey László* küzdött fáradhatatlanul a munkálatok folytatásáért, az adminisztratív nehézségek leküzdéséért, valamint a személyi és anyagi alap biztosításáért. Így vált lehetővé a munka újjászervezése és a gyűjtött anyag tudományos kiadásának megtervezése.

Az Országos Széchényi Könyvtár ugyanakkor a jugoszláviai anyag felderítését biztosította *Borsa Gedeon* tanulmányútja révén, akit időközben - témafelelős minőségben, egyéb feladataitól mentesítve - teljesen a Régi Magyarországi Nyomtatványok munkálataira osztott be.

A munkabizottság 1961. december 8-án a korábbi tervezetek alapján ismét megvitatta a jelenlegi kiadvány alapelveit, amelyek e megbeszélés során több fontos szemponttal bővültek, illetve több kérdésben módosultak. Így a korszakon belüli betűrend helyett a kronológiai elrendezés mellett döntöttek. Ez alkalommal bővült a korábbi koncepció is olyan mértékben, hogy az az előd Szabó Károly célkitűzésein túlmenően szinte egy tudománytörténeti repertórium méreteit érte el. Ily módon feléledt a XVIII. századi elődök „res litteraria” gondolata, amely tudvalevőleg nem szűkült le a szépirodalmi alkotómunka területére. Az ülés jegyzőkönyve erről így írt: „A kiadvány rendeltetése az, hogy a régi magyar könyvanyagban való tájékozódást a könyvtörténet, továbbá a társadalomtudományok, valamint - különösen művelődési vonatkozásban - a történettudomány számára a könyv- és a nyomdatörténet módszerei, továbbá a bibliográfiai eljárások segítségével lehetővé tegye, illetve megkönnyítse. Ezért felépítése kronologikus. Igen fontosnak tartja (a munkabizottság) a kiadvány tudományos-kritikai jellegének teljessé tétele érdekében az irodalom lehető teljes feltárását.”

E határozatok alapján át kellett dolgozni a nyomtatványok leírásának és ismertetésének szabályzatát, amelyet azután a munkabizottságnak e célra kiküldött albizottsága 1962. január 12-én tárgyalta meg. Ennek az ülésnek a határozatai alapján a módosított tervezeteket megküldték a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti, Nyelvtudományi és Történettudományi Intézeteinek, amelyek kedvezően foglaltak állást. Így 1962. februárjában végre megkezdődhetett az addig gyűjtött anyag alapján a kiadvány szerkesztése és fogalmazása.

1961-ben az új személyi összetételben megalakult munkaközösség átgondolt és szervezett formában látott az Országos Széchényi Könyvtárban közvetlen feladataihoz, az első kötet (1473-1600) mielőbbi megjelentetésének előkészítéséhez.³²³ Legelőször a korábbi években már elvégzett anyaggyűjtés rendezésére és áttekinthetővé tételére került sor. Ezt további folyamatos anyaggyűjtés követte: a megjelenő hazai és külföldi szaklapok rendszeres figyelése, az új szakirodalom eredményeinek nyilvántartása, könyvtári és könyvkereskedői katalógusok feltárása stb. A Szabó Károly utáni adatgyűjtések két legjelentősebbjének: a Dézsi- és Sztripszky-féle kéziratos hagyatékoknak feldolgozása is ekkor történt. Regisztrálásra került az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztójának jegyzékei alapján közel kétezer 1712 előtt készült magyarországi nyomtatvány hazai őrzési helyének az utóbbi években bekövetkezett változása is. A külföldi anyag felderítését részben utazások, részben a külföldi gyűjteményekkel folytatott levelezés segítette. Az említett, hivatalosnak tekinthető tanulmányutakon túlmenően a nyugat-európai könyvtárak állományainak egy részébe *Borsa Gedeon* magánutazásai során nyert betekintést.

³²³ MKsz., 1962. 232-233., *Borsa Gedeon*.

Az előkészítő munka megkönnyítése érdekében az első kötet összegyűjtött anyagát időrendi, nyomdai és név szerinti mutatókkal kellett áttekinthetővé tenni. Hasonlóképpen sor került az ismert példányok lelőhely szerinti összeállítására. A XVI. századi régi magyarországi nyomtatványok minden hozzáférhető, közel háromezer példányáról részletes adatokat (proveniencia, teljesség stb.) tartalmazó nyilvántartólap készült.

A további kutatások megkönnyítésére filmet, vagy más technikai hasonmást kellett beszerezni azokról a régi magyarországi nyomtatványokról, amelyekből Budapesten példány nem található, vagy az hiányos. E felvételek tervszerű gyűjtése különösen körültekintő és kitartó munkát kívánt. Kézzelfogható eredménye, hogy a XVI. századi kiadványokat illetően a gyűjtés csaknem teljesnek tekinthető.

A felsorolt munkák folytatása közben nem szűnt meg az újonnan felfedezett régi nyomtatványok ismertetése sem. Mind a munkaközösség tagjai, mind más hozzáértők számos, addig még ismeretlen régi magyarországi kiadványt ismertettek. Így *Fazakas József* publikációi az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyveiben jelentek meg 1959-től. *Jakó Zsigmond* és *Gebhard Blücher* az erdélyi nyomtatványok történetéről írtak számos tanulmányt. A Magyar Könyvszemle 1962-től ismét rendszeresítette a Magyar Könyvesház című rovatát. Így mód nyílt az újabb megállapítások részletesebb ismertetésére, a kiadvány pedig a lényegét kiemelve utalhat a szakirodalomban bővebben kifejtett részletekre.

A kiadvány megjelentetése iránt már a kézirat elkészítése során széles körű érdeklődés nyilvánult meg, különösen az irodalomtörténészek³²⁴ és a könyvtárosok részéről.³²⁵ Maga a munkálat ösztönzőleg hatott számos kutatási területre. Így kerültek pl. előtérbe a régi erdélyi cirillikumok problémái, amelyek - különösen Magyarországon - meglehetősen elhanyagoltak voltak.³²⁶ A XVI. századi hazai nyomtatványokkal kapcsolatos egész sor közlés látott - különösen a Magyar Könyvszemle lapjain - napvilágot. A kötet kéziratának elkészítése adott alkalmat az abban feldolgozott kiadványok sokoldalú statisztikai feltárására is, amelyből nem egy fontos és nem ritkán meglepő következtetés vonható le.³²⁷

A munkálat során minden XVI. századi magyarországi nyomtatványnak és főként ezek nagyszámú töredékeinek (elsősorban az Országos Széchényi Könyvtárban és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában) nyomdahelyét és megjelenésének hozzávetőleges idejét is sikerült meghatározni.

Az 1962-1964. években elkészült az 1601 előtt megjelent magyarországi nyomtatványok rendszerezett anyagának első, a kizárt művekkel együtt több mint ezer tételt tartalmazó kézírata.³²⁸ Ezt követte a szerkesztési szempontok mindenre kiterjedő részletes megfogalmazása. Az anyag a munkatársak között elsősorban nyomdanként volt felosztva. *Borsa Gedeon* az ősnymtatványokkal, *Bártfa*, *Bécs*, *Brassó* és *Szeben* -, *Hervay Ferenc* *Bornemisza*, *Manlius*, *Mantskovit*, a *cirillikák* és a *Calepinus* szótárak -, *Holl Béla* *Krakkó*, *Sylvester* és *Kolozsvár* -, *Käfer István* *Nagyszombat* -, *Kelecsényi Ákos* pedig *Debrecen* nyomdájának termékeivel foglalkozott.

³²⁴ ItK, 1965. 277., *Borsa Gedeon*.

³²⁵ Könyvtári Figyelő, 1965. 288-290.

³²⁶ MKsz, 1965. 119-127., 201-216., *Hervay Ferenc*.

³²⁷ MKsz, 1966. 63-66., *Hervay Ferenc*.

³²⁸ MKsz, 1964. 183., *Borsa Gedeon*.

E munkafelosztásnak elkerülhetetlenül bizonyos egyenetlenségek voltak a következményei, amit a továbbiak során éppen a részletes szerkesztési szempontok alapján ki kellett küszöbölni. Ekkor tisztázódott - többek között - az illusztrációk egyedi, vagy sommás regisztrálásának kérdése, a tartalmi megjelölés egységesítése, a szakcsoportok kialakítása stb. Végül, de nem utoljára, fontos szerkesztési szempontként merült fel annak szükségessége, hogy jól megkülönböztethetően szétválasztásra kerüljenek egymástól a biztos, bizonytalan és kizárt tételek. A munkálatok ekkor átdolgozott szabályzata nemcsak e kötet szerkezetét tette világosabbá, hanem a XVII. századi nyomtatványok feltárásának elvi alapjait is megvetette.

Ez megkívánta a munka két más szempontú felosztását is a munkatársak között, mégpedig a szerkesztési szempontok és a nyomtatványok tartalma szerint. Így pl. Borsa Gedeon sajátos munkaterülete a címleírások egységesítése, továbbá jogi és természettudományi művek, naptárak, katekizmusok és vallási vitairatok, Hervay Ferencé a példánykimutatás, a történelmi művek, bibliai és liturgikus kiadványok, postillák és hittételek, Holl Béláé egyrészt az irodalom feltárása, másrészt a nyelvkönyvek, alkalmi költemények, drámák, etikai jellegű művek, agendák, imakönyvek, elmélkedések és prédikációk voltak. Kelecsényi Ákos az énekeskönyveket és éneklésre szánt verses műveket rendszerezte.

A kiadvány kéziratával 1965-ben foglalkoztak a lektorok, *Klaniczay Tibor* és *Varjas Béla*. Értékes észrevételeikkel és igen hasznos tanácsaikkal jelentős mértékben hozzájárultak a kötet felépítésének további tökéletesítéséhez, és ugyanakkor az egyes tételekhez sok konkrét és hasznos megjegyzést is fűztek. Ekkor további szempontokkal bővült és csiszolódott a feltárás módszere: az ívjelzés közlése, a magyarra fordítónak szerzőként való szerepeltetése stb. Az ilyen módon kialakított szempontok alapján e kötet törzsrészének kézírata 1966-1967-ben készült el a jelenlegi formában.

Továbbá gondos munkát kívánt a kiegészítő részeknek: a címlapok reprodukciójának összeállítása és a mutatók elkészítése.

A címlapok, illetve mintalapok kicsinyített reprodukciója, amely csaknem kivétel nélkül az összes tárgyalt és hozzáférhető nyomtatványra kiterjed, nemzetközi viszonylatban is úttörő újítás. Ez jórészt Hervay Ferenc kezdeményezésére történt, aki a táblákat összeállította. A címlap-reprodukciók egyrészt a címleírásban nehezen kifejezhető adottságokat szemléltetik, így a sorvégződéseket, a sorok elrendezését, a címlap-díszeket, a betűk nagyságát és fajtáit, másrészt segítséget nyújtanak a még ismeretlen példányok és töredékek azonosításához.

A tízféle, minden lényeges szempontra kiterjedő mutató a kutatók számára a gyors és biztos tájékoztatást kívánja megkönnyíteni. A mutatók közül a nyomdák időrendi és betűrendes mutatóját, a helynévmutatót, valamint a konkordanciákat Borsa Gedeon, a tárgymutatót, a nyelvi mutatót és a könyvtárak mutatóját Hervay Ferenc, a címmutatót Holl Béla, a személynév-mutatót Borsa Gedeon és Holl Béla, az incipit mutatót Holl Béla és Kelecsényi Ákos készítették.

Az adatgyűjtés egyik bevált formájának bizonyult azoknak a bejegyzéseknek nyilvántartásba vétele, amelyeket az egyes könyvtárak Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának házi példányaiba vezettek be. Kiemelkedő helyet foglalt el ezek között Dézsi Lajosnak már említett példánya a szegedi Egyetemi Könyvtárban, amelyben Szabó Károly és számos könyvtár köteteinek kézíratos bejegyzéseit egybefoglalta.

Mindezeknek a munkálatoknak legfőbb eredménye a Régi Magyar Könyvtár I-II kötetének az a tiszta lapokkal bővített példánya, amelyben az új adatokat a nyomtatványok időrendjében összesítették.

A munkálatokra igen kedvezően hatott az a körülmény, hogy éppen ebben az időben, az ötvenes évek elején jelentős mértékben megnőtt az Országos Széchényi Könyvtár RMK-állománya az állami tulajdonba vett könyvanyagból. Ez a könyvtár nyilvántartásai rekonstrukciójára készítette. Mindenekelőtt a gyűjtemény valamennyi példányáról pontos - a csonkaságokat és a variáns-kiadásokat is feltüntető alapnyilvántartások készültek, majd sor került sokoldalú tájékozódásra alkalmas korszerű katalógusok (szerzői betűrendes, időrendi, nyomdatörténeti, nyelvi) felállítására (nagyreszt Fazakas József munkájaként). Az Országos Széchényi Könyvtár kutatómunkája során évtizedeken át felgyűlt teljes adatmennyiség is beleépült a tervezett kiadványba. Emellett a könyvtár széles körű tájékozódást végzett a más gyűjteményekben található RMK-műveket illetően. Ennek során különös köszönet illeti a Brukenthal Múzeumot (Sibiu), a Román Tudományos Akadémia Könyvtárát (București), Jakó Zsigmondot (Cluj), Ján Čaplovičot (Bratislava) és Boris Bálintet (Bratislava), akik külföldről nyújtottak értékes segítséget.

A kötet munkatársai e helyen mondanak köszönetet mindazoknak az intézményeknek és személyeknek, akik a régi nyomtatványok feltárásában és ismertetésében, a kiadás létrejöttében segítséget nyújtottak: a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya tagjainak és munkatársainak, így Tolnai Gábor akadémikusnak, akinek egyetemi tanszékéhez e mű munkálatai jelenleg tartoznak, továbbá az Irodalomtudományi Intézet vezetőségének, akik mindenkor hathatósan pártfogolták a munkálatokat. Mátrai László akadémikusnak, a II. Osztály elnökének, aki a mű koncepciójának tisztázásában nagy érdeklődéssel és iránymutatóan vett részt. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottságának, amelynek alapvető és állandó támogatása minden felmerülő akadályt elhárított a mű megvalósulása érdekében. A lektoroknak, Klaniczay Tibornak és Varjas Bélának, valamint Györkösy Alajosnak, Nagy Barnának, Sólyom Jenőnek és Vekerdi Józsefnek, akiknek értékes segítsége nélkül a kiadvány nem érte volna el jelenlegi színvonalát. Hathatós segítségük a 17. századot felölelő kötetekhez is nélkülözhetetlen lesz. Különös megemlékezéssel és hálával tartoznak e kötet munkatársai az időközben elhunyt Nagy Barnának, aki a kéziratot teljes terjedelmében gondosan átolvasta, és igen sok értékes adattal, észrevétellel tette teljesebbé a művet.

A nyomdai kézirat kiállítása és adatainak ellenőrzése Nyékhelyi Tiborné és az időközben elhunyt Menyhár István gondos és fáradhatatlan munkáját dicséri.

A mű munkatársai tudják, hogy számos problémát nem tudtak megoldani és ezt mind a címléírásokban, mind a tételek szövegében ki is fejezték. Tudják azt is, hogy a további kutatás még a biztosnak vélt megállapításokat is megcáfolhatja vagy helyesbítheti.

A piarista történelemtanítás a XVIII-XIX. század fordulóján

A piarista rend, amelyet Kalazanci Szent József Rómában szegény fiúk iskolai nevelésére alapított, 1617-ben nyert egyházi megerősítést, de már a XVIII. században Itálián kívül is elterjedt. Még a rendalapító életében megalakult a *Provincia Germaniae* (1634) és a *Provinciae Poloniae* (1642). Ausztriában az első házat 1657-ben Hornban, a régi Magyarországon 1642-ben Podolinban, 1666-ban Privigyén alapították. A *Provincia Germaniae*-ből 1695-ben a magyar viceprovincia, majd 1712-ben a *Provincia Hungariae*, 1751-ben pedig az osztrák és a cseh rendtartomány önállósult. 1784-ben, a szerzetesrendek eltörlése (abolíciója) után a Habsburg-monarchia területén 18 osztrák, 24 cseh-morva és 30 magyar rendház működött.³²⁹

A piaristák iskoláit, tanítási és pedagógiai módszerét az adott történelmi helyzethez, az igényekhez való rugalmas alkalmazkodás jellemezte. Ezt célozta a rendi szabályzatban az iskolák rendjére, munkájára vonatkozó rövid utasítás, amely lehetővé tette a helyi körülményekhez való igazodást és a jobb megoldásokkal való kísérletezést.³³⁰ A rövidség jellemezte a rend egyetemes és tartományi káptalanjaiban később keletkezett tanulmányi előírásokat is (Ordo studiorum, Methodus). A körülményekhez való alkalmazkodás készsége tette a piaristákat alkalmassá arra, hogy a *Habsburg-monarchia országaiban részt vegyenek az állami iskolai reformok kidolgozásában*, amelyek a XVIII. század első felétől váltak egyre sürgetőbbé.³³¹

Az első átfogó tanulmányi rendeletet (Studienordnung) 1735-ben III. (IV.) Károly adta ki.³³² Ezt megelőzően Magyarországon az 1715. és az 1723. évi országgyűlés foglalkozott az ifjúság nevelésével, főként a hivatalnoki, közigazgatási és katonai pályára való hasznos felkészítésével. E törekvést a piarista iskolákban hamar felismerték, és elkezdték tanítani a gyakorlati számvitelt (arithmetica practica), a geometriát és földmérést (geometria practica), a levél-fogalmazást (methodus epistolandi) és az elemi jogi ismereteket. Erre vall a kollégiumok könyvtárában az e tárgyakra vonatkozó forrásmunkák gyakorisága. Az állam részéről is sürgetett hasznossági szempont megfelelő fokon a piaristák nemesi konviktusaiban, a bécsi Liechtenstein-Savoyai akadémiában és a Migazzi bíboros, bécsi érsek és váci püspök által alapított váci Theresianumban valósult meg. Ezt tarthatták szem előtt egy XVIII. század közepéről való órarendi tervezetben is, ahol a tantárgyak között ilyen címek szerepelnek:

³²⁹ Picanyol, Leodegarius: *Brevis conspectus historico-statisticus Ordinis Scholarum Piarum*. Romae, 1932. 58-62.

³³⁰ *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis et additionibus ex litteraris apostolicis et decretis capitulorum generalium*. Romae, 1826.

³³¹ Összefoglaló forrásmunkák: Balassa Bruno: *A történettanítás múltja hazánkban. Neveléstörténeti forrástanulmány*. Pécs, 1929. 97-103.; Takáts Sándor: *A főváros alapította budapesti piarista kollégium története*. Bp., 1895. 150-173. (Az 1894-1895. évi iskolai értesítőben.); Balanyi György: *A magyar piarista rendtartomány történetének áttekintése megalakulásától napjainkig*. 1. rész. In: *Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára*. Szerk. Balanyi György és Lantos Zoltán. Bp., 1943. 108-124.; Kosáry Domokos: *Művelődés a 18. századi Magyarországon*. Bp., 1983. 94-111.

³³² Wotke, Karl: *Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Teheresias*. 1. Bd. Texte nebst Erläuterungen. Berlin, 1905. /Monumenta Germaniae Paedagogica. XXX. Bd./

Doctrina ingenuitatis morum officiorum hominis et civis ... Grammatica nationalis et adnexi idiomatis ... Epistolographia vernacula ... Geo- et topographia Hungariae ... Historia patriae.³³³

A történelem, főként a nemzeti múlt és az anyanyelv tanítása a „hasznos”, praktikus tantárgyak közé tartozott. A történelem tanítását általános érvénnyel a magyar rendtartomány 1747-ben tartott káptalanja határozta el. 1777-ig, Mária Terézia *Ratio educationis*ának megjelenéséig azután időről-időre egyre pontosabban írták elő és tagolták osztályonként a tanításra szánt anyagot. 1752-ben az osztrák és a magyar provincia vezetői Bécsben tartottak közös értekezletet, és ezen a piarista iskolák módszerét a legapróbb részletekig kidolgozták. A filozófiai osztály órarendjének tervezetében a hagyományos ókori történelem (*Historia quatuor monarchiarum*) mellé ekkor kerültek a praktikus célzatú részletstudiumok, a *Historia iuristis trandenda*, a *Historia civilis* (századok szerint a legújabb korig tárgyalt világtörténet), a *Historia religionis*, a *Historia militaris*, a *Historia oeconomica* és a *Historia litteraria*.³³⁴

A piaristák újtási kísérletei az állami iskolareformokat követni törekedtek. 1752-ben jelent meg Mária Terézia tanulmányi rendelete. Egy év múlva, a magyar rendtartomány Nyitrán tartott káptalanja tizenkét rendtagot megbízott, hogy külön-külön dolgozzon ki tanítási tervezetet. Ezeknek eredményét Bajtay Antal, a bécsi Liechtenstein-Savoyai akadémia tanára és a trónörökös, II. József történelemtanára összegezte. Az így megszerkesztett *Methodus instituendae iuventutis apud Scholas pias* című emlékirat jóváhagyás végett az udvar elé került. Ebben már fontos szerep jutott a nemzeti történelem és a hazai földrajz tanításának. Ezt a tervezetet 1758-ban kiegészítette Cörver János tartományfőnök *Methodusa*. Ez olasz- és franciaországi tapasztalatok alapján - többek között - a nemzeti nyelvnek a latinéhoz hasonló módszerrel való tanítását szorgalmazta; a történelem tanításában pedig az oknyomozó előadás, a műveltség, a tudomány, a művészetek, a szokások és erkölcsök bemutatásának fontosságát emelte ki.³³⁵

1760-ban Mária Terézia Bécsben felállította az udvari tanulmányi bizottságot (Studienhofkommission) Migazzi bíboros és Gerhard van Swieten államminiszter vezetésével. A magyarországi oktatásügy felügyelőjévé pedig 1761-ben Barkóczy Ferenc esztergomi érseket nevezte ki. A tervezett reformokhoz az újabb javaslatokat 1762-ben *Proiectum pro systemate studiorum modernorum apud Scholas Pias in Hungaria* címmel, majd Barkóczy halála után 1766-ban *Norma studiorum* címmel a piarista gimnáziumokban kialakított és kipróbált gyakorlatból vették.³³⁶ Az egyetemes és nemzeti történet mellett ekkor kapott kiemelt helyet az egyháztörténetre vonatkozó előírás. Jellemző, hogy az 1765-ben alapított nagykanizsai, tatai és kalocsai gimnáziumoknak alapító okmányában az egyháztörténet kötelező tanítását már belefoglalták.³³⁷

Az bizonyos, hogy Mária Terézia 1777-ben kiadott *Ratio educationis*ának kidolgozásában a piaristáknak fontos szerepe volt: Bécsben a Studienhofkommission legbefolyásosabb tagja a Liechtenstein-Savoyai akadémia rektora, P. Gratian Marx volt; magyar részről pedig a két utóbb említett tervezet szerkesztői működtek közre. Ezért az egységesítő rendelet

³³³ *Tabella obiectorum, quae in vernaculis ... scholis tradenda sunt*. Évszám nélkül. Piarista Levéltár (Budapest), V. 253, Stud. Syst. 2/1-3.

³³⁴ Uo.: V. 253., Fasc. 1. Nr. 1.

³³⁵ Uo.: V. 253. Fasc. 2.

³³⁶ Uo.: V. 253. Fasc. 1. Nr. 2.

³³⁷ Balassa *i. m.*

megjelenésekor a történelem tanítása terén a hivatalos előírások és a piarista iskolák gyakorlata Magyarországon is megközelítőleg azonos volt. Ezzel azonban a piarista tanításban az egyéni kezdeményezések, kísérletezések kora is véget ért. A magyar provincia történetében az 1848-ig terjedő időszakát azért is az állami függés korának szokás nevezni.³³⁸

A történelemtanítás keresztmetszetét a tankönyvek is tükrözik. A XVIII. század első felében a földrajzzal hagyományosan egybekapcsolt történelmi ismeretek megszerzéséhez kevés tankönyv állott rendelkezésre. A piarista gimnáziumokban leginkább a nyomdával rendelkező jezsuiták kiadványait használták. Egykorú könyvtárjegyzékekben gyakran megtaláljuk Timon Sámuel és Kazy Ferenc történelem könyveit.

Történt kísérlet piarista tankönyv írására is. 1746-ban a magyar provinciális Jurovics Glicért szólította fel a megírására, ő azonban a megfelelő források hiányára hivatkozott és nem vállalta a feladatot; helyette azt ajánlotta, hogy az osztrák provincia iskoláiban használt tankönyveket vegyék át és egészítsék ki magyar fejezetekkel. A debreceni gimnázium 1752-ből való jelentésében, de másutt és később is, valóban gyakran említik a morvaországi piaristának, P. Remigius Maschatnak (Remigius a S. Erasmo) két kötetes történelemkönyvét (Znoymo 1738-1739), amelyet az osztrák gimnáziumokban általánosan használtak.

A tankönyvek hiánya a *Ratio educationis* után sem változott. 1777-ben az új előírásoknak megfelelően megjelent az első világtörténelmi tankönyv német nyelven, három kötetben (Lehrbuch der allgemeinen Weltgeschichte).³³⁹ Ezt Budán és Nagyszombatban is kiadták. A gyakorlatban azonban inkább a tanárok segédkönyvéül szolgált. A Ratio azután más tankönyveket is kötelezően előírt. Így még egy 1796. szeptember 17-én kelt helytartótanácsi rendeletben is, tehát már a századfordulón olvasható, hogy a magyar gimnáziumokban a földrajzot az evangélikus Tomka-Szászky János könyvéből és Bél Mátyás kivonatos Magyarország leírásából, a magyar történelmet pedig a jezsuita Palma Ferenc Károly három kötetes műve alapján kell tanítani.³⁴⁰ A drága és ritka tankönyveket a diákok azonban nehezen tudták megszerezni és még nehezebben tanultak belőle. Ezért az iskolai tanítás jórészt a diktálásra szorítkozott. A pesti piarista kollégium felsőbb osztályainak tanára, Alber János 1782. április 22-én kelt jelentésében így panaszkodik erről a kezdetleges és fárasztó módszerről: „Magna temporis iactura fit dictando in scholis studia pleraque omnia propter penuriam librorum ... Multis dictationibus cogitur professor et se et discipulos suos fatigare”.³⁴¹

Több évtizedes próbálkozás után a század végén Bolla Márton (1751-1831) írta meg az első piarista történelmi tankönyvet, amely egyben az első hazai világtörténelmi összefoglalás volt. Kolozsvárott 1788-1789-ben jelent meg *Primae lineae historiae universalis* címmel három kötetes műve, amelyet a filozófiai osztály hallgatóinak tankönyvül szánt. Új vonása volt ennek, hogy a többi nép történetébe illesztve tárgyalta Magyarország és Erdély történetét. Érvényesítette továbbá Cörver János 1758-i *Methodus*ának szempontjait és a politikai történet okait, a művelődéstörténeti, tudományos és gazdasági tényezőket is előadta. Bollát e művéért

³³⁸ Uo.: 129-180.

³³⁹ Wotke i. m. 596-606.

³⁴⁰ *Elenchus materiarum et librorum pro gymnasiis per Regnum Hungariae*. Piarista Levéltár, For. G 3/1/2.

³⁴¹ Uo.: For. G 3/2/13.

1800-ban I. Ferenc király húsz arannyal tüntette ki. Könyve hat kiadást ért és fél évszázadnál tovább volt használatban; magyar nyelvre is lefordították. Hatása a XIX. század folyamán nyomon követhető.³⁴² Spányik Glicér (1781-1850) e mű hatására írta meg Magyarország oknyomozó történetének iskolai összefoglalását (*Compendium historiae Regni Hungariae*, 1816; *Historia pragmatica Regni Hungariae*, 1820); tankönyveit latin és magyar nyelven a XIX. században a piarista iskolákban általánosan használták.³⁴³

Meg kell említenünk még a magyar piaristák tanárképzését. A történettanításnak sajátos, más intézményektől, iskoláktól eltérő vonásai megfigyelésünk szerint a rendi hagyományokból erednek, amelyek nem merülnek ki a kísérletezésre való szabad lehetőségekből. A gyökerek a kezdeti időkre vezethetők vissza. Ennek bizonyítására egyetlen példát szeretnénk bemutatni. Az eddigiekben nem szerepelt Kácsor Keresztély (1710-1792) neve, mert közvetlenül a rendi reformok kialakításában sem szerepelt és nyomtatott művét sem ismerjük. Pályája során 1763-1785 között Privigyén (Previdza) a novíciusok magistere volt, és nekik földrajzot, kronológiát és történelmet tanított. A két esztendő noviciátusi próbaév alatt növendékeit a tanításra is fel kellett készítenie. Ezt a munkáját 1775-1782 között a kecskeméti kollégiumban folytatta, ahol rektor és a filozófiai-teológiai tanulmányokat végző rendi növendékek tanára volt.³⁴⁴ Kácsornak e két évtizedben írt földrajzi, történelmi jegyzetei, tanítványainak diktált előadásai megmaradtak. Közöttük egy vékony, 48 lapos kéziratban négy rövid, a történelemtanítás módszertanát tárgyaló előadása (*Dissertationes quatuor*) olvasható.³⁴⁵ Ez a jegyzet azokban az években keletkezett, amikor a magyar provincia vezetői az iskolai reformokra vonatkozó javaslataikat készítették. Előadásainak címét érdemes idéznünk: 1. *Dissertatio de systemate Historiae*. 2. *Dissertatio de Ratione Discendi et Instituendi studium Historiae*. 3. *Methodus recte discendi seu instituendi historiam*. 4. *Parergon. De ratione facile comparandae summa eruditionis in Historicis*.

Kácsor e négy értekezésben gyakran hivatkozik az elődök és kortársak legfontosabb műveire, mai fogalmaink szerint a régi és új szakirodalomra felhívta növendékeinek figyelmét összegyűjtve számukra az olvasmányok és forrásmunkák egész sorát. Közben összefoglalta a történelem kutatására, szükségességére, hasznára vonatkozó korabeli nézeteket és kifejtette saját „történetszemléletét”, „történetfilozófiáját”. Különös figyelmet fordított a műveltség, az eruditio megszerzését tárgyaló munkákra. Így többek között idézte Joachimus Fortius Ringelbert (†1536) *De ratione studii liber* című könyvét, amelyet Joannes Amos Comenius 1659-ben *Fortius redivivus* címmel adott ki. A módszertani munkák között három mű szerzőjének, Lodovico Vivesnek (1492-1540), *Liber apologeticus contra impugnantes institutum Schol. Piar.* (1631), Thomaso Campanellának (1568-1639) *Cita del Sole*, és Kaspar Schoppének (Scioppio) (1576-1649) neve kapcsolódik szorosan az eredeti piarista pedagógia hagyományához. Ezekről a korán elhunyt tudós piarista, P. Sántha György mutatta ki, hogy Kalazanci Szent József számára éppen a rend célkitűzéseinek és nevelési módszerének kialakításához mintául szolgáltak.³⁴⁶ Így Vivesnek, az újkori nevelés és etika neves spanyol

³⁴² Papp László: *Bolla Márton*. In: *Magyar piaristák a XIX. és XX. században*. Szerk.: Balanyi György. Bp., 1942. 25-32.

³⁴³ Papp László: *Spányik Glicér*. In: *Magyar piaristák a XIX. és XX. században*. 45-53.

³⁴⁴ Friedreich Endre: *Kácsor Keresztély élete*. Bp., 1909.

³⁴⁵ *Piarista Levéltár*, V. 160. 63. nr. - Kácsor Keresztély módszertani jegyzeteit P. Mészáros Gábor 1979-ben egyetemi szakdolgozatában ismertette.

³⁴⁶ Sántha, György: *San Jose de Calasanz*. Su obra. Escritos. Madrid, 1956.

képviselőjének *De subventionem pauperum* című iratában a szegénység (paupertas) erényére és a szegény gyermekek nevelésére vonatkozó szövegrészek Kalazancius írásaival, levelezésével mutatnak egyezést. Vives könyvének olasz fordítása pedig éppen a rendalapító által szervezett legrégebbi olasz kollégiumokban megvolt.³⁴⁷ A domonkos filozófus, Campanella és a Milánóban grammatikai iskolát fenntartó Schoppe pedig személyes kapcsolatban állottak Kalazanciussal, aki rendjének növendékeit filozófiai és pedagógiai képzésre küldte e két mesterhez; levelezésében ennek is számos bizonyítéka található. Hatásuk pedig a *Provincia Germaniae* első nemzedékének műveltségében kinyomozható.³⁴⁸

Kácsor Keresztély a *Dissertationes quatuor*-ban ismételtelen idézi Kaspar Schoppénak a *Consultationes de scholarum et studiorum ratione* (Padua, 1630) és Tomaso Campanellának a *Syntagma de libris propriis et recta ratione studendi* (Paris, 1634) című könyvét. (Ezek részletes bemutatását most mellőznünk kell.) Példának csak azt a Schoppe-utalást idézzük, amelyben a történelemtanulás célját a műveltség („summa eruditio”) megszerzésében jelölte meg azzal az indoklással, hogy a tanuló ezáltal az örök életet, de a méltóságokat és tisztségeket is biztosíthatja magának. Módszertani fejtegetéseiben az eruditio ismételt emlegetésével Kácsor a piarista rend hivatásának megkülönböztető jegyére, terminusára emlékeztet, amely a szerzetesi fogadalom szövegében így olvasható: „cura circa puerorum eruditionem”.³⁴⁹ Forrását pedig így idézi: „... Tatio eruditionem comparandi generica est ... Ipse Scioppius ... in hac ipsa Consultatione scribens ad Adolescentem ... de studiorum ratione ... quem nos proposuimus, ultimum finem ad Deum referendo, proximum in eruditione statuendo, per quam vitam aeternam et dignitates, honores etc. consequatur Tyro.”³⁵⁰

Kácsor Keresztély kéziratai és a piarista nemzedékekre való hatása további beható vizsgálatot kíván. Tanítványai közé tartoztak és vele kapcsolatban voltak többek között a történettudós Horányi Elek, Simonchich Ince, Peer Jakab, Koppi Károly és Bolla Márton. A tanításban, nevelésben sok változást és útkeresést jelentő XVIII. században Kácsor képviselte a rendalapítónak örökségét, a műveltség, az eruditio megszerzésének és az iskolában való továbbadásának módját. Ez a hagyomány adott megkülönböztető jelleget, arculatot a piarista iskolákban folyó történelemtanításnak.

³⁴⁷ Uo.: 16., 42., 271., 471.

³⁴⁸ Holl Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól. [Beiträge zu den ungarischen Beziehungen von David Chytraeus.]* In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tom. XVIII. Szeged, 1981. 58-62. - Kalazancius levelezésének kiadásáról, Schoppera és Campanellára vonatkozó megjegyzésekről lásd a 10-12. sz. jegyzetet.

³⁴⁹ *Constitutiones i. m.* 36.

³⁵⁰ *Dissertationes quatuor* 47.

Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében

Az utolsó két évtizedben Európa-szerte az irodalomtörténeti kutatások során előtérbe került a társadalomtörténeti szempont, és az irodalomszociológia tudományán belül is a kutatók sora fáradozott a könyv- és olvasmányszociológia módszerének kidolgozásán. Ennek a gazdagon szerteágazó témának minden vonatkozását egy rövid dolgozat keretében aligha lehetne áttekinteni, összefoglalni és a hazai kutatási eredményekre alkalmazni. Ezért csupán egyetlen részletét, a nyomdatörténeti vonatkozásait szeretnénk ez alkalommal kiemelni és vázlatosan felelni arra a kérdésre, hogy a magyarországi könyvnyomtató műhelyek a XVII. század első felében mit örökölték a korábbi évtizedek hagyományából, és működésük során milyen új vonások figyelhetők meg.³⁵¹

A választott periódus több szempontból egységes időszaknak tekinthető. Kezdetre a török elleni tizenöt éves háború utolsó harmadára esik. A századfordulót követő öt évtized a Bocskai-szabadságharc, majd Bethlen Gábor és I. Rákóczi György mozgalmas belpolitikai eseményeinek, Erdély megszerzett függetlenségének ideje. A királyi Magyarországon a bécsi békével és II. Mátyás trónra jutásával a rendi mozgalmak korszaka kezdődik, amelyet a harmincéves háború zavarai motiválnak, és amelyben a vallási-felekezeti ellentétek is mintha háttérbe kerülnének, inkább hamu alatti parázshoz hasonlíthatók. A késő reneszánsz és a kezdődő barokk legnagyobb irodalmi képviselőinek, Szenci Molnár Albertnek és Pázmány Péternek élete és irodalmi munkássága ezekre az évtizedekre esik. A század közepén korhatárolónak, fontos eszmetörténeti és nyomdászattörténeti választónak tűnik az ortodox református Geleji Katona István (1589-1649) és a puritánus Medgyesi Pál (1604-1663) egymást követő-váltó szerepe. Ezért a puritánus Szenci Kertész Ábrahámnak 1640-ben induló nyomtatói, könyvkiadói tevékenységét már alig lehet a század elejének könyvtörténeti periódusához számítani.

A század közepén való korhatár megvonását leginkább a könyvtermés számszerű mérlegével, statisztikai adatokkal tudjuk hasznosan és célszerűen elvégezni. A Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) első kötete, mint ismeretes az 1600-ban megjelent nyomtatványokkal zárul és a 127 évet átfogó részben összesen 836 kiadvány leírása található. Az időközben elkészült - megjelenés alatt lévő - második kötetben az 1601-1635 közötti harmincöt esztendőből összesen 764 tétel található. E két periódus és a számok aránya már első pillantásra a hazai könyvnyomtatás ugrásszerű emelkedéséről árulkodik. Ezeket az adatokat ki tudjuk egészíteni a következő kötetnek gyűjtéséből még tizenöt év adataival. Mindennek felhasználásával a XVII. század első felének könyvtermését együttesen, megközelítő pontossággal vizsgálhatjuk, sőt a választott periódust két részre, egy harmincöt és egy tizenöt éves szakaszra is felbonthatjuk. Hasonló osztás kínálkozik a XVI. századi anyagban is. Különválasztható ugyanis az 1550 utáni felszázad termése: vagyis a kolozsvári Heltai-műhely indulását követő ötven esztendő könyvtermésének számadatait összevethetem a XVII. század egész első felével,

³⁵¹ A társadalmi szempontú könyv- és olvasmánytörténet művelői közül e helyen csak példaként említünk néhány nevet: a franciáknál Genevieve Bolleme, Jean-Jacques Darmon, François Furet, Henri-Jean Martin; a németeknél Rolf Engelsing, Rudolf Schenda, Hans Widmann; a lengyeleknél Karol Głombowski, Krzysztof Migon; a magyar kutatók közül Berlász Jenő, Jakó Zsigmond. Az említett szerzők publikációin kívül teljességre törekvő bibliográfia található az International Federation of Library Associations (IFLA) 1970-től Hágában megjelenő kiadványában: *Annuel Bibliography of the History of the printed Book and Libraries (ABHB)*.

azon belül is még a harmincöt és a tizenöt éves részadatokkal. A négyes időosztásban a történeti Magyarország területén nyomtatott valamennyi kiadványról és külön a külföldön nyomtatott magyar nyelvű művekről a következő áttekintést kapjuk:

	Hazai	Külföldi	Összesen
1473-1549	49	34	83
1550-1600	767	46	813
1601-1635	683	76	759
1636-1650	663	57	720
Összesen:	2162	213	2375

Az 1473-1549 közötti terméshez viszonyítva a XVI. század második felében a nyomtatványok számának gyarapodása tehát 15,6-szoros: az 1550-1600 közötti összeg pedig a XVII. század első felében csaknem megduplázódik: a hazai nyomdák termése közel kétszeresére, a külföldieké pedig a háromszorosára emelkedett. A külföldön készült 1550 előtti könyvtermés az egésznek 40%-a, 1550 után 0,57%-a, 1601-1650 között pedig 0,9%-a. A csökkenésnek oka a hazai nyomdászat kibontakozása. Ezt mutatja a következő táblázat, amely a nyomdahelyek számára vonatkozik, az előbbi időbeosztás szerint:

idő	magyarországi	külföldi
1473-1549	5	5
1550-1600	26	9
1601-1635	16	17
1636-1650	14	6

A XVI. század második felében ismert huszonhat nyomdahely tehát a következő félszázadra tizenhatra, illetve tizennégyre csökkent. Ennek jól ismert oka az, hogy a kezdeti időszakban sok rövid életű és gyakori helyváltoztatással járó nyomdaalapítási kísérlet történt. Elegendő Joannes Manlius (Németújvár, Monyorókerék, Németlövő, Keresztúr, Sárvár) és Huszár Gál (Óvár, Kassa, Debrecen, Komjáti) nyomdájának sorsára utalnunk. A századfordulót csak a kolozsvári, debreceni, szebeni, bártfai, nagyszombati és a keresztúri könyvnyomtató műhely élte túl.

Kísérjük meg ezek után a XVII. század első felének könyvnyomtató műhelyeit áttekinteni a bevezetésben jelzett célkitűzés szerint.

A műhelyek egy csoportja a XVI. századi előzményekre, Sylvester János, Manlius és Huszár Gál erőfeszítéseire emlékeztet: sőt Manlius század eleji működésével az előző korszaknak hagyománya is folytonossá lesz. Ehhez a csoporthoz tartozó nyomdák főuraknak, az evangélikus Nádasdyak, a református Batthyányak vagy a katolikus Pálffyak birtokán és pártfogása alatt működtek. Joannes Manlius nem sokkal korábban jött Magyarországra és a századforduló táján költözött Sopronkeresztúrról Sárvárra, ahol 1602-ben Magyar István híres munkáját, *Az országokban való romlásoknak okairól ... szerzett hasznos könyvecskét* (RMK I. 379 - RMNy 890) nyomtatta. Halála után, 1608-tól betűivel és felszerelésével Farkas Imre dolgozott egészen 1643-ig, mindvégig Nádasdy-birtokon: Sopronkeresztúron és Csepregen. Legtöbb nyomtatványának ajánlása a patrónus-család tagjaihoz, főként Nádasdy Tamáshoz és fiához, Pálhoz szólnak. Nádasdy Tamást neveltető pártfogójának vallja, akinek a mestersége megszerzését is köszönhette. Erről az 1626-ra kiadott csepregi kalendáriumnak (RMK I. 553 - RMNy 1323) a pártfogójához írt ajánlásában így tett vallomást: „Én az Nagyságod szárnya

alatt gyermekségemtől fogva nevelkedvén föl, az én mesterségemet az Nagyságod édes szülőinek beneficiomok által tanultam meg.”

Földesúri patronátus alatt működött Bernhardt Máté nyomdája is, előbb 1617-1619 között Németújváron, 1624-1634 között pedig Pápán. Felszerelését a református Batthyány Ferenc vásárolta Bécsben, és csak fiának, Adámnak katolizálása után szűnt meg a református egyháznak dolgozni. Ekkor egy darabig használatlanul hevert és Ferenczffy Lőrinc, az udvari kancellária könyvkiadó-mecénás titkára kérte a maga számára, de hasztalanul. Utóbb ennek a felszerelésével, betűivel a csallóközi Tejfaluban, a Pálffyak birtokán katolikus kiadványokat készítettek.

A második csoportba azokat a könyvnyomtató műhelyeket sorolhatjuk, amelyek üzleti vállalkozások voltak. Ez a típus áll a mesterség európai hagyományaihoz a legközelebb, és ezt képviselte a XVI. században Heltai Gáspár is. Ezeknél a tulajdonos rendszerint tudós, művelt ember, a litteratus mesterségnek is birtokosa volt. A XVII. század első felében ilyen a bártfai és a lőcsei nyomda. Bártfán az idősebb Klöss Jakab, a város születettjétől, David Gutgeselltől vette át az üzemet. Akárcsak elődje, ő is tekintélyes polgár, időközönként tanácsbéli tisztségviselő volt. Korábban Vizsolyban és Kolozsvárott is dolgozott. Üzleti vállalkozó jellegére utal többek között, hogy egy rövid esztendőre Lőcsén is szerencsét próbált mesterségével. Tőle 1622-ben fia, az ugyancsak „civis et typographus” ifjabb Klöss Jakab vette át az officinát. A XVII. század első feléből ennek a műhelynek 108 nyomtatványát ismerjük.

A korszak legtermékenyebb üzleti vállalkozó könyvnyomtatója a lőcsei Brewer Lőrinc volt, aki 1625-ben alapította műhelyét. Pavercsik Ilona kutatási eredményeiből tudjuk, hogy a lőcsei műhely az alapító idejében a magyarországi nyomdák között messze kitűnt: betűkészlete 31 különféle latin, görög és fraktúr sorozatból állott. A kereken harmincötezer forint értékű vagyonának leltárából a gazdag polgár-patrícius és üzleti vállalkozó képe bontakozik ki.³⁵²

Ismét más típushoz tartoznak a század első felében azok a nyomdák, ahol a város gyakorolt felügyeletet a műhely felett, a tanács hívta meg a könyvnyomtató mestert, aki több-kevesebb anyagi függésben is volt a városi magisztrátus tagjaitól, és ha a tulajdonos mesterségében utód vagy örökös nélkül halt meg, műhelyét a város törekedett magának megváltani. Ilyen ebben a korszakban a brassói nyomda, ahol Martin Wolfgang, az egykori lőcsei művezető faktor 1625-ben rövid ideig működött. Ilyen a szebeni officina is, ahol kisebb megszakítással a vállalkozó könyvnyomtatók és kereskedő bibliopolák egész sora váltogatta egymást. Kassán is a városi tanács hívására alapított nyomdát 1610-ben Johann Fischer, aki Jakob Klössnek volt a veje. Fischer és utódai, Johann Fest és a Lőcséről származott Daniel Schultz sokban, főleg anyagiakban függött a várostól. Vállalkozásuk azonban lényegében üzleti jellegű volt. A városi magisztrátus a nyújtott anyagiak fejében ellenőrizte a nyomdász munkáját. Jellemző példa erre az 1628. esztendőre nyomtatott kalendáriumok (RMNy 1388 és 1390) ajánlásának ügye. 1627. november 17-én, amikor a könyvnyomtató a kassai Erzsébet-napi vásárra már elkészítette a legkeresettebb portékáját, a következő évi naptárakat, ez olvasható a városi jegyzőkönyvben: „Az compactor Dániel Schulz adott calendariumokat németeket és magyar nyelven valókat. Az magyarokat dedicálván ő felségének, urunknak Betlen Gábornak, az németet egy privata personának Francz Trageneknek [kassai kereskedőnek]. Azért végezte az nagyságos tanács, hogy pro mulcta florenos [pénzbírságot] adgyon, az német kalendáriumokból ki metéllye az

³⁵² Pavercsik Ilona: *Laurenz Brewer hagyatéki leltára*. Magyar Könyvszemle (MKsz), 1977. 174-178. - Néhány impresszum nélküli lőcsei nyomtatvány megjelenési idejének meghatározása. MKsz, 1978. 359-363.

dedicatiót.”³⁵³ Négy évtized alatt Kassán összesen 122 nyomtatvány jelent meg, ebből 115 az első huszonöt esztendőre esik. A kalendáriumból a debrecenieken kívül itt jelent meg a legtöbb, ami a kelendősegre való törekvést, egyben azonban a könyvnyomtató szűkös pénzügyi helyzetét is jelzi. Schulz halála után a városi jegyzőkönyvek évenként ismétlődő bejegyzése: „Daniel Scholczin supplicál, hogy a kalendáriuméért adnának valamit”; rendszerint három köből búzát vagy három tallért utaltak ki neki. Az özvegy halála után pedig a műhely a város birtokába jutott.³⁵⁴

A felekezetek szolgálatában álló műhely volt a kolozsvári és a debreceni, bár a XVII. század első felében a városi hatóságok is beleszóltak működésükbe. Az ősi kolozsvári Heltai-műhelyt, amely az unitáriusok szolgálatában állott, az alapító fia, ifjabb Heltai Gáspár még 1588-ban vette át özvegy anyjától. A század elejére már ő is megöregedett, látása megromlott és idejének nagy részét a városi ügyek foglalták le. A fennmaradt nyomtatványok tanúsága szerint a felszerelés is a század első másfél évtizedében úgyszólván teljesen használatlanul hevert. Feltehetően alkalmi vállalkozó, ismeretlen könyvnyomtató készíthette ez idő alatt az unitáriusok énekeskönyvét, egy-egy kisebb népkönyvet, szójegyzéket, iskolai tankönyvet. Újabb felvirágzását 1616-1622 között Makai Nyíró János és Abrugyi György faktorsága alatt érte el. Ekkor újraöntött betűkészlettel jelent meg Enyedi György bibliai magyarázatainak vaskos kötete (1619, RMK I. 494 és 503 - RMNy 1187 és 1222). Korszakunkból összesen 81 nyomtatványát ismerjük, ami a XVI. századi 208 kiadványnak alig haladja meg az egyharmadát. A debreceni nyomda a református egyházat szolgálta és ötven esztendő alatt folyamatosan működött. Termelése a bártfai és a kassai műhelyekkel volt egy színvonalon, 125 nyomtatvány került ki sajtói alól, a XVI. századi 157-tel szemben.

Luteránus kiadványok előállítására 1637 táján Trencsénben Ján Václav Vokál a Morvaországból menekült csehek részére alapított nyomdát, ahol a század közepéig 98 latin, német és szlovák-cseh nyelvű kiadvány látott napvilágot.

A református-puritánus vallási mozgalmakat szolgálta Bethlen Istvánnak, a fejedelem öccsének váradi alapítása 1640-től; megmaradt azonban ez a műhely a felvidéki üzleti vállalkozásokra emlékeztető kezdeményezésnek. Vezetője a nagy műveltségű Szenci Kertész Ábrahám - Herepei János feltételezése szerint - a szülővárosához közel fekvő Nagyszombatban, a jezsuitáknál kezdhette tanulni a könyvnyomtató mesterséget, amit azután Hollandiában emelt művészi fokra.³⁵⁵ Műhelyéből az első évtizedben 58 nyomtatvány került ki; tudatos kiadói elgondolása az egyházat és az iskolát szolgálta. Működése a magyarországi könyvművészet történetének kimagasló korszakát jelenti.

Hivatalos - „állami” - nyomdának tekinthetjük a fehérvári műhelyt. Ismeretes, hogy Bethlen Gábor erdélyi művelődéspolitikájában milyen lényeges szerepet játszott a könyvnyomtató officinának létesítése. Ehhez az első lépést a felső-magyarországi hadjárata idején tette, amikor Nagyszombatban lefoglaltatta Forgách Ferenc érsek egykori nyomdájának felszerelését. Ennek történetét és Fehérvárra kerülésének kalandos útját a betűtípusok módszeres vizsgálatával Ecsedy Judit tisztázta.³⁵⁶ Eredményeit kiegészíthetjük azzal, hogy az egykori pozsonyi érseki

³⁵³ MKsz, 1911. 157.; Uo.: 1889. 231.

³⁵⁴ Az idézetek az 1632. (RMNy 1500) és az 1634. évre (RMNy 1567) nyomtatott naptárakra vonatkoznak. Vö. MKsz, 1889. 232., 1905. 84. és 1911. 158.

³⁵⁵ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. II. (Adattár II.)* Bp.-Szeged, 1966. 166.

³⁵⁶ Ecsedy Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete*. MKsz, 1975. 9-24.; Uő: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka 1623-1636*. In: OSZK Évkönyve 1974-1975. Bp., 1978. 349-421.

nyomda felszerelését minden jel szerint Pázmány Péter, Forgách utóda még 1617-ben vitette Nagyszombatba, ahol érseksége kezdetén már kijelölt új székhelyén, a jezsuita kollégium mellett az egyetem alapítását és nyomda felállítását tervezhette. 1619 tavaszán a Forgách-féle felszereléssel már Nagyszombatban nyomtattak (RMK II. 392-393 - RMNy 1193, RMK II. 395 - RMNy 1192), ősze azonban Bethlen csapatai elfoglalták a várost. 1620 januárjában a fejedelem és a magisztrátus levelezésében a nyomda vezetőjeként a bécsi udvari történetírónak, Berger Illésnek neve tűnik fel. Január 20-án a fejedelem kancellárja, Péchy Simon ura nevében megparancsolta a nagyszombati főbíróknak és a városi tanácsnak, hogy a náluk levő nyomdát „szerszámmal, eszközivel” Bergernek adja át. Ez azonban nem mehetett simán. Február 28-án a fejedelem aláírásával újabb, szigorú hangú felszólítást kaptak, hogy ne csak a katolikusoknak nyomtassanak, mert „az tipografia nem privatumra csak, hanem minden publicus ususra való”. Nemsokára a fejedelem a nyomdát, amelynek művezetője Nikolaus Mollerus volt, lefoglaltatta és a következő évben Kassára szállíttatta. Ott Mollerus mint a fejedelem nyomdásza, „typographus S. Regiae Majestatis” rövid ideig még dolgozott, nemsokára azonban háza népével együtt pestis áldozatává lett. Bethlen ekkor szállíttatta a felszerelést Gyulafehérvárra, ahol az az 1623-ban megindult fejedelmi nyomtató műhely, Erdély hivatalos nyomdája felszerelésébe beolvadt. A nyomda elsősorban a főiskola szükségleteit látta el, de kormányzati kiadványokat, hivatalos nyomtatványokat (országgyűlési artikulusok) is készítettek itt. Előbb erdélyi mesterek (Válaszúti András, Meszléni Márton), 1628-tól pedig a sziléziai Leignitzből jött Jakob Effmurd, „Fejedelem urunk typographusa és compactora” vezette a műhelyt. I. Rákóczi György idejében új felszereléssel, hangjegyekkel is ellátták, hogy kinyomtathassák az *Öreg Graduált* (1636, RMK I. 658). 1640 táján pedig román nyelvű cirill betűs nyomtatványok kiadására is berendezkedtek. A XVII. század első felében ez volt a legnagyobb magyarországi műhely, amelynek 16 antikva, 7 kurzív, 5 görög, 1 héber és 2 fraktúr betűtípus-sorozata volt.³⁵⁷ Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejéből a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetének nagyon sok társadalmi vonatkozású adatát (a magyar és külföldi nyomdászokról, szerződésekről, felszerelésről stb.) Herepei János gyűjtötte össze.³⁵⁸ Ezekből világosan látszik, hogy ez a műhely hivatalos „állami” nyomda volt, amely a fejedelemnek 1620-ban írt figyelmeztetése - vagyis hogy „az tipográfia nem privatumra csak, hanem minden publicus ususra való” - alapján működött, természetesen a katolikusok kizárásával.

A „privatum” és a „publicus usus” ugyancsak módosított változata figyelhető meg Ferenczffy Lőrincnek (1577-1640), a bécsi udvari kancellária magyar titkárának nyomdaalapítási kísérlete és könyvkiadói tevékenysége körül.³⁵⁹ Nála állandó könyvnyomtató műhelyről alig lehet beszélni, inkább kiadónak tekinthető, akinek működéséhez az 1615-1617 évek között harminc nyomtatvány kapcsolható. Ezek nagyobbik része Prágában és Bécsben idegen nyomdáknak készült, és Ferenczffynak a megjelenésük körüli szerepét, közelebbi vagy távolabbi közreműködését részben az egykorú adatok, feljegyzések, részben pedig a birtokában volt és a műhelyeknek egy-egy alkalomra kölcsönzött fametszetű illusztrációk bizonyítják. 1628-ban azután Prágában megvásárolta Georgius Nigrinusnak a XVI. század utolsó harmadában jelentékeny prágai műhelyét, amely ekkor használatlanul hevert. Ezzel Bécsben 1632-1638

³⁵⁷ Ezeknek részletes, az analitikus betűtípus-vizsgálatok módszerével összegyűjtött sorozatait lásd Ecsedy Judit második dolgozatában.

³⁵⁸ Herepei János: *Szenczi Kertész Ábrahám*. In: *Adattár II. i. m.* 159-168.

³⁵⁹ A Ferenczffy Lőrinc és Némethi Jakabra vonatkozó megállapítások részletes bizonyítását lásd: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a 17. században*. Bp., 1980. Lásd még: MTA I. OK 31. 1979. 343-350.

között tíz nyomtatványt adott ki, sőt e nyomdai felszerelését bemutató füzet, a legrégibb hazai vonatkozású betűminta-könyv az utókorra is megmaradt. Ferenczffy életrajzi adataiból tudjuk, hogy a jezsuiták neveltje volt, és testvére, Ferenczffy Pál a rendbe is belépett. Lőrinc királyi főtisztviselőként az udvari politikát és diplomáciát szolgálva jó kapcsolatot tartott nemcsak az uralkodó híveivel és az ellenreformáció képviselőivel, de protestánsokkal is, sőt Bethlen Gábornak bizalmasa is volt. Ennek megfelelően kiadványaiban, köztük a tíz saját betűkkel előállított bécsi nyomtatványban, egészen sajátos módon tükröződnek a rendi-nemesi törekvések az ellenreformációs szemlélettel. Jezsuita kapcsolataival jól megfér a jeles protestáns személyiségekkel való barátsága (Szenci Molnár Albert, Rimay János). Kiadványainak illusztrációi között pedig gyakran felfedezhetjük az ellenreformációtól támogatott rendi ideológia jelképeit, az országalapító Szent István, a katona Szent László vagy a Patrona Hungariae alakját. Konceptiójában helyet kapott az ifjú Zrínyi Miklósnak 1634-ben Bécsben elmondott Szent László-napi diák beszéde (RMK III. 1498), amelyet saját betűivel jelentette meg. De odailik Balassi Bálint és Rimay János *Istenes énekeinek* legkorábbi ismert, ugyancsak Ferenczffy-betűkkel nyomtatott bécsi kiadása (RMNy 1599), amelynek felekezeti hovatartozását az utolsó harmadában Nyéki Vörös Mátyás katolikus énekei jelzik minden kétséget kizárva. Ferenczffy hivatali munkájával volt kapcsolatos az általa szerkesztett és kinyomtatott országgyűlési artikulásoknak sorozata, vagy 1634-ben Kithonich János királyi jogügyi igazgató perjogi kézikönyve (RMK III. 1497). Ferenczffy rendi-nemesi törekvéseit legszemléletesebben a magyar királyok történetét és képeit tartalmazó nagyméretű história lett volna hivatva bemutatni. Erre vonatkozó terveiről már 1615-ből van adatunk. Erre a rendektől, nemesektől és városoktól 2000 forintot gyűjtött, sőt a rézlemezek elkészítésére a kincstártól 100 aranyat kapott. 1615-ben Batthyány Ferenc Sopron megyei főispántól a *Liber Iconum Regum Hungariae* című kiadvány nyomtatási költségeire kért pénzt, és támogatói sorában a protestáns főurak közül Homonnay János 300 forinttal, Révay Péter koronaőr pedig 100 forinttal szerepelt. 1628-ban, már saját nyomdai felszerelésének megszerzése után írt levelet a soproni tanácsnak, és ebben a régóta tervezett kiadványhoz kérte támogatásukat. 1634-ben a „Magyar Ország és nemzetről való história” kinyomtatásához, amelyet akkor már valóban az „országbeliek kívánságok és várákosok” előzhetett meg, Batthyány Ádámtól kért a birtokán használatlanul álló pápai református nyomdából, az 1632-ben meghalt Bernhardt Máté egykori műhelyéből valami „tipográfia eszközt”, alighanem a bécsi felszereléséből hiányzó nagyobb méretű sajtót.³⁶⁰ Ferenczffy terve azonban soha sem valósulhatott meg. Berger Illés királyi történetírónak, kora egyik legjellegzetesebb Habsburg-udvaroncának kellett a kéziratot elkészítenie; a három kötet azonban mindkettőjük halála után állítólag elkallódott. A sok pénznek, törődésnek ma is látható eredménye a Ferenczffy-betűkkel 1632-ben készített *Historia Hungariae* című három leveles próbanyomat és a rézmetszetű király-képek kései

³⁶⁰ A soproniaknak írt levél eredetije: Soproni Városi Levéltár Lad. XXIV. et Y. Fasc. XIII. Num. 877. Szövegét helyenként téves olvasattal és értelmezéssel közölte: Kovács József László: *Ferenczffy Lőrinc nyomdai reklámlevele 1628-ból*. MKsz, 1977. 51-52. - Az 1615. május 11-én Batthyány Ferencnek írt levél: OL Batthyány levéltár, Missiles, 13768. nr. - A Batthyányiaknak írt többi Ferenczffy-levelet közölte: Jenei Ferenc: MKsz, 1961. 307-308.

kiadása, az 1664-ben Nürnbergben Nádasdy Ferenc költségén megjelent *Mausoleum* (RMK III. 2254).³⁶¹

A pozsonyi magyar kamara számadáskönyveiben két adatot is találunk arra, hogy Ferenczffy Lőrincnek az országgyűlési artikulusok kinyomtatására a költségeket - 1618-ban 175 magyar forintot, 1635-ben pedig 300 forintot - kiutaltak. A második alkalommal a kiadvány Ferenczffy betűivel készült (RMK III. 1509), és terjesztéséről is van adatunk. A február 24-én berekesztett soproni diéta után alig egy hónappal, március 25-én már el is készült a törvénycikkek nyomtatásával és néhány aláírás és pecsét nélküli példányt el is küldött Batthyány Ádámnak: „Az ország articulust ki nyomtattam, az pecsétet, nagyságodnak valót az kamarára szokás szerént dirigáltam. Ezeket pedig nem subscribáltattak, tudván, hogy pro officialibus [hivatali használatra] kívánhatna nagyságod, ime egynehány exemplart küldöttem nagyságodnak. Hogyha többre szüksége leszen nagyságodnak, csak jelentse, küldök elegendőt”.³⁶² Minden jel arra vall, hogy a Ferenczffy-kiadványok terjesztésének útja-módja - nemcsak a hivatalos nyomtatványoknál, a többenél is - elsősorban az ajándékozás lehetett. Erre éppen az 1635. évi soproni országgyűlés idejéből egy másik adatunk is van. Kithonich János perjogi kézikönyve második, a Ferenczffy-betűkkel nyomtatott bécsi kiadásának a Széchényi Könyvtárban őrzött egyik példányán, amely Szemere Pál Abaúj vármegye követévé és királyi táblai ülnöké volt, ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Generosus dominus Laurentius Ferenczffy Secretarius Regius dono dedit Sopronii in Generali Diaeta 1635. 2. Febr.” De megemlíthetjük Franciscus Montmorency németalföldi jezsuita *Cantica et idyllia sacra* című, Bécsben 1632-ben Ferenczffy betűivel és ajánlásával kinyomtatott (RMK III. 1474) latin verseskönyvének azt a példányát, amely a szepességi Podolin 1642-ben alapított piarista kollégiumának könyvtárában maradt meg.³⁶³ Ebben diák kézre valló beírások, toll-próbák azt bizonyítják, hogy e könyvet a latin versfaragás mesterségének tanulásához iskolában használták. A példány első tulajdonosa azonban Wass Mihály, a nagy tekintélyű kassai patrícius polgár, szenátor és polgármester volt, aki azt Ferenczffytól kapta ajándékba a kötet elején, a papír kötésű tábla belső oldalán tett eme bejegyzése szerint: „Anno 1632. die 1. Septembris Generosus Dominus Laurentius Ferenczffy Sacrae Caesariae Regiaeque Majestatis Cancellariae Hungaricae Secretarius Vienna hunc libellum mihi Michaeli Wass dono misit.” Ugyancsak Wass Mihály 1636. március 3-án levelet írt Ferenczffynek, akit bizalmas barátjának nevezett. Ebben többek között ezt olvassuk: „Wass Jankó, az fiam, kegyelmednek szolgálatjába ajánlom; igen óhajtja az kegyelmed régi compromissumát [ígéretét], el is várja kegyelmedtől. Nekem is küldjön kegyelmed valami olvasásra való könyvet, hadd emlegethessem kegyelmedre gyakrabban”. Majd az utóiratban még egyszer visszatért a könyvküldésre: „Ha egyébbel nem is, valami könyvecskékkel kedveskedjék kegyelmed az fiamnak; mását várja az feleségemtől az ajándéknak.” A kért könyv Ferenczffy kiadványainak időrendjét ismerve - alighanem a Balassi,

³⁶¹ A *Historia Hungariae* és a királyképek próbanyomata: Wien, Graphische Sammlung Albertina. Jelzete: C-179. Cimelienkasten Fach VII/5. - A Nádasdy-féle *Mausoleum* képeiről: Rózsa György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Bp., 1973. 14., 144. - Berger Illés hagyatékának sorsáról: Holl Béla: *Forrásszövegek a pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből*. MKSz, 1973. 378-384.

³⁶² OL Batthyány-levéltár, Missiles, 13778. nr.

³⁶³ A podolini piarista könyvtárból való Montmorency-példány ma Turócszentmártonban (Martin, Matica Slovenska) található. Jelzete: Pi P 3021.

Rimay, Nyéki Vörös verseit tartalmazó *Istenes énekek* csinos kis kötete lehetett, amely Bécsben éppen ebben az időben készülhetett el.³⁶⁴

A XVII. század első felére esik az ellenreformáció katolikus nyomdájának végleges megalapítása is. Ferenczffy kiadói törekvései erre is hatottak. Nemcsak az életében megjelent kiadványok, amelyek közül többet Pozsonyban és Nagyszombatban újra kiadtak; de felszerelése is, amely 1640-ben, halála után Pozsonyba került. Némethi Jakab, a pozsonyi jezsuita nyomda vezetője kérte el Lippay György püspök-kancellártól, Ferenczffy utolsó hivatali előjárójától. Ez a felszerelés azután a pozsonyi nyomdába beolvadt és azzal együtt 1646 után fokozatosan átkerült az új nagyszombati műhelybe, a Pázmány által alapított egyetem nyomdájába. Az egykor Bécsben használt betűk, könyvdíszek, a fametszetű illusztrációk nagy része megtalálható előbb a pozsonyi, majd az ötvenes évek közepétől kezdve a nagyszombati kiadványokban, sőt a XIX. század elején még Budán, az egyetemi nyomdában is feltűnnek.

Telegdi Miklós XVI. századi kezdeményezésének, az 1577-ben alapított és halála után az esztergomi káptalan tulajdonába került első nagyszombati nyomdának felszerelése a XVII. század elejére erősen megkopott és csak ritkán használták. Betűivel 1601-1609 között magyar kalendáriumokon kívül csak Pázmány két könyvét, a Magyar Istvánnak adott *Feleletét* (1603, RMK I. 385. - RMNy 905.) és *A nagy Calvinus János hiszek egy Istenét* (1609, RMK I. 415. - RMNy 984.) nyomtatták. Amikor pedig 1609-ben Forgách Ferenc esztergomi érsek pozsonyi házában és költségén új nyomda létesült, az vette át a nagyszombatinak szerepét; Pázmány művei is ott jelentek meg és azoknak korrektora, gondozója már Némethi Jakab jezsuita volt, aki Ferenczffyvel is szoros kapcsolatban állott.

Némethi Jakabot (1573-1644) a magyarországi nyomdászat és könyvkiadás történetében eddig nem sokat emlegették. Neve nyomtatott kiadványokon soha nem szerepelt; azzal csak a jezsuita kéziratos névtárakban, az esztendőnként Rómába küldött rendi jelentésekben és a pozsonyi, nagyszombati nyomdára vonatkozó iratokban találkozunk. A jezsuiták hivatalos feljegyzéseiből, az évről-évre pontosan vezetett *Historia brevisekből* viszont életét részletekbe menő aprólékossággal lehet összeállítani.³⁶⁵ Pályája 1608-tól kevés megszakítással hosszú időn át kapcsolódott Pázmányéhoz, akinél két évvel volt fiatalabb, és akinek sok mozgást, utazást igénylő munkájánál - a rendi szabályoknak megfelelően - állandó *sociusa*, kísérő társa, titkára volt. Együtt voltak 1611-1615. években Forgách érsek pozsonyi házában is. Ezekben az esztendőkből az új érseki nyomdában jelentek meg Pázmány művei, többek között az *Imádságoskönyv* második kiadása (1610, RMK I. 424. - RMNy 1003.) és a *Kalauz* első kiadása (1613, RMK I. 433. - RMNy 1059), mindkettő jelentős, terjedelmes és sok nyomdai munkát kívánó nyomtatvány. Némethi részt vett ezeknek nyomtatásában, korrigálásában. Amikor pedig Pázmány lett az esztergomi érsek - amint ezt fentebb a gyulafehérvári nyomdával kapcsolatban már láttuk -, székhelyét Nagyszombatba akarta áthelyezni. A város felvirágoztatásával már kezdetben tervei voltak és valószínűleg 1617 nyarán a Forgách-féle nyomdát is oda szállíttatta. Amikor 1618-1619-ben e nyomdával Nagyszombatban már nyomtattak, a rendi névsorok szerint Némethi is ott tartózkodott. A Bethlen-féle hadjárat háborús nyugtalanságainak elültével, 1622 novemberétől azután több esztendőn át újra Pázmány mellett működött; ebben az időben foglalkozásának, beosztásának jelölésére a névsorokban ilyen

³⁶⁴ OL A 32. Kancelláriai levéltár. Litterae privatorum. 268. sz.

³⁶⁵ A Némethi Jakabra vonatkozó életrajzi adatok, idézetek a jezsuita rend római központi levéltárában (Archivum Romanum Societatis Jesu) és a pannonhalmi főapátsági levéltárban őrzött *Catalogi breves* és *Catalogi triennales* című iratgyűjtemény megfelelő éveiből valók.

megjegyzésekkel találkozunk: „apud archiepiscopum ... utitur in ordinando Bibliotheca et imprimendis libris”, „in typographia Posonii, apud illustrissimum Cardinalem”. Pázmány ezekben az években letelepítette Pozsonyban is a jezsuitákat, és az elveszett nyomda helyébe saját házában és költségével új érseki nyomdát alapított. Itt nyomtatta Némethi 1623-ban a *Kalauz* második (RMK I. 532. - RMNy 1293.) és 1625-ben az *Imádságoskönyv* harmadik kiadását (RMK I. 548. - RMNy 1345). Közben egy időre Bécsbe küldték, hogy egy-egy jelentősebb magyar kiadványnak, így Káldi György bibliafordításának (1626, RMK I. 551. - RMNy 1352), majd prédikációi két kötetének (1631, RMK I. 601-602. - RMNy 1509-1510) nyomdai munkálatainál segédkezzék és kurrektúráját elvégezze. Beosztását a rendi névtárak így jelölik: „adjuvit patri Káldi in impressione ... curat typographiam pro Ungaris”, „imprimit postillas”.

Pázmány 1631-ben a saját házában kezelt érseki nyomdáját átadta a jezsuitáknak újonnan épített pozsonyi kollégiumába - az egykorú adatok szerint azzal a feltétellel, hogy az a tervezett nagyszombati egyetemé lesz. A Káldi-prédikációk imént említett, 1631-ben Bécsben készült két kötete ennek az új korszaknak kezdetét tükrözi. A nyomtatás munkája Rickhes műhelyében készült. A címlapon a nyomtatás helyül azonban Pozsonyt tüntették fel és mellette *Rikesz Mihály* neve olvasható. A betűtípusok vizsgálata nyomán kiderült, hogy a két kötetben csupán a címlapok és az ajánlások - az elsőben Pázmánynak, a másodikban Esterházy Miklósnak címezve - készültek Pozsonyban. Valószínűleg ezekkel a lapokkal indulhatott a pozsonyi jezsuita kollégiumba telepített nyomda, ahol ugyanebben az évben Pázmány *Imádságoskönyvének* negyedik kiadása (RMK I. 604 - RMNy 1513), majd 1636-ban a *Prédikációk* (RMK I. 663) és 1637-ben a *Kalauz* harmadik kiadásának (RMK I. 673) hatalmas kötetei láttak itt napvilágot. Az 1632-1634. években a rendi névtárak szerint Némethi a nagyszombati kollégium könyvtárosa, ahol ő végezte az első nagyobb arányú rendezést; az ő keze írására ismerhetünk a kollégium legrégibb könyvtárkatalógusában, amelyet a budapesti Egyetemi Könyvtárban őriznek. Feltűnő, hogy ugyanezekben az években a pozsonyi jezsuita nyomdából egyetlen kiadványt sem ismerünk. Úgy látszik, a nyomda működése az ő személyes jelenlétéhez volt kötve. Élete utolsó tizenegy esztendejét, 1635-1644 között azután folyamatosan Pozsonyban töltötte és beosztása a nyomda vezetését jelölte (corrector typographiae, Praefectus typographiae).

1619-től egykorú adatok sorozatából az látszik, hogy Némethi nemcsak Pázmánnyal, de Ferenczffy Lőrinccl is rendszeres kapcsolatot tarthatott. Erre Pázmány levelezésében is találunk utalást. 1631-ben nevük két alkalommal is együtt szerepel egy márványba vésendő felirat szövegének megtervezésével kapcsolatban, mint olyanoké, akik a kalligráfia, a szép betű rajzolásának mesterségéhez értenek. Ebben az évben készült el az érsek költségén a pozsonyi Szent Márton-templom fényes mellékkápolnája Alamizsnás Szent János tiszteletére. Az ünnepélyes felszentelést Pázmány emléktáblával kívánta megörökíteni. Ezért 1631. június 9-én Vágsellyéről levélben kérte a bécsi jezsuita kollégium rektorát, hogy a tervezett feliratot a levélhez mellékelte minta szerint arany betűkkel vésebbe márványba. Tíz nappal később az érsek titkára Törös János megismételte a kérést: hozzáfűzve, hogy a feliratot ne a mellékleten látható kerekded betűkkel, rotundákkal, hanem nagyobb formájú verzálisokkal Péter Jakabbal vagy Fernczffy uram kancellistáival terveztesse meg.³⁶⁶

Némethi bécsi tartózkodására, működésére utal ritka, név nélküli megnyilatkozásai közül az 1629-ben Bécsben Rickhes műhelyében megjelent, vasárnapi bibliai szakaszokat tartalmazó perikópás könyvecskében a keresztény olvasóhoz intézett ajánlás (RMK I. 575 - RMNy 1421).

³⁶⁶ Pázmány Péter összegyűjtött levelei. II. Bp., 1911. 189., 191.

Erről a kiadványról a váci Egyházmegyei Könyvtárban 1955-ben előkerült Káldi-töredékek alapján sikerült megállapítanunk, hogy szedése nem kéziratról, hanem a *Szent Biblia* próbanyomatainak megfelelő, Káldi György kézírásával kijelölt lapjairól készült.³⁶⁷ Az ajánlásból nyilvánvaló, hogy azt Némethi írta és nemcsak a Biblia-fordításnak, de e könyvecskének nyomdai munkálatait is ő végezte: „Minthogy Isten kegyelméből a Szent Bibliát, azaz egész szent írást a közönséges keresztyén Anyaszentegyháztól régenten bevött bötű-szerént magyarra fordítva láttam, sőt annak ki nyomtatásában munkálkodtam-is, s nem ok nélkül, hogy kedves dolgot cselekedném az Isten igéje hirdető igaz tanítóknak, ha az szerént magán kinyomtatnám a vasárnapokra és innepekre szolgáló evangéliomokat és epistolákat”. Még ugyanebben az évben és ugyancsak Rickhes műhelyében látott napvilágot Hajnal Mátyás elmélkedési könyve, a „szíves könyvecske” (RMK I. 576 - RMNy 1422). Ennek megjelentetésében Ferenczffy Lőrinc is közreműködött és a mű elé ajánlást is írt. A könyvecskét tizenhét rézmetszetű embléma és sok olyan fametszetű kép díszíti, amelynek dúca a királyi titkár birtokában volt. A nyomtatás munkálatait Némethi végezhetette a perikópás könyvvél közel egy időben.

Ferenczffy és Némethi kiadványainak külső kiállítása, gondos tipográfiája és díszítése is rokonságot mutat. Ezek szépsége már azért is feltűnő, mivel a korabeli bécsi nyomdák, különösen az általuk foglalkoztatott Formica-, Gelbhaar- és Rickhes-műhelyek teljesítménye a húszas-harmincas években a tulajdonosok előregedése vagy betegsége miatt a hanyatlás jeleit mutatta. Kettőjük kiadványaiban jelentek meg először a rézmetszetű illusztrációk és díszcímlapok, amelyek ezekben az évtizedekben még újak, modernnek számítottak. Az európai nagy nyomdák is csak a XVI-XVII. század fordulóján kezdték alkalmazni.³⁶⁸ A pozsonyi nyomdában ennek legkorábbi példáját Pázmány *Kalauz*ának első kiadásáról ismerjük. A további kiadásokon és a Káldi-biblia címlapján ezeknek a nagyméretű rézmetszeteknek bonyolult embléma-jellegű felépítése mindig eszei mondanivalót szolgáltak. A képek az ellenreformáció tanítását közvetítették. Az építészeti elemekből megszerkesztett, díszkapura vagy palota homlokzatára emlékeztető, de a késő reneszánsz oltár-retablók felépítését is követő kompozícióban angyalok, magyar vagy jezsuita szentek, a Patrona Hungariae alakja, a nemzeti címer, a Jézus-monogram látható. A tanító-oktató célzat - akárcsak a nagyszombati jezsuita templom oltáráé - a korabeli szemlélő, az olvasó számára közérthető volt: az országnak a bajokból való megmentéséhez a régi hitre való visszatérés, a szent elődök és példaképek hite, az ősi Mária-tisztelet vezethet.³⁶⁹

A pozsonyi nyomdában megjelent nyomtatványok előállításának költségéről, áráról egyelőre nem sok adatunk van. A római levelezésekből és levéltári feljegyzésekből tudunk arról, hogy Káldi a prédikációk első két kötetének kinyomtatására éveken át gyűjtötte az adományokat és családi örökségből is nagyobb összeget erre a célra fordított. A harmadik kötet költségeire szolgáló összeget pedig halála után a kézirattal együtt őrizték a pozsonyi kollégiumban, majd később a nyomdával együtt átadták a nagyszombatiaknak, akik azonban csak a század második felében, 1681-ben tudták azt kinyomtatni (RMK I. 1268). Könyv értékére találunk utalást Petrus

³⁶⁷ MKsz, 1956. 53.

³⁶⁸ A rézmetszetű címlap magyarországi nyomtatványban még sokáig csak elvétve, a külső kiállítás tekintetében legigényesebb könyveken fordul elő. A pozsonyiakon kívül a legkorábbinak tekinthetjük a Váradon, Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában megjelent Medgyesi Pál *Praxis pietatis*ának (RMK I. 751) címlapját 1643-ból.

³⁶⁹ Galavics Géza: *Hagyomány és aktualitás a magyarországi barokk művészetben - XVII. század*. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk*. Szerk. Galavics Géza. Bp., 1975. 234-236.

Canisius katekizmusának 1624-ben magyar nyelven megjelent rövidített kiadásában, amelyet 109 fametszetű képpel illusztráltak (RMK I. 544 - RMNy 1319). Némethinek ez az egyik legszebb kiadványa, amely a hazai könyvdíszítés és könyvillusztráció történetének is jelentős állomása. A kiadás költségeit alighanem a nagyszombati kollégium vagy annak patrónusa, a templomukat is építtető Esterházy Miklós viselhette. A kiadáshoz mintául szolgáló latin eredeti 1618-ban Augsburgban rézmetszetű képekkel jelent meg. Erre utal az ajánlásban a nagyszombati rektor, Ferenczffy Pál, a királyi titkár jezsuita testvére: „Egy néhány tekintetes fő emberek találkoznának, kik mind tanácsokkal s mind költségekkel segítségül lőnek, hogy ... a Katekizmusra-valo efféle szép új Képek, jóllehet nem rézbe, mint az-előtt, hanem puszpángba (hogy a szegénység-is kevesebb költséggel hozzá férne) kimetszethetnének, és ki-nyomtatathatnának.”

A költségek nagyságával magyarázható, hogy a pozsonyiak bőkezű mecénásának, Pázmány Péternek halála után kiadványaik is egyszerűbbek, szegényesebbek lettek. Pedig a jezsuiták már aligha követték Ferenczffy Lőrinc példáját, aki kiadványait még nagylelkűen osztogathatta. Erre utal a jezsuiták egyetemes főnökének Rómából, 1638. december 4-én kelt levele, amelyben Joannes Rumer bécsi provinciális útján küldött figyelmeztetést, hogy a pozsonyiak a nyomdájukban megjelent könyvekért csak a nyomtatás költségeit kérhetik, de azokkal nem kereskedhetnek: „Typographiam in Collegio Posoniensi cum ad usus multos pios utilis esse iis praesertim in locis possit, ego non improbarem ... divendant igitur licebit libros praetio expensis commensurato, sed mercaturam ne exercent”³⁷⁰.

A legfőbb rendi előjáró utasításában egyúttal a „publicus usus” egyfajta alkalmazására is ráismerünk, amely itt a „sok jámborok hasznával” az ellenreformáció hitet-egyházat megújító szándékát célozza. Az ezt szolgáló nyomda ügyének a XVII. század első felében való megszilárdítását, a következő emberöltőkre való maradandó elindítását nagymértékben segítette Némethi Jakab munkássága.

A tanulmány megjelent:

Irodalomtörténeti Közlemények, 1980. 639-649. - Klny.: Reneszánsz füzetek 48.

³⁷⁰ Archivum Romanum S. J., Austr. 5. 1. pag. 416.

A podolini piaristák első könyvvásárlásai (1646-1658)

„*Clastrum sine armario quasi
castrum sine armentario.*”

(*A kolostor könyvtár nélkül olyan
mint a vár fegyvertár nélkül.*)

E középkori mondás sokszorosan érvényes az új szerzetesrendekre, különösen azokra, amelyeknek hivatása a tanításhoz kapcsolódik. Az ilyen intézmények könyves kultúrája hűen tükrözi az egész közösség tanultságát, hivatásának gyökereit és eredményeit. A tanításra alapított piarista rend könyvtárainak története akár önálló kutatási feladat is lehet, amely a szerzet szellemi arculatának behatóbb ismeretét segíti. Az emberöltők során szervesen fejlődött, kialakult és meg nem bolygatott könyvtár történeti képződmény, amelyből kielemezhető a gyűjtemény létrehozóinak és használóinak szellemi világa. A piarista könyvtárügy egyetemes vagy akár csak a helyi, a magyarországi történetének megírásával azonban egyelőre adósak vagyunk. Ezekkel a gondolatokkal vettem elő egy korábbi adatgyűjtésemet, és próbáltam megvizsgálni a történeti Magyarországon 1642-ben elsőnek alapított piarista iskolára, a podolini kollégium könyveire vonatkozó kutatások eredményét.

A podolini könyvtárról egykorú feljegyzés alig maradt, részletes könyvtárjegyzéket pedig a XVII-XVIII századból nem ismerünk. A legkorábbi adatok a Rend római Központi Levéltárában a XVII. század utolsó évtizedéből részben a generálisi látogatások jegyzőkönyvében és részben a rendi központba elküldött házi jelentésekben találhatók. Az 1690. évi jelentésből megtudjuk, hogy a könyvtár a rendház emeletének délkeleti, bástyaszerűen megépített sarkán egy nagy hatablakos szobában volt, ahol mintegy 1600 könyvet őriztek nyolc állványon. Ugyanitt tartották a könyvkötéshez szükséges eszközöket is, ami azt jelenti, hogy a XVII. század végén könyveiket már házilag kötötték. Valamivel többet tudunk meg magáról a könyvtárról az 1696-ban Rómába küldött vizitációs jelentésből, amelyben *Catalogus librorum* címmel 31 szakra bontva a könyvek számáról, összesen 1619 műről számolnak be. Ez a kétlapos irat azonban nem tartalmazza a könyvek cím szerinti jegyzékét.³⁷¹

E szüksézávú feljegyzések mellett annál értékesebb, hogy az egykori podolini könyvtárnak még meglévő könyvei, közel hétezer kötet ma is megtalálható Turócszentmártonban (Martin, Szlovákia) a szlovák Nemzeti Könyvtár, a Matica Slovenská központjában. A könyvek a szerzetesrendek feloszlása után előbb Pozsonyba kerültek, a ferences kolostorban kialakított ideiglenes raktárakba; majd innen szállították őket 1975-ben a szlovák Nemzeti Könyvtár turócszentmártoni új épületébe, ahol a podolini könyveket együtt BaPiP 1-6502. számú jelzettel helyezték el. Két alkalommal, 1978. októberében és 1979. novemberében valamennyit kötetenként átnézhettem.³⁷² Ennek során elsőként egy történelmi tankönyvre lettem figyelmes, amelyet David Chytraeus (1531-1600) rostocki egyetemi tanár állított össze *Chronologiae historiae* címmel. A rostocki egyetem magyar kapcsolatainak kutatása során különösen

³⁷¹ Tabularium Generale Scholarum Piarum, Reg. Prov. 57.

³⁷² Megköszönöm itt is Dr. Josef Telgárski úrnak, a Matica Slovenská vezető könyvtárosának a kutatáshoz nyújtott segítségét.

érdekes volt e mű 1573. évi első kiadása, amelyet az erdélyi származású Jacobus Lucius Transylvanus egyetemi nyomdász, korábban Heltai Gáspár nyomdájának fametszője és művezetője adott ki. Chytraeus könyvének (18. tétel) címlapján figyeltem fel először a podolini piarista könyvtár korai és sajátos szövegezésű bejegyzésére,³⁷³ amelynek hasonmása itt látható:

*(Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis
Caismarcij Anno Dominj 1647.)*

Első pillantásra feltűnő a viszonylag korai évszám és a Késmárkon történt vásárlásra való utalás. E bejegyzés nyomán kerestem össze a többi hasonló szövegű és korú possessor-bejegyzést, amelyek az évszám vagy datálás alapján, vagy pedig az írás azonossága, hasonlósága szerint az 1646-1658. közötti évekből és feltehetően egy kéztől származnak. A bejegyzések többségének szövegében a saját költségen történt vásárlás (*emptus sumptibus nostris*) is olvasható. Így gyűlt össze az itt következő 103 címből álló jegyzék. A könyvek adatait utóbb már nem ellenőrizhettem, ezért a leírásuk sem teljes, nem bibliográfiai igényű. A szerzők névformáján, azonosításán kívül a címlapról főként a tartalomra utaló legfontosabb részeket közölhetem. Elmarad azonban a nyomdász nevének, a mű terjedelmének és formátumának, vagy a könyvek kötésének említése. Mindenkor megtalálható a Matica Slovenská (MS) könyvtárának a kutatás idején érvényes könyvtári jelzete. Minden esetben idézem a címlapokon az egykori tulajdonosokra vonatkozó bejegyzéseket, a podolini vásárlásra vonatkozó évszámmal vagy dátummal ellátott mondatokat. A piarista possessor-bejegyzésnél a szögletes zárójelben a „kéz”-re történő és évszámmal jelölt utalás mindig egy datált bejegyzés írásával való összehasonlítás eredménye. A rövid címleírás és a possessor-adatok után a művelődéstörténeti értékelés megkönnyítésére az egyes műveket az 1696. évi táblázatos podolini jelentés huszonhét szakja szerint egy szakszámmal próbáltam osztályozni. Az így összeállított és itt közölt könyvjegyzék további kutatással bizonyára pontosítható és még újabb adatokkal is kiegészíthető.

A könyvek jegyzéke a következő:

1. Algerus Scholasticus Leodiensis: *De veritate corporis et sanguinis Domini in Eucharistia*. Pragae 1584.

MS, BaPiP 3324. - Poss.: [1647-es kéz]. - Szak: 6.

2. Ambrosius Mediolanensis, Sanctus: *Opera*. I-IV. tom. Basileae 1555.

MS, BaPiP 3349/4-5. - Poss.: 1. [áthúzva:] *Valentinus Hortensius L...zensis*; 2. *Sum Joachimi Leibicer Leutschovini* 1615.; 3. *Ex libris proprijs sumptibus domus nostrae Podoliniensis Scholarum Piarum emptus Anno 1652*. - Szak: 2.

3. Aphthonios: *Progymnasmata*. Partim a Rod. Agricola, partim a Jo. Maria Catanaeo latinitate donata. Cum scholiis R. Lorichij. [Geneve] 1596.

MS, BaPiP 1934. (Koll. 1., lásd a 102. tételt.) - Poss.: *Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podolinensis emptis Paup. Matris Dei Scholar. Piar.* - Szak: 20.

³⁷³ Holl Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. Tom. XVIII. Szeged, 1981. 55-63. (Klny. Irodalomtörténeti Dolgozatok 141. Szeged, 1981.)

4. Apianus, Petrus: Cosmographia ... per Gemmam Frisium ... ab omnibus vindicata mendis, ac nonnullis quoque locis aucta, et annotationibus marginalibus illustrata. Additis eisdem argumenti libellis ipsius Gemmae Frisii. Antverpiae 1574.

MS, BaPiP 1109. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis Caismarij Anno Dominij 1647. - Szak: 13.

5. Aristoteles: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΟΥ ΤΕΧΝΗΣ ΠΕΤΟΠΙΚΕΣ. βιβλία

Aristotelis artis rhetoricae libri tres, ab Antonio Riccobono latine conuersi. Eisdem Rhetoricae paraphrasis, interiecta rerum explicatione, et collata Riccoboni multis in locis conuersione cum Maioragii, Sigonii, Victorii et Mureti conuersionibus separatim est edita. Hanoviae 1606.

MS, BaPiP 1496. - Poss.: Ex libris datis in eleemosynam pro Missis celebrandis. - Szak: 20.

6. Augustinus, Aurelius, Sanctus: Omnium operum ... epitome. Augustae Vindelicorum 1537.

MS, BaPiP 3208/1-3. - Poss.: 1. Sum Joachimi Leibicer Leutschovinus emptus a Davide Frölichio Anno 1616.; 2. P. M. /O. P. / M. TH./1573. 3. [áthúzva:] Joan. Frölich Zaib... possidet. Valet 290 d.; 4. [Az első előzéken áthúzva:] Liber Johannis Frölichii rectoris [...]nsis prope Kapornak.; 5. [Az előbbi alatt:] Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Scholarum piarum emptus 1651 25 Octobris. [Azonos írással, mint a 67. tételnél.]; 6. [Az egykorú Magyarországon készült kötés hátsó táblájának belső oldalán XVI. századi írással:] Pro Ligatura 45 d. Summae totius facit 180 d. Vng. - Szak: 2.

7. Augustinus, Aurelius, Sanctus: Sermonum opera. Paris 1520.

MS, BaPiP 3203. - Poss.: [1647-es kéz kurzívabb írása, amely az 1649-es és 1652-es beírások felé átmenetnek lászik]. - Szak: 2.

8. Barbosa, Augustinus: Collectanea bullarii aliarumve summorum pontificium constitutionem ... usque ad annum 1633. Lugduni 1637.

MS, BaPiP 2548. - Poss.: Ex libris [utólag beszúrva: propriis] sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis Cracouie Anno Domini 1647. - Szak: 9.

9. Bartschius, Fridericus: Concionum controuersarum ... ex ordine Dominicarum Festorumque Euangelij petitarum. Tomus primus. Coloniae 1610.

MS, BaPiP 5333/1. (A kétkötetes mű másik része hiányzik.) - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 16.

10. Becanus, Martinus: Manuale controversiarum huius temporis, in quinque libros distributum ad ... Ferdinandum II. Austriacum, Catholicae fidei Defensorem. Herbipoli 1626.

MS, BaPiP 3499. - Poss.: [1648-as kéz, mint a 35. tételnél.] - Szak: 6.

11. Becanus, Martinus: Summa theologiae scholasticae. Rothomagi 1652.

MS, BaPiP 3636. - Poss.: [1647-es kéz, mint a 4. és 32. tételnél.] - Szak: 3.

12. Beda, Venerabilis: In septem epistolas canonicas commentaria. Coloniae 1534.

MS, BaPiP 3325. - Poss.: 1. Joachimi Leibiceri sum.; 2. [1651-1658-as kéz, mint a 2., 6., 84. tételnél.] - Szak: 1.

13. Bernardinus Senensis, Sanctus: Quadragesimale de Christiana religione. Basileae 1490 előtt.

Bratislava, Univerzitná Kniznica, Inc. 276; vö. Kotvan, Imrich: *Inkunábuly na Slovensku - Incunabula quae in bibliothecis Slovaciae asservantur*. Martin, 1979. nr. 195. - Poss.: Proprijs Sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Scholarum Piarum 1652. - Szak: 16.

14. Biblia Sacra, cum Veteris tum Novi Testamenti, iuxta editionem vulgatam. Basileae 1578.

MS, BaPiP 2491. - Poss.: [1646-os kéz.] - Szak: 1.

15. Burgus, Petrus Baptista: De bello Svevico commentarii. Leodii 1639.

MS, BaPiP 567. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholar. Piar. - Szak: 15.

16. Campanella, Tomaso: Astrologicorum libri VI. in quibus Astrologia, omni superstitione Arabum, et Iudaeorum eliminata, physiologice tractatur, secundum S. Scripturas, et doctrinam S. Thomae et Alberti et summorum theologorum, ita ut absque suspicione mala in Ecclesia Dei multa cum utilitate legi possint. Lugduni 1629.

MS, BaPiP 1120. - Poss.: Ex libris propriis expensis Domus Podoliniensis Scholarum Piarum emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 13.

17. Causinus, Nicolaus: De symbolica Aegyptiorum sapientia, in qua Symbola, Parabolae, Historiae selectae, quae omnem Emblematum, aenigmatum, Hieroglyphicorum cognitionem viam praestant. Coloniae Agrippinae 1631.

MS, BaPiP 4895. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 27.

18. Chytraeus, David: Chronologiae historiae Herodoti et Thucydidis. Recognita, et additis Ecclesiae Christi ac Imperij Romani rebus praecipuis, ab initio mundi, usque ad nostram aetatem contexta. Rostockii 1533.

MS, BaPiP 508. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis Caismarij Anno Domini 1647. - Szak: 15.

19. Cicero, Marcus Tullius: Alterum epistolarum volumen. Cum praefatione Joan. Sturmii ... Cum indice et Pauli Manutii annotationibus. S. a. [1544?]

MS, BaPiP 1936. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1646-os kéz.] - Szak: 20.

20. Cicero, Marcus Tullius: Epistolarum ad familiares libri XVI. Lipsiae 1593.

MS, BaPiP 1997. - Poss.: 1. [áthúzott név]; 2. Ex libris proprijs sumptibus emptis Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1649-es kéz.] - Szak: 24.

21. Cicero, Marcus Tullius: Libri III. De officiis ... De amicitia ... Annotationibus Erasmi Roterodami, Philippi Melanchthonis, Bartholomaei Latomi, Wolfgangi Anemoetij, Praeterea Joachimi Camerarii. Basileae [151?].

MS, BaPiP 1943. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus emptis Domus Podolinien. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1646-os kéz.] - Szak: 20.

22. Cicero, Marcus Tullius: Orationum volumen primum. Ex emendatione Dionysii Lambini. Venetiis 1579.

MS, BaPiP 1970. - Poss.: 1. Dono dedit Illm. et Doct. Dominus Caspar Cramer con... Schol: Eperies. A. 1641. 28 die octobris.; 2. Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 20.

23. Coppenstein, Joannes Andreas: Dispositiones concionum in totum annum ad sensum litteralem, et saepe mysticum ex D. Thomae de Aquino commentariis in Matthaeum et Ioannem et S. Bonaventurae commentariis in Lucam. Tomus primus. Moguntiae 1616.

MS, BaPiP 3559/1. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 16.

24. Cornelius a Lapide: Commentaria in omnes divi Pauli epistolas. Antverpiae 1635.

MS, BaPiP 4634. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 1.

25. Cornelius a Lapide: Commentaria in quatuor prophetas majores. Antverpiae 1654.

MS, BaPiP 4604. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 1.

26. Cornelius a Lapide: Commentarius in Josue, Judicum, Ruth, IV. libros Regum, et II. Paralipomenon. Tomi I-II. Antverpiae 1653.

MS, BaPiP 6043. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 1.

27. Corpus omnium veterum poetarum Latinorum ... O.P.B.P.G. Genevae 1640.

MS, BaPiP 2045. - Poss.: Ex Libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Scholarum Piarum emptis. - Szak: 22.

28. Costerus, Franciscus: De vita et laudibus Deiparae Mariae virginis, meditationes quinquaginta. Antverpiae 1587.

MS, BaPiP 3392. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei S. P. [1647-es kéz.] - Szak: 7.

29. Curtius Rufus, Quintus: Ad Q. Curtii Rufi de Alexandro Magno historiam ... Matthaei Raderi commentarii. Coloniae Agrippinae 1628.

MS, BaPiP 659. - Poss.: Domus Podoliniensis Scholarum Piarum propriis expensis emptus. - Szak: 15.

30. Curtius Rufus, Quintus: Historiarum Magni Alexandri Macedonis libri octo. S. 1. 1602.

MS, BaPiP 809. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1647-es kéz, azonos a 18. tétellel.] - Szak: 15.

31. Diana, Antonius Panormitanus: Resolutio moralium pars sexta. Antverpiae 1644.

MS, BaPiP 4118. - Poss.: Ex libris sumptibus proprijs emptis Domus nostrae Podoliniensis Anno Dominij 1647. - Szak: 4.

32. Dionysius Cathusianus: Enarrationes piae ac eruditae in quinque libros sapientiales. Coloniae 1533.

MS, BaPiP 3475. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Piarum Scholarum emptis Anno 1651. - Szak: 1.

33. Dionysius Halikarnasseus: Scripta, quae extant omnia, historica et rhetorica. Hanoviae 1615.

MS, BaPiP 2046. - Poss.: Ex libris Collegij Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum proprijs sumptibus Anno 1649. - Szak: 15. és 20.

34. Druthmarus, Christianus: In Evangelium Matthaei expositio, per Menandrum Moltherum restituta. Haganae 1530.

MS, BaPiP 3214. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 1.

35. Escobar y Mendoza, Antonius: Liber theologiae moralis, viginti quattuor Societatis Jesu doctrinibus reseratis. Lugduni s. a.

MS, BaPiP 4385. - Poss.: [1648-as kéz, mint a 10. tételnél.] - Szak: 4.

36. Euripides: ΤΡΑΓΩΔΙΑΙ ΟΚΤΩ ΚΑΙ ΔΕΚΑ. Tragoediae octodecim. Basileae 1551.

MS, BaPiP 1971. - Poss.: 1. [két áthúzott név 1611-es évszámmal]; 2. Ex libris proprijs expensis Domus Podoliniensis Scholarum Piarum emptis. - Szak: 26.

37. Florus, Lucius: Rerum a Romanis gestarum libri IV. Coloniae Agrippinae 1635.

MS, BaPiP 507. (Koll. 1., lásd a 95. tételt.) - Poss.: Domus Podolien: P: M: D: Scholar. Piar. [1647-es kéz.] - Szak: 15.

38. [Fonesca, Petrus: Institutionum dialecticarum libri octo. Ingolstadt 1600.] A címlap hiányzik.

MS, BaPiP 3554. - Poss.: Ex libris emptis proprijs expensis Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum 6. Aug. 1648. - Szak: 6.

39. Franciotti, Cesare: Aggiuntioni alle pratiche sopra Vangeli dell' Anno; che contengono meditationi intorno a varij soggetti Spirituali per avanti, e doppo la sanctissima Communione. Parte quinta. Venetia 1622.

MS, BaPiP 3498. - Poss.: [1651-es kéz, mint a 32. tételnél.] - Szak: 7.

40. Gregorius Nyssenus, *Sanctus*: Opera, quae adipisci licuit omnia ... Laurentio Sifano ... translata. Basileae 1562.

MS, BaPiP 3205. - Poss.: 1. [áthúzva:] Ex libris M. Stephani Xylandri, Leutschovien. Scepusij.; 2. Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Scholarum Piar. emptus 1652. - Szak: 2.

41. Gregorius Tholosanus, Petrus: Commentaria in syntaxes artis mirabilis. Tom. III. Lugduni 1587.

MS, BaPiP 5815. - Poss.: 1. [áthúzva:] Joan. G. Bekesij.; 2. [1647-es kéz.] - Szak: 29.

42. Gregorius Tholosanus, Petrus: Commentaria in syntaxes artis mirabilis ... Tomus IIII. Lugduni 1589.

MS, BaPiP 3331. - Poss.: 1. [áthúzva:] Joannis G. Bekesij.; 2. [1647-es kéz.] - Szak: 29.

43. Gregorius Tholosanus, Petrus: Syntaxes artis mirabilis. In libros septem digestae. Per quas de omni re proposita, multis et prope infinitis rationibus disputari, aut tractari, omnique summaria cognitio haberi potest. Lugduni 1583.

MS, BaPiP 1451. - Poss.: 1. [A kötésen:] P S Z 1593.; 2. [A címlapon áthúzva:] Joan. G. Bekesij.; 3. Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. - Szak: 29.

44. Gregorius Tholosanus, Petrus: ΣΥNTAXΕΩΝ artis mirabilis. Alter tomus. In quo omnium scientiarum et artium tradita est epitome, unde facilius istius artis studiosus, de omnibus proposita, possit rationes et ornamenta rarissima proferre. Lugduni 1585.

MS, BaPiP 1460. - Poss.: 1. [A kötésen:] P S Z 1593.; 2. [A címlapon:] Joan. G. Bekesij.; 3.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. - Szak: 29.

45. Gretser, Jacob: Institutionum linguae Graecae libri tres. Ingolstadt 1595.

MS, BaPiP 1646. - Poss.: 1. Sigismundus Selmeczy 1643. Emptus liber 30 grossis Anno 1643 Die 29 Octobris.; 2. Ex libris proprijs expensis Domus Podol. emptis 1646. - Szak: 28.

46. Gretser, Jacob: Institutionum linguae Graecae liber primus. Dilingae 1631.

MS, BaPiP 1737. - Poss.: Ex libris proprijs expensis Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 28.

47. Guevara, Antonio: Horologium principum ... opera et studio Johanne Wanczelii editio sexta. Lipsiae 1632.

MS, BaPiP 879. - Poss.: Ex libris propriis sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Piarum Scholarum emptis. [1647-es kéz, mint a 18. tételnél.] - Szak: 27.

48. Hadrianus (de Corneto) Castellensis: De sermone Latino, et modis Latine loquendi. Eiusdem Venatio ad Ascanium Cardinalem. Item Iter Iulij II. Pontificis Romani. Coloniae Agrippinae 1566.

MS, BaPiP 1429. - Poss.: Ex libris propriis expensis Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptus. [1647-es kéz.] - Szak: 22.

49. Heinsius, Daniel: Orationum editio nova. Lugdunii Batavorum 1642.

MS, BaPiP 2113. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 20. és 18.

50. Herodianos: ΗΡΩΔΙΑΝΟΥ ΤΗΣ ΜΕΤΑ ΜΑΡΚΟΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ βιβλία οκτώ. Herodiani Historiae sui temporis libri VIII. Studio ... Danielis Parei Philip. filii, Dav. nepotis. Francofurti ad Moenum 1630.

MS, BaPiP 2085. - Poss.: Ex libris Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1649-es kéz.] - Szak: 15.

51. Hesiodos Ascraeus: Opera, quae quidem extant, omnia. [görög-latin] Lipsiae 1577.

MS, BaPiP 1692. - Poss.: Ex libris Pauperis Matris Dei Scholarij[!] Piarij[!] Domus Podoli. proprijs sumptibus emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 22.

52. Hieronymus, Sanctus: Opus preclarum ... in vitas patrum. S. l. 1507.

MS, BaPiP 3219. - Poss.: 1. [áthúzva, olvashatatlan]; 2. Christ. Nassalij; 3. Ex libris Simonis Nosalij Neosoliis 1610.; 4. [1647-es kéz.] - Szak: 2.

53. Homeros: ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΣ. Homeri Ilias, id est De rebus ad Troiam gestis. S. l. 1560.

MS, BaPiP 1932. - Poss.: 1. Liber iste dono datus Glycerio ab omnibus Sanctis [=Neumann Glycér] a quodam discipulo Casimiro Michael Makowski clerico Anno 1647.; 2. Domus Podoliniensis Patrum Matris Dei Scholarum Piarum. [1650 táján.] - Szak: 22.

54. Horatius Flaccus, Quintus: Ab omni obscenitate Romae ex purgatus. Coloniae Agrippinae 1596.

MS, BaPiP 1892. - Poss.: 1. [áthúzva:] Vladilaus D...; 2. Ex libris Proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 22.

55. Horatius Flaccus, Quintus: Cum erudito Laevini Torrentii commentario. Antverpiae 1608.
MS, BaPiP 2025. - Poss.: Ex Libris proprijs expensis Domus nostrae Podoliniensis Scholar.
Piar. emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 22.
56. Lessius, Leonardus: De perfectionibus moribusque divinis libri XIV. Antverpiae 1620.
MS, BaPiP 5459. - Poss.: [1649-es kéz, mint a 33. tételnél.] - Szak: 4.
57. Lessius, Leonardus: Quae fides et religio sit capessenda, consultatio. Cracoviae 1615.
MS, BaPiP 3775. - Poss.: [1649-es kéz.] - Szak: 6.
58. Lipsius, Justus: De amphitheatro liber. Antverpiae 1621.
MS, BaPiP 2042. (Koll. 2., lásd a 60. tételt.) - Poss.: [Mint a 60. tétel.] - Szak: 15.
59. Lipsius, Justus: De recta pronuntiatione Latinae linguae dialogus. Antverpiae 1628.
MS, BaPiP 1750. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis.
[1647-es kéz.] - Szak: 28.
60. Lipsius, Justus: Dissertatiuncula apud principes; item C. Plinii Panegyricus liber Traiano dictus. Antverpiae 1622.
MS, BaPiP 2042. (Koll. 1., lásd az 58. tételt.) - Poss.: Domus Podoliniensis Scholarum Piarum proprijs expensis emptus. [1647-es kéz.] - Szak: 18.
61. Lipsius, Justus: Diva Sichemiensis sive Aspricollis: Nova eius beneficia et admiranda. Antverpiae 1620.
MS, BaPiP 2574. (Koll. 2., lásd a 62. tételt.) - Poss.: [Mint a 62. tétel.] - Szak: 14.
62. Lipsius, Justus: *Diva virgo Hallensis*. Beneficia eius et miracula fide atque ordine descripta. Antverpiae 1616.
MS, BaPiP 2574. (Koll. 1., lásd a 61. tételt.) - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 14.
63. Lipsius, Justus: Epistolarum selectarum centuriae VIII. Viriaci 1604. VIII. Viriaci 1604.
MS, BaPiP 884. - Poss.: 1. Comparatus Cassouiae Anno 1645. Ex libris Matthiae ... Szellenczenij.; 2. Ex libris sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei scholarum Piarum emptis. [1647-es kéz, mint a 18. tételnél.] - Szak: 24.
64. Ludolphus de Saxonia: In Psalmis Daud ... enarratio. S. l. 1517.
MS, BaPiP 3268. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 1.

65. Ludovicus Granatensis: Ecclesiasticae rhetoricae ... libri sex. Coloniae Agrippinae 1578.

MS, BaPiP 3237. - Poss.: 1. [első előzéken:] Sum ex libris Joannis Froelich Anno 1604.; 1. [Címlapon áthúzza:] Ex libris Johannis Brestovini.; 3. [Emptus 1651, mint a 6. tétel.] - Szak: 20.

66. Lugo, Joannes: Responsorum moralium libri sex. Lugduni 1651.

MS, BaPiP 4950. - Poss.: [1651-es kéz, mint a 6. tételnél.] - Szak: 4.

67. Manutius, Aldus: Purae elegantes et copiosae latinae linguae Phrases. Coloniae Agrippinae 1585.

MS, BaPiP 1645. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1646-os kéz.] - Szak: 28.

68. Manutius, Paulus: Epistolarum libri X, quinque nuper additis. Eiusdem quae praefationes appellatur: cum nova accessiones. Coloniae Agrippinae 1571.

MS, BaPiP 808/a-b. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1647-es kéz, mint a 18. tételnél.] - Szak: 24.

69. Martialis, Marcus Valerius: Epigrammaton libri XII. Cura et studio Matthaei Raderi. Ingolstadt 1602.

MS, BaPiP 2110. - Poss.: Ex libris propriis sumptibus Collegij Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptis 21. Februarii 1649. - Szak: 22.

70. Masculus, Io. Baptista Neapolitanus: Lyricorum sive odarum libri XV. Duaci 1634.

MS, BaPiP 2096. - Poss.: Domus Podoliniensis Scholarum Piarum proprijs expensis emptus. [1647-es kéz.] - Szak: 22.

71. Montmorency, Franciscus: Cantica. Viennae 1632.

MS, BaPiP 2094. (Koll. 1., lásd a 98. tételt.) - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Collegij Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptis 21. Februarii 1649. - Szak: 21.

72. Oláh, Nicolaus: Catholicae ac Christianae religionis praecipua quedam capita de Sacramentis, de Fide, de Ecclesia, de utraque Iustificatione ac alijs ... in Synodo sua dioec. Tirnauiae proposita, ac breuiter explicata Viennae Austr. 1561.

MS, BaPiP 3234. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 8.

73. Palaestra scholae publicae Mechliniensis, sive exercitationes per selectos Patrum oratorii studiosos. Antverpiae 1639.

MS, BaPiP 2145. - Poss.: [1647-es kéz.] - Szak: 20. és 18.

74. Perpinianus, Petrus Joannes Valentinus: Orationes duodeviginti. Editio quinta. Ingolstadt 1604.

MS, BaPiP 3571. - Poss.: Domus Podoliniensis Pauperum M. D. Scholarum Piarum. [1647-es kéz.] - Szak: 16.

75. Petrarcha, Franciscus: Operum tomus alter. S. I. 1610. [Az első kötet hiányzik.]

MS, BaPiP 2087. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis Kaesmarcij 1647. - Szak: 22.

76. Plautus, Titus Maccius: Comici omnium lepidissimi, gravissimi atque elegantissimi Comoedie uiginti: Post Joannis Sambuci diligentiam, cum ueteribus et nouissimis codicibus collatae, atque innumeris locis repurgatae. Basileae 1568.

MS, BaPiP 1959. - Poss.: Ex Libris proprijs expensis Domus nostrae Podoliniensis emptis. 25. Maij Anno Domini 1647. - Szak: 26.

77. Plinius, Caius Secundus: Liber II ... de mundi historia, cum commentariis Jacobi Milichii. Francofordi 1543.

MS, BaPiP 1937. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 15.

78. Plutarchus Chaeroneus: Bibliotheca historica, seu Plutarchi Chaeronei vitarum illustrium virorum ... epitome, magni illius operis succum ... enchiridio lectori exhibens ... studio et opera Arti Vigelii Heigera. Francofurti 1626.

MS, BaPiP 849. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis. [1647-es kéz, mint a 18. tételnél.] - Szak: 15.

79. Plutarchus Chaeroneus: Graecorum Romanorumque illustrium vitae, e graeco in latinum versae. Tomus secundus. Lugduni 1552. [Az első kötet hiányzik.]

MS, BaPiP 806. - Poss.: Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum proprijs expensis emptus Domui Podoliniensi 1649 23. Maij. - Szak: 15.

80. Plutarchus Chaeroneus: Vitarum Plutarchi epitome ... redactae per Darium Tiberium. Geneve 1590.

MS, BaPiP 2006. - Poss.: Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Domus Podoliniensis proprijs expensis emptus 1649 23. Maij. - Szak: 15.

81. Pontanus, Joannes: De aspiratione libri duo. Charon dialogus. Antonius dialogus. Actius dialogus. Aegidius dialogus. Asinus dialogus. De sermone libri sex. Belli, quod Ferdinandus senior Neapolitanus rex cum Joanne Andegauensium duce gessit, libri sex. Ventiis 1519.

MS, BaPiP 1922. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis Caismarij Anno Domini 1647. - Szak: 26.

82. Pontanus, Jacobus: Progymnasmatum latinitatis, sive dialogorum volumen primum, cum annotationibus. De rebus litterariis. Editio octava cum indice. Ingolstadii 1599.

MS, BaPiP 1351. - Poss.: 1. [Elmosódott korábbi olvashatatlan bejegyzések]; 1. Ex libris Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum propriis sumptibus emptis 1647 6. Junij. - Szak: 26.

83. Quintilianus, Marcus Fabius: Institutionum oratoriarum libri duodecim. Lugduni 1558.

MS, BaPiP 1857. - Poss.: Ex libris Podoliniensis pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1647-es kéz.] - Szak: 20.

84. Renatus, Benedictus Andegauus: Panoplia catholicorum, adversus vigentes nunc passim haereses. Coloniae 1577.

MS, BaPiP 3318. - Poss.: 1. Sum Joachimi Leibicer Leutschovini 1623.; 2. Proprijs sumptibus Domus Podoliniensis Anno 1658 die 15 Junij. - Szak: 6.

85. Robertus Bellarminus, Sanctus: Primi tomi Tertia controversia generalis, de summo pontifice. S. l. a.

MS, BaPiP 2605/a. (Koll. 1., lásd a 86. tételt.) - Poss.: Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum Domus Podoliniensis proprijs sumptibus emptus 1649 23 Maij. - Szak: 6.

86. Robertus Bellarminus, Sanctus: Primi tomi Quarta controversia generalis de conciliis et ecclesia militante. S. l. a.

MS, BaPiP 2605/b. (Koll. 2., lásd a 85. tételt.) - Poss.: [1649. mint a 85. tétel.] - Szak: 6.

87. Robertus Bellarminus, Sanctus: Primi tomi Quinta controversia generalis de membris ecclesiae militantis. S. l. a.

MS, BaPiP 3255. (Koll. 1., lásd a 89. tételt.) - Poss.: [1649-es kéz.] - Szak: 6.

88. Robertus Bellarminus, Sanctus: Primi tomi Quinta controversia generalis de membris ecclesiae militantis. S. l. a.

MS, BaPiP 3281. - Poss.: Pauperum Matris Dei scholarum Piarum Domus Podoliniensis proprijs sumptibus emptis 1649 23. Maij. - Szak: 6.

89. Robertus Bellarminus, Sanctus: Primi tomi Sexta controversia generalis de Ecclesia, quae est in purgatorio. S. l. a.

MS, BaPiP 3255. (Koll. 2., lásd a 87. tételt.) - Poss.: [Mint a 87. tétel.] - Szak: 6.

90. Rulandus, Martinus Medicus: Synonyma, seu Copia verborum graecorum. S. l. 1582.

MS, BaPiP 1690. - Poss.: Ex libris propriis sumptibus emptis Domus Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum. [1647-es kéz.] - Szak: 23.

91. Saturnius Lazaroneus Buennatis, Augustinus: Mercurii Maioris, sive grammaticarum institutionum libri X. Basileae 1546.

MS, BaPiP 1687. - Poss.: Ex libris propriis expensis Domus nostrae Podoliniensis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 28.

92. Savonarola, Girolamo: Prediche ... sopra il Salmo Quam bonus Israel Deus. Vinegia 1544.

MS, BaPiP 3322. - Poss.: [1646-os kéz? Mint a 67. tételnél.] - Szak: 16.

93. Schottus, Andreas: De bono silentii religiosorum et saecularium libri II. Antverpiae 1619.

MS, BaPiP 3683. - Poss.: [1649-es kéz, mint a 33. tételnél.] - Szak: 7.

94. Seneca, Lucius Annaeus: Tragoediae cum notis Thom. Farnabii. Amstelodamii 1632.

MS, BaPiP 2105. - Poss.: [1649-es kéz.] - Szak: 26.

95. Stadius, Johannes: In L. Iulii Flori Historiarum libri IV. commentarii. Coloniae Agrippinae 1635.

MS, BaPiP 507. (Koll. 2., lásd a 37. tételt.) - Poss.: [1647-es kéz, mint a 37. tételnél.] - Szak: 15.

96. Toletus, Franciscus: Commentaria una cum quaestionibus in octo libros Aristotelis Logicam. Coloniae Agrippinae 1579.

MS, BaPiP 4380. - Poss.: Ex libris propriis expensis Domus Podolinij emptis 1646. - Szak: 10.

97. Urbanus papa VIII: Poemata. Antwerpiae 1634.

MS, BaPiP 2028. - Poss.: Domus Podoliniensis Scholarum Piarum propriis expensis emptus. [1646-os kéz.] - Szak: 21.

98. Valmerana, Odoricus Vincentinus: De finibus super Salomonis Ecclesiaste ad ... Leopodum Guillelmum, ... Ferdinandi II. filium ... episcopum Argent. et Passau. Viennae 1627.

MS, BaPiP 2094. (Koll. 2., lásd a 71. tételt.) - Poss.: [1649-es kéz, mint a 71. tételnél.] - Szak: 21.

99. Velleius, Caius Paterculus: Historiae Romanae libri duo. Ex recensione Iani Gruteri. Francofurti 1607.

MS, BaPiP 517. - Poss.: Domus Podoliniensis Scholarum Piarum propriis expensis emptus. [1647-es kéz.] - Szak: 15.

100. Vergilius Polydorus, Urbinatis: De rerum inventoribus libri octo. Argentorati 1613.

MS, BaPiP 520. - Poss.: Ex libris propriis emptibus Domus Podoliniensis emptus Caismarcij Anno Domini 1647. - Szak: 12.

101. Virtutum encomia: sive gnomae de virtutibus: ex poetis et philosophis utriusque linguae. Graecis versibus adiecta interpretationes Henrici Stephani. [Paris] 1573.

MS, BaPiP 1916. - Poss.: Ex libris proprijs sumptibus Domus nostrae Podoliniensis emptis. [1647-es kéz.] - Szak: 19.

102. Voellus, Joannes: Generale artificium orationis ... et De oratione conscribendi epistolas. Coloniae Agrippinae 1597.

MS, BaPiP 1934. (Koll. 2., lásd a 3. tételt.) - Poss.: [Mint a 3. tétel.] - Szak: 25.

103. Węzyk, Joannes: Constitutiones synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium. Cracoviae 1630.

MS, BaPiP 2551. - Poss.: Ex libris sumptibus proprijs Domus nostrae Podoliniensis emptus Cracoviae Anno Domini 1647. - Szak: 8.

*

A betűrendes könyvjegyzék önmagában is igen változatos képet nyújt. Értékeléséhez azonban ismerni kell a könyvvásárlók körülményeit, az egyes könyvek származását, eredetét és vázlatosan vizsgálni szükséges a megszerzett műveknek az induló podolini kollégium szellemi életében való szerepét.

1.

A piaristák Podolinban 1642 késő őszen jelentek meg. A legkorábbi, évszámhoz is kapcsolható könyvvásárlásuk tehát a letelepedésük negyedik esztendejére, 1646-ra esett (vö. 45., 96. tétel). A harmincéves háború megpróbáltatásai, a morvaországi svéd betörés elől menekültek előbb IV. Ulászló lengyel király hívására Varsóba, majd néhány hónap múlva Stanisław Lubomirski krakkói palatinus, az elzálogosított szepesi városok urának pártfogásával Podolinba. Mindez még a rendalapító, Kalazanci Szent József életében történt. Azokban az években, amikor a piarista alapítás igen válságos kezdő korszakát élte; amikor az itáliai belső egyenetlenségek miatt a Szentszék már a rend fokozatos visszaszorítására tett intézkedéseket. A teljes szétszóródástól, feloszlástól ezekben az években éppen a közép-európai országokban létrejött új, életerős alapítások mentették meg az egész Rendet. Az új kollégiumok felvirágzása, az irántuk megnyilvánult igény igazolta a piaristák munkájának létjogosultságát. Az Alpokon túli megtelepedés szervezésére a Rendalapító a legkiválóbb munkatársait küldte. Viszonylag korán, már 1634-ben a morvaországi házakat önálló rendtartományba (Provincia Germaniae) szervezték. Ennek élén 1638-tól a nápolyi születésű Onofrio Conti (1606-686) állott. Ő Kalazancius tanítványa és munkatársa volt. Ő szervezte a közép-európai ház-alapításokat és méltán nevezi a rendi történetírás „Pater Provinciarum Europae Centralis”-nak.³⁷⁴ Ő szervezte a podolini alapítást is, amelynek vezetését a római születésű Giovanni Domenico Francora (1596-1662) bízta. Franco is a Rendalapító neveltje és munkatársa volt; 1631-ben került Morvaországba és 1642-ben ő lett az első házfőnök és a novíciusok

³⁷⁴ Sántha György: *Epistulae ad S. Iosephum Calasancium ex Europa Centrali 1625-1648*. Romae, 1969. 154-157.

magisztere Podolinban, majd 1659-től Conti után a Provincia Germaniae tartományfőnöke. Élete végéig Podolinban maradt.³⁷⁵

Az első könyvbeszerzések tehát a podolini megtelepedésnek legnehezebb, legmozgalmasabb korszakára estek. Lubomirski palatinus alapítványa 16 piarista eltartására évi 800 birodalmi tallért biztosított ugyan, mégis az egykorú feljegyzések szerint életük szegénységben és a tanítás, térítés kemény munkájában telt. A Rend elnevezése szerint valóban „pauperes Matris Dei”, „az Isten Anyja szegényei” voltak. Kezdetben a podolini várban kaptak néhány ideiglenes szobát kápolnának, lakásnak. Itt folyt a novíciusok rendi életre való felkészítése, a klerikus studensek papságra és iskolai munkára történő teológiai-filozófiai képzése. De ugyanitt kezdték el 1643. június 18-án a legalsóbb grammatikai osztályokban 189 tanulóval a tanítást is. Közben épült a rendházuk, az új kollégium, ahová öt év múlva, 1648-ban már beköltözhettek. Itt nyitották meg azután a felsőbb poétikai osztályokat, sőt filozófiai kurzust is kezdhettek. Ekkor már a tekintélyes méretűre tervezett templom építése is javában folyt, és ennek megáldására 1651-ben került sor.³⁷⁶ Az első podolini piaristák tehát nyugodtnak aligha mondható körülmények között gondoskodtak a tanításhoz, tanárképzéshez elengedhetetlenül szükséges könyvek beszerzéséről, könyvtáruk megalapításáról.

2.

A könyvek eredetére vonatkozó biztos adatot elvétele, a korábbi possessor-bejegyzések nyújtanak. Piarista névvel egyetlen esetben, az 1643-ban megnyílt grammatikai osztályban tanító első magisterek egyikével, egy görög-latin Iliász-kiadás címlapján találkozunk: Glycerius ab Omnibus Sanctis, vagyis Neumann Glycér (1620 k.-1680) morvaországi rendtaggal, aki Francóval együtt érkezett Podolinba; itt befejezve teológiai tanulmányait 1648. június 28-án az új kollégium felavatásának napján mondta első miséjét.³⁷⁷ Neumann Glycér 1646-ban már a szintaxist tanította, és a Homérosz-kötetet ebben az évben a podolini iskola lengyel származású növendékétől, a papnak készülő Casimirus Makowskitól kapta ajándékba (53. tétel).³⁷⁸

Néhány címlapon azután a korábbi tulajdonosok neve is megtalálható. Az adatok a Podolinhoz legközelebb eső felvidéki városok, Késmárknak és Lőcsének polgáraitra vonatkoznak. Az 1619-ben meghalt szepesi evangélikus szuperintendens, Stephanus Xylander hagyatékából Nyssai Szent Gergely latinra fordított munkáinak kötete bizonyára több kézen át kerülhetett a podolini könyvtárba (40. tétel). A korábbi tulajdonosok közül a leghíresebb David Frölich (1595-1648) evangélikus lelkész, a késmárki evangélikus iskola igazgatója, neves csillagász, akit III. Ferdinánd a „császári matematikus” címével tüntetett ki. Neve ismert volt a kortársak előtt, többek között az 1627-ben Boroszlóban és Kassán kiadott kalendáriumának címlapjáról. Ez a műve hosszú időn át a híres lőcsei kalendáriumok sorozatának kezdetét is jelentette. Egykor övé volt a podolini piaristák könyvei között Szent Ágoston 1537. évi augsburgi kiadása (6. tétel). Egy másik könyvén, Ludovicus Granatensis *Ecclesiastica rhetorica*-ján (65. tétel) még apjának, Johann Frölich laibachi evangélikus lelkésznek neve is olvasható. A

³⁷⁵ Lásd: Friedreich Endre: *Franco János élete*. Vác, 1908.; Sántha 1969. 423-424.

³⁷⁶ Friedreich *i. m.* 42-50.

³⁷⁷ Gulyás János: *A podolini piarista kollégium története 1642-1710*. Bp., 1933. 9.

³⁷⁸ Makowskiról a podolini tanulók névjegyzékében ez olvasható: „1646: Casimirus Makowski. Annorum 20. Polonus. Studiosus Humanitatis ex Zomra venit ad Scholas nostras 12 Decembris”. PKL, For. o-6. nr. 77. *Nomina discipulorum Podolinii Scholas Pias apud R. Patres Pauperes frequentantium 1643-1670*.

Frölich-könyvtárból való darabok közvetítéssel jutottak Podolinba. Így a Szent Ágoston-kötetet 1616-ban már Joachim Leibitzer (†1623) szepességi evangélikus lelkész vásárolta meg. Ő is a lőcsei evangélikus iskola rektora volt, és tőle még további három könyv került Podolinba (2., 12., 84. tétel). Egy Cicero-kötetnek (22. tétel) viszont az első tulajdonosa Casparus Cramer lőcsei bíró és városi tanácsos volt, aki azt 1641. október 28-án az eperjesi evangélikus iskolának ajándékozta. Néhány év múlva pedig - a bejegyzés szerint - a podolini piaristák „saját költségükön” megvásárolták. A címlapokon szereplő két további magyar nyelvű könyvtulajdonos, Joannes G. Békesy (37., 42., 43., 44., 45. tétel) és Sigismundus Selmeczy (45. tétel) ismeretlen; könyveik humanista iskolás műveltségre vallanak. Ezekből az adatokból annyi sejtethető, hogy a szepességi iskolavárosokban a régi könyveknek élénk kereskedelme lehetett.³⁷⁹

Ezek a bejegyzések azonban semmit nem árulnak el a korabeli könyvkereskedelemről. A könyvtörténeti kutatások ritka adataiból tudjuk, hogy a felvidéki városokban, Kassán, Lőcsén, Bártfán, Eperjesen vagy Besztercebányán a XVI-XVII. században kereskedéssel is foglalkozó nyomdászok, könyvkötők, vándor árusok tevékenykedtek.³⁸⁰ Ezeknél külföldi kiadványok és hagyatékokból származó régi könyvek egyaránt kaphatók voltak. Ilyen úton juthattak ahhoz az öt könyvhöz, amelynek címlapján a Késmárkon 1647-ben történt vásárlást is feljegyezték (4., 18., 75., 81., 100. tétel). A podoliniak azonban gyakran megfordultak a szomszédos lengyel területeken, és könyveiket Krakkóban is vásárolhatták, ahol a nyomtatásnak és a könyvkereskedelemnek ugyancsak régi hagyománya volt. Két egyházi jogi vonatkozású művet a bejegyzés szerint Krakkóban szereztek be, és az egyik krakkói nyomdából való (8., 103. tétel). Nagy jezsuita centrum is volt itt. Innen származhatnak a jezsuita szerzők művei, a XVII. század első évtizedeiben nyugatról, Antwerpenből, Leydenből vagy Kölnből származó jezsuita kiadványok.³⁸¹ Ezeknek nagy részét újonnan vásárolták meg. Biztosan ilyen volt a bejegyzés szerint 1647-ben megszerzett, a palermói születésű Antonius Diana (†1600) 1644-ben Antwerpenben kiadott erkölcsstani kézikönyve. Ide sorolhatjuk Justus Lipsius műveinek új kiadásait is. Alighanem könyvárusítással foglalkozó könyvkötő boltjából származhat az a négy kötet is, amelynek egyforma bőrkötését azonos, aranyos nyomású Szűz Mária-kép díszíti (11., 24., 25., 26. tétel), amelyek egyben korszakunkban a podolini könyvtárnak beírással jelölt utolsó beszerzései lehettek.

3.

A könyvek művelődéstörténeti összefüggései, jelentősége, leginkább tárgyuk, tartalmuk alapján vizsgálható. A bevezetőben említettem, hogy a podolini könyvtár XVII. század végi állapotáról szakok szerinti és számszerű, mennyiségi felbontásban áttekinthető táblázat található az 1696. évi vizitációs jegyzőkönyvben.³⁸² Ebben 31 szakra osztva, a szakonként

³⁷⁹ Az irodalomban is szereplő könyvtulajdonosokról lásd Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I-XIV. Bp., 1891-1914. - Xylanderről: Szinnyei i. m. XIV. 1669-1670.; Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp., 1977. 698.; David Frölichről: Szinnyei i. m. III. 817-820.; Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. III. Bp., 1931. 598-599. Leibicerről: Szinnyei i. m. VII. 997., Cramerről: Szinnyei i. m. II. 121-122.

³⁸⁰ Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. III. Bp., 1961. 140-165.

³⁸¹ Antwerpeni kiadások: 4., 24., 26., 28., 31., 55., 56., 58., 59., 60., 61., 62., 73., 93., 97. tétel. - Kölni kiadások: 9., 12., 17., 29., 32., 48., 54., 65., 67., 68., 84., 85., 96., 102. tétel.

³⁸² Lásd az 1. jegyzetet.

részletezett számok összesen 1619 művet regisztrálnak. E jelentés nyomán megkísérlem az 1646-1658 között vásárolt, a bemutatott jegyzékben felsorolt műveket is e szakok szerint táblázatosan csoportosítani, és a század végi állapottal összehasonlítani. A mesterséges szakrendi besorolások természetesen nem mindenben fedhetik az egykorú használók szemléletét. A könyvek címlapjára alapított szakozás a korabeli szempontokat jobban figyelve bizonyára pontosítható. Ennek ellenére a következő oldalon látható összehasonlító táblázat segítségével hasznos tanulságok nyerhetők.³⁸³

	Numerus librorum Anno 1696	Numerus librorum 1646-1658 emptorum
1. Theologi Positivi	80	9
2. Sancti Patres et Doctores	36	5
3. Theologi Speculativi	44	1
4. Theologi Morales	70	4
5. Theologi Catechetici	38	-
6. Controversistae	72	10
7. Spirituales	106	3
8. Ecclesiastici et Rituales	29	2
9. Canonistae et Juristae	27	1
10. Philosophi Ethici	32	1
11. Philosophi Speculativi	65	-
12. Philosophi naturales, Medici, Chimnici	49	1
13. Astrologi, Mathematici, Geographici, Arithmetici	49	2
14. Historici Sacri	59	2
15. Historici Profani	138	14
16. Concionatores	102	5
17. Subsidiarii Concionum	79	-
18. Oratores Politici, Scholastici et Commentarii in eosdem	65	1
19. Subsidiarii Oratorum	27	1
20. Rhetores	52	9
21. Poetae Sacri	35	3
22. Poetae Profani et Politici	66	9
23. Subsidiarii Poeseos	25	1
24. Epistolistae	24	3
25. Subsidiarii seu praecepta scribendi Epistolarum	8	1
26. Comici, Tragici et Dialogici	25	5
27. Poetici, Mythologici, Hieroglyphici	41	2
28. Grammatici	70	6
29. Miscellanei	38	4
30. Italici	62	2
31. Gallici	6	-
	1619	105

³⁸³ Az összeg kettővel több, mint a könyvek jegyzékében szereplő szám; ennek oka, hogy az olasz nyelvű könyvek (39., 92. tétel) két helyen szerepelnek.

A podolini kollégiumban az első évtől kezdve a novíciusok nevelése és a klerikusok képzése a papi és az iskolai tanítói munkára való felkészítése folyt. Mindenekelőtt erre szolgáltak az elmélkedési és a teológia különféle területeit érintő kézikönyvek. A szerzetesi fegyelem alpművei közé tartozik két kortárs németalföldi jezsuitának, Andreas Schottusnak (1552-1629) a szilenciumról írott munkája (93. tétel) és Franciscus Costerusnak (1532-1619) Szűz Mária életéről szóló elmélkedései (28. tétel). Ebben a műfajban rendi vonatkozású, a maga korában jelentős piarista szerző Cesare Franciotti (1557-1627). Az evangéliumi elmélkedéseinek kötete (39. tétel) talán Giovanni Franco kézikönyve lehetett, a címlapján a vásárlásra vonatkozó bejegyzés olvasható. Talán ez lehetett az a mű, amelyet a házi krónikák feljegyzései szerint a novíciusok magisztere naponta olvasott a közösségben. Franciotti evangéliumi elmélkedései minden bizonnyal a podolini piarista hagyományok gyökereit jelzik.³⁸⁴

Gazdag a teológiai szak is. Az első évtizedekben beszereztek néhány klasszikusnak számító bibliamagyarázó művet (Beda Venerabilis, Cornelius a Lapide, Dionysius Carthusianus, Ludolphus a Syxonia, Druthmarus Christianus).³⁸⁵ Szent Jeromos szerzetes-remete életrajzai (53. tétel) talán a lelki olvasmányok közé tartoznak. Megvolt azonban a nagy egyházatyák több jeles XVI. századi humanista kiadása (Ambrosius, Augustinus, Gregorius Nyssenus).³⁸⁶ A teológiai tanulmányokhoz fontosak voltak a korabeli jezsuita szerzők, köztük Martinus Becanus új kiadású kézikönyvei. Az erkölcstan tanításához Antonio Diana, valamint két spanyol szerző, Antonius Escobar y Mendoza és Ioannes de Lugo művein kívül Leonardus Lessius neve szerepel (56. tétel).³⁸⁷

A hittani könyvek között a podolini könyvtárban fontos helyet foglaltak el a hitvédelmi művek. Lubomirski palatinus a piaristákat főként a Szepesség katolizálására, a protestáns lakosságnak a katolikus egyházba való visszavezetésére hívta. Giovanni Franco is ezt a feladatot tekintette elsőnek, és erről időnként tájékoztatta a Rendalapítót is. Már 1645 decemberében nyolcvan áttérésről írt leveleiben.³⁸⁸ A növendékek teológiai képzésében is jelentős szerep jutott a hitvédelmi szempontoknak. Találunk a jegyzékben könyveket a támadott hitigazságok magyarázatára (1. tétel), a régi eretnokségek cáfolására (84. tétel). De megvan a jezsuiták által kialakított kontroverz teológiának, az apologetikus hitvédelemnek több jeles kortárs írója (Martinus Becanus, Petrus Fonseca, Leonardus Lessius, Robertus Bellarminus). Bellarminus híres, sok kiadást ért *Controversia generalis*a a kor általánosan használt kézikönyve volt, amely a vitatkozásokhoz szükséges érveket, az egyház tanításának tételeit rendszerezte. Az első kiadás 3 kötetben 1586-ban, a második már 7 kötetben 1587-ben jelent meg Ingolstadtban a jezsuiták nyomdájában. A XVII. században a legtöbbet forgatott teológiai kézikönyv volt. A podolini évszám nélküli kiadás a sorozatnak nyilván csak töredéke. Az érdekessége az, hogy két címlapon (85., 88. tétel) szerepel a vásárlás vagy a könyvtárba való besorolás pontos dátuma: 1649. május 23. Ez a nap abban az évben éppen Pünkösöd vasárnapja volt. Talán egy ünnepi vásár alkalmával, a „sokadalom” könyves sátrában sikerült e művet megszerezniük.

Ugyancsak szükség volt az egyházjog és az egyházi közigazgatás kézikönyveire is. A zsinati határozatokat, a pápák rendelkezéseit a híres kortárs portugál kánonjogásznak, Augustinus

³⁸⁴ Sántha György: *San Jose de Calazanc. Su obra. Escritos*. Madrid, 1956. 177., 273-275.

³⁸⁵ Theologi positivi: 12., 14., 24., 25., 26., 32., 34., 64. tétel.

³⁸⁶ SS. Patres et Doctores: 2., 6., 7., 40., 52. tétel.

³⁸⁷ Theologi Speculativi: 11. tétel.

³⁸⁸ Friedreich *i. m.* 57-58.; Sántha 1969. 428.

Barbosának (†1649) gyűjteményéből ismerték meg. A mindennapi kérdések megoldásánál pedig két irányban is figyelniük kellett. Podolin és az elzálogosított szepesi városok felett az egyházi joghatóságot a krakkói püspök magáénak tekintette. A piaristák templomában ő vagy megbízottai végezték az ünnepi szertartásokat, szenteléseket. Ugyanakkor azonban a terület az esztergomi érseki megyéhez tartozott, és a joghatóságot vikáriusként a szepesi prépost gyakorolta. A két irányú egyházmegyei jogszokások iránti érdeklődést könyveik között Oláh Miklós esztergomi zsinatának (72. tétel) és Joannes Wezik gneznoi érsek szinodusának kézikönyve (103. tétel) bizonyítja.

A szakok szerinti csoportosításban külön vizsgálhatók az iskolai munkához, tanításhoz szükséges művek. A *Regulae Communes*ben „De libris Auctorum in singulis Classibus explicandis” címmel vázlatos felsorolásban megtalálhatók az egyes iskolai osztályokban használható fontosabb tankönyvek, kézikönyvek, iskolai auktorok.³⁸⁹ Itt több, a jegyzékünkben is szereplő névvel találkozunk. A legfontosabb latin klasszikus szerző Cicero volt, akitől az elemi latin ismeretek elsajátítása után valamennyi osztályban olvashattak szövegeket. A retorikát Cicero beszédeit (22. tétel), a *classis humanitatis* tanulói a *De officiis* és a *De amicitia* (21. tétel), a grammatisták az *Epistolae familiares* (19-20. tétel) tanulták. A retorika alapelemeit a *classis humanitatis*ben tanították. A *Regulae Communes*ben erre utal a következő sor: „Explicentur Figurae, et Tropi, nec non Progymnasmata tradantur”. A fogalmazásban való jártasságot, a kifejezésbeli készséget célzó harmadik témakör a IV-V. századi bizánci iskolázásnak híres kézikönyve volt, és ezt a jegyzékben Aphthonios latinra fordított, jegyzetekkel ellátott gyűjteménye képviseli (3. tétel). Érdekes, hogy ez a mű egy francia jezsuitának, Joannes Voellusnak (1541-1610) a levélírás mesterségét tárgyaló tankönyvével (102. tétel) egybekötve került a podolini könyvtárba. Ez utóbbira a grammatisták felsőbb osztályában volt szükség, ahol a levélírás, levélfogalmazás mesterségét tanulták.³⁹⁰ A nagyobb számban található retorikai könyv a tanítói és szónoki munkára való felkészülést egyaránt szolgálhatta. A felsőbb osztályokban tanított retorikának auktorai, elméleti módszeres kézikönyvei pedig a nyilvános szónoklatra készítették elő a tanulót.³⁹¹

De élénk volt az érdeklődés a történetírók iránt is. Erről több jeles latin és görög szerző műve tanúskodik.³⁹² A tananyagban szereplő auktorok közül Quintus Curtius Rufus könyvét, Nagy Sándor históriáját elbeszélő művét a regulák a felsőbb osztályok számára folyamatos olvasásra ajánlják; a jegyzékben két XVII. századi kiadása is megvan. A jegyzetes változatát a kortárs jezsuita, Matthaeus Raderus (1561-1634) gondozta (29-30. tétel).³⁹³

A tragédia, komédia és dialógus szerzők között megtaláljuk a regulák között ajánlott iskolai auktor, Lucius Annaeus Seneca tragédiáit (94. tétel). De megvan Euripides görög kiadása (36., 76. tétel) és egy Plautus; mindkettőnek XVI. századi bázeli humanista kiadása. Érdekes a két Pontanus-mű (81. és 82. tétel); ezeknél a névazonosság és a műfaj alighanem megtévesztette a vásárlókat. Mindkettőre 1647-ben találtak rá. A jezsuita Jacobus Pontanus (1542-1626)

³⁸⁹ *Constitutiones Religionis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum cum notis et additionibus s... Accedunt Regulae Communes ...* Romae, 1826. (*Constitutiones*) 291-293., Sántha 1956. 213-214.

³⁹⁰ *Epistolae* 20., 63., 68. tétel; 25. *Subsidiarii seu praecepta scribendi Epistolarum* 102. tétel.

³⁹¹ *Rhetores*: 3., 5., 19., 21., 22., 49., 65., 73., 83. tétel; *Subsidiarii Oratorum*: 101. tétel.

³⁹² *Historici Sacri*: 61., 62. tétel; *Historici Profani*: 15., 18., 30., 33., 37., 50., 58., 77., 78., 80., 95., 99. tétel.

³⁹³ *Constitutiones* 292.; Sántha 1956. 213.

kelthette fel a figyelmet. A másik, Joannes Pontanus (1426-1503) viszont szabadelvű, szatirikus dialógusok szerzője volt; a különbséget csak utóbb vehették észre; ezért írták a címlap felső szélére a figyelmeztetést: „Cautelendus, fors Haereticus fuit”.

Az iskolai munkára való felkészülésnél, de a tanításnál még inkább, a kor keresztény iskoláiban gondosan ügyeltek az auktorok szövegeinek tisztaságára. A rendi konstitúciókban a Rendalapító ezt így fogalmazta meg: „Libri, qui praelegendi sunt, nullo modo bonis moribus puerorum nocere possint, neve quid inhonestum, aut minus conveniens ex illis percipi possit.”³⁹⁴ A *Regulae Communes* tankönyv-jegyzékében is egy helyen történik erre utalás. A humanitás osztályának könyvei között olvassuk: „Martialis Epigrammatum expurgatus”.³⁹⁵ Az iskolai célra „megtisztított” kiadást említ a podolini könyves jegyzék az egyik Horatius-kiadás címében: „Ab omni obscenitate Romae expurgatus” (54. tétel). Bizonyára ilyen iskolai használatra készült Matthaeus Raderus jezsuitának Ingolstadtban kinyomtatott Martialis kiadása is (69. tétel).

Mindettől függetlenül a *Poetae Profani et Politici* szak jelentős latin és görög auktorok humanista kiadásait is tartalmazza. És a késmárki vásárlások során még egy Petrarca-kiadást is beszereztek (75. tétel). A költői fordulatok bonyolult világában segített egy, a jelképek között tájékozódó, a korban divatos emblematikát rendszerező mű a francia jezsuitától, Nicolaus Causinustól (1583-1651) (17. tétel). De megvásárolták Hadrianus Castellensis latin szinonimaszótárát is (48. tétel), benne XVI. századi vérbeli humanista alkalmi költeményekkel. A podolini atyák aligha sejtették, hogy ebben a kötetben II. Gyula pápa verses itinerariuma mellett a vadászatot megéneklő költemény (*De venatione*) címzettje az az Ascanio Sforza bíboros (†1505), aki egy ideig VI. Sándor adományozásából az egri püspöki javadalom távoli hasznélvezője volt és emiatt Bakócz Tamással pereskedett.

A „megtisztított”, a tanulók erkölcsi érzékét nem sértő versek nem is az ilyen humanista művekben találhatók. Az iskolába bevihető költemények a *Poetae Sacri* címszó alá tartoztak.³⁹⁶ Ezek szerzői a klasszikus latin verselés szabályai szerint, nagy műgonddal szerkesztették meg a tisztas keresztény erkölcsöt tanító verses műveiket. Ilyen az olasz jezsuita, Joannes Baptista Masculus (1582-1656) latin verseinek németalföldi kiadása (70. tétel). A klasszikus verselés keresztény mintái között első helyet VIII. Orbán pápa verseskötete a *Poemata* foglalta el, amelynek használatát a jezsuita iskolákban előírták és Kalazancius is ajánlotta (97. tétel).³⁹⁷ A pápa híres volt a latin verselésben való jártasságáról. Az uralkodása (1623-1644) alatt végrehajtott breviáriumreform során a középkori himnuszok szövegének a helyes latinság igényei szerinti javítását is maga végezte el. A *Poemata* egyik kiadásával 1636-ban a Rómába zárandokolt ifjú Zrínyi Miklóst, a későbbi költőt is megajándékozta. A podolini könyvtárban könyvének egy Antwerpenben nyomtatott példányát találjuk (97. tétel).

Szorosan ide kapcsolható és magyar vonatkozásában nem kevésbé érdekes a *Poetae Sacri* szaknak kötetei között Franciscus Montmorency (1578-1640) belga jezsuitának *Cantica* című könyvecskéje, amelyet 1632-ben Bécsben a királyi kancellária magyar titkárának betűkészletével, magyar vonatkozású illusztrációkkal nyomtattak (71. tétel). Ennek ajánlása VIII. Orbán pápának szól. Első része *Cantica* címmel tizenhárom bibliai ének latin klasszikus

³⁹⁴ *Constitutiones* 113.

³⁹⁵ Uo.: 292.

³⁹⁶ *Poetae Sacri* 71., 97., 98. tétel.

³⁹⁷ Sántha 1956. 508.

versformába átírt parafrázisa, a második részben pedig huszonhét *Idyllium*-ban bibliai történeteket foglalt versebe a szerző a XVI-XVII. század fordulóján felújított, divatos antik pásztori költészet modorában. Montmorency művei mintapéldája az iskolai használatra alkalmazott, a pogány humanista költői világot idéző, de kereszténnyé formált tankönyvnek. Hogy valóban annak is használták, annak bizonyítéka egy másik podolini példány, amely később kerülhetett a kollégium könyvei közé, és amelyben diákkézre valló beírások, tollpróbák találhatók.³⁹⁸

Még ebbe a műfajba tartozik egy piarista szerezőnek, az olasz Odoricus Valmerananak könyve, amely az idézett és 1649. február 21-én „*propriis sumptibus*” megvásárolt Montmorency-művel egybekötve található (98. tétel). A rendi feljegyzések szerint Valmerana a római provinciához tartozó Maglianóban retorikát és poétikát tanított, amikor 1618-ban Kalazancius felszólította, hogy Vergilius eposzának mintájára foglalja versebe az Ószövetség történeteit. Valmerana 1621-ben elhagyta a rendet és verses munkájából csak 1627-ben Bécsben jelent meg két rész nyomtatásban. Az első VIII. Orbán pápának, a másodikat pedig II. Ferdinánd király fiának ajánlotta. Ez az utóbbi van a Montmorency-kötethez hozzákötve, és a podolini könyvtár korai beszerzései között a piarista iskolák itáliai hagyományáról, pedagógiai törekvéseiről tanúskodik.³⁹⁹

A jegyzékben felsorolt könyvek között igazi iskolás könyv, tankönyv nem található. A gyűjtemény inkább tudós, humanista könyvtárt idéz. Ez jól lemérhető a nagyszámú görög kiadványon. A nyelv rendszeres tanulását szolgálta Gregorius Tholosanus (†1595) szintaxisa (44. tétel), a német jezsuita Jacobus Gretscherus (1562-1625) görög nyelvtana (56. tétel), Martinus Rulandus (†1602) szinonimaszótára (90. tétel), egy görög szólásmondás-gyűjtemény, amelyet a híres párizsi nyomdász, Henricus Stephanus látott el magyarázó jegyzetekkel (101. tétel). Mindehhez jeles auktorkiadások sorakoznak. Misepénzen vásárolták meg Arisztotelész retorikáját (5. tétel), megvették Euripidész tragédiáit (36. tétel), Herodianosz történeti műveit (50. tétel), Hesiodosz elbeszélő költeményeit (51. tétel), Plutarkosz történeti műveit (78., 79., 80. tétel) és bekerült a könyvek közé a Neumann Glycérnek ajándékozott, fentebb már idézett Homérosz-kötet is (53. tétel). Mindez egyben a piarista iskolázás kezdő szokásairól, kialakulóban lévő hagyományairól is tanúskodik. A Rendalapító levelezésének több helyén is olvasható, hogy az itáliai kollégiumokban a görög nyelv tanulását, az auktorok ismeretét és olvasását szorgalmazta.⁴⁰⁰ Ezt a törekvést a közép-európai alapításoknál jelen lévő olasz rendtársak átvették. A podolini ház krónikájában is nyoma van ennek. 1645-ben Nikolsburgból oda húzódott az a morva származású Joannes Benedicti a S. Maria Magdalena, aki a klasszikus nyelvekben, a latinban és a görögben, de a héberben is járatos volt. Őt a rendalapító 1647. június 22-én kelt levelében „Graecus”-nak nevezte. Johannes Benedicti Podolinban fejezte be a piarista rend alapításáról írt könyvét, amely *Scholae Piae seu de origine progressu, instituto, utilitate, etc. Scholarum Piarum* címmel 1646-ban Krakkóban, másodszor 1649-ben Varsóban jelent meg.⁴⁰¹

³⁹⁸ Jelzete: MS BaPiP 3021. Vö. Holl Béla: *Ferenczffy Lőrinc: Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*. Bp., 1980. 96-102., 210.

³⁹⁹ Sántha 1956. 507.

⁴⁰⁰ Uo.: 220-222.

⁴⁰¹ Friedreich *i. m.* 64.; Sántha 1956. 108-109.

Ritka a bemutatott könyvek között a természettudományos vonatkozású, a matematikát, fizikát vagy asztrológiát tárgyaló mű. Ezek közé tartozik Petrus Apianus (1495-1551) ingolstadti matematikus és császári csillagász *Cosmographiája* (4. tétel), amelyet a híres németalföldi Gemma Frisius dolgozott át. Ilyen Virgilius Polydorus (†1555) a feltalálóról szóló könyve (100. tétel). E műveket 1647-ben Késmárkon David Chytraeus *Chronológiájával* (18. tétel) együtt vásárolták. Giovanni Francónak és a podolini piaristáknak is ismerősként csenghetett a domonkos Tomaso Campanella neve, akit a Rendalapító is pártfogolt és akinek a jegyzékben egy asztrológiai tárgyú művét találjuk (16. tétel).

A könyvek értékelését és vázlatos áttekintését folytathatjuk az aktuális, napi eseményekre, politikára vonatkozó munkákkal. Ilyen a Gusztáv Adolf svéd király környezetében is megfordult Petrus Burgusnak a harmincéves háborút idéző műve (15. tétel), amely közelebbről is érdekelhetette a Morvaországból menekült piaristákat, akik a háborús eseményeket, a svéd seregek előnyomulását bizonyára élénk figyelemmel kísérték. Giovanni Franco 1644. május 2-án Kalazanci Szent Józsefnek írt levelében céloz is I. Rákóczi György erdélyi fejedelem politikai lépéseire, amelyekkel az „Inimico capitalissimo della Fede Catholica”-nak nevezett svédekkel kereste a szövetséget.⁴⁰²

Végül idézzük még a nagy XVI. századi németalföldi gondolkodót, az újkori sztoicizmus feltámasztóját, Justus Lipsiust (1547-1606), akinek a jegyzékben hat művét találjuk. Ezek között nem szerepelnek ugyan összefoglaló munkái (pl. a *De constantia; Politicorum libri VI.; stb.*), amelyekben a pogány sztoicizmus keresztény értelmezését kifejtette. Egy római régiségtani könyve (58. tétel), a latin prozódia magyarázó filológiai írása (59. tétel), egy beszéd, amely a klasszikus szónoki stílust mutatja be (60. tétel), és ezen kívül két Szűz Mária-kegyhely leírása 61-62. tétel) és válogatott leveleinek gyűjteménye (63. tétel) szerepelnek. Lipsius filológiai, kiadói tevékenysége (Tacitus-kiadása!) és írásai a kortársak számára a cicerói stílussal való szakítást, új latin prózai irány kialakítását jelentették. Ő a reneszánsz és barokk közötti időszaknak legtöbbet olvasott és utánczó írója volt. Levelezett lengyel és magyar litteratus kortársaival, akik őt utánozták, követték. A podolini könyvek között erre figyelmeztetnek művei. Hogy mit jelentett ez a piaristák számára, a címek alapján alig tudjuk eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a németalföldi tudós sztoikus gondolkodót a lengyel főúri körökben, így a Lubomirskiak udvarában is ismerték. A XVII. század második felében Stanisław Heraclius Lubomirski (†1702), a podolini kollégium-alapító unokája és birtokainak örököse a lengyel irodalom egyik legnevesebb Lipsius-követője és jeles könyvek szerzője volt.⁴⁰³

*

A podolini alapítás idején a piarista iskolák, kollégiumok könyvtárainak már kialakult rendje, szokásai voltak. Ez látszik az 1622-ben megfogalmazott *Konstitúciók* szövegében is, ahol az új alapítás feltételei között a templom, az iskola, a rendház és a megfelelő felszerelések mellett, a szükséges könyvtár beszerzéséről is olvashatunk.⁴⁰⁴ Kalazanci Szent József levelezésében ismételtelen találhatók megjegyzések, amelyek a házi könyvtár kezelésére, a könyvek gyarapítására, a katalógus elkészítésére vonatkoznak.⁴⁰⁵ Az előírásokat azután az egyetemes

⁴⁰² Sántha 1969. 443.

⁴⁰³ Ślaski, Jan: *Justus Lipsius magyarországi és lengyelországi recepciójának néhány kérdése.* Helikon, 17 (1971) 402-410.

⁴⁰⁴ *Constitutiones* 105-106.

⁴⁰⁵ Sántha 1956. 270., 357-358.

káptalanok tovább fejlesztették, és a vizitációk alkalmával az egyes házak könyvtárait ellenőrizték. Az itáliai rendházak a rend megalapítása utáni első évtizedekben már jelentős könyvtárakat gyűjtöttek. Rómában az anyaházban, a S. Pantaleoban, a fannanoi, frascati, campi, narni rendházakban az egykorú könyvtárjegyzékek arról tanúskodnak, hogy már a harmincas években megvoltak a rendi, iskolai élethez, a mindennapi munkához szükséges könyvek.⁴⁰⁶ Podolinban is a könyvek beszerzéséről az új rendház alapítójának kellett gondoskodnia. A Lubomirski palatinus által a tizenhat piarista eltartására adott évi 800 birodalmi tallér terhére ez is megtörtént. Hatvanegy könyv címlapja utal arra, hogy a ház „saját költségére” (propriis sumptibus) vásárolta meg a könyveit, mintegy nyugtázva az erre fordított költségeket. Podolinban részletes könyvtári katalógus a kezdő időből nem maradt fenn. De az összegyűjtött possessor-bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a magyarországi piaristák könyvműveltsége az itáliai rendházakét követte, és azok színvonalát el is érte.

A tanulmány megjelent:

Piaristák Magyarországon 1642-1922. Rendtörténeti tanulmányok. Szerk. Holl Béla, Jelenits István. Bp., 1992. 58-88.

⁴⁰⁶ Uo. 270-271.

A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás-kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében

A XVIII. századi tudós olasz jezsuita, Francesco Antonio Zaccaria (1714-1795) rendjének feloszlata évében, 1773-ban Rómában átdolgozva és kiegészítve újra kiadta egyik legnépszerűbb művét, az először 1750-ben megjelent *Apparatust*. Tartalmát már a címlap is elárulja: *Apparatus omnigenae eruditionis historiae litterae universae theologiae inserviens*. Ebben a század modern tudományos szemléletének megfelelően a tudománytörténet, a *historia litteraria* eszközeit, módszereit a teológia területeire alkalmazta. Zaccaria tanítványa volt a század legnagyobb itáliai tudósának, Lodovico Antonio Muratorinak. Mesteréhez baráti szálak fűzték; levelezésüket már a kortársak is nyomtatásban olvashatták. Muratori halála után Zaccaria lett a modenai hercegi könyvtár igazgatója. Érdeklődése is hasonló volt Muratoriéhoz. Ő is művelte az irodalmi útinaplót, írt kézikönyvet a klasszikus ókori történetírók és a história olvasásáról, kiadott teológiai kézikönyvet (*Thesaurus theologicus*) és egyházi jogi tankönyvet (*Jus canonicum practice explicatum*). Művelte az epigráfiát és tizennégy kötetben megírta a *Storia letteraria d'Italia*-t (Venezia, 1750-1759). Tankönyveit a XVIII. században a magyarországi világi és szerzetes papság is használta. Kevésbé ismerték azonban az imént idézett *Apparatust*. Ennek adata a történelmi könyvgyűjteményekben, egykorú könyvtárjegyzékekben csak nagy ritkán bukkan fel. Annál feltűnőbb, hogy az idézett 1773. évi kiadás adatával Magyarországon, a Dunántúl déli részén, a veszprémi egyházmegyének egy kicsiny pannóniai falucskájában, a Balatontól délre fekvő Csatár község katolikus plébániáján, a XVIII. századi könyvtárjegyzékben találkozunk.⁴⁰⁷

Ezzel az adattal - és részben e kézikönyv segítségével - kezdjük vizsgálódásunkat, amelynek során az egykorú egyházi könyvtárjegyzékekben keressük azokat a művelődéstörténeti szálakat, amelyek a XVIII. század első kétharmadában a magyarországi világi és szerzetes-papságnak a felvilágosodáshoz vezető szellemi útját jelölik. Megfigyeléseinket körülbelül harmincezer adatra, könyvcímre alapíthattuk. Adataink jelentős részét két ősi, az államalapítás és a magyarság kereszténnyé válásának idejében keletkezett középkori egyházmegye, a veszprémi és a váci XVIII. századi irataiban találtuk. A veszprémi egyházmegye papságának XVIII. századi könyvműveltségét nyomtatott publikáció segítségével tekintettük át; ebben együtt találjuk Kurbély György püspök által 1815-1817 között végzett kánoni látogatások jegyzőkönyveiből a könyvtárakra vonatkozó kerekén tizenötezer címet. Ennek fele az egyházmegyei plébániák és kétszáztíz pap könyveire vonatkozik; a többi a püspöki szeminárium (1795-ből) és Kurbély püspök magánkönyvtárának (1821-ből) adatait tartalmazza. Az ország középső és a török megszállás idején legtöbbet szenvedett alföldi területén fekvő váci egyházmegye levéltárából, a hagyatéki leltárakból és a püspöki látogatások jegyzőkönyveiből a XIII. századból nyolcvanöt papnak kerekén háromezer-száz könyves adatát gyűjtöttük össze. Gyűjtésünket kiegészítettük még egy harmadik, 1777-ben a győri, veszprémi és zágrábi egyházmegyék területéből kialakított, az ország nyugati, Ausztriával határos szélé fekvő szombathelyi egyházmegyére. Ennek első püspöke a nagyműveltségű Szily János (1777-1799)

⁴⁰⁷ Kutatásainkhoz haszonnal forgattuk Zaccaria könyvének 1783-ban Augsburgban megjelent kiadását. Kezünkben az a példány lehetett, amely a felvilágosodás korában Perczel Imre piaristának, a pesti egyetem dogmatika tanárának és rendje tartományfőnökének tulajdona volt. Ezt a bővített kiadást a szerző előszavában a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeinek ajánlotta.

volt, akinek idejéből negyvenhárom pap ezernyolcszáz könyvét, továbbá a püspöki szeminárium 1787-ben készült katalógusából kétszáznyolcvan címet vettünk figyelembe.⁴⁰⁸

A szerzetesi könyvtárakról a jezsuita rend esetében az 1773-ban, a többiekre vonatkozóan pedig a II. József (1780-1790) uralkodása idején végrehajtott feloszlata során részletes jegyzékek készültek. Ezek nagy része a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. Innen valók a pesti pálosok és a pozsonyi trinitáriusok egykori könyvtárára vonatkozó adatok.⁴⁰⁹ A török időkben is megmaradt ferencesek szakolcai könyvtárából az 1662-1783 között több mint egy évszázadon át gondosan vezetett értékes inventárium három és fél ezer könyvcímet tartalmaz.⁴¹⁰ A piaristák központi levéltárában a pesti kollégium 1811-ben készült részletes könyvtárkatalógusa az 1717-ben alapított iskola első évszázadának teljes könyvvállományáról nyújt részletes adatokat.⁴¹¹

A világi és szerzetes papság általános és teológiai műveltségének színvonalát, fejlődését Magyarországon a történeti helyzet határozta meg. Az ország kétharmad része a XVII. század utolsó éveiben szabadult fel a másfél évszázados török megszállás alól. A kalocsai, pécsi, veszprémi, csanádi, váci egyházmegyék csaknem teljes területén, az esztergomi, egri, váradi egyházmegyéknek pedig jelentős részében a háborúk befejeztével teljesen előlről kellett kezdeni az egyházszervezést. Ezeken a részeken a tridenti zsinat reformjai is csak a XVIII. század elején kerültek bevezetésre. Az általános elmaradásra jellemző példaként említhetjük - olasz vonatkozása miatt is -, a váci egyházmegyét, ahol a Tridentinum határozatait Althan Frigyes Mihály bíboros - 1718-1734 között az egyházmegye püspöke - vezette be. A politikus és diplomata Althan váci püspöksége idején az egyetemes Egyház és Nápoly történetében is jelentős szerepet játszott. Ismeretes, hogy 1721-ben Michelangelo Conti bíborost XIII. Ince néven ő juttatta a pápai trónra; hat éven át (1772-1778) pedig Nápolyban a Habsburgok alkirálya volt. 1719-ben, váci püspöksége kezdetén, egyházmegyéje papsága számára Bécsben

⁴⁰⁸ A veszprémi egyházmegye papi könyvtáiról: Hermann Egyed-Éberhardt Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején*. Veszprém, 1942.; A váci egyházmegyére vonatkozó adatok forrása: Váci Püspöki levéltár. *Visitationes canonicae* II., III., V. kötet; *Acta testamentaria* 1-13., 15., 25-26., 28-29., 31-34. fasciculus. (Az iratsorozatok a plébániák rendjét, illetve a könyvtulajdonosok halálozásának időrendjét követik.) Az életrajzi adatokat lásd: *A váci egyházmegye történeti névtára*. I-II. köt. Szerk. Chobot Ferenc. Vác, 1915-1917.; A szombathelyi egyházmegyére vonatkozó adatok forrása: Szombathelyi Püspöki Levéltár, PH (= papi hagyatékok) jelzésű iratsorozat az egykori könyvtulajdonosok betűrendjében. Az életrajzi adatokat lásd: Géfin Gyula: *A szombathelyi egyházmegye története*. III. köt. Történelmi névtár. Szombathely, 1935.

⁴⁰⁹ Budapesti Egyetemi Könyvtár, J 11-15. sz.; Vö.: Berlász Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 302-311.

⁴¹⁰ *Catalogus seu inventarium perpetuum librorum conventus Szakolczensis Ordinis Minorum Reformatorum provinciae SSmi Salvatoris Ungariae*. Országos Széchényi Könyvtár, Quart. Lat. 2119.

⁴¹¹ *Catalogus Bibliothecae Pestiensis Scholarum Piarum conscriptus 1811*. Kegyesrendi Központi Levéltár, For. 8. Nr. 94. - *Catalogus librorum Emerici Perchel Sch. P. 1795*. Uo.: For. 0-12. fasc.1. Nr. 20.

Instructiones címmel kinyomtatta a tridenti zsinat legfontosabb reformintézkedéseit és e kiadványt 1724-ben Nápolyban másodszor is megjelentette.⁴¹²

Ami a papnevelést illeti, Magyarországon a XVII. században, de még a XVIII. század elején is az 1636-ban Pázmány Péter bíboros érsek által alapított és a jezsuiták által fenntartott nagyszombati egyetem volt a legfőbb bázis. Külföldön ekkor már megvolt a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* és a bécsi, 1623-ban alapított magyar szeminárium, a *Pazmaneum*. Mindkettőt jezsuiták vezették. A század második felében ehhez járult még az 1663-ban alapított kassai egyetemi rangú jezsuita teológiai akadémia. Látható tehát, hogy a jezsuiták - nyomdájukkal, élénk irodalmi munkásságukkal is támogatva -, a XVII-XVIII. század fordulóján a katolikus tudományosságnak Magyarországon úgyszólván egyedüli képviselői voltak.⁴¹³

Az újonnan szervezett egyházmegyei szemináriumokban a teológiai oktatás a XVIII. század első harmadában csak nagyon lassan, fokozatosan bontakozhatott ki. Ezekben a tanárok által említett akadémiákon, egyetemeken képzett papok, kanonokok voltak, akik ugyancsak a jezsuiták jól bevált, évszázados *Ratio Studiorum*a alapján tanítottak. A teológiai tudományosságnak szinte kizárólagos módszere tehát a Tridentinum nyomán új életre kelt neoszkolasztika volt, amely azonban Aquinói Szent Tamást az iskolai oktatásban divattossá vált terméketlen spekulációban, az éles elméjű „szubtilitások” keresésében és a vitatkozásban kifejlesztett szép latin stílus gyakorlásában tekintette mesterének.

A jezsuita tanulmányi rendszer teológiai-művelődési képébe új vonásokat azok az újonnan letelepedett szerzetesrendek hozhattak, amelyeknek saját teológiai képzésük volt. Ez megvolt a domonkosoknál és a török időkben is megmaradt ferenceseknél. Az egyetlen magyar alapítású középkori szerzetesrend, a Remete Szent Pálról elnevezett és Szent Agoston reguláit követő pálosok is a XVII. század második felében indultak új virágzásnak és X. Kelemen pápa már 1671-ben a doktoravatási joggal felruházott studium generálójukat is megerősíthette.⁴¹⁴ Végül a XVIII. század legaktívabb magyarországi szerzetének, az iskolák egész sorát alapító piaristáknak is saját „házi” teológiai oktatásuk volt. A század harmincas éveitől kezdve a püspökök az egyházmegyei szemináriumok vezetését egyre inkább ezekre a szerzetekre bízták. Így Váradon a pálosok, Vácott a domonkosok és a piaristák, Veszprémbe és Győrött ugyancsak a piaristák tanították a püspöki szemináriumokban a filozófiát és a teológiát.

A jezsuita tanrendszer nyomán haladó teológiai oktatás tanulmányi rendszerének megreformálására a Habsburg-birodalom egész területén az állami hatalom részéről történtek az első kezdeményezések. Így 1733-ban III. Károly elrendelte a jezsuita főiskolákon a filozófiai és teológiai kurzus tanulmányi idejének megrövidítését. Nagyszombatban és Kassán ezt a rendeletet nem hajtották végre. A következő beavatkozásnál azonban már a kor modernebb, sürgetőbb igényei is szerepet játszottak. 1753-ban Mária Terézia hatalmi szóval elrendelte az egyháztörténet tanítását. Intézkedése kezdetét jelentette annak a nagyarányú tanügyi

⁴¹² Nagy J. Győző- Klekner Tibor: *A két Althann váci püspöksége 1718-1756*. Vác, 1941. 36-37. /Vácegyházmegye multjából 1./

⁴¹³ [A teológiai oktatás történetéről: Hermann Egyed-Artner Edgár: *A hittudományi kar története 1635-1935*. Bp., 1938.; Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 254-255., 305-309., 340-343.]

⁴¹⁴ Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története*. I-II. Bp., 1938-1940. I. köt. 215-216., 245.; II. köt. 63., 279.

reformnak, amelyet a németalföldi származású Gerard van Swieten (1700-1772), a királynő janzenista teljhatalmú minisztere dolgozott ki.

A történelem, az egyháztörténet tanítása ebben az időben voltaképpen már nem volt új kérdés. Fontosságát a protestáns egyetemeken már a XVI. században felismerték, és a *Ratio Studiorum* szerkesztésében részt vett német jezsuiták, köztük Petrus Canisius is hangoztatta szükségességét. Mégis, a jezsuita akadémiákon a történeti studiumoknak oly neves művelője, mint Claudio Aquaviva, a rend egyetemes főnöke sem tudta bevezettetni. A történelem kutatása, a historia művelése és a tanítás között a jezsuiták között paradox kettősség tapasztalható. Messzeható eredményeik közül ez alkalommal példaként a németalföldi Joannes Bollandust (1596-1665) említhetjük, aki megalapítója volt a róla elnevezett antwerpeni történeti iskolának, a tudományos hagiográfia műhelyének. A történettanítás bevezetésében ennek ellenére sok évtizeddel lemaradtak és a halogatásban a magyarországi jezsuiták mentek a legtovább. Prágában már 1710-től, a bécsi egyetemen pedig 1728-tól működött történeti és földrajzi katedra, igaz, csak a filozófiai és nem a teológiai fakultáson. De itt sem ment az ügy nehézség nélkül. A prágai jezsuiták például az uralkodónál, I. Ferencnél folyamodványt adtak be, amelyben azzal érveltek, hogy az egyháztörténet tanítása, az egyház múltjával való túlzott foglalkozás hitbeli veszélyeket rejt magában, és az eretnekeknek, főként a janzenistáknak kedvez. Szerintük inkább szükség van a skolasztikus teológia spekulatív érveire, szillogizmusaira, és ezek mellőzésével az egyház lemond az eretnekek ellen való leghathatósabb fegyveréről.⁴¹⁵

A spekulatív skolasztikus teológiához való ragaszkodás magyar példái a hazai kutatók előtt nem ismeretlenek. A kiváló premontrei egyháztörténész, Hermann Egyed ismertette a nagyszombati egyetem tiroli születésű dogmatika professzora, Maurizio Marchesi (1686-1750) egy előszavát, amelyet 1729-ben római rendtársának, Balthasare Francolininek (1650-1709) népszerű kézikönyvéhez, a *Tyrocinium theologicum*hoz írt. Francolini műve a spekulatív skolasztikus teológia foglalatja és benne az eretnekségek között már a janzenizmusról és a gallikanizmusról is említés történik. Marchesi a mű elején, ahol borostyánkoszorús növendékeinek vizsgatételeit is kiadta, a szubtilis, elméleti teológiai fejtegetések fontossága mellett többek között azzal érvelt, hogy az felkészít a kor tévtanításai, nevezetesen a „saeculi nostri pestis, Jansenii lues” ellen.⁴¹⁶

A jezsuita tanrendszert feszegető másik adatra Tarnai Andor hívta fel a figyelmet. Eszerint 1731-ben a kassai jezsuita akadémia professzora, Graff Gábor növendékeinek doktori téziseihez a neves padovai tanárnak, a magyar kapcsolatairól is ismert Jacopo Facciolatinak (1682-1769) *Ad philosophiam* című beszédét is csatolta, amely a neoskolasztikát és a peripatetikus filozófiát támadta és helyette a filozófia-történet tanítását ajánlotta. Graff kiadványában ehhez a beszédhez *Ad viros litteratos* címmel egy polemikus fejtegetés

⁴¹⁵ A történeti és földrajzi katedrákra vonatkozóan lásd: Hermann-Artner *i. m.* 32-33.

⁴¹⁶ Marchesi avatóbeszédét idézi: Hermann-Artner *i. m.* 39. - Marchesi 1729-ben még egy német rendtársának, Kaspar Biesmannak (1639-1714) *De fide, spe et charitate* című értekezését is kinyomtatatta és hozzácsatolta doktorandus tanítványainak a dogmatika *De Deo uno et trino* című fejezetéből vett vizsgatételeit. Ennek a kiadványnak a függelékében pedig VII. és VIII. Sándor, továbbá XII. Ince pápának a janzenizmus és gallikanizmus tételeit elítélő dekrétumát is közölte.

csatlakozik, amely a jezsuita álláspontot így foglalja össze: „Adolescentibus tradendam esse philosophiam, non solum historicam, sed praeprimis peripateticam”.⁴¹⁷

Ez a két adat is jelzi, hogy a neoskolasztika szilárdnak vélt rendszerét, beidegzett gondolatmeneteit a XVIII. század elején Magyarországon is már új eszmék kezdték megbontani. Ennek irányát, útját 1700 után - Maurizio Marchesi minősítéséből, a „saeculi nostri pestis”-ből kiindulva - Jansen, Quesnel, Molinos és Febronius neve, a gallikanizmus, libertinizmus és deizmus irányzata jelzi.

Ezek közül a magyar klérus legkorábban - a franciaországi események után nem sokkal -, a gallikanizmusra figyelhetett fel. A francia püspökök 1682. március 19-én írták alá a Jacques Bénigne Bossuet által megfogalmazott négy gallikán artikulust, (*Declaratio cleri Gallicani*), amely a pápai primátus és joghatóság, az egyházi tanító hivatal körét francia vonatkozásban korlátozni törekedett. A magyar püspökök alig öt hónap múlva, 1682. augusztus 8-án, Nagyszombatban tiltakoztak ellene és az esztergomi érsek, Szelepcsényi György novemberben már Párizsba juttatta közös nyilatkozatukat, ami a XVIII. századi jezsuita krónikás szerint nem kis zavart okozott a francia egyháziak között.⁴¹⁸

A janzenizmus a Paschasius Quesnel (1634-1719) által megfogalmazott formájában Európa-szerte akkor keltett először nagyobb visszhangot, amikor XI. Kelemen pápa, 1713 őszén kiadta *Unigenitus* kezdetű bulláját, és ebben a janzenisták tanítását 101 pontba foglalva elítélte. A bullát Magyarországon az esztergomi érsek, Keresztély Ágost herceg 1717. január 17-én hirdette ki ünnepélyesen. 1727-ben Pozsonyban a magyar klérus számára latinul is kinyomtatták a pontokat a francia bencés történettudósnak, Matthieu Petitdidiernek a bullát magyarázó értekezésével. E kiadvány elterjedésére jellemző, hogy sok éven át különféle egyetemi vizsgatételekkel egybekötve ismételten szerepelt liber gradualisként. 1631-ben pedig a nagyszombati egyetemen Jansenius és Quesnel tanításának cáfolatát nyilvános vitára is kitűzték. Ettől kezdve a janzenizmust tanító alapvető műveknek a magyar papság között való terjedésével nagyobb mértékben számolhatunk. Ezt az egykorú könyvjegyzékek bizonyítják. Az új eretnokség első tételes megfogalmazóinak, Antoine Arnauldnak és Pasquasius Quesnelnek írásai ekkor már magyarországi kis városok és falvak plébániáira is eljutottak. 1740-ben Palics János hatvani plébános hagyatéki leltárában Arnauld egy műve, 1743-ban Hanel Keresztély isaszegi plébános könyvei között a *Concordia dogmatum Quesnelii* szerepel. Az 1778-ban elhunyt Ács János jáki plébános Quesnel németre fordított prédikációit használta. Jansenius alapvető művének, a VIII. Orbán által 1642-ben a tiltott könyvek jegyzékébe felvett *Augustinus*nak egy korai, három kötetes kiadása és Nagy Szent Leo műveinek Quesnel-féle, 1748-ban Velencében megjelent kiadása a veszprémi káptalan könyvtárában volt meg. A veszprémi egyházmegye öt falusi plébániáján pedig a XVIII. században Jansenius és Quesnel eredeti műveinek különféle kiadásait forgatták. A század negyvenes éveitől azután a könyvjegyzékekben a védekező, cáfoló kiadványok is elszaporodnak; ismételten felbukkannak

⁴¹⁷ Tarnai Andor: *Lehrreiche Gedanken - Jeles gondolatok - Pensées instructives*. In: „Sorsotok előre nézzétek”. *A francia felvilágosodás és a magyar kultúra*. Szerk. Köpeczi Béla és Sziklay László. Bp., 1975. 138-140.

⁴¹⁸ Schmitth, Nicolaus: *Archiepiscopi Strigonienses*. Tyrnaviae, 1752. 137-138.; Lásd még: Hermann-Artner i. m. 67.

az elítélt tételeket (*Propositiones damnatae*), azok magyarázatát (*Brevis expositio propositionum damnatarum*) jelző könyvcímek.⁴¹⁹

A janzenizmus és gallikanizmus iránti érdeklődéssel kerültek előtérbe Szent Ágostonnak azok a művei, amelyek a kegyelemre (malaszt, gratia) és az eleve elrendelést (praedestinatio) vonatkozó tételeket, továbbá az egyháznak a pápai tekintélyre (primatus, tévedhetetlenség) és az egyetemes zsinatra vonatkozó tanításokat érintették. A hippói nagy egyházatyára a figyelmet nyilván Jansen hatalmas műve terelte, amelyből Paschasius Quesnel rendezte össze tételesen a janzenizmus tanrendszerét. A tanítás igazságát keresve, vagy megcáfolásához érveket gyűjtve, a kor teológusai magától értetődően gyakran nyúltak Szent Ágoston műveire. A könyvtárjegyzékekben ebben a korszakban valamennyi ókeresztény egyházatyája közül a legtöbbször Augustinus neve szerepel. Népszerűségére csupán egyetlen adatot említünk. A veszprémi egyházmegyében az 1812. évi kánoni látogatáskor 91 példányban 14 különböző Augustinus-művet írtak össze. Kisebbségi írásai magyar nyomdákban is megjelentek; így a Szent Ágostonnak tulajdonított *Soliloquia et manuale* és a *Meditationes* sok kiadásban. De a keresztény kegyelemtanra vonatkozó, a nagyszombati egyetemi nyomdában megjelent kétkötetes antológiát a francia maurinus bencés kongregáció párizsi kiadásából válogatva ugyancsak gyakran megtaláljuk.⁴²⁰ A selmecbányai jezsuitáknál Jacopo Filippo Merlini (1662-1716) olasz jezsuita Augustinus-magyarázata volt meg, amely címében is jelzi, hogy a szerző Jansenius és Pelagius eretneksége között vont párhuzamot.⁴²¹ A győri és nagyszombati nyomdában több kiadást ért meg Szent Ágostonnak ugyancsak a pelagianizmus ellen írt leveleiből, a maurinus kiadás felhasználásával készült válogatás.⁴²² Ismét egy olasz szerzőnek, a jól ismert Lorenzo Alticozzinak (1689-1777) értekezése a manicheizmussal vont párhuzamot,⁴²³ példányai a veszprémi püspökség egy kis falusi plébániáján és a szombathelyi szemináriumban voltak meg a XVIII. században.⁴²⁴ Végül megemlíthetünk még egy ritka adatot, amely tőlünk nyugatabbra talán nem olyan feltűnő, nálunk, a magyarországi könyvkereskedelem szerényebb lehetőségeit tekintve mégis a gallikanizmus eszméinek a század utolsó harmadában való terjedését, biztos jelenlétét jelzi: az egyik legtipikusabb francia gallikán teológusnak, Louis-Ellies Dupinnek *De potestate ecclesiastica et temporali sive declaratio cleri Gallicani 1682* című könyvének egy-egy kiadása ismét falusi plébániákon, Sümegen és Csóton volt található.

Az egyház és a pápa tekintélyével összefüggő kérdések majdnem minden vonatkozásban folytatódtak a kor vallási racionalizmusának egy másik, a hittudósokat és apologétákat a felvilágosodás évtizedeiben talán mindennél jobban foglalkoztató eszmei áramlatában, a febronianizmusban. A németalföldi Johann Nikolaus Hontheim püspök (1701-1790) Justinus Febronius álnévvel 1763-ban megjelent, sok vihart kavart művét (*De statu ecclesiae, deque legitime potestate Romani pontificis*) Magyarországon is jól ismerték. Erről a máig megmaradt

⁴¹⁹ Az Unigenitus-bulla különféle magyarázatos kiadásai közül a jezsuita könyvtárak némelyikében egész gyűjtemény volt. Pécsen a passauai egyházmegye 1735-ben kiadott hivatalos *Instructio*-ja, Selmecbányán Crescentius Krisper német ferences polemizáló könyve (*Nubila Jansenismi et Quesnellianismi dispulsa. Augustae Vindelicorum, 1721*) volt meg.

⁴²⁰ *Praecipuorum ad doctrinam de gratia Christi tomuli duo*. Tyrnaviae, 1767.

⁴²¹ *Vera clavis operum S. Augustini contra Pelagium et Jansenium*. Viennae, 1740.

⁴²² *Selectae epistolae polemicae adversus Pelagium*. Jaurini, 1740., 1741., 1753.; Tyrnaviae, 1741.

⁴²³ *Summa Augustiniana*. Megjelent hat részben 1744-1761 között. Lásd: Zaccaria *i. m.* 462.

⁴²⁴ *Dissertatio historico-critica de antiquis novisque manicheis*. Viennae, 1745. Lásd: Sommervogel.

különbféle kiadások tanúskodnak. Febronius eretneknek minősített tételeit 1764-ben XIII. Kelemen pápa elítélte. Hontheim 1778-ban visszavonta tételeit. Az első hivatalos magyar egyházi kiadvány azonban csak ezután - éppen Egerben - látott napvilágot. 1779-ben Esterházy Károly (1725-1799) püspöknek - a hittudományi, jogi és bölcséleti fakultással működő akadémia és a püspöki könyvtár alapítójának, a Lyceum építtetőjének - rendeletéből „typis Scholae Episcopalis” kinyomtatták VI. Pius pápának a visszavont tételekre vonatkozó dekrétumát és Hontheim nyilatkozatát. Eddigre azonban a magyarországi klérus, a könyves adatok tanúsága szerint, már jól ismerte a febronianizmus tanait és cáfolatát. A febronianizmus megcáfolásával foglalkozó szerzőknek, németeknek, franciáknak, olaszoknak egész sorát említhetnénk, akiknek műveivel egykorú könyvtárjegyzékekben találkozunk. Közülük kiemelkedik a már emlegetett Francesco Antonio Zaccaria 1767-ben megjelent, négy kötetes *Antifebronio*-jának példányait nagy könyvtáraink ma is őrzik. Az erősen történeti szemléletű, historiai módszerrel dolgozó veronai teológus, Pietro Ballerini (1698-1772) munkái közül az 1768-ban megjelent *De potestate ecclesiastica adversus Febronium* című volt közismert Magyarországon. Végül a plébániai és szerzetesi könyvtárak egyik leggyakoribb szerzőjét, Tommaso Maria Mamachi (1713-1793) dominikánus teológust említhetjük, aki Rómában korának legtanultabb egyházi emberei közé tartozott; az ókeresztény régészetnek kiváló művelője és a Gerolamo Casanate bíboros alapította könyvtárnak volt az igazgatója. A Febronius-hoz írt leveleinek római kiadása (*Epistolarum ad Justinum Febronium jurisconsultum De ratione regendae Christianae Reipublicae, deque legitima Romani Pontificis potestate. Romae, 1776*) már a magyarországi felvilágosodás évtizedében vizsgatételekkel egybekötve a pécsi püspöki szemináriumban került forgalomba.⁴²⁵

A felvilágosodás első képviselői Magyarországon az uralkodó környezetének, Mária Terézia (1740-1780) udvarának főhivatalnokai és politikusai közül kerültek ki és jelentős számban janzenisták voltak. Ez lehet az oka annak, hogy a francia papság függetlenségi törekvéseinek, a gallikanizmusnak szélesebb körű ismerete voltaképpen már csak a XVIII. század utolsó negyedében, II. József (1780-1790) egyházi reformintézkedéseinek és a felvilágosodás magyarországi kibontakozásának idején érte el virágkorát. Ezzel magyarázható, hogy a janzenizmus és gallikanizmus legtipikusabb nyugati képviselőinek neve, akiket már Európaszerte a század legelején, olykor még a XVII. század végén ismertek, nálunk csak a 18. század legvégén tűnik fel. Így két leuveni janzenista teológus Zeger Bernhard van Espen (1646-1673) és Joannes Obstraet (1651-1720) művei a magyar papok könyvtárában csak a hatvanas évek végétől, többnyire Velencében nyomtatott kiadásokban találhatók meg nagyobb tömegben. A püspöki és szemináriumi könyvtárakban ekkor már nem ritka a francia Claude Fleury (1650-1723) népszerű és a gallikanizmusnak kedvező egyháztörténeti sorozata. A tiltott könyvek jegyzékére került egyházjogi munkáját (*Institutiones iuris ecclesiasticae. Venetiae, 1753*) és történeti katekizmusának korai francia nyelvű kiadását (*Catéchisme historique. Bruxelles, 1727*) a veszprémi egyházmegyében egy-egy kis falusi plébánián találjuk meg. Ugyancsak a század utolsó harmadában, a felvilágosodás legradikálisabb filozófiai eszméivel egy időben jelenik meg tömegesen a papok könyvei között Francois Pouget (1661-1723) janzenista francia oratoriánus hírhedt Montpellier-i katekizmusa (*Institutiones catholicae in modum catecheseos*). Negyvennél több példány adatát ismerjük a veszprémi egyházmegyei plébániai könyvtárjegyzékeiből, feltűnően sokat század végi velencei kiadásban. A váci egyházmegye 1780 után meghalt papjainak könyvei között pedig majdnem kivétel nélkül mindig megtalálható ez a mű.

⁴²⁵ *Enciclopedia Italiana*, XXII. vol. 55.

A század racionalista szellemi, teológiai vagy filozófiai törekvéseinek sorát folytathatnánk a libertinizmus, a deizmus, az indifferentizmus, a quietizmus vagy akár a probabilismus nyomozásával. Ezek jelentős részben a janzenista, gallikanista és febronianista eszmevilággal érintkeztek és már lényegében tovább mutatnak a szoros értelemben vett felvilágosodás korszakába.

Az új eszmék és gondolatok, a régít bontogató-feszegető világszemlélet a teológiai gondolkodásban azonban nemcsak a „botrányos eretnokségek” és polémiák világában jelentkezett. A megismerés útján az értelem fénye és a tapasztalás bizonyosága, amely az emberi gondolkodás és haladás történetében nem csekély egyházi múlttal és teológiai előzménnyel rendelkezett, és amely a filozófiát és a természettudományokat haladásra készítette, eszközeivel, módszerével visszahatott a hit és erkölcs világára is, a vallás dolgaiban való biztosabb eligazodást szerzett, az egyházi gondolkodás és tudomány előremozdítója lett.⁴²⁶ Dolgozatunk elején a történet-tanítás, pontosabban a történeti szempontú teológiai szemlélet, egyre sürgetőbb időszerűségét említettük. A XVII-XVIII. század egyházi történettudománya is - az értelem és tapasztalás eszközeivel -, a múltból gyűjtött érveket és bizonyosságot a vallás és filozófia felmerült kérdéseikhez. Könyvtárjegyzékeink szinte kimeríthetetlen gazdagságú adatainak tükrében is a kora felvilágosodást jelző utak, nyomok leginkább a történeti érdeklődés, a kritikai szemléletű história felé mutatnak. Ezért a kor magyar papságának teológiai gondolkodására is jellemző vonásként tarthatjuk számon, hogy általánosan ismerték például a párizsi oratorium tudós történész tagjai közül (a janzenizmus lelkesebb propagálói is innen kerültek ki), a jogtörténész és teológia-történész Louis Thomassius (1619-1695), vagy a biblikus Bernhard Lamy (1640-1725) kézikönyveit. Az utóbbinak több magyar kiadása és fordítása is volt. Jellemzőnek látszik, hogy az ugyancsak oratoriánus Richard Simonnak (1638-1712), az irodalomtörténeti módszerekkel dolgozó újkori racionalista szentíráskritika megalapítójának egy-egy bibliai kiadványa a veszprémi egyházmegye két kis falusi plébániáján (Bakonyjákó, Köröshegy) is megvolt. A XVII-XVIII. század fordulójának legrangosabb történész-közönsége, a francia maurinus bencés kongregáció tagjai közül Jean Mabillonnak (1632-1707) Szent Bernát-kiadását is általánosan ismerték. A kongregáció talán legjelentősebb egyéniségének, a híres liturgia-történész Edmond Martene-nek (1654-1739) *De antiquis ecclesiae ritibus* című háromkötetes korszakalkotó tudománytörténeti műve pedig a pesti pálosok és a veszprémi káptalan könyvtárában, a szombathelyi egyházmegyében pedig Budai Lajos 1797-ben meghalt pinkamindszenti plébános hagyatékában volt meg.

A korai felvilágosodás történeti szemléletű képviselői közül azonban Magyarországon kétségtelenül a legismertebb Lodovico Antonio Muratori (1672-1750) volt. Műveinek magyarországi recepciója, a papság teológiai műveltségére való hatása az adatok tükrében jelentősnek látszik; az előfordulások száma feltűnően nagy. A XVIII század e nagy itáliai történész és filológus egyéniségét e helyen nem kell külön bemutatni. Alapvető történeti forráskiadványait, tudományszervező, teológiai és erkölcsstani írásait ismerjük. Az olasz irodalom- és filozófiatörténeti kutatás felmérte a korai felvilágosodásban betöltött szerepét is.⁴²⁷

⁴²⁶ Vö.: Sina, Mario: *Illuminismo e cultura cristiana*. In: *Cristianesimo e cultura. Atti completi del XLVI corso di aggiornamento culturale dell'università cattolica. Loreto, 21-26 settembre 1975*. Milano, 1976. 164-176. (a 166-169. lapon: *Le matrici teologiche dell'illuminismo*).

⁴²⁷ Nonis, Pietro G.: *Movenze e relazioni preilluministiche nell'epistolario muratoriano*. *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, 20 (1965). 391-406.

Muratorinak a XVIII. században Magyarországon három kiadása jelent meg, mindhárom fordításban. Ezek közül a legismertebbet, a *Della regolta devozione dei cristiani* magyar fordítását *A keresztény embernek valóságos áhitatossága* címmel Egerben, 1763-ban a püspöki nyomda betűivel nyomtatták. A fordító a kiadványban nem nevezte meg magát és a mű elé ajánlást vagy előszót sem írt. Ezzel a kiadvánnyal egy évben jelent meg Esztergomban a *Della carita cristiana* latin fordítása *De charitate Christiana* címmel. Ennek előszavát, ajánlását Andreas Fridericus Schupanzigh pozsonyi kanonok írta és Barkóczy Ferenc esztergomi érseknek címezte, aki korábban (1654-1761) egri püspök volt. Barkóczynak azonban nem volt szerepe az 1763-ban Egerben kinyomtatott Muratori-fordítás körül.⁴²⁸

A *Della carita cristiana* imént említett latin fordításán kívül még egy magyar fordítása is megjelent Bécsben 1776-ban *A nagy parantsolatnak, tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja* címmel. Fordítója az erdélyi udvari kancelláriának egyik tisztviselője, Gálfalvi Ozdi Ferenc volt. A fordítás ajánlása a királynőnek, Mária Teréziának szült; ezzel a fordító bizonyára arra is akart utalni, hogy az első olasz nyelvű, Modenában 1723-ban megjelent kiadást Muratori a királynő apjának, VI. Károlynak címezte. Gálfalvi Ozdi ebben az ajánlásban kitért az egri Muratori-kiadásra is és azt írta, hogy azt Koller Ignác veszprémi püspök rendelkezéséből egyik kanonokja, Nagy Ignác fordította magyarra. Ennek a Nagy Ignácnak pályája az egyháztörténet hazai kutatói számára nem ismeretlen. Teológiai tanulmányait a római Collegium Germanicum et Hungaricum növendékeként végezte. 1777-ben ő lett a veszprémi egyházmegyéből kialakított új székesfehérvári püspökség első szervező püspöke és ugyanakkor a Budára költözött nagyszombati egyetem első kancellárja. Több elmélkedési könyvet és imádságos könyvet írt és fordított, de nevét azokon soha nem tüntette fel.⁴²⁹

Muratori magyarországi hatását keresve közvetlen kapcsolatra vonatkozó adatot eddig nem sikerült találni. Nem került elő - tudomásunk szerint - egyetlen magyar levelező társának neve sem. Nálunk a modenai mestert tisztelő, vele kapcsolatot tartó társulatok nem keletkeztek, mint amilyen Salzburgban a *Muratorizirkel*, Olomoucban a *Societas eruditiorum incognitorum* volt. Az innsbrucki *Academia Taxiana*-nak, a Muratorival kapcsolatot tartó ausztriai societas litterarianak tagja volt ugyan Anton Christoph Migazzi (1714-1803) bíboros, bécsi érsek, aki 1761-1786 között a váci egyházmegye egyik legtevékenyebb barokk püspöke volt és magyarországi székvárosában a piaristák vezetésével nemesi konviktust és filozófiai akadémiát is alapított. Az általa közvetített Muratori-hatásról azonban csak sejtéseink vannak. Koller

⁴²⁸ Muratori magyarországi fordításait Szauder József elemezte: *L. A. Moratori két erkölcstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 171-179. ; olaszul: *La fortuna dei trattati della Carita cristiana e della Regolata divozione in Ungheria nel '700*. In: Atti del Convegno Internazionale di Studi Muratoriani. - Tévesen állította, hogy a *De recta hominis christiani devotione* először Budán, 1756-ban jelent meg. Valójában egy Bécsben, a nyomtatási év feltüntetése nélkül, a Kaliwoda nyomdában készült latin fordítás elé 1756-ban Budán nyomtatott teológiai vizsgatételeket kötöttek, amelyeket Vincze József pálos rendi professzor a kalocsai szemináriumban nyilvános vitára kitűzött; a kolligátum közös címlapján Muratori-művének címét is feltüntették. Lásd: Bitskey István: *Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 350.

⁴²⁹ *A székesfehérvári egyházmegye névtára. Schematismus ... dioecesis Albaregalensis*. 1967. 13-14.; Koller Ignác dedikációja az Országos Széchényi Könyvtár egyik példányában (jelzete: 287.594). A korai beírás is tanúsítja Kollernek a kiadás és fordítás körüli szerepét: „Librum hunc donavit mihi die hodierna Excell^{mus} D^{nus} Episcopus Wespriemien. D^{nus} Ignatius Koller de Nagy-Mánya, Joanni Rosos de Sz. Kir. Szabadgya. Wespriimi 14ta Aprilis 1765.”

Ignác és Nagy Ignác püspökök neve tehát elsőrendűen fontos adat számunkra és további kutatásra késztet.⁴³⁰

Muratori műveinek terjedését kétségtelenül elősegítették a Mária Terézia, és fia, II. József uralkodása idején a fennhatóságuk alatt álló országokban a vallást és egyházat érintő janzenista-gallikanista ihletésű intézkedések is. Mint ismeretes, ilyen vonatkozásban érte Muratorit a kortársak részéről is, de még inkább a halálát követő évtizedekben a legtöbb vád és gyanúsítás. A *Della regolta devozione* fordításának elején a fordító ezért tartott szükségesnek egy megjegyzést közölni, amelyet a végén olvasható dátum (Bécs, 1759. szeptember 22.) tanúsága szerint alighanem a mintául használt bécsi latin kiadásból vett át. Eszerint egy szicíliai jezsuita, Benedetto Piazza (1677-1761) ezért a művéért a szerzőt janzenizmussal és eretnekséggel vádolta, ami alól XIV. Benedek mentette fel. A mű latin kiadására Bécsben a jezsuita cenzor, Franz Xaver Schez tiltakozása ellenére, Migazzi bíboros adott jóváhagyást, amiből ugyancsak nehézségek támadtak. A bíboros ugyanis egy példányt Mária Terézia egyik leányának ajándékozott, akinek gyóntatója, Franz Lehner jezsuita - a királynő tudtával - a római Index-kongregáció véleményét kérte az eretnek-gyanúsítást bélyegzett könyvről. Róma diplomatikus választ küldött: „A szerző csak olyan babonás visszaélések ellen harcol, amelyeket az Egyház nem helyesel”. Muratori nézetei Mária és a szentek túlzott tiszteletéről, a parancsolt ünnepek számának csökkentéséről, sőt a népnyelvű liturgiáról, tehát valamelyest hivatalos elismerést is kaptak.

A *Della carita cristiana* bécsi magyar fordításának ajánlásában Gálfalvi Ozdi arról írt, hogy a szerzőt janzenizmussal vádolták; azzal, hogy a régi szokásokat semmibe veszi, az Isten Anyja, és a szentek tiszteletét kisebbíti, sőt a lutheri tanítással is szimpatizál („Lutherrel tzimborál”). De Muratori könyve ismét pártfogóra talált és a saját lelkipásztori gyakorlatából leszűrt tapasztalatai, a szegénygondozásra és a betegek ellátására vonatkozó javaslatai terjedtek, jó mintát adva a jozefinista rendelkezéseknek is. A modenai szeretettársulat, a *Compagnia della carita* 1779-ben például szolgált a II. József által pártfogolt *Vereinigung aus Liebe der Nächsten* elnevezésű egyesületeknek.

A *Della regolta devozione*, a *Della carita cristiana* mellett még két más hasonló tárgyú Muratori-mű, a *De ingeniorum moderatione in religionis negotio* és a *De superstitione vitanda* német és latin fordításokban, számtalan kiadásban terjedt és a század végén bekerült a jozefinista reformok kézikönyvei, teológiai tankönyvei közé. Különféle kiadásaikkal gyakran találkozunk a veszprémi, váci, szombathelyi egyházmegyék plébániai könyvtárjegyzékében, szerzetesi közösségek katalógusaiban.

Muratorinak a legsokoldalúbb olvasói azonban a század „tudós” szerzetesei, a pálosok és a piaristák voltak. A hazai felvilágosodás, a magyar nyelv és irodalom művelése terén nagy érdemeket szerzett pálosok Muratori iránti érdeklődésére vonatkozólag csak egyetlen jellemző adatot idézünk. Pesti kolostoruk könyvtárának 1786-ban készült katalógusában tíz kiadásban összesen nyolc Muratori-mű szerepel. Egy magyar kiadás kivételével a többi nyomtatási ideje 1716 és 1758 közé esik, ami egykorú, kortársi érdeklődésre vall.

A piaristák szellemi hovatartozását az itáliai és magyar művelődéstörténetben egyformán „piarista felvilágosodás” névvel szokták jelölni. Magyarországi hatásukat a XVIII. századi közművelődésre és iskolaügyre jól jellemzi, hogy a század első kétharmadában 19 kollégiumot alapítottak. A pesti kollégiumban 1717-ben kezdtek tanítani és 1743-1784 között akadémiai

⁴³⁰ Muratori ausztriai hatásáról: Zlabinger, Eleonore: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich*. Innsbruck, 1970. /Veröffentlichungen der Universität Innsbruck 53. /Migazziról a 41. oldalon.

fokú, filozófiai tanfolyamon - a felvilágosodás első hírnökeként - a „philosophia recentior”-t, Leibniz, Wolff, Newton bölcséleti és természettudományi tételeit tanították. Erről a kollégium könyvtára is tanúskodik, amelynek 1811-ben készült jegyzéke sok ezer adata között a rend eklektikus filozófusának, Eduardo Corsininek, Jacopo Facciolatinak, vagy Christian Wolffnak úgyszólván valamennyi műve első kiadásban megtalálható. Muratori összesen hat címmel van képviselve, de ezek közül három a szempontunkból rendkívül fontos. Valószínűleg a rendi teológiai oktatáshoz használhatták a század utolsó harmadában Muratori egy posthumus írásának, a *Dei pregi dell'eloquenza popolare* című, a gyakorlati lelkipásztorkodást szolgáló művének latin fordítását (Augustae Vindelicorum, 1775). Ez a mű az egyházi szónoklatnak, megreformálását, a barokk cikornyáktól való megszabadítását célozta és német fordítása 1783-ban a jozefinista tankönyvek közé is bekerült.⁴³¹ A másik jellemző Muratori-mű ebben a gyűjteményben a *Della publica felicità oggetto dei buoni principi* első kiadása (Lucca, 1749). Ez az osztrák államelméleti írókra, főként Carolo Antonio Martinire, Mária Terézia udvarának aufklerista államférfiára és ideológiai szakírójára volt hatással.⁴³²

A feltételezhető hatás miatt a pesti piarista kollégium régi könyvtárában a legjelentősebb Muratori-műnek azonban a *Delle riflessioni sopra il buon gusto nelle scienze e nelle arti* című program-iratot tartjuk. Ebben az „il Poligrafo modenese”⁴³³ a tudományos disciplinának az egész életet átfogó, az egyén és a társadalom javát szolgáló rendszerét foglalta össze. Egyik fejezetében pedig *I primi disegni della repubblica letteraria d'Italia rubati e donati alla curiosità degli arti eruditi* címmel az ideális tudós társaságra, societas litteraria-ra, akadémiára vonatkozó elgondolásait közölte. Ez már 1703-ban önállóan is megjelent, sőt kéziratok másolataiban Itália-szerte terjedt. A pesti piarista kollégium könyvtárában e kettős műnek, Velencében 1642-ben, tehát még Muratori életében megjelent kiadása volt meg.

A magyar irodalomtörténet és művelődéstörténet kutatói jól ismerik a XVIII. század második felében, a felvilágosodás előestéjén és annak kezdetén a societas litteraria, a (*Hazafi tudós társaság*) alapítására történt kezdeményezéseket, amelyekben a világiak között a pálos és piarista szerzetesek is részt vettek; az utóbbiak közül Horányi Elek, Benyák Bernát és Révai Miklós nevét szokás emlegetni. A piaristáknak ilyen irányú érdeklődésére a nyomokat az egykorú könyvtárjegyzékekben is megtaláljuk. Nem tekinthető ugyanis merő véletlennek, hogy a pesti kollégiumban az itáliai tudós társaságokról, akadémiákról több művet is forgattak. A bolognai tudósok társasága iránti érdeklődést jelzi a *Scientiarum et artium commentarii Academiae Bononiensis* (Bologna, 1741) című kiadvány és Gaetano Boletti könyve, a *Dell'origine et de progressi dell'Instituto delle scienze di Bologna* (Bologna, 1769), amely két példányban is megvolt.⁴³⁴ Az egyiknek tulajdonosa - a ma is olvasható beírás szerint - az a Horányi Elek (1736-1809) volt, aki lelkes írók, költők és pálos szerzetesek kezdeményezésére 1779-ben az első nagyszabásúnak tervezett magyar *societas litteraria* szabályzatát írásba foglalta. Horányi 1755-1758 között a filozófiát és a természettudományokat Rómában tanulta és ottlétekor személyesen is megismerhette az olasz „piarista felvilágosodás” filozófusát,

⁴³¹ Zlabinger *i. m.* 46., 131.

⁴³² Uo. 39., 71., 109., 127.

⁴³³ Nonis, P. G. *i. m.* 391.

⁴³⁴ Horányi példányát ma a budapesti Kegyesrendi Központ Könyvtára, a másikat pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi. - A piaristáknak az olasz tudomány eredményei iránti érdeklődését jelzi, hogy könyvtárunkban a XVIII. században megvolt a Velencében 1710-1740 között megjelent *Giornale de Litterati d'Italia* harmincnyolc kötete.

Eduardo Corsinit, aki akkor a rend egyetemes előjárója volt. Amikor a *Merkur von Ungarn* című bécsi újság 1786-ban a magyarországi piaristákról azt írta, hogy ők tanították először Newton elvei szerint a „philosophia recentior”-t, Horányiról azt is megjegyezte, hogy Franklin villamosságát és Leibniz filozófiáját adja elő.⁴³⁵ Pályája Muratori szellemét is idézi, annak ellenére, hogy a korai felvilágosodás itáliai mesterét már nem ismerhette. Horányi történeti forráskiadványai mellett a magyar historia litterariának is igen jelentős művelője. Megszerkesztette és kiadta *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum* címmel (Viennae-Posonii, 1775-1777) háromkötetes nagy írói lexikonát, amelynek gondolata Itáliában született meg. E művének tervezetét is *Prodomus Hungariae litteratae* címmel 1770-ben Velencében nyomatta ki. Ugyanitt és ugyanebben az évben osztrák rendtársának, Dalham Floriánnak filozófiáját (*De ratione recte cogitandi*) is kiadta Giacopo di Durazzo grófnak szóló ajánlásában a következő megjegyzéssel: „Sublatis mendis elegantiorum et accessionibus non contemnendis auctiorum in usum I u v e n t u t i s H u n g a r i c a e typis exscriptum”.⁴³⁶

Vizsgálódásunkat itt azzal a megjegyzéssel hagyjuk félbe, hogy forrásainkat távolról sem merítettük ki, de nem is tártuk fel egészen. Arról is meg vagyunk győződve, hogy a filozófia- és teológiatörténetnek a végső összegzéséhez más, megfelelőbb módszerei is vannak. Úgy látjuk azonban, hogy a teológiai gondolkodás, mentalitás alakulásának az olvasmány- és könyvkultúra tükrében való ilyen megfigyelése a tudománytörténet megfelelő szakterületeinek is hasznos adatokat, szempontokat szolgáltat.

⁴³⁵ Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp., 1924. 166. A *Merkur von Ungarn* megjegyzését idézi.

⁴³⁶ Horányi Elekről: Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete*. I-IV. köt. Bp., 1881-1889. I. köt. 252.; Ongrádi József: *A piaristák irodalomtörténeti munkássága*. Bp., 1935. 12-18.

**A Váci Egyházmegye alsópapságának könyvei
a XVIII-XIX. században**

Holl Béla anyaggyűjtését sajtó alá rend. Zvara Edina

1709

Mráz Gergely

**Consignatio librorum A. R. D. Gregorij Mráz Canonicj Capituli Vaciensis quos legavit
pro Ecclesia et Venerabili Capitulo Vacziensi qui hoc ordine habentur**

1mo Conciones Ungaricae Pazmany in uno folio Libri 2

2do in folio uno latini Sermones intitolati S. Joannis, alter vero Authore Gregorico
Caelio Collectanea in Sacram Apocalypsim D. Joannis Apostoli et Evangelistae

3^{tio} Conciones Fabri funebris et nuptialis pariter in folio 1

4to opus tripartitum juris Civilis in folio liber 1

5to 5 libri in 4to folio quorum unum intitulatur Theologia Moralis Authore R. P. J.
Analecto Reinffestuell alter vero Annus et dies juridicus Authore Leonello J. d. 3^{tius}
Rituale Romanum. 4tus Econimia(!) hodierna Parochorum usui serviens. 5tus Rectus
modus interpretandi sacram scripturam sive ut vulgo vocatur Miscellaneae R. P.
Szentivanj

6to Libri promiscui germanicae lingvae quorum item quatuor continet in folio 4to tres
vero in folio octavo unus in folio 12.

7mo Biblia Sacra latina in folio octavo liber 1.

8. Busenbaum in folio 12 Prophetiae certae in folio 16. Psalterium Paraphrasibus
illustratur in folio 16. Institutio Catholica in eodem folio. Item Recta instructio faciendi
omnium humanarum action pariter in folio 16. Item dialogorum sacrorum libri quatuor
in folio 16. Item Tractatus de necessitate et modo ministrandi sacramenta tempore
pestis. Item in eodem folio 16 latinus liber tractans de varijs vitijs hominum.

Praeterea dantur certa instrumenta ferrea uti 4. paria cardinum una sera cum clavi, duo aerea epistomia, duoque circuli ferrei, una catena spectans ad currum, quae una cum curru magno pertinebit et lagatur famulo Nicolao. Sunt praeterea et alia ferramenta minoris momenti, quae omnia DD. Capitulares inter se distribuent.

Post haec reperti sunt adhuc et alij libri unus in folio, in quo tractatur de ortu et origine familiae Esterhazianae, alij quatuor latini in folio 16. Item Rituale novum Agriense et pars verna breviarij in folio 12.

Tulajdonosa Mráz Gergely (?-1709) váci kanonok.

Kiadta: Adattár 13/2. 179-180.

Mai lelőhely: Vác. Káptalani Lt. Végrendeleti iratok, fasc. 2.

KtF I. 164.

1722

Valkó Miklós

Cathalogus Librorum Parochiae Kálló numero subsequenti Scriptorum

1. Biblia Ungarica et Latina
2. Faber Dominicalis aestivalis
3. Geor Káldi Concionator et alij tres ejusdem opus authoris
4. Petrus Pazmány Conciones alterque idem
5. Historicus Paulus Eszterhazy
6. Joannes (Ebet)zky(?) in Lutherum et alios
7. Joannes Dodinger Conciones Festivalis
8. Stephan Illiés Festivalis
9. Empheris Ecclastien authore Fra Juliano

Heynevfve Pars prima Hiemalis Festivalis: idem auctor cum Parte tertia aestivalis Festivalis

10. Concionator Pius Pars 2da Festivalis

11. Andreas Illiés Festivalis ijque (...) alij Festivales authores

12. Echo prima authorem Matthiae Keul in Festa per Annum. item idem author pro Dominicis et festa per annum

13. Stella 3plex Festivalis

14. Vita Sanctorum

15. Concionat. Historicus P: Michael Pexenfelder pars 3ia

- 16.Dedinger Pars Ima
- 17.Hartung Pars Ima
- 18.Nucleus aureus Studio Pii Ko(...)or: Praedicator
- 19.Annona animae authore Dedingeri
- 20.Stephani Landovics item idem author
- 21.Concionator Pius Dominicalis
- 22.Quatuor novissima idiomate Ungarico Stephani Böjtös Controversiae
- 23.Acta Apostolorum
- 24.Rituale Strigoniense
- 25.Author Molina de libero arbitrio
- 26.Joannis Telekdi Dominicalis
- 27.Rituale Agriense
- 28.Martinus Szentiványi modus rectus interpretandi scripturae sacrae
- 29.Theologia Universa Authore R. P. Richardo arsdéri(!)
- 30.Mart. Végsó Historiens
- 31.Conciones Dominicales Authores Grancisco Henrico Paladano ordinis S. Francisci Fratrum observantiae
- 32.Sermones Evangeliorum
- 33.Pedagogus Christianus item author. item ejusdem authoris
- 34.Conciones Stanislaj Godaei S. J. Thom. Tertius
- 35.Moralis Sacri Eloquij Subsidium authore Timotheo Schranger ord. Fran. Minorum
- 36.Synopsis Juris Feudalis
- 37.Promptuarij exequialis Pars altera authore MM.
- 38.Sermones Evangeliorum
- 39.Annus Coelestis authorum Locupletio
- 40.Opera Patris Valles de Confessione
- 41.Schola Christi
- 42.Petrus Pazmány complectens orationes
- 43.Buzembaum item idem authore atque idem author
- 44.Manuale Parochorum item idem author
- 45.Joannis Polankö item idem author
- 46.Libellus de Contemplandi
- 47.Flores Poetae
- 48.Leges longevae vitae
- 49.Flores Flavissae(?) poetae

50. Nucleus Catheceticus
51. Lapis Lidius authore MM S. Jesu
52. Officium Rakoczianum
53. Breviarium pars Hyemalis
54. Instructio Confessarij authores Paulo Zegneri S: Jesu
55. Controversista in 16mo folio authore MM
56. Meditationes Quadragesimales author MM idiomate Ungarico
57. De Baptismi Caeremonijs authore Joan. Liczej item idem Author
58. Status Animarum Purgatorij Author P. Martini Roa S. J.
59. Compendium Biblicum
60. Liber de contemnendorum mundi vanitatibus authore fratre Didaco Strictioris observantiae
61. Rituale Romanum Pars Verna
62. Medulla Oratoria
63. Physica Exotica
64. Controversista Ungaricus Martini Szentivanyi
65. Ungaricus Tiszta Tükör
66. Gemitus animae Poenitentis
67. Cura Praeservativa Innocentiae animae et salutis Animae
68. Breviarium Romanum Pars Verna
69. Protestatio Christianae et aeternae Salutis
70. Annus Bissextilis authore Georgio Nyáráj
71. Epithome Controversiarum
72. Manna Deveni Amoris
73. Thomas a Kempis
74. Officia in omnia festa Hungariae
75. Lutheranicum nunquam Authore Martino Szentiványi
76. Cautella(!) tempore Pestis
77. Concionatores Mors Mors et Mors

Tulajdonosa Valkó Miklós (?-1722) kállói plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 1-3. Nr. 13.

Megjegyzés: lásd még 1746 Kálló.

KtF VII. 59.

1724

Pothfalvai Mátyás

**Cathalogus Librorum Pie defuncti P. Matthiae Pothfalvai. Conscriptus die 12 7bris
coram Generoso Domino Krakovus Martony et Domino Stephano Navarka ac me
Michaelae Halacska**

1. Novum Testamentum Lossij
2. Evangelion Joanis Brentij
3. Medula Theologiae Busenbaum
4. Causae P. Georgij Scherrer
5. Propugnatio Joanis Licej
6. Laceri in quosdam Concion 2
7. Imago vitae et Mortis Baranyi
8. Sertum Sanctorum
9. Rectus modus Patris Sz. Ivanyi
10. Stella Triplex
11. Concionator funebris Scudiscus(?)
12. Cathecesis Illyés
13. Vitae Sanctorum
14. Calaus
15. Calendarium hebraicum
16. Meghröuiditött Ige
17. Verbum abbreviatum
18. Tükör avagy SS Illete Illyés
19. Libri Sculpti compacti 2
20. Chronica
21. Comentarius Georgij Laeto
22. Annotationes Lossij
23. Gradualis Liber Epr Mtae Facndo(?)
24. Minverval(!) Laureatum
25. Vita Sancti Sigismundi
26. Duo fasciculi Concionum Scriptarum

Universim Libri 28

Tulajdonosa Pothfalvai Mátyás (?-1724).

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 4. Nr. 32.

KtF VII. 60.

1727

Almási Mihály

Hagyatéki leltár

De libris

1. Breviarium integrum quadripartitum
2. vita sanctorum Hungarico idiomate Authore Andreae Illes
3. Tractatus de Deo Uno et Trino Authore Georgio Berzevici e Soc. Jesu
4. Rectum modum interpretandi Sacram Scripturam Authore parte Martino Szentiványi
5. Instructionem confessarij Authore Patre Segneri
6. Signa Ecclesiae Authore Patre Raicsányi

Tulajdonosa Almási Mihály (?-1727) zsámboki plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 1-3. Nr. 20.

KtF VII. 68.

1727

Donyeba Mátyás

**Plebanus loci est actu Reverendus Dominus Matthias Doneba Theologus moralis ex
Seminario Episcopali Vaciensi (...)**

Apud quem sequentes reperiuntur libri

1. Pázmán Conciones
2. Similiter Conciones Controversista ejusdem
3. Sacra Scriptura Hungarica
4. Andreae et Stephani Illés opera Concionatoria
5. Baranyi opera
6. [similiter Concionatoria]
7. Patris Csuzi Dominicales Conciones
8. Becani Controversia

Tulajdonosa Donyeba Mátyás (169-1726) nőtincsi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. III. 318.

Megjegyzés: lásd még 1727 Nőtincs.

KtF VII. 70.

1727

Geró Mihály

Parochus loci Reverendi Dominus Michael Gero (...)

Libros habet Dominus Plebanus sequentes

1. Sacram Scripturam latinam
2. Illyés festivum
3. Höflich
4. Delaminez
5. Busembaum
6. Pazmani Conciones
7. Kaldy
8. Imago vitae et mortis Baranyi
9. Hecatombe
10. Martini Alexii Vighii (?) opus de B. Virgine
11. Nucleum Catheceticum
12. et alios minores graduales

Tulajdonosa Geró Mihály (?-1753) bujáki, 1744-ben nagykáti plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 497, Tom. III. 337.

Megjegyzés: lásd még 1744 Geró.

KtF VII. 72.

1727

Hiress Endre

**Loci Parochus est Andreas Héres Theologus Speculativus(?) ex Collegio Generali Slavo-
(...) Apud quem sunt libri sequentes**

1. Concilium Tridentinum
2. Extemporaneus Concionator
3. Fabri Tenebralis
4. Busenbaum
5. Nucleus Catecheticus
6. Instructio Confessarii
7. Quinquaegenae Casuum

Hiress Endre (?-1730) jobbágyi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 506, Tom. III. 346.

KtF VII. 73.

1727

Hnilicsényi Ferenc

**Loci Plebanus est actualis D. Reverendus Franciscus Hniliczeny Theologus Speculativo-
Moralis ex Seminario Episcopali Vaciensi Slavo-Hungarus ... apud quem sunt libri
sequentes**

1. Stephanus et Andreas Illés
2. Pauli Baranyi utraque pars funebris
3. Csuzy Dominicalis
4. Nucleus Catecheticus latinus et Hungaricus
5. Instructio et Manuale Parochorum
6. Concilium Tridentinum
7. ante Tridentinum quaestionum Theologiarum de virtutibus, vitiis, et peccatis resolutiones

Tulajdonosa Hniliesényi Ferenc (?-1751) palotási plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 510, Tom. III. 350.

KtF VII. 74.

1727

Káló Ferenc

**Loci et residentiae hujus Dominus Parochus Franciscus Kalo ex Collegio Budensi
Hungarus, apud quem sequentes deprehenduntur/reperiuntur Libri**

1. Commentarius Sacrorum Canonum P. Vagnereck
2. Ilsung Theologia Practica
3. Toletus
4. arschdekin(?)
5. Delaminez festivus
6. Paoletti Dominicales et festivus
7. Concionator Petrus Rota
8. Baranyi Tomus 2plex funebris
9. Hoflich
10. Stella 3plex
11. Discipulus Pius festivalis

- 12.Tridentinum Concilium
- 13.Andreas Illyés
- 14.et alii parvi Pii, et graduales

Tulajdonosa Káló Ferenc (1690-1754) versegi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 512, Tom. III. 354.

KtF VII. 76.

1727

Koritsánszky László

Parochus loci est Admodum Reverendus Dominus Ladislaus Koricsanszky e Collegio Rubrorum Districtus Kis-Neograd actualis Archi-Diaconus ... Apud quem sequentes reperiuntur libri

1. Breviarium 4partitum in 4to
2. aliud 4partitum in 8vo
3. Diurnale
4. Polyanthea in 3bus Tomis
5. Layman Moralista
6. Pensinger festivalis et Dominicalis cum additamento
7. Concordantiae
8. Polyanthea Mariana
9. partes in 4to La Croix
- 10.Martini e Sparza
- 11.Biblia Catena in 8vo
- 12.Foris Otrocochy
- 13.Conciones Festivales Scribonii(?)
- 14.Vita SS. Andreae Illyés
- 15.Nucleus Catheceticus
- 16.Fabri Festivalis et Dominicalis

17. Conciones Andreae Illés
18. Item instructio Parochi
19. Speculum Parochorum
20. Albertus Echinger(?)
21. Stella 3plex
22. Concionator Dominicalis et Festivalis Alinsperg(?)
23. Landovics
24. Contemptus Vanitatum
25. Didaci Stella
26. Monarchia Böjtös
27. Physica Christiana
28. Christophorus Arnoldus
29. Ratio Status animae
30. Item Tractatus de Deo uno et Trino
31. Matthiae Keul Conciones Morales
32. Cathedrae Doctrinae Christianae
33. Concilium Tridentinum
34. Imago Sapientiae
35. Szerdahelyi Concionator Dominicalis de Adventu Domini
36. Compendium Dianae(?)

Tulajdonosa Koritsánszky László (1665-1729) ecsegi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 501, Tom. III. 341.

KtF VII. 77.

1727

Marthonyi Pál

Accomodatio, Seu Proventus Domini Parochi. Loci Plebanus pro hic, et nunc est Reverendus Dominus Paulus Martonyi ex seminarii Vaciensis Episcopalis alumnis Germano-Hungaro-Slavus, Theologus Speculativo Moralis, apud quem sequentes requiruntur libri

1. Jus canonicorum Raiffenstul in 5 libros
2. Decretalium in 3bus Tomis
3. idem ejusdem Authoris Theologia Moralis in 4
4. Hungariae Historia Bonfinii in folio
5. Biblia 7plicita in folio Hungarica et Latina
6. Concordantiae Bibliorum in 4to Majori
7. Drexelii Opera in 4to Tomi 2
8. Paoletti Dominicalis, Festivalis, et Quadragesimalis
9. Philippicae Hartungh
10. Pius Dominicalis
11. Matthiae Keul Festivalis et Dominicalis
12. Thomae Stapleton Dominicales Conciones
13. Csúzy Dominicalis
14. Ludovici Granatensis Festivalis
15. Sertum Sanctorum Stephani Illyés festivalis
16. Panormitanus
17. Buzenbaum
18. Mille interrogationes Theologicae
19. Concilium Tridentinum
20. et opusculum Patris Concsik(?)
21. Controversista Patris Böjtös
22. Cothurnus
23. Hoevarth
24. et Szentiványi
25. Thomas a Kempis
26. Meditationes Avancini
27. Viator Christianus
28. Holtig való Barátsággh Ungaricus et Slavonicus
29. Cathecismus Romanus
30. Nucleus Catheicista
31. et Alcoranus Catheicista
32. Dictionarium Latino Hungaricum
33. item aliud Boemo-Germano-Latino-Graecum

34. Herbarium

35. Cancionale Szelepcsénianum

Tulajdonosa Marthonyi Pál (?-1769) herencsényi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. II. 495, Tom. III. 334.

KtF VII. 78.

1727

Visky György

**Plebanus hujus loci est Reverendus Dominus Gregorius Viski ex Seminario Episcopali
Vaciensi cujus libri sunt sequentes**

1. Biblia hungarica
2. Pázmán Contiones
3. Landovics pars una
4. vita sanctorum
5. Stephanus Illés
6. hecatombe
7. vita Christi
8. Csuzi Dominicalis
9. Goncsik
10. Busembaum

Tulajdonosa Visky György (?-1750) 1727-ben magyarnándori, 1746-ban lőrinci plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. III. 329.

Megjegyzés: lásd még 1746 Visky; 1750 Lőrinci.

KtF VII. 84.

1728

Czank Antal

Specificatio Librorum post pie defunctum Dominum Plebanum Vöresegyhaziensem In cista rupto Sigillo Reverendi Domini Plebani Kerepesiensis in cista(!) reconditorum, qui in mei, et Reverendorum Dominorum Plebani Joannis Morvay et Reverendi Michaelis Halacska reperti sunt die 10 januarij 1729 in Vöres-egyhaziensi (...) Plebanali

1. Concionator Hungaricus Káldi
2. Concionator Hungaricus Dominicalis Andreae Illyés
3. Centuria funebris Thomae Heffling
4. Concionator Hungaricus Andreae Illyés
5. Liber Psalmorum latinus
6. Sertum Sanctorum Stephani Illyés
7. Philosophia Scripta
8. Concilium Romanum novissimum
9. Biblia Sacra antiqua in octavo
10. Catechismus Romanus
11. Liber Concionum Andreae Illyés pars tertia
12. Brevis Commentarius rerum Hungariae, Croatiae Transylvaniae gestarum

Desunt duo Concionatores in libro specificati seminarij Episcopalis Vaciensis qui pro tempore defuncto in Domino Patri Czank concessi videlicet Faber concionator funebris et Pazmany Concionator.

Item repertum est quadripartitum novum Breviarium ex nono partitum quae Vacii consignata sunt.

Insuper unus fasciculus variorum notationum ex literariis quae obligatae ab venerabile Consistorio transmittae sunt.

Repertus est liber ad ecclesiam Eczekeysensem pertinens titulus Paradisus Concionatorum Raphaelis Delaminecz

Item ad pie defunctum Patrem Horvat pertinens Sebastiani Reufynger Concionatoris Catheticae.

13. Item Concionator Hungaricus festivalis Patris Sigismundi Csuzi sub titulo Sypzo

Tulajdonosa Czank Antal (1694-1729) vere-segyházi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 3. Nr. 23.

KtF VII. 85.

1729

Lemberg János

**Catalogus Librorum pro Seminario Episcopali Vaciense legatorum per pie defunctum
Reverendum Dominum Joannem Lembergh**

1. Concionator Festivalis Josephus a Virgine Maria in folio
2. Concionator Tubae sonitus Adalberti Stephan in folio
3. Concionator Dominicalis et Festivalis Christophori Benez in folio
4. Concionator Vineae Domini in folio Augustini Puell
5. Concionator Tubae sonitus 2dus Adalberti Stephan in folio
6. Concionator Tolle lege Ignatij Ertl in quarto
7. Tribunal Confessariorum
8. Theologia Moralis Martini Vigant in quarto
9. Concionator Joannis Greff in quarto
10. Thesaurus absconditus Adalberti Capucini in quarto
11. Amara dulcis conceptus Ignatij Ertl in quarto
12. Concionator Patris Viti Scheffer in quarto
13. Biblia Sacra Germanica in quarto
14. Pars prima Aurei tractatus Antonij de Guevara in quarto
15. Arte et labore Concionator Festivalis Joannis Andreae Grof in quarto
16. Concionator Dominicalis in quarto Reverendi Patris Placidi Toller Ordinis Sancti Benedicti
17. Concionator Festivalis Placidi Toller in quarto
18. Stella triplex Concionator Festivalis Andreae Kollonits in quarto
19. Mors Exarmata Francisci Zralkouszki in quarto
20. Tabella Mariana Laude Mariae continens Christophoris Mószy in quarto
21. Vita Sancti Vincentij in quarto
22. Cosmographia in octavo

Tulajdonosa Lemberg János (?-1729) dunaharaszti plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 3. Nr. 24.

KtF VII. 86.

1732

Halácska Mihály

[Consignatio librorum]

1. Polyanthea seu concordantia canonum in folio
2. Philosophia Scholastica Joannis Kery in folio
3. Kaldi Concionator Hungaricus in folio
4. Biblia Sacra Hungarica in folio
5. Concordantiae Biblicorum vulgatae editionis
6. Concionator Dominicalis Matthiae Faber in quarto
7. Vitis Mystica Christophori Braun Societatis Jesu in quarto
8. Reverendi Patris Sigismundi Csúzy pars ab adventu usque ad Pascha
9. Reverendissimi Andreae Illyés Septuaginta quatuor conciones Hungaricae
10. Concilium Romanum Benedicti Decimi Tertij
11. Controversista Stephanus Böjtös
12. Catechesis Stephani Reverendissimi Domini Illyes Catina(!)
13. Höffling funebris Catinus
14. Sertum Sanctorum Stephani Illyés
15. Imago vitae et mortis Reverendi Pauli Barany funebris Hungarica
16. Sacra biblia catina
17. Sermones de dominicis A Sanctis Patris Csúzy Catini
18. Summa Philosophiae quadripartita fratris Eustachij a S. Pau: Car:
19. Summa casuum conscientiae Reverendissimi Francisci Zoleti
20. Decalogus Theologiae Moralis Patris Spörner
21. Breviarium Romanum monopartitum
22. Tractatus Theologicus de Deo Patris Joannis Absolon a S. J.

23. Annus coelestis Jesu Regis et Mariae Xenicus
24. Instructio Confessarij et Poenitentis Patris Pauli Segnerij e S. J.
25. Joannes Eusebius Nyrembergius Spiritualis
26. Thomas a Kempis de immitatione Christi Catinus
27. Ars bene mortis
28. Item assertio Bipartitae veritatis catholicae
29. Nucleus Catheceticus Bernardini Mercatoris Catinus
30. Quadragesima Sancta Patris Gabrielis Szentivani
31. Holtig valo Baratság avagy
32. Lapis Lydius Controversista
33. Moneta et exempla Pollitica Justi Lypsi
34. Szakats Mester-ségnek könyvetskéje
35. Fasciculus Thomae a Kempis
36. Solutiones et non solutiones 24 dubiorum Catholicorum Patris Szentivani
37. Consultatio Patris Lessij
38. Dissertatio Haeretico-logica polemica
39. Busembaum moralis
40. Institutio Confessarij Patris Forray
41. Epistola Paraenetica Gedeonis Forster
42. Epitome Historiarum Hóraty
43. Róma Istenek Szent Városa
44. Cura habituati Georgij Raijcsány
45. Itinerarium Peregrini Philosophi
46. Cura Innocentiae
47. Universa Philosophia vitae
48. Vita Sanctorum Idiomatis Hungarici

Tulajdonosa Halácska Mihály (?-1735) galgamácsai plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 4. Nr. 32.

Megjegyzés: lásd még 1725 Kóka.

KtF VII. 87.

1733

Antalics Mihály József

Plebanus loci est pro hic et nunc Admodum Reverendus Dominus Michael Antalics ex Collegio Graci in quartum Annum Theologus. Habet Cathalogum suorum librorum sequentem comparatum ex patrimonio

1. Biblia Latina et hungarica
2. Magnam vitam Jesu Christi concionatoriam
3. Pazmanum Dominicalem
4. Marcantium
5. Hefflich
6. et imaginem vitae et mortis Baranyi
7. Germanicum Concionatorem Dominicalem
8. item alterum Germanicum Dominicalem et festivalem
9. Landovics duas partes Dominicales
10. Rajfenstul duos Tomos
11. quinque libros Decretalium
12. et alios parvi momenti

Tulajdonosa Antalics Mihály József (1716-1733) romhányi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. III. 326.

Megjegyzés: lásd még 1733 Antalics.

KtF VII. 88.

1733

Antalics Mihály József

[Habet libros sequentes]

1. Rajfenstul 2. Tomos
2. Biblia Ungarica, et Latina
3. Vitam Christi Concionatorium
4. Currum Israel
5. Pázmán
6. Concordantias

Tulajdonosa Antalics Mihály József (1716-1733) romhányi plébános

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 6. Nr. 58.

Megjegyzés: lásd még 1733 Antalics I.

KtF VII. 89.

1733

Szegedi Mátyás

[Consignatio librorum]

1. Breviarium quadripartitum
2. Sacra Biblia Hungarica
3. Liber Hungaricus Concionator nomine Kalauz
4. Liber Universalis Concionator R. P. Bigndni(?)
5. Concionator Ungaricus Georgij Kaldi
6. Liber imago vitae et mortis Hungaricus
7. Liber Concionatorius Adami Czobor 2plex
8. Liber concionator Hungaricus absque titulo
9. Decades quinque principiorum seu regularum pro intelligentia scripturae
10. Busenbaum
11. Libellus Marci Hyeronimi Pevecelli
12. Concilium Romanum 2plex
13. Theatrum Gloriae Sanctorum Casimiri Füesslin
14. Compendium Bonacinae Theologiae et juris utriusque Jois della Val Belga(?)

15. Chatechismus Romanus latinus
16. Instructio Sacerdotum ac de septem peccatis mortalibus Authoris Franciscj
17. Nucleus Catecheticus P. Bernardini Mercatoris
18. Repertorium morale utriusque fori R. P. Octavi Maria a S. Josepho
19. Examen reformationis Luthericae et Sociorum ejus
20. Ratio status animae immortalis
21. Bellum contra hostes capitales animae
22. Dissertatio Paralipomenicae rerum memorabilium Hungariae
23. Canones Tridentini
24. Concilium Tridentinum

Tulajdonosa Szegedi Mátyás (?-1734) vácszentlászlói plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 5. Nr. 45.

KtF VII. 90.

1734

Hanel Krisztián

[Conscriptio librorum]

1. Inventum est incompactum Verbum abbreviatum Illyés conciones Latini in folio 4to
2. Concionator germanicus Schatter in 4to
3. Doctrina Christiana in 4to
4. Norma mortis Jesu Christi Georgij Ivanek in 8vo
5. Cruentum Christi sacrificium in 4to
6. Concionator Domestica slavonicus in 4to
7. Theologia Moralis Reufenstul in 4to
8. Alphabetus morale P. Joanis Hloza in 8vo
9. Phlebotomia damnata in 4to
10. Via excellentior charitatis in 4to Joannis Vajer
11. Cornu copiae concionum sacrarum in 8vo
12. fama, in folio 8vo

13. Quinquaginta nomina Dei, Joannis Absolon in 8vo
14. Proverbia Aristotelis in 8vo
15. Lucas Losius in Evangelia in 8vo
16. Concordia Dogmatum Gvesnelij in 8vo
17. Terentij Affrij Comediae in 8vo
18. Illecebrae Doloris Venceslaj Schverber in 8vo
19. Breviarium novum quadripartitum cujus Hiemnalem partem nonnullis diebus aliquis vagabundus Ecclesiasticus furtim abstulit
20. Mariale processionale in 8vo

Tulajdonosa Hanel Krisztián (?-1734) isaszegi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Fasc. 4. Nr. 35.

KtF VII. 91.

1734

Morvay János

[Libri reperti sunt]

1. Unum Breviarium 4dripartitum
2. Author Hungaricus Kalaus in fol
3. Cathena Biblica
4. Pius Concionator 4. tomorum
5. Sertum Sanctorum Patris Pilis(?)
6. Dyonsijs Carthusiani liber
7. Theses Philosophicae
8. Curtij Historicus(!)
9. Cathechismus
10. Concilium Tridentini
11. Biblia Sacra
12. Ars recte Philosophandi
13. Liber Hungaricus orationum

14. Stintilulae Ignatianae
15. Vita et Doctrina Christi
16. Buszenbaum
17. Joannis Gerson
18. Manuductio ad Pae(...)
19. Nucleus Cathecheticus
20. Horae diurnae
21. Instructio Confessarij Pauli Segneri
22. S(anc)ti Vincentij sive Peregrini
23. Circulus aureus Sclavonicus
24. Novus Annus bis sextilis
25. Lapis lidius Controversiarum
26. Pugna spiritualis
27. Stimulus compunctionis
28. Pia Franciscana

Tulajdonosa Morvay János (?-1734) nógrádverőcei plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 5. Nr. 41.

KtF VII. 92.

1734

Pap János

[Habet libros sequentes]

1. 2do: In libris Theologiam Moralem Lajman
2. Concionatorem bipartitum P. Joannis a Jesu Maria Trinitarium
3. Currum Israel
4. Item Inscriptum Ecclesiae concilium Romanum
5. et Cathechismum Italicum
6. Predicationem Fabrii
7. Item Concionator Aula Sanctorum Patris Pruszkaij inscriptum

8. Biblia Vngarica Ecclaesiae Szilagyiensis
9. Pium Concoatrem bipartitum
10. et breviarium Monopartitum Joannis Simonyi
11. Pazmanum Ecclaesiae hujus

Tulajdonosa Pap János (?-1734) dunakeszi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 4. Nr. 38.

KtF VII. 93.

1734

Tichi József Ignác

[Consignatio librorum]

1. Concordantiae in 4to majori
2. Hecatombae Canonis Civilis in fol.
3. Verbum apreviatum P. Illés in 4to
4. Verbum apreviatum Sereni Schatter in 4to
5. Conciones Patris Neiburger in 4to
6. Biblia S. Clementis VIII. in 8vo
7. Liber de Passione Domini Bohemicus in 4to
8. Bilovszky Pia Quadragesima in 4to
9. Jus Canonicus Zoesij in 4to
10. Theatrum Glorae P. Fueslin in 4to
11. Elementa juris Pontificij in 4to
12. Cathecesis Doctrinae Christianae P. Illés
13. Biblia hungaricae idiomatis in 8
14. Canonizatio S. Joannis Nepom. in 4to
15. Conciones Csusij in 4to
16. Conciones Pauli Thaller Germ. in 4to
17. Stella Triplex Domini Kollonics in 4to
18. Verbum apreviatum(!) P. Illés pars altera in 4to

19. Hydra tartarea Georgij Mors
20. Cathecesis Germanica in 8vo
21. Ars gubernandi celatria in 4.
22. Conciones Quadragesimales Szilarety in 4to
23. Author cum titulo Voglfrisz, oder (...) 4to
24. Breviarium quadripartitum in 8
25. Concilium Tridentinum in 8vo
26. Descriptio urbis Pragenae in 4to
27. Parochus duodennae pressus pondere in 8
28. auxilium animarum P. Kepler in 8vo
29. medulla P. Pusenbaum(!) in 8
30. Manuale Parochorum 8
31. Evangelia Slavonica in 8
32. Summa virtutum P. Peroldi 8
33. Theses P. Concsek in 8
34. Apparatus Theologiae moralis in 4to
35. Medulla P. Pusenbaum(!) iterum
36. Theologiae naturalis P. Desabundae
37. Discertatio Polemica P. Hochkirchen in 4to
38. Certamen spirituale Mosotti in 4. German.
39. Pitinij Constitutiones Pontificiorum Vicariorum in 8
40. Epistola Paraenetica Forsterij in 8
41. Instructio Epheborum Italicorum
42. Theses P. Ponczest de sacramentis 8
43. Breviarium Romanum vetus
44. Missale Romanum in 8mi
45. Certamen Alphonsi a Borosco 8
46. Ovicula bene custodita 8
47. Manuale Benedictionum 8
48. Cura Equorum 8
49. Joannes Nadasi 8
50. Geniei
51. Fabulae Aesopi bis.
52. Institutiones pastorales
53. Caeremoniale Missae in 12

- 54.Privilegia Congregationis SS. Trinitatis 12
- 55.Candidatus Rhetoricus 16
- 56.Gallus in fide varians 12
- 57.Quaestiones Rhetoricae 16
- 58.Solamen spirituale 8
- 59.Panoplia militis Christiani 8
- 60.Leo holandicus 8
- 61.Canticum animi salientis
- 62.Scripta Electoris Saxoniae 8
- 63.Hebdomas sacra Avancini
- 64.Paradissus animae 8
- 65.Hebdomas S. Josephi
- 66.Plectrum Davidicum

Tulajdonosa Tichi József Ignác (?-1734) kerepesi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 4. Nr. 36.

KtF VII. 94.

1735

Árbay János

Ex libris

- 1. Theologia Moralis Pauli Laiman Tom. 1.
- 2. Collegium Universi juris Canonici Tom. 1.
- 3. Index Corporis Juris Tom. 1.
- 4. Paszmani(!) Conciones Tom. 1.
- 5. Conciones Philippi Kiselij Tom. 1.
- 6. Conciones Philippi Hartungh Tom. 1.
- 7. Tuba Tragica Dominicalis Tom. 1.
- 8. Tribunal Confessariorum P. Vigandi Tom. 1.
- 9. Flores Exemplorum Antonij Dvarovczy Tom. 1.

10. Cathechismus Romanus
11. Constitutiones Pontificiae
12. Nucleus Catecheticus
13. Parochus duo Denario pressus
14. Vita et Doctrina Jesu Christi
15. Brevis notitia Augustini Anormitani(!) Lib 2.
16. Orator Catholicus Adalberti Sztrakos lib. 2.
17. Thomas a Kempis
18. Vade mecum
19. Manuale Sacerdotum
20. Breve Compendium P. Francisci Turano
21. Poclád Szeraphinszky
22. Actus interni virtutum
23. Goliatus prostratus
24. Ars salutis
25. Decennium Georgij Szecseni
26. Qvies Metaphisica
27. Archi-Diaconus visitans
28. Historia Doctrinae protestantium
29. Speculum non fallax
30. Flores Indici
31. Kingyilt(!) chét(!) Rósa
32. Instructio Confessarij Lib 2.
33. Opusculum Historiae veteris Testamenti
34. Turris Babel
35. Opera Polemica P. Szent-Ivani
36. Cultus SS. Trinitatis
37. Epithomicon Controversiarum (Coturius, Julis Caesar)
38. Manuale Parochorum
39. Justi Lipsi Monita
40. Tractatus Phisico Mathematicus
41. Confessio et Instructio Idiotae
42. Doctrina fidei Christianae
43. Patroni Tutelares
44. Lapis Lidius

45. Quadragesima Sancta
46. Conclusiones Theologicae de actibus humanis
47. Currus Israel
48. Concilium Romanum
49. Exempla Biblica
50. Vita Sanctorum Andreae Üllös
51. Theatrum Glorae Sanctorum
52. Festum Sanctorum
53. Conciones Panegirices et Morales
54. Catechesis Patris Üllös
55. Cantica Canticorum Novi Testamenti
56. Conciones Philippi Hartungh Festival
57. Novus Succursus Landovics
58. Biblia Sacra Latina
59. Examen juris Canonici
60. Manuale Decani
61. Rituale Ecclesiasticum
62. Casus Laurentij Tapocsányi
63. Busenbaum
64. Hipoliti accolitus
65. Manuale Parochorum
66. Doctrinae Christianae Compendium Hungarice
67. Theses Theologicae de Angelis
68. Accademicus Tapocsanianus
69. Pontificale Romanum
70. Centuria Casuum de Sacramentis
71. Circulus Aureus
72. Tyrocinium Artis poenitentiae
73. Fasciculus Sanctorum
74. Doctrinae Andreae Üllös
75. Conciones Patris Csusi Lib. 2.
76. Gramatica Religiosa
77. Imago vitae et mortis Lib. 2.
78. Domus Domini Gabrielis Rakoczy
79. Versus Koharinij P. Sztrakos

80. Antiqua Hungarorum Religio
81. Summa conscientiae Teleti
82. Joannis Eusebij Nürenbergensis
83. Directorium Ordinandorum
84. Extractatus Brevis et verus exponens Errores Praedicantium
85. Orbis Terrarum
86. Concionator innominatus
87. Breviarium Quadripartitum
88. Operarius Evangelicus
89. Petrus Eningius

Tulajdonosa Árbay János (?-1735) váci kanonok, nagyprépost.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 2.

KtF VII. 95.

1736

Palásti György

[Conscriptio librorum]

1. Laiman Theologia Moralis
2. Concionator Matthiae Schuffenhofer
3. Paszmanus(!) Concionator
4. Pasmanus Controversista
5. Concionator Mathiae Fabri
6. Hortij floribus Concionator
7. Andreae Üllös(!) Concionator
8. Aristotelis logica
9. Imago vitae et mortis
10. Domus Domini Stephani Bitter
11. Nucleus aureus
12. Joannes Telegdy Concionator

13. Marcellianus Salhofer Conciones
14. Cornucopiae Concionum
15. Speculum exemplorum
16. Sertum Sanctorum
17. Tractatus Theologicus Georgij Gimpler
18. Centuria funebris
19. Nili mistici tertius
20. Commentarius utilis in iuditijs
21. Decades quinque Joannis de Ulloa
22. Dominicalis Viti Fabri Conciones
23. Stephani Landovits Conciones Tom. 2.
24. Csüszi Concionator
25. Currus Israel
26. Philippi Hartung Phisicae
27. Catechismus Stephani Üllös lib. 3.
28. Hecatombae sacrae
29. Biblia Sacra in latino
30. Commentarius in proverbias
31. Roberti Bellarmini
32. Enchiridion Seu Manuale Confessariorum
33. Antonij Sucqueti Via aeternae vitae
34. Theologia tripartita Richardi
35. Dictionarium Hungaricum
36. Vita Sanctorum
37. Friderici Episcopi Viennensis Conciones
38. Hercules Prodigius
39. Cyprianus Suarius
40. Examen Reformationis Lutheri
41. Homiliae
42. Tractatus de Poeniteni Petri Orrobani
43. Novus Candidatus Rhetoricus
44. Ars bonae mortis
45. Nucleus Bessey
46. Homiliae
47. Directorium Ecclesiasticum perpetuum

48. Busenbaum antiquus
49. Manuale Parochorum
50. Parochus duo denario pressus
51. Mercurius austriacus
52. Rudimenta linguae graecae
53. Historia protestantium
54. Bellum contra hostes capitales
55. Ursa Philosophia
56. Vita Xaveriana
57. Divus Ignatius de Lojola
58. Aristotelis Redivivus
59. Cura Innoventiana(!)
60. Epitheton Controversiarum
61. Catechismus Romanus
62. Certamen in Causis fidei
63. Ovidius
64. fax Ignatiana
65. Christianarum Cogitationum Menstruus
66. Epithomen Leopoldi Veszinger
67. Itinerarium Peregrini
68. Amicitia Vindicata
69. Bona Phisica
70. Libellus Joannis Cornelli(?)
71. Laureatus Saeculum
72. Poenitens Christianus
73. Concionator Hungaricus

Tulajdonosa Palásti György (?-1736) kócai plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 5. Nr. 48.

KtF VII. 96.

1737

Sztacho András

[Conscriptio librorum]

1. Unum Breviarium Quadripartitum Novum
2. Biblia Hungarica
3. Conciones Festivales Illyés
4. Ejusdem Dominicales
5. Stella Triplex Andreae Kollonics
6. Puteus abyssi Caspari Pockh
7. Germanicus Concionator P. Alberti Stephan
8. Nucleus Cathecheticus Bernardini
9. Praxis Chatechetica P. Placidi Spiess
10. Item aliud Breviarium totum in compendio
11. Aristoteles Redivivus Catholicus
12. Libellus Parvus se immaculata Concpetione

Tulajdonosa Sztacho András (?-1737 körül) rádi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 6. Nr. 52.

KtF VII. 97.

1740

Ábrahám Pál

Specificatio Librorum

1. Concionator Csuzi
2. Byblia Hungarica
3. Galdi(!) Concionator Hungaricus

4. Concionator extemporaneus
5. Laymannus
6. Theologia Moralis Sbogar
7. Üllös(!)
8. Dominicalis Csusi
9. Stephani Boegess(?)
- 10.Theologia Wiva
- 11.Byblia Latina
- 12.Francisci Foris Otrokocsy
- 13.Tapoltsany Controversiae
- 14.ejusdem De Deo Uno
- 15.Mors Hefflick
- 16.Enciclopedia Concionum
- 17.Toletus de peccatis
- 18.Coeleste Pantheon
- 19.Cathecismus Romanus
- 20.Picher in Canones
- 21.Concionator Paratus nunc paratior
- 22.Trevinus
- 23.Ulloa in S. Scripturam
- 24.Evangelium Benedicti attritum
- 25.Catena(?) Temporum
- 26.Anonimus Festivalis
- 27.Institutiones Christianae
- 28.Szentivani in 4to
- 29.Segneri tomulus
- 30.Hevenessi
- 31.Poeta Camellarius
- 32.Byblia Gothica latina
- 33.Koloswary
- 34.Evangelia in Ecclesiam pertinentia
- 35.Bellarmini Controversiae
- 36.Instructio Concionatoris Lohner
- 37.Theologia Moralis Opalen
- 38.Concilium Romanum

39. Doctrina Moralis Bisman
40. Thomas a Kempis
41. Orationes S. Francisci Xaverii
42. Controversiae Cothurij
43. Historia S. Ladislai
44. Manuale Parochorum
45. Fabri Dominicalis et festivalis
46. Nucleus Catheceticus
47. Due partes Matriculae antiquae nova non reperta
48. Item attritum breviarium in partes 4

Tulajdonosa Ábrahám Pál (?-1740) vácszentlászlói plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 7. Nr. 62.

KtF VII. 98.

1740

Palics János

**Inventarium Librorum Reverendissimi Domini Joannis Palics Praepositi condam
Hatvaniensis Parochiae Legatorum**

1. R. P. Kinsij ab Alcasar in Apocalipsim in Fol 1
2. R. P. Reiffenstuel Canonum Thomi in Fol 4
3. Conciones Petri Pázmány
4. R. P. Refenstuel Theologia Moralis in 4to
5. Biblia Hungarica attrita in fol
6. Conciones Dominicales Germaniae R. P. Procopij in Fol.
7. Conciones Germaniae R. P. Marcelliani in 4to
8. Philippicae R. P. Hartung in 4to
9. Flores Aurei Abrahami Brovij Concionum In 4to
10. Controversiae R. P. Szentivany in 4to
11. Theologia Prophetica in 4to

12. Catechesis Stephani Illyés in 4to
13. Sertuum Sanctorum ejusdem 4to
14. Imago vitae et Mortis Pauli Baranyi in 4
15. Tetralogia Mystica Delaminecz in 4to
16. Controversiae Vetrosij in 4to
17. Joannis de Ulola Interpretatio S. Scripturae in 4to
18. Biblia Latina in 4to
19. Concilium Romanum in 4to
20. Zengedező Sip szó Csuzi in 4to
21. Domus Domini Stephani Böytös in 4to
22. Vindex Libertatis Christianae in 4to
23. Martini Becani Opus Theologicum in 4to
24. Biblia Germanica in 4to
25. Vita Sanctorum in 8vo
26. Catechismus Illyés in 8vo
27. Tobiae Lohner de Missae Sacrae
28. Historia Christi Patientis in 8
29. Conciones R. P. Tobiae Cornelij Musso in 8
30. Petri Poncseh(?) Theologia Moralis in 8
31. Christus élete Illyés in 8vo
32. Ratio Status Animae in 8vo
33. Manuductio Tiburtij Navar in 8vo
34. Regula S. Francisci in 16vo
35. Historiae Doctrinae Jacobi Bossuet
36. Epithomae Controversiarum Julij Caesaris
37. Doctrina Jesu Christi Nicolaj Avancini
38. Circulus Aureus
39. Historia Justini attrita
40. Nucleus Cathecheticus
41. Assertio Veritatis Catholicae Arnold
42. Holtig való Baratság
43. Instructio Confessarij
44. Philosophia Bartolomej Zarnbalis(?)
45. Orator Catholicus Adalbertus Strahos
46. Concilium Tridentinum

47. Thomae Tamburini de Missae Sacrae
48. Disputatio Inauguralis Francisci Brendani
49. Paedagogus Christianus
50. Doctrina Moralis Caspari
51. Calendarium Novum ad bene moriendum
52. Goliath pro status
53. Joannis Bona de Missae Sacrificio
54. Eliae Schiller Doctoris opus
55. Corpus Juris Canonici
56. Pius Concionator
57. Conciones P. Penzinger in 4to

Palics János (?-1739) hatvani plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 6. Nr. 59.

Megjegyzés: lásd még 1725 Kóka.

KtF VII. 99.

1743

Bene György

[Consignatio librorum]

1. Sacra Biblia idiomate Latino et Ungarico
2. Theologia Moralis R. Patris Sbogár
3. Patris Busembaum
4. Catechesis Romana
5. Nucleus Cathecheticus
6. Catechesis Stephani Illés
7. Concionatores lingva vernali R. Patris Csuzi
8. Patris Baranyi Societatis Jesu
9. Partes duae R. Patris Claus Spicilegium pars festivalis et Dominicalis

10. Patris Zachariae Laselve pars Dominicalis et festivalis

11. Patris Antonii Ginter pars Dominicalis et festivalis

12. et caeteri Minores spirituales

Tulajdonosa Bene György (1698-1761) tápióbicskei plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 893.

KtF VII. 100.

1744

Balina Mihály

Sequentur Libri mei, Propria industria Comparati

Primo Theologici

1. Reiffenstuel Theologia Moralis
2. Busenbaum
3. Tractatus de Sacramentis Scriptus
4. Panormitanus
5. Fenech(?) Moralista
6. Propositiones damnatae

2do Controversistici

7. Kalauz
8. Becanus
9. Cultus Sanctissimae Trinitatis P. Joannis Barna
10. Szentiványi Ungaricus

3tio Concionatores

11. Ignatii Claus opera 3
12. Haimbach In Dominicas et Festa totius Anni
13. P. Günther Opera 3
14. Segneri Quadragesimalis
15. Landovics opera
16. Baranyi Opera Duo
17. Stella triplex
18. Paoleti
19. Vita Sanctorum
20. Andreae Illyés Festivales Conciones
21. Csuzi Dominicalis
22. Compendium Bessaei
23. Stapletoni
24. Sacra Scriptura
25. Catechismus Romanus
26. Fasciculus Biblicus
27. Nucleus Catecheticus

4to Ascetici

28. Breviarium Quadripartitum Cum Diurnali
29. Holtig való Barátság
30. Keresztyényi tudomány
31. Vita S. P. Josephi a Matre Dei
32. Arca Domini
33. Instructio Practica De Conversatione Apostolica

Tulajdonosa Balina Mihály (?-1747) szentlőrinczáti plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 722-723.

KtF VII. 101.

1744

Geró Mihály

1. Collegium Universi Juris Canonici Authore P. Ludovico Engel
2. Stephanus Böjtös Controversista
3. Pazman concionator Dominicalis ungaricus
4. Hecatombe concionator Dominicalis
5. Andreas Illés Vita Sanctorum
6. Spicilegium Concionatorium pro Dominicis et quibusdam Festis
7. Theatrum Glorae Sanctorum
8. Stephanus Illés Concionator Festivalis
9. Concionator Funebralis Pauli Baranyi
10. Centuria Funebris
11. Concionator Hartung Pars Prima. Concionator Hartung Pars Secunda
12. Philippicae, sive invectivae Conciones. Authore R. P. Philippo Hartung
13. Concionator Festivalis Csuzi
14. Coeleste Pantheon. R. P. Engelgrave
15. Liber Continens funebrales Conciones
16. Theologia Historica-Dogmatica P. János J. a S. Alexio
17. Liber S. Scripturae Latinae
18. Busenbaum
19. Brevis expositio Propositionum damnatarum
20. Thomas a Kempis
21. Pazman Catechisticus

Tulajdonosa Geró Mihály (?-1753) 1727-ben bujáki, 1744-ben nagykátai plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 873-874.

Megjegyzés: lásd még 1727 Geró.

KtF VII. 103.

1744

Gyurkó Imre

Catalogus Librorum propriorum Parochi

1mo Concionator Ungaricus Dominicalis Parochi

2do Controversia Ungarica Petri Pazmány: Kalauz

3tio Controversia Becani

4to Decisione Casuum Authore Leonardelli

5to Biblia Ungarica

6to Concilium Romanum

7mo Tractatus Theologici Speculativi et Morales Scripti

Dein Libri minores graduales

8vo Cathechisticus Ungaricus Illés, quem etiam pro Doctrina Christiana diebus Dominicis adhibeo lingua Ungarica

Tulajdonosa Gyurkó Imre (1716-?) tószegi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 861.

KtF VII. 104.

1744

Horpátsy (Macska) János

[Libri conscripti]

1. Breviarium
2. Directorium
3. Scripta mea

[Concionatores]

4. Currum Izrael
5. Maravum
6. Spicilegium Claus
7. Fabrum
8. Pázmány
9. Canonistam Vaghner
10. Doctrinam Christianam lingva vernacula

[Libros Parochiales Baptisatorum Matrimonium et Mortuorum]

11. Sacra Biblia
12. Festivalem Concionatorem Penczinger
13. Csuzij
14. Concilium Romanum

Tulajdonosa Horpátsy (Macska) János (1702-1751) tápiószelei plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 843.

KtF VII. 105.

1744

Katona Pál

Ad parochum pertinentium

1. Biblia Ungarica
2. Corpus Juris Canonici
3. R. P. Patricii Sporer
4. Concilium Tridentinum

5. Theologia Moralis
6. Medula Theologiae Moralis
7. Institutionum Juris Canonici
8. Francisci Phoebaei
9. Hermannii Busenbaum
10. Pazmany Concionator
11. Pazmanini Kalahusz
12. Hecatombe Sacra R. P. Francisci Visochanyi
13. R. P. Delaminecz Conciones Dominicales et festivales
14. Reverendi Domini Calamato Conciones
15. Novus Succursus Patris Stephani Landovics
16. Imago Mortis R. P. Pauli Baranyi

Ad Parochum Spectantes

17. Vita Sanctorum
18. Conciones Stephani Illes
19. Roderitius
20. Theatrum Glorae
21. Catechesis Romana
22. Catechesis Petri ad boves
23. Catechesis Ungarica
24. Nucleus Catecheticus
25. Ratio Status Animae
26. Theologia Tripartita
27. Stella Triplex

Tulajdonosa Katona Pál (1690-1764) kókai plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 186-187.

KtF VII. 113.

Subnectitur Catalogus Librorum meorum Propriorum

1. Biblia Sacra Latina
2. Biblia Sacra Bohemica
3. Jacobi Tirini Commentarius in Scripturam
4. Lacroix Theologia Moralis
5. Prisler Jus Canoncium
6. Corpus Juris Canonci
7. Joannis a Jesu Maria Conciones Dominicales et Festivales
8. Ejusdem Conciones Quadragesimales
9. Josephi de Barsia Chassianus Animarum excitator et Manuductio cum ipsum
10. Petri Pazmány Conciones Dominicales
11. Laselve Conciones Dominicales et Festivales
12. Andreae Illyés Conciones Dominicales
13. Ejusdem Conciones Festivales
14. Selhamer Tuba Tragica
15. Macsay Conciones Dominicales
16. Thomae Fabri Conciones Funebres
17. Stephani Ilyés Catecheses
18. Thomae Vinter Advocatus Peccatorum
19. Sebastianai Musteri Cosmographia Universalis
20. Cardinalis Joannis Bona opera omnia
21. Concilium Romanum
22. Concilium Tridentinum
23. Psalterium cum Canticis Josephi Thomasij
24. Becani Manuale Controversiarum
25. Stanihursti de Christo Patiente Historia
26. Veritates Catholicae
27. Manuale Parochi
28. Nucleus Catecheticus
29. Bossuet Historia Doctrinae Protestantium

30. Viator Christianus

31. Breviarium Quadripartitum

Tulajdonosa Podhorszky Mihály (1713-1750) sári plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 1115-1116.

KtF VII. 106.

1744

Suhaj János

Librorum Propriorum Numerus

1. Biblia Sacra Latina et Hungarica
2. Tuba Catechetica
3. Reverendi Patris Abdias
4. Opus Tripartitum Conczionum Moraliū partes 2.
5. Spiczilegium
6. Currus Israel
7. Hajnbacz
8. Laselvae Dominicalis et Festivalis
9. Andreas Illés
10. Imago Vitae et Mortis
11. Vita Sanctorum
12. Fasciculus Bibliae
13. Concilium Tridentinum
14. Becanus
15. Opus Illustrissimi Domini Foglár
16. Explicatio Bibliae
17. Ratio Status Animae
18. Thomas Aquinas
19. Compendium Tripartiti
20. Ritus Sinensicus

Tulajdonosa Suhaj János (1706-1774) abonyi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 835-836.

KtF VII. 107.

1744 körül

Berinkei Márton

Specificatio Librorum Parochi et quidem

1. Theologus Vigant
2. Item Theologus Moralis Bencart
3. Item Casistam Koncsik
4. Concionator Petrus Pázmán
5. Controversista Kalauz scripta etiam Petri Pázmán
6. Ejusdem Liber Praecatoribus
7. Concionator Claus cum duobus thomis
8. Annus Apostolicus cum duobus thomis
9. Currus Izrael
10. Hamphok(!) cum duobus thomis
11. Vita Sanctorum
12. Illyés Andras Concionator
13. Stephanus Illyés Concionator
14. Concionator Czuzy
15. Concilium Tridentinum
16. Concilium Romanum
17. Hos sequuntur alij libelli Spirituales et essent Thomas Kempis et reliqui

Tulajdonosa Berinkei Márton (1703-1762) alsónémedi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 1106.

KtF VII. 111.

1744 körül
Borsányi György

**Conscriptio substantiae Reverendi Patris Georgij Borssánij ex Mandato Venerabilis
Consitorij**

Librorum Titulus

1. Osorius Luzianus S. J. Contionum Epitomae pars hyemalis
2. Fax ascetica peregrino Terestri
3. Graeca
4. Divi Andreae Contiones in Epistolas et Dominicas
5. Pius Contionator Dominicalis aestivus
6. Breviarij Romani pars authumnalis
7. Sanctorum vita ungarico idiomate
8. Sertum Sanctorum Stephani Illés opus hungaricum
9. Pius Festivalis
10. Scripta Theologiae moralis
11. Aurora Christiana liber Slavonicus
12. Evangelia Latina simul et slavonica
13. Turris Babel
14. Meditationes de aeternitate liber Ungaricus
15. Opus P. Stephani Tarnocij pro Dispositione infirmorum

Tulajdonosa Borsányi György (?-1744 k.) plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 1. Nr. 1.

KtF VII. 112.

1744 körül
Pászthy István

**Tandem sequitur Inventarium Librorum Ecclesiae, post fata Admodum Reverendi
Domini Stephani Pásti relictorum et quidem**

1. Sacra Biblia
2. Theologus Lajman
3. Concionator tam Festivalis, quam Dominicalis Nomine Fabri
4. cum duobus thomis Concionator Landovics
5. Calamato cum duobus thomis
6. Pézenphelder cum duobus thomis
7. Stephanus Illés Festivalis
8. Paulus Baranyi funebris
9. Granatensis
10. Beyerlinck
11. Moralista Buzenbaum
12. Paedagogus Christianus

Tulajdonosa Pászty István (?-1728) alsónémedi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 1105.

KtF VII. 110.

1744 körül
Verbőczy Imre

Librorum Parochi Cathalogus

1. Theologia Moralis R. P. Claudii Lacroix
2. Commentarium in SS. Scripturam R. P. Jacobi Tirini

3. Biblia Sacra Latino idiomathe Vulgatae Editionis Domini Maximi Clementis octavi authoris edita
4. Collegium universi Juris Canonici P. Ludovici Engel
5. Tripartitum Juris Hungarici R. P. Joannis Szegedi S. J.
6. Concilium Romanum
7. Instructio practica de confessionibus A. R. D. Lohner
8. Buzenbaum et
9. Panormitanus

Concionatores

10. Hecatombe Sacra seu Centuria Concionum R. P. Francisci Viszocsányi S. J. dominicalis idiomathe latino
11. Thomae Vinter Socetatis Jesu Quadragesimalis
12. Verbum abbreviatum festivalis et dominicalis Reverendissimi Domini Andreae Illyes
13. Collegium Apostolicum Silling Florentij Silling Germanice
14. Tribunal in valle Josaphat Joannis Ernesti de Imagine Germanicum
15. Concionatores Ungarici Udalrici(?) Lais Latine
16. Compendium excitatoris Christiani per Josephum de Barzia
17. Ungaricus Stanihurstus
18. Joannes primitiar Patris Alexandri Macsay Slavonicus
19. Nucleus Carheceticus
20. Dictionarium seu Lexicon ungaricum Alberti Molnar

Controversistae

21. Martini Becani Manuale
22. Historia Doctrinae protestantium
23. Fides Salutatis
24. Thesaurus Conscribendarum Epistolarum P. Bucleri
25. Nugae Doctae
26. Esopus

Spirituales

- 27. Meditationes S. Ignatii per totum annum
- 28. Veteris hominis 4 novissima
- 29. Cura habitualia peccatoris
- 30. Annus Coelestis
- 31. Arca praecum
- 32. De Reverentia Venerabilis S. Eucharii Germanicus
- 33. Breviarium Quadripartitum nec inmediate atritum cum officio confessorum ac Immaculatae Conceptionis et diutorio(?)

Tulajdonosa Verböczy Imre (?-1747) 1744 körül talán úri, 1747-ben kosdi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 927-928.

Megjegyzés: lásd még 1747 Kosd.

KtF VII. 116.

1745-1750

Greskovics Zsigmond

Cathalogus Librorum Parochi

Pázmán Dominicalis

Item Controversista

Illés Dominicalis

Biblia latina

Illés Festivalis

Currus Izrael Dominicalis

Currus Israel Festivalis

Catechismus Romanus

Concilium Tridentinum

Catechismus Illesianus
Controversista Becanus
Lacroix Casuista
Soliloquia S. Augustini
S. Scriptura
Breviarium Quadripartitum
Regula juris Canonici
Nucleus Catecheticus
Opus Navarrii
Memoriale Confessariorum
Praeter hos alios pios Spiriruales Libros

Tulajdonosa Greskovics Zsigmond (1714-1750) tóalmási plébános.
Kiadatlan.
Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Levéltár, VS. Tom. V. 755.
Megjegyzés: lásd még 1750 Greskovics.
KtF VII. 118.

1746

Beliczai Endre László

Cathalogus Librorum Suorum

1. Spicilegium Josephi Ignatij Claus pro Dominicis et Festis
2. Antonij Vieira pro quibusdam Festis et Domincis
3. Leonis a S. Laurentio pro Festis et Dominicis
4. Currus Israel pro Festis et Dominicis
5. Delaminecz pro Festis et Dominicis
6. Sermo abbreviatus Andreae Illés pro Festis et Dominicis
7. Landovicz pro Dominicis
8. Sermo Discipuli pro Dominicis
9. Centuria Funebris Thomae Hőflich

10. Expositiones S. Gregorij Papae in Librum Job
11. Reiffenstul moralis
12. Concilium tridentinum
13. Manuale Controversiarum Francisci Herczig
14. De gemitu Columbae auctore Roberto Bellarmino
15. Compendium Martini Becani
16. Examen de reformatione Lutheri Francisci Foris Otrokoczy
17. Controversiae Sigismundi Fuchs
18. Controversia Adalberti Stráhos
19. Nucleus Cathecheticus
20. Reliqui qui Spirituales, qui Scholastici

Tulajdonosa Beliczai Endre László (1701-1748) bagi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 8.

KtF VII. 122.

1746

Farkas Mihály

His accedunt libri pertinentes ad Parochum

1. Lacroix Theologia moralis
2. Busenbaum
3. Panormitanus
4. Compendium Becani
5. Elementa Juris Pontificii
6. Toletus Moralista
7. Patris Gonvicz
8. Theses Theologicae Thomi duo diversi
9. Commentarius exegeticus Sacrorum Canonum
10. Ilsung(?) Thomae Theologia Moralis

11. Antonij Bertoli Instructiones Confessariorum
12. Barsia cum manuuctione
13. Auspici legum Thomi duo
14. Landovics Partes duae
15. Illés Festivalis Stanihurstius de Passione Christi
16. Stanihurtius de Passione Christi
17. Hevenessi de Quatuor Novissimis
18. Meditationes S. Augustini
19. Opus Homiliarum Sásboldi
20. Avatinus
21. Pius Contionator de B. V. M.
22. Matthiae Fabri Contiones funebrales
23. Thomas a Kempis
24. Soliloquia Thomae Kempensis
25. Stella triplex
26. Viator Christianus
27. Reverendi Patris Didaci Stella inducam Commentarius Thomi 3.
28. Ardia Catheceticus in decem praeceptum
29. Commentarius in rerum gestarum in Croatia et Hungaria
30. Bisantinae Historiae Duae
31. Itinerarium Peregrini Philosophici
32. De officio Parochorum tempore pestis
33. Exempla in Biblia Sacra
34. Livius in Quatuor Thomis
35. Fasciculus Biblicus R. P. Füsü
36. Instructio Practica de Conversatione Apostolica
37. Viator Christianus
38. Elementa Juris Pontificii
39. Historia Ungarica de Regibus Hungariae

Tulajdonosa Farkas Mihály (1718-1780) kállói plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 701-703.

KtF VII. 125.

1746

Perneky Endre

[Libri conscripti]

1. Biblia latina et ungarica
2. Jacobi Tirini Comentaria in S. Scripturam
3. Matthiae Fabri opus Tripartitum
4. vita sanctorum Andreae Illyés hungarica
5. Regula pro intelligentia S. Scripturae Joannis de ulloque JESU
6. Concilium Tridentinum cum expositionibus
7. Concilium Romanum
8. Theologia Triplex Henrici Aresdikin(?)
9. Cyrilli Alexandri Commentaria in Joannem
10. De Civitate Dei S. Augustini
11. Didaci Nisseni Opera Omnia
12. Centuria Funebris Höflich
13. De quatuor novissimis hungarice
14. Confessiones Quadragesimales Pauli Segneri
15. Corpus Juris Canonici in duobus Tomis
16. Collegium Juris Caninici Pauli Engel
17. Theatrum Glorae Sanctorum Cas. Foesslin
18. Theologia Prophetica Francisci Otrókocsi
19. Medulla Theologiae Busenbaum
20. Theologia Moralis Pauli Layman
21. Ludovici Granatensis Conciones Adversariae et de Poenitentia
22. Imago Vitae et Mortis Pauli Baranyi
23. Historia Veteris Testamenti et de Recessione Religionis Benboni(?) Bossuet
24. Historia Doctrinae Protestantium ejusdem
25. Petri Pazman Kalauz
26. Historia Ecclesiastica Primorum quinquae saeculorum
27. Homilia Joannis de Carthagera

- 28. Tamburinus
- 29. Decanus
- 30. Regula Juris Canonici
- 31. Catechismus Bernardi Mercatoris
- 32. Catechismus Stephani Illyés
- 33. Avancinus
- 34. Stanihurstus
- 35. et alij Ascetici
- 36. Ratio status Humanae
- 37. et alij minores Libri
- 38. Historici profani
- 39. Plutharchus
- 40. Alianus(?)
- 41. Florus
- 42. Curtius
- 43. Cornelius Tacitus
- 44. Orationes Ciceronis
- 45. Horatius
- 46. Ovidius
- 47. et alij

Tulajdonosa Perneky András (1681-1753) veresegyházi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 390.

Megjegyzés: lásd még 1725 Kóka.

KtF VII. 129.

1746

Szabó István

Catalogus Librorum

1. Polianteha(!) Juris Canonici Thomi Tres
2. Ratio Status animae
3. Theologiae Moralis Thomi 7.
4. Manuale Parochorum
5. Circulus aureus
6. Cathalogus Doctrinae Christianae
7. Bruno Neuser
8. Tronus Veritatis
9. Auctor Berzevichy
10. Manuale Concionator
11. Compendium Controversiarum
12. Theologia ex Visa Theologica
13. Pensinger
14. Officium de Sacram
15. Nova quaedam officia
16. Flores casuum consienciae
17. Praeco Divini Verbi
18. Opusculum Theologicum
19. Laukus tuta a ful.(?)
20. Bellum contra hostes animae
21. Instructio Confessariorum
22. Auctor Sz. Iványi
23. Officium immaculatee Conciones
24. Nova Officia Stor quorundam
25. Paradisus animae S. Adalberti

Libri apud Laurentium Szabó

1. Porcensis
2. et Iter Orator
3. Breviarium
4. et Tirini
5. Ravisius Textor
6. Virágos Kert

7. Pestisröl való Tanácslás
8. Vade mecum Piorum Sanctorum
9. 10 Napi böjtre emlékezés
10. Virgilius
11. Ovidius de Ponto et Fastorum
12. Ovidi Metamorphoses
13. Heresit Uri Pál mérges orvoslása rongyos

Tulajdonosa Szabó István (1660-1746) ecsegi plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 8. Nr. 76.

KtF VII. 131.

1746

Vanyó Ferenc

Catalogus Librorum Propriorum

1. Andreas Illyés Concionator Dominicale et Festivale
2. Stephani Illyés Catechismus Latinus
3. Sebastiani Penzinger Conceptus in Dominicas
4. Imago Vitae et Mortis Pauli Baranyi Concionator
5. Dictionarium Molnarium
6. Patris Buzembaum Medula Theologiae
7. Pedagogus Christianus
8. Jacobi Progrand
9. Concilium Tridentinum
10. Sententiae Ciceronis
11. Martini Bekány Compendium
12. Nucleus Cathecheticus Bernardini Mercatoris
13. Historiae Regni Hungariae ab Anno 1600
14. Patris Gulielmi Stanihurstij de quatuor novissimus

15. Martini Szent Ivanyi opusculum polemicum
16. Thomas Hecempijs Kempis(!)
17. Instructio Confessario Pauli Szegnerij
18. Libellus Juvans infirmos(!)
19. Thobiae Lochner instructio quinta
20. Ecclesiae Sapientis
21. Biblia Hungarica
22. Scola Christi

Tulajdonosa Vanyó Ferenc (?-1755) berceli plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Bercel. Plébániai iratok 1746.

KtF VII 132.

1746

Visky György

[Consignatio librorum]

1. Biblia Sacra
2. Tirini Comentarius in S. Scripturam
3. Pasman Concionator Dominicalis
4. Kalauz
5. Currus Israel. Dominicalis et Festivalis
6. Landovics Dominicalis
7. Imago vitae et mortis Funebris
8. Lasselve Dominicalis et Festivalis
9. Sertum Sanctorum Festivalis
10. Heimbach Cathecista
11. Nucleus Catheceticus
12. Moravus Dominicalis et Festivalis
13. Concilium Tridentinum

- 14. Concilium Romanum
- 15. Laymans Theologia Moralis
- 16. Buzembaum Medula Theologiae

Tulajdonosa Visky György (?-1750) 1727-ben magyarnádori, 1746-ban lőrinci plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 674.

Megjegyzés: lásd még 1727 Visky ; 1750 Lőrinci.

KtF VII. 134.

1750

Greskovics Zsigmond

[Libri conscriptae]

Andreas Illes

Spicilegium

Ginther

conciones Festivales et Dominicales Petri Henning

Landovics

item Günther

Böjtös

Historia Universalis

Csuzy

Biblia Sacra

Kalauz

Pázmán Contiones

La Kroix(!)

Cathechesis Latinus Illés

Vita Sanctorum

Szent-Ivanij

Heffling

Pensingier Dominicalis
Breviarium quadripartitum
Dedinger
item Illés latinus
item Heffling
Latina Biblia Sacra
Concilium Tridentinum
Buzembaum
Avancinus Nucleus Cathecheticus
Fabri funebris
Manuale Sancti Augustini
Manuale Confessariorum

Tulajdonosa Greskovics Zsigmond (1714-1750) tóalmási plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 10. Nr. 91.

Megjegyzés: lásd még 1745-1750 Greskovics.

KtF VII. 136.

1750

Sunyi Ádám

**A°1750 die 25 Augusti facta est specificatio propriorum librorum pie defuncti Admodum
Reverendi D. Adami Schunyi Plebani Üllőiensis, ut sequitur**

1. Canonisatio S. Joannis Nepomocii in folio
2. Ens naturale Philosophicum
3. Doctrina Christiana
4. Concionator Illés András in 4
5. Monita Justi Lipsij Responsum Chrytico Polemico
6. Responsum Chrytico Polemico
7. Apogologi Morales
8. Officium Rakóczianum

9. Theses Philosophicae
10. Praxis brevis
11. Philosophia morum
12. Fides salutaris
13. Compendium Manuale
14. Cultus Sanctissimae Trinitatis
15. Concio Annualis
16. Biblia S. latina et graeca
17. Concionator Osorius
18. Concionator Stapletoni
19. Concionator Granatensis
20. Concilium Tridentinum
21. Magisterium humanae naturae
22. Concionator Thesauri
23. Manuale Parochorum
24. Figura Pampelonis
25. Medulla Moralis
26. De Sanctissima Trinitate
27. De Caeremonijs Baptismi
28. Thesauri Concionator
29. Epitome Controversiarum
30. Annus aeternitatis
31. Veritates Christianae benevivendi
32. Causae Catholicae
33. Roma civitatis Dei Sacrata
34. Doctrina Moralis
35. Horologium sapientis
36. Vita et Doctrina Jesu Christi
37. Thimiana(?)
38. Orationes Perpiniani
39. Prostratus Goliath
40. Propositiones universae Philosophiae in folio
41. Concionator Kalauz
42. Nucleus Cathecheticus
43. Fasciculus Myrhae

44. Concilium Romanum
45. Conciones Ignatij Cromptino
46. Conciones Káldi in folio
47. Bellum contra hostes capitales
48. Tres partes Breviarii
49. Biblia ungarica
50. Clus duo Tomi
51. Stella triplex in folio
52. Theatrum gloriae
53. Mors in 4
54. Concordantiae Biblior in fol.
55. Moralis Theologia Vigant
56. Imago Vitae et mortis

Tulajdonosa Sunyi Ádám (?-1751) üllői plébános.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 10. Nr. 92

KtF VII. 139.

1760

Rubrica 10ma Cum Libri Ecclesiae

In primo Scrinio

Concordantiae SS. Patrum Tomi 3

Piring(?) Juris Canonici Nova Methodo Thom: 3.

Conciones Pazzmani 2

Pazmani Kalauz Tomi 2

Fabri Conciones Festivales Tom. 1.

Josephus Phlavius(!) Historiorum Tom 1.

Anten. Vetre(?) S. Biblia

Hugonis Caroli Concordantiae

Corpus Juris Hungarici Tom. 2.

Juris Hungarici Tom. 1

Ketenij directio Juris

Reiffenstul Jus Canonicus In Tom: 5.

Bonfinij Historia

Horologium Principum

Josephi Carmelitae Confessiones Germanicae

Imperator Germaniae Historica

In 2do Scrinio Ordine

Libri Pontificales jam sunt specificati sub Rub. sua intra Ret.

Pignatellij Consultationes

Alba Mapparum

Mathiae Fabri Concionatorium Auctuarium

Fabri Conciones Funebrales

Encell Jus Canonicum in 4to

Cathechesis seu Doctrina Christiana

Primitiae Hungariae

Martinkii(?) Conciones Hungaricae

Verbum Abbreviatum

Novum Syclus Hungariae

Centurea Casuum

Examen Juris Canonici

Francisci Metzker Conciones Dominicales

Concionator Festivalis Germanico Idiomate

In Ordine Tertio

Breviaria in 4to partes Tres

Quarta pars ejusdem in Charo

Corpus Juris Canonici

Item Corpus Juris Canonici

Menatrili(?) Formulae pars 3

Pauli Segneri Homo Christianus

Claudij Plumbini Sermonum Tom: 3
Ludovici Bordalogi Conciones
Dictionarium Latina Italicum
Angeli Maria Quadragesimales
Mártonfii Conciones Funebrales Hungarici
Vita S. Joannis Nepomucii
Otwegy Theologia
Cantica Canticorum
Natales Archi-Episcopi Colocensis
Historia Tyrnaviae
Pius Concionator
Pensingers Cathechesis
Concilium Romanum
Georgii Pistoris Conciones Germanici Funebrales
Triumphus Misericordiae
Varia Manuscripta Scholastica

In Ordine Quarto

Acta Diaetalia Anni 1741. Tom. 3.
Item de Anno 1751
Pauli Praterij Chronica Germanica
Epitome Chronologiae D. Stephani
Breviarium Antiquum Tom. 2.
Deseribus(!) de Initio Hungariae
Engtmacz Lux Evangeliorum
Pensingers Additamenta Tom. 4.
Cantica Canticorum
Ioannis Arnoldi Institutiones
Cathechismus Romanus
Francisci Summa Decretorum
Stabaei Reformationis Historia
Assertiones De DEO Uno et Trino

Venerabilis Bedae Homiliae
Striderij Expositiones Scripturae
Conciliatio Locorum S. Scripturae
Martini Bekani Summa Theologiae
Füssij Fasciculus Biblicus
Methodus parandi literas Italice
Teronau(?) Theologia Moralis
Martini Bekani Opus Tom. 2.
P. Constantini Epigrammata
Tobiae Lohner Instrumentum Praeteritum
Heresinij Manuale Confessariorum
Stanihurstus in Passione Domini
Laurentij Tapoltsany Contiones
Cassini(?) Panegyrici in Italico
P. Constantini in Passiones Domini
Memoria Trium Virorum e Soc. Jesu
Franciscus Chaebeus in Regulam Juris
S. Francisci de sales opus. Tom. 4.
Tapolcsany Haeroici Versi
Ottwicz(?) Controversiae
Camirani Conciliatio S. Scripturae
Joannis Peregrini Panegyrici
Francisci Rotary Theologia Moralis
Caspari Pongracz Controversiae
Szegedij Historia Hungarica Tom. 2.
Tyburtii Navarri Opus de Poenitentia
Candidatus Juris Prudentiae Pichlere
P. Koncsik de Fide, Spe et Charitate
Erbel Tractatus de Poenitentia
Concilium Tridentinum in Tomul. 3.
Veneroni Grammatica Germanico-Italica
Notitia Conciliorum Gabuzuhij(?)
Tabernae Theologiae Moralis

P. Martini a visitatione pii versus
Pitonus in Jus Canonicum
Peregrini in Jus Canonicum
Idem in Panegyrici
Breviaria Antiqua illorum pars 2.

In Ordine Sexto seu ultimo

Avancinus de Vita Christi Domini
Hanape(?) de vita B. V. Mariae
Balde Ars bene vivendi et moriendi
De officiis Sapientiae Christianae
Hertzik Manuale Confessariorum
Descriptio Domus Lauretanae
Liber literarum Italicarum
Officiatum(!) S. Hebdomadae
Refutatio Martini Lutheri
Farster Catechesium Tomuli 2.
Lapis Lydius Controversiae
Kochen Assistentia Moribundis
Historia Polemica Jacobi Busset
Dent(?) Joanij Controversiae
Campionus Controversista
Palermitanus Notitia Confessariorum
Partoltij(?) Loculi Dei ad Cardinalem
Ragczany Fides Salutatis
Palengenij Zodiacus Vitae
Sygraphia Patris Sech(?)
Quadriga Pastoralis
Cura Salutis
Csakij Doctrina Fidei
Bussaei Enchyridion
Lessij Consultatio
Csaki Dictio de S. Ignatio
Descriptio Vaticana

Quadragesima Sancta

Libellus Horarum Diurnarum

hic et non plures

Per Reverendum Franciscum Würth de Verhen ... Canonicum quondam custodem, dum Custodiatum in Cantorem promotus, deponens inventi, descripti et in Ordinem redacti et Noviter Canonico Custodi Reverendissimo. D. Paulo Martony in Praesentia Reverendissimi. D. Joannis Baptistae Damiani Canonici Archi-Diaconi Vicarii Poenitentialis., Et Emerici Bernicky(?) Notarij Capituli resignati fuerunt. Nunc vero 1760. die 25. Augusti In Venerabile Seminario repositi cum suis Armariis quaerontur et inveniuntur.

Tulajdonosa a váci egyházmegyei szeminárium(?).

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Levéltár, Tom. V. 354-356.

A Váci Egyházmegye plébániáinak könyvei

1711

Buják

missale unum

ritualia 2.

unum antiquum

libros Evangeliorum 2

Pazmanum Hungaricum dominicalem

Biblia

Tulajdonosa a bujáki plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 124.

Megjegyzés: lásd még 1715 Buják; 1727 Buják.

KtF VIII. 122.

1711

Ecseg

Missale unum

Rituale unum

matriculam unam

librum Concionatorium de Lamenek Dominicalem et Festivalem

Pazmani unum Hungaricum Concionatorium Dominicalem

Calamet exquirendus

Tulajdonosa az ecsegi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 123.

Megjegyzés: lásd még 1715 Ecseg; 1727 Ecseg; 1746 Ecseg.

1711

Jobbágyi

Habet Ecclesia libros istos

Biblia duo, Ungarica et latina

Concionatorium Pazmanii 2

Concionis Caldi prima pars

Opera de Lamindes. 2.

Amtuarium(!) Alexandri Calamarii

Primum opus Patris Landonis

Cathecismus vulgo

Lelki Tej

Patris Szent-Ivanij Tractato de interpretaenda Sacra Scriptura

Breviarium 1.

Synodus Tyrnaviensis

Tulajdonosa a jobbágyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 148.

Megjegyzés: lásd még 1715 Jobbágyi; 1726 Jobbágyi; 1727 Jobbágyi; 1750 Jobbágyi

KtF VIII. 123.

1711
Nógrád

Missale unum sat bonum
Rituale unum
Libros Evangelicorum, unum Schlavonicum
alium hungaricum

Tulajdonosa a nógrádi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 100.

Megjegyzés: lásd még 1727 Nógrád.

1712
Boldog

missale unum
rituale unum
Conciones Pazmanni in uno exemplari
in alio precatorium ejusdem
Kaldium unum

Tulajdonosa a boldogi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 158.

Megjegyzés: lásd még 1746 Boldog.

KtF VIII. 124.

1712

Szecső

Libri 7

Pasman Concionator

Biblia Hungarica

Theologia tripartita

Matrica

Italici libri 3

unum Cantionale scriptum pro Choro

Evangelii liber unus

Tulajdonosa a szecsői plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 173.

Megjegyzés: lásd még 1716 Szecső; 1725 Szecső

KtF VIII. 125.

1713

Nagykáta

Missalia duo. Unum novum, aliud satis attritum

Ritualie Unum

Matricula Una

Libros habet duos: Pazmani et

Kaldi Concionatorium

Tulajdonosa a nagykatái plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 345, Tom. III. 111.

Megjegyzés: lásd még 1716 Nagykáta.

KtF. VI. 115.

1715

Buják

Missale unum

Ritualia duo

Unum antiquum

Libros evangeliorum duos

Pazman hungaricum Dominicalem

Biblia

Tulajdonosa a bujáki plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 181-182. (tisztázata: pag. 229.),
másolata Tom. III. 37.

Megjegyzés: lásd még 1711 Buják; 1727 Buják; 1727 Geró.

KtF VIII. 128.

1715

Ecseg

Missale unum

Portatilia duo

Ritualia Unum

Librum Concionatorium de Lamenote Dominicalem et Festivalem

Pazmani unum Hungaricum Concionatorem Dominicalem

calameti exquirendus

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 233.

Kiadatlan.

Tulajdonosa az ecsegi plébánia.

Megjegyzés: Lásd még 1711 Ecseg; 1727 Ecseg; 1746 Ecseg.

KtF VIII. 129.

1715

Jobbági

Habet Ecclesia haec libros sequentes:

1. Biblia Ungarica et Latina
2. Concionatores Pazmanni
3. Conciones Kaldi
4. Opera de Laminecz Auctarium Alexandri Calamato
5. Primum Opus Patris Landovies
6. Cathecismum vulgo Lelki tej
7. Patris Szentivani Tractatus de interpretanda Sacra Scriptura
8. Breviarium unum
9. Synodum Tyrnaviensem

Tulajdonosa a jobbági plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 255-256, Tom. III. 58.

Megjegyzés: lásd még 1711 Jobbági; 1726 Jobbági; 1727 Jobbági; 1750 Jobbági.

KtF. VI. 116.

1715

Szölős

Missalia 3. Unum nivum, duo antica

Ritualia unum

matriculam Unam

Librum auctuarium Matthiae Fabri cum solis Dominicalibus Concionibus

Meffres festivalem Dominicalem

Pazmanum Hungaricum Dominicalem

Pazmanum alium Precatorium

Libellum Evangeliorum 1.

Breviarium Venetianum Unum Antiquum

Duos Libros Cantionales, impressum Unum Sumptibus Andreae Reverendi Domini Nyarai, et per eundem amplificatum

Alterum scriptum Graduale

Tulajdonosa a szőlősi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 242, Tom. III. 47.

Megjegyzés: lásd még 1727 Szőlős.

KtF. VI. 117.

1716

Bag

Missale Unum

Rituale Unum

Pazman Concionatorem Unum

Telegdium Concionatorem Unum

Scholam Christi

Buzenbau

Vitam Christi Authore Andrea Illyés
Modum interpretandi Sacram Scripturam

Tulajdonosa a bagi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 375, Tom. III. 128.

Megjegyzés: lásd még 1746 Bag.

KtF. VI. 118.

1716

Kóka

Libros habet sequentes:

Concionatorem Ungaricum Pazman
ejusdem Precum hungaricalium Libellum Unum
Ritualia duo
Missalia duo. Unum novum alterum sat attritum
Conciones funebrales Patris Hartunk
Rectus modus interpretandi S. Scripturae Authore Patre Szentivani
Discursus morales Patris Szegneri, Pars 2da
Concionum Hungaricalium P. Szlanovics
Sermones R. D. Molitonis
Buzenbaum 2.
Manuale Concionatorium
Avancinus Unus
Lapis lidius
Opus Otrokochianum Unum

Tulajdonosa kókai plébánia.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 356, Tom. III. 117.

Megjegyzés: lásd még 1718 Kóka; 1725 Kóka; 1744 k. Kóka.

KtF. VI. 119.

1716

Szecső

Missale unum

Rituale unum

Libri 7.

Unus Pazman Concionator

Biblia Hungarica

Theologia tripartita

Tres italici libri

Unum Cationale scriptum Evangeliorum Liber 1.

Tulajdonosa a szecsői plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 342, Tom. III. 108.

Megjegyzés: lásd még 1712 Szecső; 1725 Szecső.

KtF. VI. 120.

1716

Tóalmás

Missale unum novum, aliud utcunque attritum

Ritualia duo

Biblia Hungarica duo

Liber Pazmani Concionum unus

Concionator Funebralis Heftik Unus

Faber funebralis unus

Dedinger funebralis Concionator Unus

Breviarium ex parte attritum unum
Liber unus continens historias Beatissimae Matris
Alter liber intitulatur Domus Domini unus

Tulajdonosa a tóalmási plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 350, Tom. III. 113-114.

Megjegyzés: lásd még 1725 Tóalmás; 1745-1750 Tóalmás.

KtF. VI. 121.

1718

Kóka

Libros autem habet sequentes

Pazman Praecatorium Ungaricum 1.

item alium Librum praecatorium Liliom Kertecske intitulatum 1.

Librum Sacrorum Evangeliorum 1.

Librum Concionum Patris Herrmani Sattelire 1.

partem Aestivalem Concionem Patris Landovics Hungarici idiomate 1.

Conciones Funebrales P. Thomae Heffling 2.

Conciones Pauli Segneri Latino Idiomate 1.

Pazman Concionatoris 2.

Conciones in Octavo folio Joanni Ferij Dominicales

Historiam Sancti Martini Episcopi cum compendio Sacrae Scripturae Sulpitij Severi

Tractatum de poenitentia Joannis Baptistae Gornics

Nucleum R. Patris Petri Bessej

paratos Sermones Vilhelmi Molitonis Dominicales et Festivales

Historias circiter in quarto folio ejusdem Principis Latino Idiomate

Conciones Dominicales Andrae Illyes Ungarico Idiomate

Franczisci Vissosáni

Homilias Hajnonis Episcopi in Dominicas et Festa Sanctorum

Conciones Ungaricas Nicolaj Telegdi
Controversias Francisci Foris Otrókosi
Lapidem Lidium Controversiarum fidei
Homilias Venerabilis Baedae Praesbyteri
Theologiam Moralem Patris Buzenbaum

Tulajdonosa a kókai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 270.

Megjegyzés: lásd még 1716 Kóka; 1725 Kóka; 1744 k. Kóka.

KtF. VI. 122.

1718

Szentlászló

Libri Ecclesiae

Concionatores 4.

Dormi Secure unus

(secun)dus Pantheon Coeleste

(ter)tius Fabri

(quar)tus Enciclopedia seu Universalis Concionatorum

Alii cum Examen Reformationis Lutheri Sociorum

2Dux Spiritualis in quo agitur de Oratione meditatione et Contemplatione

3 Christiana Doctrina seu Canisius Petrus

4. Callendarium Eucharisticum

5. Regulae Congregationis Agoniae

6. Praxis Gennae Devotionis in Magnum Iudicium Apostolum Divum Franciscum Xaverium

7 Ovum Pascale intitulatum

8. Directorium Ecclesiasticum seu Ordo perpetuus recitandi Officium Divinum

9. Liber Evangeliorum unus

10. Rituale Unum

11. Biblia Latina. Item novum Testamentum

Tulajdonosa a szentlászlói plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 283.

Megjegyzés: lásd még 1725 Szentlászló.

KtF. VI. 123.

1719

Vác

Libri pro defunctis continentes missas 3

Missalia 4

Ritualia 2

Evangelium Hungaricum 1

Evangelium Slavonicum 1

Breviarium integrum in duobus partibus 1

Liber Pazmannus Precorius 1

Tulajdonosa a váci székesegyház.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 425-427, Tom. III. 129.

KtF. VI. 124.

1725

Kóka

Libros habet sequentes:

Matthiam Fabri Parochum Concionatorem Dominicalem.
 Hecatombe
 Librum Antonii Suevet, sub Titulo Via vitae aeternae Iconibus illustrata
 Speculum Exemplorum, Joannis Georgii Miller
 Vitam tam Latinam, quam Hungaricam, Sanctorum
 Nucleum ex Conceptibus praedicabilibus Petri Bessei
 Landovics Concionatorem, Partem secundam
 Hartunk Concionum Philipicarum, et Problematorum Evangelicorum
 Csuzy Concionatorem Festivalem
 Homilia in Evangelica Dominicalia Divi Hajmonis Episcopi
 Pazmanum Concionatorem Nr 4
 Calahuz opus Petri Pazmani
 Matthiam Fabri Jesu vitam Concionarorem Dominicalem
 Marcellianum Dalhoffer Concionatorem Dominicalem
 Vitum Faberium Concionatorem Dominicalem Germanicum
 Patrem Rotam Concionatorem Dominicalem Thom 1. Item Thom 2.
 Examen reformatoris Lutheri, et Sociorum ejus
 Decretum Regni Hungariae et Transylvaniae
 Catholicas Postillas Authore Reverendissimi Friderici Episcopi Vaciensis
 Proverbia Salomonis
 Universam Aristotelis Stageritae Logikam
 Libros sub titulo Mors 2
 Manuale Confessariorum et Poenitentium
 Matthiam Schuffenhaver
 Controversisticum de Ecclesia Romana
 Alveum tertium Philippi Kisselii
 Nucleum aureum Patris Bessei
 Cyprianum Soarium
 Andream Ilés Cathecistam
 Herculem floridum
 Tractatum de poenitentia
 Busembaum
 Nicolaum Telegdi Concionatorem Hungaricum

Stephanum Illés Cathecistam
Andream Illés Concionatorem Dominicalem
Homilia in Evangelia Bedae
Tractatum Theologico Moralem
Cathismum(!) ex Decreto SS. Concilii Tridentini
Commentarium in rubricam de Iudiciis
Theologicam Tripartitam
SS. Tridentinum
Librum Evangeliorum
Ritualia Nr 3.

Libros duos apud Admodum Reverendum Dominum Andream Pernekz Arcy(!) Diaconum, et Plebanum Uriensem. Librum Unum scilicet Biblia Sacra abtulit R. D. Michaël Halacska Plebanus Mácsensis. Tres autem libri Germanici ablati sunt per R. D. Ioannem Palics Plebanum Hatvaniensem, hac conditione: quod competens pretium sibi ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Andrea Berkes Episcopo Heracleem. etc. etc. sibi determinatum deponere velit.

Libri autem sunt sub inscriptione, primus Concionator Praecopius Templinensis Dominicale Triennale. Secundus Marcellanus Dalhoffer. Tertius vero Biblia Sacra. Praeter praerecensitos habet adhuc Robertum Bellarminum, et Biblia Sacra Latina.

Tulajdonosa a kókai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 440-441.

Megjegyzés: lásd még 1716 Kóka; 1718 Kóka; 1744 k. Kóka.

KtF. VII. 61.

1725

Súly

Libros habet sequentes

Concionatorem Pázman
Concionatores duos Patris Csúzy

Libros precum Hungaricarum duos
Ritualia duo
Cancionalia duo. Zambar, Nyarai,
et Matriculam

Tulajdonosa a súlyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 445.

KtF. VII. 62.

1725

Szecső

Libri 7

Pázman Concionator

Biblia Ungarica

Theologia Tripartita

3 Italici Libri

Cancionale 1 Scriptum

Evangeliorum Liber unus

Tulajdonosa a szecsői plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 443.

Megjegyzés: lásd még 1712 Szecső; 1716 Szecső.

KtF. VII. 63.

1725

Szentlászló

Missalia 2. quorum unum attritum est

Rituale

Librum Evangeliorum

Pázmán unum

Tulajdonosa a szentlászlói plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 436.

Megjegyzés: lásd még 1718 Szentlászló.

1725

Tóalmás

Libri ad Ecclesiam Spectantes

Biblia Sacra Ungarica 2

Pazman Concionator 1

Kalaus 1

Missalia 2. unum pro Defunctis

Ritualia duo

Concionator funebris Neflics 1. (Höflich)

Faber funebris 1.

Dedinger 1.

Breviaria 3

Libri Evangeliorum duo

Concilium Tridentinum Unum

Pezinger Festivalis

Interpretatio Sz. Iváni 1

Zambar 1

Szelepcséni Cantiones funebres scriptas, alias impressas

Telegdi 1

Böjtös Concionator unus
Hortus Quadragesimalis 1
Matricula una
Concionator Csuzij 1

Tulajdonosa a tóalmási plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 458.

Megjegyzés: lásd még 1716 Tóalmás; 1745-1750 k. Tóalmás.

KtF. VII. 64.

1725

Úri

Libros habet

Biblia latina, et Ungarica
Pazmanum Concionatorium,
et precatorium
Ritualia duo
Librum Evangeliorum
Concionatorem Ungaricum Csuzy

Tulajdonosa az úri plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 447.

Megjegyzés: lásd még 1744 k. Úri.

KtF. VII. 65.

1725
Zsámbok

Missalia 2. unum commodum, aliud attritum

Pazmanus

S. Biblia

Matricula

Rituale

parvus Liber precatorius

et Evangelii

Tulajdonosa a zsámboki plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 433.

Megjegyzés: lásd még 1754 Zsámbok.

KtF VIII. 133.

1726
Csongrád

Libri Ecclesiae:

Conciones Pazmani Dominicales

Patris Csuzy Festivales

Cantionalia: Zambár, Kisdi, Lyra Coelestis, seu Nyarai

item Scripta tria Cantionalia

Tulajdonosa a csongrádi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 401.

KtF. VII. 66.

1726

Jobbágyi

Catalogus Librorum in Jobbagiensis Parochia inventorum

1. Vita et Doctrina Jesu (...) avancinus
2. Restitutio Israel ex Aegipto
3. Catechesis Doctrinae Christianae
4. flores Doctorum
5. Nucleus Catheticus
6. Epitome controversiarum
7. Horae quaedam officia ex propriis Sanctorum Patronorum Regni Hungariae
8. Tofrtivi Slphondi brtdud p Andreae Illyes
9. Theologia universa Beatissimi
10. Instructio Confessarij
11. Sertum Sanctorum
12. Telegdianus liber concionator Ungaricus
13. Biblia Sacra in octavo folio Latina
14. Philosophiae Mathematicae
15. Monasterium Angelicum
16. Liber Martini Becani
17. Latina Sacra Scriptura
18. Theses Theologicae de fide spe et charitate
19. Stella Triplex
20. Conciones contemptus Theologici
21. Philosophia morum
22. Pius Concionator
23. Brevis noticia
24. Discursus Praedicabiles Augusti Pauletti
25. Status Hungariae
26. Michaelis Verrini opus

27. Medula Theologiae
28. Stimulus Conpunctionis et Soliloquia
29. Magisterium naturae humanae
30. Compendium manualis Martini Becani
31. Veritates Christianae bene vivendi et moriendi
32. Manuale Parochorum
33. Discursus de auctore scripti et iudicium de nominibus argeniddis(?)
34. Theatrum novis concionibus funebralibus adorantium auctore reverendo Domino Eberhardo Brandis
35. Thomae A cempis(!)
36. Synopsis novae chronologiae regnorum Hungariae
37. Paradisus concionator. Tetralogiae
38. Verbum abbreviatum
39. Vita et doctrina Jesu Christi
40. Idea principum in sapientia (...) Matthiae Corvinae
41. Thomas a cempis(!)
42. Liber Pantaleonis Bartholomaej
43. Tabula temporaria
44. Centuria Casuum religionum. A. R. P. Gonczik
45. Medula Theologiae Moralis
46. Imago vitae et mortis Patris Baranyi
47. Liber Bisembau(!)
48. Delaminecz
49. Theologia Cathetica
50. Liber Kalamato
51. Pasmanus
52. Busenbaum
53. Landovicz Concionator
54. Tractatus Georgij Berzeviczi
55. Pasmanus
56. Sacra scriptura Hungarica

Conscripti sunt hi libri per Admodum R. Dominum Ladislaum Koricsánszki plebanum Ecsegiensis. 8. Februarij 1726.

Tulajdonosa a jobbágyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 1-3. Nr. 18.

Megjegyzés: lásd még 1711 Jobbágyi; 1715 Jobbágyi; 1727 Jobbágyi; 1750 Jobbágyi.

KtF VII. 67.

1726

Rékas

Libri Ecclesiae sunt sequentes:

Rituale

Cantionator Pázmán

Contionator Festivalis Csúzy

Liber precatorius Pázmány

et Cantiones Szelepcsényi

Tulajdonosa a rékasi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 427.

KtF VIII. 132.

1727

Apáca Tereske

Missale

portatile

Rituale

Evangeliorum libri Hungaricum et Slavonicum

item unum Hungaricum laceram

Tulajdonosa az apáca tereskei plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt, VC, Tom. II. 488.

1727

Buják

Missalia 2

librum Evangeliorum

Ritualie

Matriculam

Pazmani opus Concionatorium

Biblia Hungarica

Czuzy festivalem

Tulajdonosa a bujáki plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 497.

Megjegyzés: lásd még 1711 Buják; 1715 Buják; 1727 Geró; 1744 Geró.

KtF. VII. 69.

1727

Ecseg

Libri sunt sequentes Ecclesiae:

Fabri Conciones Funebres

Foris Otrókocsy

Szent-Ivány

vita Sancti Sigismundi Martyris
Andreas Illés
Panormitanus
Engelgrave Conciones
Fabri Dominicales Conciones
Landovics
Propugnatio Festi Theophaniae
Telegdy Concionator
Pazmani conciones
Schola Christi
annuale Breviarium
Illes funebris

Tulajdonosa: az ecsegi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 499.

Megjegyzés: lásd még 1746 Ecseg.

KtF. VII. 71.

1727

Jobbágyi

Missale
Rituale
liber evangeliorum
Matricula I.
Liber Conjugatorum 1.
Liber rationum
Biblia Hungarica
Latina
Pazman Conciones
item Káldy Opera Delaminez,

Stella (tri)plex
Pius Concionator
Baranyi Funebres
Bessaeus
Calamato
Czuzy festivalis
Telegdy
Landovics
opera Stephani et Andreae Illyés: Catecheses doctrinae Christianae
Fasciculus Miscellaneus
Sertum Sanctorum
Vita Sanctorum
Theatrum morientium
Rectus modus interpretandi S. Scripturarum
Synodus Tyrnaviensis Petri Pazmani
Beccanus
Otrokoczy: Theologia Catechetica
Lelki Tėj
Berseviczy Theologiae tractatus de Deo, et (...)
Patris Konczik De Fide Spe Charitate
Patris Konczik Centuria Casuum
Avancini Meditationes
Thomas a Kempis
Vita Poetica
Segneri Flores Doctorum Tabula temporaria Breviarii
Compendium Beccani
Status Hungariae
Breviarium Patronorum Hungariae
Theologia rationalis
Compendium
Epitome controversiarum
Speculum Sacerdotum
Veritatis Christianae
Iapis Lockner

Tulajdonosa a jobbágyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 505.

Megjegyzés: lásd még 1711 Jobbágyi; 1715 Jobbágyi; 1726 Jobbágyi; 1750 Jobbágyi.

KtF. VII. 75.

1727

Nézsza

Missale

rituale

Evangelia duplicia Hungaricum et Slavonicum

Biblia Hungarica

Tulajdonosa a nézsai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Levéltár, VC, Tom. III. 320.

KtF VIII. 134.

1727

Nógrád

Ritualia attrium Evangeliorum libri 3 Germanicus, Hungaricus et Slavonicus

liber praeterea Concionum P. Czuzy

alter Schola Christi

3tius Cantionale Szeleptsinianum

Tulajdonosa a nógrádi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 474.

Megjegyzés: lásd még 1711 Nógrád.

KtF. VII. 79.

1727

Nőtincs

Missale

Rituale

Libri Evangeliorum Hungaricum et slavonicum

Concionatorium Csuzy

Tulajdonosa a nőtincsi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 481.

Megjegyzés: lásd még 1727 Donyeba.

KtF VIII. 135.

1727

Palotás

Missalia 2

Matricula

Rituale

libri Evangeliorum Slavonicus et Hungaricus

Concionum Pazman duo libri

3 libri Illyés duo Dominicalis

3tius Festivalis

Landovics

Propugnatio Festi Theophaniae
Paradisus Eucharisticus
Paradisus voluptatis verbi Incarnati
Stella (tri)plex
Tractatus de poenitentia Scriptus
Conciones festivae Joannis Ozorii
Lutheranorum et Calvinistarum
Tractatus de Incarnatione
Beccanus
Busenbaum
Supplementum Breviarii
Manuale Parochorum
Nucleus Catheceticus
Historia religionis reformatis
Instructio confessarii
Thomas a Kempis
et alii exigui minoris momenti

Tulajdonosa a palotási plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 507.

KtF. VII. 80.

1727

Romhány

Libri sunt sequentes:

Missale

Evangelia hungarica et Slavonica

precationis liber Pazmani. 1.

Rituale 1.

Tulajdonosa a romhányi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 487. (másolata: Tom. III. 325)

Megjegyzés: lásd még 1746 Romhány.

KtF VIII. 136.

1727

Szente

Libri Ecclesiae:

Petrus Pazmány duo Landovics Opera

Vita Sanctorum

Telegdy 3 partes Dominicales

Schola Christi

duo Cancionalia

Tulajdonosa a szentei plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 491.

KtF. VII. 81.

1727

Szölős

Missalia 3.

Evangeliorum liber 1.

Rituale

Matricula

Auctuarium Matthiae Fabri cum solis Dominicalibus Concionibus

Mephret aestivalis

Pazmani Hungaricus Dominicalis

Breviarium antiquum monopartitum

Nyárai Cancionale

Czuzy festivalis

Tulajdonosa: a szőlősi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 503.

Megjegyzés: lásd még 1715 Szőlős.

KtF. VII. 82.

1727

Tereske

Libri sunt proprii Plebani a (...) ex patrimonio comparati

Biblia Latina et Ungarica 2do

Magnus Vita Jesu Christi Concionatoria

Pazmanus Dominicalis

Markancius, Höfflich et Imago vitae

et mortis Baranyi

Pericopius Concionator Dominicalis

alter pericopius Dominicalis

et festivalis Landovich duas (...)

Dominicales Raiffenstul duos tomos

5. libro: decretalium scripta propria et alios parvi momenti

Tulajdonosa a tereskei plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. II. 514-515.

KtF. VII. 83.

1727

Vézsza

Missale

rituale

Evangelia duplicia, Hungaricum et Slavonicum

Biblia Hungarica

Tulajdonosa a vézsai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. III. 320.

1744

Ecser

Cathalogus Librorum

Parochiae Ecseriensis quos omnes suis sumptibus comparavit

1mo Libri Theologici

Theologia Radicalis a Joanne Maria Bogar

Director Confessariorum Udalincy Svarcz

Instructio Confessariorum a Martino Brundusino Societate Jesu

Examen Ordinandorum Ladislaj Senyej

Methodus Expeditae Confessionis Thome Tamburini
Mmoriale Confessariorum R. P. Hyeronimii Andreneii
Institutiones Juris Canonici Francisci Antonii Phő(...)
Instructio Confessarij Pauli Segnerij
Item Instructio Pőenitentia Eiusdem Pauli
Instructio Practica de Officio Parochorum tempore Pestis

Libri Concionatorij

Biblia Sacra
Thomas a Kempis
Philipi Diez
Currus Izrael
Stella Triplex Andreae Kolonics
Caspari Pritell e Societate Jesu
Stephani Landovics novus Succursus
Sertum SS: Stephani Illes
Theatrum Glorae SS: Főeszlin
Concionator Extemporaneus Dioecenis Olomucensis
Nucleus Chatheceticus
Diarium Sanctorum Stephani Grozecz

Libri Controversiarum

Compendium Manuale Martini Beccani
Institutiones Christianae de Sanctissima Trinitate Gabrielis Kapi e S. J.
Nuda Veritas Stephani Szcanyeczkí e S. J.
Lutheranicum Unquam et Nusquam Patris Martini Sz. Iványi
Catechesis seu Angelica Doctrina Christiano Necessarissima
Breviarium Quadripartitum

Tulajdonosa az ecseri plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 1065-1066.

KtF. VII. 102.

1744

Szentlőrinc-káta

Habet libros Ecclesia Quatuordecim id est 14.

1mo. Conciones R. P. Philippi Hartung Duas partes Festivales et Dominicales

2do Additamentum Super Dominicale Sebastiani Penzinger

2tio. R. P. Csuzi Unam partem

4to Catechismus Romanus

5o Telegdium Ungaricum Antiquum Concionum

6to Concilium Tridentinum

7mo Decisiones in Jure Accademico

8vo Officium Immaculatae Conceptionis

9. Antiqua tria Breviaria

10. Paszmanus

11. Dictionarium locorum ex Bibliis Desumptorum

12. Responsum Critico polemico apologeticum

13. Evangelium Ungaricum

14. Rituale

Tulajdonosa a szentlőrinc-káta plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 722.

KtF. VII. 108.

1744

Tószeg

Catalogus Librorum a Venerabili Consistorio pro tempore mihi accomodatorum

1mo Theologia Practica R. P. Ilsung in Folio
2do Canonista Engell 3 Tomi in 8vo
3io Praxis Episcopalis Authore Reverendissimo Thoma Serva
4to Theologia Moralis R. P. Sporer 5 Tomi in 8vo
5to Controversista Authore Stephano Bötső. in 4to

Tulajdonosa a tószegi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 864.

KtF. VII. 109.

1744 körül

Alsónémedi

**Tandem sequitur Inventarium Librorum Ecclesiae, post fata Admodum Reverendi
Domini Stephani Pásti relictorum, et quidem**

Sacra Biblia

Theologus Lajman

Concionator tam Festivalis, quam Dominicalis Nomine Fabri,
cum duobus thomis Concionator Landovics

Calamato cum duobus thomis

Pézenphelder cum duobus thomis

Stephanus Illés Festivalis

Paulus Baranyi funebris

Granatensis

Beyerlinck

Moralista Buzenbaum

Paedagogus Christianus

Tulajdonosa az alsónémedi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 1105.

KtF. VII. 110.

1744 körül

Kóka

Catalogus Librorum ad Ecclesiam spectantium

Biblia Latina

Cornu Copiae Sacrarum Concionum

Homo Christianus Pauli Segneri

R. P. Mathiae Schuffenhaver opus Concionatorium

Hortus Floridus R. P. Petri Rota. in duobus Thomis

R. P. Philipi Hartung Philipicae

Csuzi pars Festivalis

Theologia Moralis Pauli Layman

Conceptus aurius Petrini Veshaei

Domus Domini auctore Stephanus Böjtös

R. P. Friderici Episcopi Vienensis Epitomae

Tulajdonosa a kókai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 186-187.

Megjegyzés: lásd még 1716 Kóka; 1718 Kóka; 1725 Kóka.

KtF. VII. 114.

1744 körül

Úri

Libri Ecclesiae Uriensis

Concionator Festivalis Germanicus sub Titulo anonimo

Sermones Joannis Rezing

Ratio status animae immortalis

Joannis Eusebii Nyrembergi

Conditio vexata Laurentii Forerii

Speculum vitae aeternae Georgii Foglár

Signa Ecclesiae R. P. Joannis Rajcsánii

Concilium Romanum

Ungaricus Pazmány

Ungarica Biblia

Polyanthea Sacrorum Canonum Tomus primus

Tulajdonosa az úri plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 92-928.

Megjegyzés: lásd még 1725 Úri.

KtF. VII. 115.

1744-1745

Szentmártonka

Librum Precatorium Pazman 1.

attritum 1.

Concionatorem Festi Czuzy 1.

Rituale nivum 1. Antiquum

Missale 1.

Missale defunctorum 1.

Matriculam seu Librum Baptizatorum, Copulatorum, Defunctorum. 1.

Librum in quo habetur Ingressus et erogatio Conscripta proventuum Ecclesiae 1.

Tulajdonosa a szentmártonkátai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 728.

KtF VIII. 147.

1745-1750

Tóalmás

Catalogus Librorum Ecclesiae

Sacra Scriptura Hungarica

Pázmán Dominicalis

Kalauz Kontroversista

Dedinger Dominicalis, et Festivalis

Opus Höflich. Dominicalis, et Festivale duplex

Csuzy Dominicalis

Conciones Funebrales, et Nuptiales P. Fabri

Interpres Sacrae Scripturae Sz. Iványi

Böjtös Controversista

Tulajdonosa a tóalmási plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 755-756.

Megjegyzés: lásd még 1716 Tóalmás; 1725 Tóalmás.

KtF. VII. 119.

1745-50

Tóalmás

1. Pázmán Dominicalis
2. Item Controversista
3. Illés Dominicalis
4. Biblia latina
5. Illés Festivalis
6. Currus Izrael Dominicalis
7. Currus Israel Festivalis
8. Catechismus Romanus
9. Concilium Tridentinum
10. Catechismus Illesianus
11. Controversista Becanus
12. Lacroix Casuista
13. Soliloquia S. Augustini
14. S. Scriptura
15. Breviarium Quadripartitum
16. Regulae juris Canonici
17. Nucleus Catecheticus
18. Opus Navarrii
19. Memoriale Confessariorum
20. Praeter hos alios pios Spirituales Libros

Tuladonosa a tóalmási plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Vis. Can. Tom. V. 755-756.

KtF VII. 119.

1745

Hódmezővásárhely

Libri Communes et approbati usuales

Biblia sacra Vulgatae editionis Latina et Hungarica
Doctores Lajmannus
Busenbaum
Concionatores Pazmán
Kaldi Dominicalis et Festivalis
Csuzi Duo Tomi Dominicalis et Festivalis
Landovus 11 Tomi
Knittel 11 Tomi Dominicalis et Festivalis
Theatrum Gloriam
Puteus Abissi Patris Póch
Andreas Illes Latinus
Patris Claus partes tres
Fabri Festivalis
Pater Garan in (...)
Patris Kelemen Adventualis
Patris Höphlich Funebralis
Vita Sanctorum Latine
Kalauz Hungarice
Speculum Exemplorum
Theologi 11 Concionatores
Bellarminus
Tertulianus
Hanapo
Cathechesis Romana
Concilium Tridentinum
Romanum Concilium
Promptuarium Evangelicum
Tractatus de Deo uno et Trino Patris Berzevichy
Centuria Casuum
Gisbertus Juris et Facti
Censura Parochorum
Manuale Parochorum
Confessio S. Augustini
Csuzi Cathedeticus per annum
Jus Imperiale 4 Tomi

Prodromus in Alcoranum
Speculum Patris Bartholomei Sybilla
Compendium Becani
Lapis lydius
Regula Dioecenis
Duo Breviaria 4dri partita
Rituale Romanum
Concordantia pro usu a Patre Bone concessa Aliique in xenia porrecta
omnes hi approbati cum suis titulis et nominibus proprii

Tulajdonosa a hódmezővásárhelyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 1055-1056.

KtF. VII. 117.

1745-1750

Üllő

Habet Missalia duo, unum novum

Habet Rituale

Librum Evangeliorum Hungaricum

Librum Precatorium Pazmani

Habet Concionatorem Hungaricum

Opus Káldi Váció Donatum

Secundo habet Concionatorem Hungaricum, opus Csuzi ab Illmo Dno Barone Martino Szeleczky donatum

Tulajdonosa az üllői plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 885.

KtF. VII. 120.

1746

Bag

Cathalogus Librorum Ecclesiae

Missale Unum

Rituale Unum

Liber baptisatorum, mortuorum, copulatorum Unus

Liber Evangeliorum hungaricus

Concionator Káldi

Telegdi

Schola Christi

Busenbaum

Vita Christi authore Andrea Illés

Modus interpretaendi Scripturam Sacram authore Martino Szentivanyi

Concionator Csúzy Festivalis

Concionator funeralis authore Paulo Baranyi

Tulajdonosa a bagi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 8.

Megjegyzés: lásd még 1716 Bag.

KtF. VII. 121.

1746

Boldog

Missalia duo, unum novum, aliud antiquum

Missale Defunctorum nigra tectae unum

Rituale Unum
Libros Evangeliorum duos, ungaricum et slavonicum
Librum Cationum Unum Authore Csiki
Matriculam Antiquam

Tulajdonosa a boldogi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 682.

Megjegyzés: lásd még 1712 Boldog.

KtF. VII. 123.

1746

Ecseg

Catalogus Libror Parochiae Ecsegieusis

Mundus Marianus
Petrus Pázmány
Kalauz V. Petri Pázmány
Concordantia S. Bibliorum
Emblemata pro singulis Dom.
Viator Christianus
Tabula Nauhagij
Schönlében
Concilium Romanum
Theatrum Glorae
Paradisus Concionatorum
Centuria funebris
Quaestiones Theologiae
Tribunal Confessariorum
Instructio Confessarij
Veritates Christianae

Tractatus in 3um Partem Böjtös
Szent-Iványi
Tractatus de Poenitentia
Quaestiones Disputationum de Sacris
Exorcista
SS. Concilium Tridentinum Canones
Orthodoxae Fidei nova praxis
Institutiones Juris Canonici
Exorcista
Quaestio disputationum de Angelis
Bene Virgo Catensis
Thaeses ex Universa Theologia
Conciones in Omnia Evangelia
Theses Theologicae
2 Theses ex Uvsa Theo
Thae Theologicae
Concilium Tridentinum
Evangelium Slavonicus
Busenbaum
Dictionarium Paris Papai
S. Biblia Hungarica
Nucleus Catheceticus
Goncsek
Tria Breviaria
Emblemata Conionum

Tulajdonosa az ecsegi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 8. Nr. 76.

Megjegyzés: lásd még 1711 Ecseg; 1715 Ecseg; 1727 Ecseg.

KtF VII. 124.

1746

Hévíz

Libri ad Ecclesiam Heviziensem spectantes sunt

Kaldi

Pazmany

Csuzi

Landovics

Cornucopiae

Delaminecz

Biblia Hungarica

Speculum exemploru

Schola Christi

Missalia duo

Unum defuntorum

Rituale duo

et Concilium romanum

Tulajdonosa a hévízi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 820.

KtF. VII. 126.

1746

Kálló

Cathalogus Librorum Parochialium

Biblia Sacra Latina et Ungarica

Mennyei Korona

Patris Ecski
Faber Dominicalis
Káldi
Pázmán duo
Delaminecz duo Dominicalis et Festivalis
Opus tripartitum Juris
Dedinger festivalis
Dominicanus jus non mutus
Andreas Illés Quatuor
Pessinger
Vita Sanctorum
Grodius
Postilla
Centuria funebris libri 2
Nucleus Catheceticus
Hainefé duo libri
Kenl.
Dedinger
Pius festivalis et Dominicalis
Hartung
Csuzi Sigmond
Concionator Historicus
Quatuor novissima
Sine titulo unus
Liberum arbitrium
Lapis Lidius
Sine titulo Parvus
Scripta Theologum libri 3.
Telegdi
Jus antiquarum rerum
Pedagogus Christianus
Didacus
Stranghajmon
Reginaldus
Speculum Purum

Suarez
Stephanus Illés
Busenbaum duo
Matthiae Fabri Contiones funebres
Thomas a Kempis
Soliloquia Thomae Kempensis
Stella triplex
Viator Christianus
Reverendi Patris Didaci Stella Commentarius Thomi 3.
Ardia Cathecheticus in decem praeceptum
Historici
Commentarius in rerum gestarum in Croatia et Hungaria
Bisentinae Historiae Duae
Itinerarium Peregrini Philosophici
De officio Parochorum tempore pestis
Exempla in Biblia Sacra
Livius in Quatur Thomos
Fasciculus Biblicus R. P. Füsi
Instructio Practica de Conversatione Apostolica
Viator Christianus
Elementa Juris Pontificii
Historia Ungarica de Regibus Hungariae

Tulajdonosa a kállói plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 701-703.

KtF. VII. 127.

1746

Mácsa

Librorum ad Ecclesiam Mácsaiensem Pertinentium numerus ordine sequitur

Polyanthea Tomus III.
Petri Pázmány, duo sunt
Conciones Dominicales Gergij Káldi
Sine titulo magnus liber latinus
Joannes Kéri
Nicolaus Telegdi Ungaricus Concionator
Zengedező sip szó, Ungaricus Concionator
Andreas Illés Ungaricus Concionator, duo sunt
Sigismundus Csúzy Ungaricus Concionator, tres dantur
Concilium Romanum, duo dantur
Tractatus Theologicus Scriptus
Tractatus de jure Canonico, Scriptus
Tractatus Theologicus sine tabula
Concionator Slavonicus Festivalis sine titulo
Domus Domini, Author Stephanus Böjtös
Summa Philosophiae
Canones Evangeliorum
Sacra Biblia
Tractatus Scriptus
Germanicus Concionator
Theologia Tripartita
Theologia Moralis
Instructio Parochorum
Liber Meditatorius Patris Ludini
Liber Szent Iványi
Dormi segura, sine tabula
Petrus Canisius, sine tabula
Joannes Eusebius
Joannes Absolon
Amicitia Vindicta
Epistila Paraenetica
Manuale Parochorum
Medulla Theologiae
Ars bonae mortis

Itinerarium Peregrini
Leopoldus Königsegg
Schola Jesu Christi
Meetorologia
Tractatus Beneficiarius
Christianae Vitae initium
Cura habituati
Breve directorum
Lapis Lydius
Cura Innocentiae
Conversatio Civilis
Breviarium quadripartitum, pro Choro legatum

Tulajdonosa a mácsai plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 468-470.

KtF. VII. 128.

1746

Romhány

Catalogus Librorum Ecclesiae Romhaniensis

Biblia Hungarica in folio
Istennek Sz. Akarattya Káldi Györgye in folio
R. P. Jacobi Marchaneij Rationale evangelisantium in 4ma
Conciones R. P. Matth. Fabri in Evangelia in 4
R. P. Sigismundi Csőzi Contiones Dominicales in 4
Reverendissimi Domini Stephani Illés Cathaeces in 4
R. P. Pauli Baranyi Imago vitae et mortis in 4. t. 2.
Panes Primitiarum R. P. Alexandri Macsaj in 4
R. P. Pauli Baranyi Imago vitae et mortis in 4

Currus Israel in 4
 R. Domini Nicolaj Kanago exempla Biblica in 4
 R. D. Stephani Illés Sertum Sanctorum in 4
 R. P. Sigismundo Csuzi Zengedező Szipszó in 4
 R. P. Philippi Braun Principia Juris Canonici in 4
 R. P. Stephani Landovics Novus Succursus in 4
 R. D. Andreae Illés Eletnek példája in 4
 R. P. Joannis Eberch. Stajfer Vita Christi in folio
 R. P. Christoph Schetramer Tuba Tragica in 4
 R. P. Stephani Landovics Novus Succursus in 4
 Concilium Romanum in 4. t. 2.
 R. D. Illés Conciones in 4
 Illustris ac R. D. Valentini Lepes Pokoltul rettentő és Menyei B. edesgetű Tükör. in 4
 R. P. Sigismundi Csuzi Kosarban rakott arolék Morzsalék in 4
 Stephani Bőjtös Domus Dni in 4
 R. D. Sigletni Beradi Summae Virtutum in 4
 R. d. Andreae Verbum Abreviatum pars Tertia in 4
 R. P. Sigismundi Csuzi Harom kenyér in 4
 R. P. Dom. Florentij Siting Gajstige Erenporten in 4
 R. P. Dom. Florentij Siting ovum Paschale in 4
 Justi Josephi Meditationes in 4
 R. P. Sigismundi Csuzi Evangelium Trombita in 4 t. 2.
 R. P. Joannis Eberi Brandis vox Clamantis in 4
 R. P. Claudii Texier Conciones in omnes Anni Dominicales in 4
 R. D. Andreae Illés Josagos Cselekedet gyakorlása in 4
 R. P. Jacobi Brohvard Paedagogus Christianus in 8
 Paradisus Animae in 4
 R. P. Richardi Archdech in Tripartitum in 8
 Nucleus Catheceticus in 16 maj.
 Laurentij Tapolcsányi Ratio Status Animae in 8 mi.
 SS. Concilium Tridentinum in 8
 R. P. Gulielni Stanichurs Quadragesimale in 8
 R. P. Francis Hersich Manuale Confessariorum in 8
 R. P. Cornelii Muszo Conciones Evangeliorum in 8
 R. P. Pauli Segnerii Instructio Confinionum 16. t. 5.

Adm. R. P. Hermani Busenbaum Theologia Moralis in 16
 Praxis Curiae Pastoralis in 16
 Az Boldog Szűz Mária Élete in 16 maj.
 Arnoldi Corvini Jus Canonicus in 16
 Circulus Aureus in 8
 Directorium ordinandorum in forma Cathaecetica in 8
 Duodecim rationes quae animarum Zelum etc. in 16
 Manuale Parochi in 8
 R. P. Rajcsányi Cura Innocentiae in 16
 Luteranicum nihil ad rem M. Szentivanyi in 16
 R. P. Georgii Sener Causae Catth. 13 Contra Accato. in 8
 Florus Hungaricus Joannis Nadassj in 16 maj.
 Ars bonae mortis in 16
 Vita S. Sigismundi in 8
 Epitome Theologiae in 16
 R. P. Stephani Grosecz Szentek Lajstroma in 8
 R. P. Joannis Hazi Instrumentum Juris Canonici in 16
 R. P. Adami Burghofi Casus Conscientiae in 8 mi.
 R. P. Martini Szentivani Solutiones in Solutio 16
 Idea boni Confessarii 16 m
 R. P. Joannis Petri Pinamonti in 8
 Pugna Spiritualis in 16
 R. P. Joannis Cuviatrajvics tomul Germanicus 16

Tulajdonosa a romhányi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 522-523.

Megjegyzés: lásd még 1727 Romhány.

KtF. VII. 130.

1746

Veresegyháza

S. Biblia Latine
Additamentum M. Sebastiani Henrici Pinzinger Pars Hyemalis
Concioantor Káldi
Catechismus Romanus
Centuria Funebris
Sertum Sanctorum Stephani Illyés
Sigismundi Csuzy Conciones Festivales
Andreae Illyés Conciones Dominicales
Andreae Illyés Vita Sanctorum ungarice
Andreae Illyés Conc. Festivales ungarice
Christophori Corneri Comentarius in Psalmos et Cantica
Ecclesiastica Augustana Confessio
Liber Precatorius pro infirmis P. Tarnoczi

Tulajdonosa a verezegyházi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 390.

KtF. VII. 133.

1747

Kosd

Catalogus Librorum Parochiae Kosdiensis.

**Conscriptio Librorum Parochiae Kosdiensis post obitum R. D. Emerici Verboczy 20.
decembris 1747**

Concordantia Bibliorum
Theologia Moralis Lajman
Barzia 2 Tomi
Tyrini interpretationes S. Scripturae
Spogar Theologus

Lacroix Theologia moralis Conciones Dominicales Joannis A Jesu Maria
Biblia Ungarica
Manuductio ad Barziam
Gasparus Pok
Compendi 7m Excitatoris Christiani
Quadragesimale Joannis a Jesu Maria
Conciones Andreae Illés
Quadragesimale Francisci Wildgesman
Lamaine germanicus
Biblia Latina
Ludovicus Engel justa
Thomas Winter
Catechismus germanicus
Andreae Illés pars 2.
Stanhursti Historiae Christi
Pauli Hercz Thesaurus Biblicus
Hecatome Sacra
Concilium Romanum
Stella Triplex
Becanus
Dei immortalis Hystoria
Epitome Hystoriae Bizantinae duplex
Nucleus Catecheticus
Compendium Becani
Instructio Confessarij
Ratio status animae
Szegedi
Busenbaum
Memoriale Confessariorum
Conciones Viti Faberij

Tulajdonosa a kosdi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 9. Nr. 84.

KtF VII. 135.

XVIII. sz. első fele

Tápiósüly

Conscriptio Librorum propriorum

Juris Canonici Quinque Libri Decretalium R. P. Analecti Raifenstuel
R. P. Bedani Theologia Speculativa
R. P. Raphaelis Delaminecz Conciones Festivales
R. P. D. Sebastiani Penzinger Festivale, et Dominicale. Cum additamentis in Dominicas
S. Biblia Latina
Verbum Abbreviatum D. Andrea Illyés
Conciones funebres R. P. Baranyi. Uterq Thomus
Concilium Romanum
R. P. Caspari Knitl, Conciones Festivales, et Dominicales
R. P. Csuzi, duo Thomi. Concionum
R. P. Gregorij Fricz Conciones Festivales
Thomas a Kempis.
Alberti Magni, Paradisus animae
Theologia Moralis R. P. Analecti Rayfenstuel
Theologia moralis R. P. Busembaum
Nucleus Catecheticus
Conciones Festivales R. Stephani Illyés
Catechesis R. D. Stephani Illyés
Nylus Mysticus Rndi Ptris Philippi Kissely
Concilium Tridentinum
Martini Becani controversia
Currus Israel
Joannis Ernesti Iajinagne Conciones Festivales et Dominicales
Mors concionum Funebres Thomae Hefling
Francisci Szegedi, Sacri amores
Joannis Foresij allocutiones

S. Augustini, Bernardi, Anselmi, Idiotae meditationes
Breviarium Theologicum, Joannis Polmanyi

Ecclesiae Süliensis Libri Proprii

R. P. Sigismundi Csuzi, Thomi duo
Petri Pazmani Conciones Ungaricae
Concilium Romanum
Missalia duo Romana
Unum compendiosum pro defunctis
Rituale unum
Evangelia Ungarica
Officium Rakoczianum Ungaricum
Duo Cancionalia, Unum Francisci Leonis Szegedi, Alterum
Georg Narai Latino Ungarica

Tulajdonosa a tápiósülyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Lt. VC, Tom. V. 910-911.

KtF. VII. 140.

1750

Jobbágyi

Cathalogus Librorum tum defuncti tum antecessor Dominor Parochorum

Theologia Moralis P. La Croix a Domino Berkes
Historiae Brietij a Domino Berkes
Biblia Hungarica a Domino Odri
Conciones Dominicales D. Andreae Illés a Domino Berkes
Cathecheses Stephani Illés a Domino Biro
Currus Israel
Conciones Pázmány in Dominicas

Conciones Landovics a D. Mathiae Tari
Jus Canonicus Patris Engel
Conciones Besszae id est Bessaei
Theologia P. Naravij
Pius Concionator
Rodericus hungaricus interpretatus
Claus duae Partes a Domino Biro
Theologia P. Vigant
Conciones Dominicales P. Csuzy
Conciones funebrales Brandis
Conciones Calamato
Conciones Mastilli(?)
Considerationes Christianae
Chaldi
Lapis Édius
Concilium Romanum
Theologia S. Augustini
Buzenbaum
Nucleus Cathecheticus
Brevis Theologia Panormitani
Theologia Cathechetica
Apparatus Theologicus

Tulajdonosa a jobbágyi plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 9. Nr. 89.

Megjegyzés: lásd még 1711 Jobbágyi; 1715 Jobbágyi; 1726 Jobbágyi; 1727 Jobbágyi.

KtF VII. 137.

1750

Lőrinci

**Catalogus Librorum Ecclesiae Lőrincziensis ab Antecessoribus defuncti moderni
Domini Reverendi Gregorij Viski, et ab eodem relictorum**

La Croix partes 8. dempto tamen septimo non invento tomulo, quarum numero imputatur
 Moralista Buzembaum
 Poleanteha(!) Sacrorum Canonum
 Cathechismus Matthiae Heimbach
 Stella triplex Andreae Kolonics
 Annus Apostolicus Laselve
 Currus Israel et Auriga ejus
 Imago Mortis Pauli Baranyi
 Sestum Sanctorum Illésianum
 Conciones Csuzianae festivales et Dominicales
 Penzinger in Dominicas et festa
 Jacobus Tyrinus Interpres Sanctae Scripturae
 Biblia Hungarica
 Theologia Moralis P. Laymán
 Hodogeus P. Petri Pázmán
 Conciones Pázmán in Dominicas
 Praxis Cathechetica P. Haimbach
 Historicus et Encomiastes Marianus
 Centuria funebris Hofflingh
 Sermones Meffreth
 Concilium Tridentinum cum declarationibus
 Concilium Romanum
 Theologia Moralis P. Rajffenstuel
 Osorius brevis Author
 Hortus Floridissimus
 Concionum Extran pars prima
 Author Granathensis
 Centuria Casuum Goneletz aut Konicset(?)
 Conciones Landovics
 Decades quinque principiorum
 Instructio Confessarior Lohner
 Lapis Lydius Controversiar
 Opera Cyrilli

Tulajdonosa a lőrinci plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhely: Vác. Egyházmegyei Lt. Acta testamentaria. Fasc. 9. Nr. 88.

KtF VII. 138.

1754

Zsámbok

Habet Libros ordine Sequenti

Biblia Sacra Hungarica

Mathiae Fabri Concionum tres Partes

Curram Hrad pro Dominicis et Festis per Annum

Conciones Reverendi Patris Joannis Zimmerman

R. D. Josephi Ignatii Claus Spicilegium Concionatorium duas partes

Stanihurstum De Passione Domini Hungaricum

Sigismundi Csuzi Dominicalem

Item ejusdem Festivalem

Cardinalis Petri Pázmány Controversiam

Spicilegium Catechetico Concionatorium

Tubam Cateheticam R. P. Antonii Ardiae in tres patres divisam

Nicolai Telegdi operis Pars Secunda

Novi Succursus Partes duas Stephani Landovics

Fasciculum Stephani Illés

Theatrum gloriae Sanctorum

Concilium Romanum

Catechismus Romanum

Reverendi Patris Caesaris Calini Tomos duos

Tulajdonosa a zsámboki plébánia.

Kiadatlan.

Mai lelőhelye: Vác. Egyházmegyei Levéltár, VS, Tom. V. 742.

Megjegyzés: lásd még 1725 Zsámbok.

Névmutató
a Váci egyházmegye alsópapsága és a plébániák könyveihez

Abony 212

Ábrahám Pál 203, 204

Absolon, Joannes 192, 195, 259

Aesopus 198, 215

Adalbertus Capucinus 191

Albertus Magnus 264

Alexandrus, Cyrillus 218

Aelianus, Claudius 219

Alinsperg(?) 188

Almási Mihály 185

Alsónémedi 213, 214, 250

Althan, Michael Fridericus *vide* Fridericus, ep. Vaciensis

Andreneius, Hyeronimus 248

Anselmus, Sanctus 264

Antalics Mihály József 193, 194

Apácatereske vide Tereske

Árbay János 199, 201

Archdekin, Richardus 182, 187, 261

Ardia, Antonius 217, 267

Aresdikin(?), Henricus 218

Aristoteles 195, 201, 202, 203, 236

Arnoldus 206

Arnoldus, Christophorus 188

Arnoldus, Johannes 226

Augustinus, Aurelius 216, 217, 218, 222, 253, 254, 264, 265

Auspicus 217

Avancinus, Nicolaus 189, 198, 205, 217, 219, 222, 227, 233, 240, 244

Bag 217, 232, 254

Balde, Henricus 227

Balina Mihály 207, 208

Baranyi Pál 184, 185, 186, 187, 192, 193, 205, 206, 207, 208, 210, 214, 218, 220, 241, 243, 248, 250, 255, 260, 264, 266

Barna János 207

Barzia, Josephus 211, 215, 217, 262, 263

Becanus, Martinus 185, 200, 205, 207, 209, 211, 212, 215, 216, 217, 226, 219, 241, 244, 246, 249, 253, 254, 263, 264
 Beda Venerabilis 226, 235, 237
 Bekany, Martinus 221
 Beliczai Endre László 216, 217
 Bellarminus, Robertus 202, 204, 216, 237, 254
 Bencart 212
 Bene György 206
 Benez, Christophorus 191
 Beradus, Sigletnus 261
Bercel 221
 Berinkei Márton 212, 213
 Berkes András 237
 Bernardinus 203, 264
 Bernicky(?), Emericus 227
 Bertolus, Antonius 217
 Berzevichy György 185, 219, 241, 244, 254
 Bessaeus, Petrus 202, 207, 234, 236, 243, 265
 Beyerlingius, Laurentius 214, 250
 Bigndni(?) 194
 Bilovszky 197
 Biesman, Casparus 204
 Bitter, Stephanus 201
 Boegess(?), Stephanus 204
 Bogar, Joanne Maria 248
Boldog 229, 255
 Bona János 211
 Bonfinius, Antonius 189, 224
 Bordalogi, Ludovicus 225
 Borosco, Alphonsus a 198
 Borsányi György 213
 Bossuet, Jacobus (Busset) 205, 211, 218, 227
 Böjtös István (Bötső) 182, 188, 189, 192, 205, 208, 222, 239, 250, 251, 252, 256, 259, 261
 Bötső, Stephanus *vide* Böjtös István
 Brand, Eberhard 241, 261, 265

Braun, Christophorus 192
 Braun, Philippus 260
 Brendanus, Franciscus 206
 Brentius, Joannes 184
 Brohvard, Jacobus 261
 Brovius, Abrahamus 205
 Brundusinus, Martinus 248
 Buchlerus, Johannes 215
Buda 187
Buják 186, 208, 228, 230, 231, 242
 Burghof, Adam 261
 Busenbaum, Hermannus 181, 183, 184, 186, 189, 190, 193, 194, 196, 198, 200, 202, 206, 207, 208, 210, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 232, 233, 235, 237, 241, 246, 250, 253, 255, 256, 258, 261, 263, 264, 265, 266
 Busset, Jacobus *vide* Bossuet, Jacobus

 Caelius, Gregoricus 181
 Calamatus, Alexander 210, 214, 228, 231, 241, 243, 250, 265
 Calinus, Caesaris 267
 Calmet, Augustinus 228
 Camirannus 226
 Campianus, Edmondus 227
 Canisius, Petrus 235, 259
 Carthagera, Joannes de 219
 Casparus 206
 Cassinus(?) 226
 Chaebeus, Franciscus 226
 Cicero, Marcus Tullius 219, 221
 Claus, Ignatius 207, 209, 216, 253, 267
 Clemens, VIII., papa 197
 Cochen (Kochen), Martinus 227
 Concsik *vide* Koncsik
 Corneli János 203
 Cornerus, Christophorus 262
 Corvinus, Arnoldus 261

Corvinus, Matthias *vide* Hunyadi Mátyás
 Coturius, Julius Caesar 189, 200, 204, 205
 Croix, Claudius de la 188, 211, 214, 216, 217, 222, 253, 263, 265, 266
 Crontinus, Ignatius 224
 Curtius Rufus 196, 219
 Cuviatrajvics, Joannes 262
 Czank Antal 190, 191
 Czobor Ádám 194
 Csaki 227
 Csiki, Michael 255
Csongrád 240
 Csúzy Zsigmond 185, 187, 189, 190, 191, 192, 197, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 213, 222, 236, 237, 239, 240, 242, 244, 245, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 266, 267

 Dalhoffer, Marcellianus 236, 237
 Damianus, Joannes Baptista 227
 Dedinger, Johannes 182, 222, 234, 238, 252, 257, 258
 Delaminez, Raphael 186, 187, 191, 205, 210, 216, 241, 243, 257, 263
 Dent(?), Joannes 227
 Desabunda 198
 Diana, Antonius 188
 Diez, Philippus 249
 Dionysius Carthusianus 196
 Dodinger, Joannes 182
 Donyeba Mátyás 185
 Drexel, Hieronymus 189
Dunaharaszti 192
Dunakeszi 197
 Dvarovczy, Antonius 199

 Eber, Joannes 260
 Ebetzky(?), Joannes 182
 Eching(?), Albertus 188, 191
Ecseg 188, 220, 228, 231, 243, 256, 257

Ecser 248, 249

Ecski pater 257

Encell *vide* Engel, Ludovicus

Engel, Ludovicus (Encell) 208, 214, 225, 263

Engel, Paulus 218, 250, 265

Engelgrave, Henricus 208, 243

Engtmacz 225

Eningius, Petrus 201

Erber, Anton 226

Ernestus, Joannes 215, 264

Ertl, Ignatius 191

Eszterházy Pál 182

Eusebius, Johannes 192, 201, 251, 259

Eustachius 192

Faber, Matthias (Fabri) 181, 182, 186, 187, 191, 192, 197, 201, 204, 209, 214, 217, 218, 222, 224, 225, 232, 234, 235, 236, 238, 243, 247, 250, 252, 253, 257, 258, 260, 267

Faber, Thomas 211

Fabri, Matthias *vide* Faber, Matthias

Farkas Mihály 217, 218

Farster 227

Febei (Phoebaeus, Phöbeus), Franciscus 210, 248

Fenech(?) 207

Ferenc, Assisi Szent 205

Ferenc, Xavéri Szent 202, 204, 235

Ferius, Joannes 234

Foesslin, Casparus 218

Foglár György 212, 251

Forerius, Laurentius 251

Foresius, Joannes 264

Forray 193

Forster, Gedeon 193

Franciscus 195, 226

Fricz, Gregorius 264

Fridericus (Althan, Michael Fridericus), ep. Vaciensis 236

Fridericus, ep. Viennensis 202, 251

Fuchs, Sigismundus 216

Füesslin, Casimirus 195, 197, 249

Füsi 218, 226, 258

Gabuzuhius(?) 226

Galdi *vide* Káldi György

Galgamácsa 193

Garau, Franciscus 153

Genieus 198

Geró Mihály 186, 208, 231, 242

Gerson, Johannes 196

Gimpler, Georgius 201

Ginter, Antonius 206, 207, 222

Gisbertus, Johannes 254

Godaeus, Stanislaus 183

Goncsik *vide* Koncsik

Gonvicz *vide* Koncsik

Gornics, Joannes Baptist 234

Graf, Joannes Andrea 191

Greff, Joannes 191

Gregorius, papa 216

Greskovics Zsigmond 215, 216, 222

Grodus 258

Grozec, Joannes Stephanus 249, 261

Guevara, Antonius 191

Gvesnelius 195

Gyurkó Imre 209

Hainefé 258

Hajmones, ep. 234, 236

Halácska Mihály 184, 190, 192, 193, 237

Hanapo *vide* Hanapus, Nicolaus

Hanapus, Nicolaus (Hanapo) 227, 254

Hanel Krisztián 195, 196

Hartung, Philippus 182, 189, 199, 200, 202, 205, 208, 233, 236, 249, 251, 258
Hatvan 205, 206, 237
 Házi János 261
 Hefflich *vide* Höflich, Thomas
 Hefling, Thomas *vide* Höflich, Thomas
 Heimbach, Matthias 207, 212, 221, 266
 Hening, Petrus 222
 Herctzig, Franciscus 216
 Hercz, Paulus 263
Herencsény 190
 Héres, Andreas *vide* Hiress Endre
 Heresinius 226
 Hersich, Franciscus (Hertzik) 227, 261
 Hertzik *vide* Hersich, Franciscus
 Hevenesi Gábor 204, 217
Hévíz 257
 Heynevfve 182
 Hiress Endre (Héres, Andreas) 186
 Hloza, Joannes 195
 Hnilicsényi Ferenc 187
 Hochkirchen, Antonius 198
Hódmezővásárhely 253, 254
 Hoevarth 189
 Horatius, Quintus H. Flaccus 193, 219
 Horpátsy (Macska) János 209, 210
 Höflich, Thomas (Hefflich, Hefling) 186, 187, 190, 192, 193, 204, 216, 218, 222, 234, 238, 248, 252, 253, 264
 Hugo, Carolus 224
 Hunyadi Mátyás (Corvinus) 241

 Iajinagne, Joannes Ernestus 264
 Ignatius, Josephus 267
 Illsung, Thomas 187, 217, 250

Illyés András (Üllös, Andreas) 182, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 195, 197, 200, 201, 203, 205, 207, 208, 211, 212, 213, 215, 217, 218, 220, 222, 223, 232, 234, 236, 237, 240, 243, 244, 245, 253, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265

Illyés István (Üllös, Stephanus) 182, 184, 185, 187, 189, 190, 192, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 216, 219, 220, 222, 237, 243, 244, 249, 250, 253, 258, 260, 262, 264, 266, 267

Isaszeg 196

Ivanek, Georgius 195

Jároslaj a S. Alexio 208

Joannis a Jesu Maria 197, 211, 263

Jobbágyi 186, 228, 229, 231, 240, 241, 243, 244, 265

Jois della Val Belga(?) 195

Josephus a S. Maria 191

Josephus Carmelita 224

Josephus Flavius 224

Josephus, Justus 261

Julianus frater

Káldi György (Galdi) 182, 186, 190, 192, 194, 203, 224, 228, 229, 230, 231, 243, 253, 254, 255, 257, 259, 260, 262, 265

Kálló 182, 184, 218, 257, 259

Káló Ferenc 187

Kanago, Nicolaus 260

Kapi Gábor 249

Katona Pál 210

Kempis, Thomas *vide* Thomas a Cempis

Kenl. 258

Kepler, Laurentius 198

Kerepes 190, 199

Kéry János 192, 259

Ketenius 224

Keul, Matthias 182, 188, 189

Kinsius 205

Kisdi 240

Kiszely, Philippus 199, 236, 264

Knittel, Casparus 253, 264
 Kochen, Martinus *vide* Cochen, Martinus
Kóka 193, 203, 206, 210, 219, 233, 234, 235, 236, 237, 251
 Kollonits András 192, 197, 203, 249, 266
 Koloswary 204
 Koncsik (Concsik, Goncsik, Konicset) 189, 198, 190, 212, 217, 226, 241, 244, 256, 266
 Konicset *vide* Koncsik
 Koritsánszky László 188, 241
Kosd 215, 262, 263
 Königsegg, Leopoldus 260

Laetus, Georgius 184
 Lais, Udalricus(?) 215
 Lamaigne 263
 Laminetius, Raphael 231
 Lamindes 228
 Landonius 228
 Landovics István 182, 188, 190, 193, 200, 201, 207, 210, 214, 216, 217, 221, 222, 231, 234, 236, 241, 243, 244, 245, 247, 260, 261
 Laselve, Zacharias 211, 212, 221, 266
 Layman, Paulus 188, 197, 199, 203, 214, 218, 221, 250, 251, 253, 262, 266
 Lemberg János 191, 192
 Leonardelli, Bonaventura 209
 Leonellus, J. 181
 Leo a S. Laurentio 216
 Lépes Bálint 261
 Lessius, Leonardus 193, 227
 Liceus, Joannes 183, 184
 Lipsius, Justus 193, 200, 223
 Livius, Titus 218, 258
 Lohner, Tobias 204, 205, 214, 221, 226, 244, 266
 Lossius, Lucas 184, 195
 Loyola, Ignatius de 202, 215
Lőrinci 190, 221, 222, 266
 Ludinus 259

Ludovicus Granatensis 189, 214, 218, 223, 250, 266

Luther, Martin 202, 227, 236

Luzianus, Osorius 213

Mácsa 237, 259, 260

Mácsay Sándor 211, 215, 260

Magyarnádor 190, 221

Marcellianus 205

Marchantius, Jacobus 248

Marthony, Krakovus 184

Marthonyi Pál 189, 190, 227

Martinkius(?) 225

Martinus 226

Mártonfi György 225

Mastrillus, Georgius 265

Meffreth 232, 247, 266

Menatrilus(?) 225

Mercator, Bernardinus 193, 195, 219, 221

Metzger, Franciscus 225

Miller, Joannes Georgius 236

Molina, Ludovicus 182

Moliton, Vilhelmus 233, 234

Mors, Georgius 198

Morvay János 190, 196

Mosottus 198

Mósy, Christophorus 192

Mráz Gergely 181

Mussus, Tobias Cornelius 205, 261

Münster, Sebastianus 211

Nádasi János 198, 261

Nagykáta 186, 208, 230

Nárai György 264

Naravius 265

Nauhagius 256

Navar, Tiburtius 205, 216, 226, 253

Navarka, Stephanus 184

Navarrus, Laurentius 216

Neiburger 197

Neuserus, Bruno 219

Nézsá 244, 245

Nissenus Didacus 188, 218, 258

Nógrád 229, 245

Nógrádverőce 196

Nőtincs 185, 243

Nyárai, Andreas 232, 237, 240, 247

Nyárai, Georgius 183

Octavio Maria a S. Josepho 195

Opalenius, Lucas 204

Orrobanus, Petrus 202

Osorius, Hieronymus 223

Otrokócsi Fóris Ferenc 188, 204, 216, 218, 233, 234, 243, 244

Ottwicz(?) 226

Otwegy 225

Ovidius Naso, Publius 202, 219, 220

Ozorius, Joannes 246, 266

Paladano, Henricus 182

Palásti György 201, 203

Palengenius, Marcellus 227

Palics János 205, 206, 237

Palotás 187, 245, 246

Panormitanus, Johannes Augustus 189, 199, 207, 214, 217, 227, 243, 265

Paolettus, Augustus 187, 189, 207, 241

Pap János 197

Papa, Gregorius 216

Pápai Páriz Ferenc 256

Partoltius(?) 227

Pászthy István 214, 250

Pauleti, Augustus

Pázmány Péter 181, 182, 183, 185, 186, 190, 191, 193, 194, 197, 199, 201, 205, 208, 209, 210, 211, 212, 218, 221, 222, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 256, 257, 258, 259, 264, 265, 266, 267

Penzinger, Sebastianus Henricus 188, 206, 209, 219, 220, 222, 225, 226, 239, 249, 262, 264, 266

Peregrinus, Johannes 202, 217, 226, 258, 260

Perneky Endre (Pernekz, Andreas) 218, 219, 237

Pernekz, Andreas *vide* Perneky Endre

Peroldi 198

Perpinianus, Guidon de 223

Petrinus, Veshaeus 251

Pevecellus, Marcus Hyeronimus 194

Pexenfelder, Michael 182, 214, 250

Phoebaeus, Franciscus *vide* Febei, Franciscus Antonius

Phōbeus, Franciscus Antonius *vide* Febei, Franciscus Antonius

Picher 204

Pignatellus, Fabricius 225

Pilis(?) pater 196

Pinamontus, Joannes Petrus 262

Pirhing, Enricus 224

Pistoris, Georgius 225

Pittonius, Franciscus Martinus 226

Plumbinus, Claudius 225

Plutharchus 219

Pock, Casparus 203, 253, 262

Podhorszky Mihály 211

Polancus, Joannes 183

Polmanyi, Joannes 264

Poncseh(?), Petrus 205

Pongrác Gáspár 226

Ponzettus, Ferdinandus 198

Porcensis 220

Pothfalvai Mátyás 184

Prága 198

Praterius, Paulus 225
Prisler 211
Pritell, Casparus 249
Procopius Caesariensis 205
Prodigius, Hercules 202
Progrand, Jacobus 221
Pruszkai 197
Puell, Augustinus 191
Pusenbaum *vide* Busenbaum, Hermannus

Rád 203

Rajcsányi János 185, 227, 251
Rajcsányi György 193, 261
Rákóczy Gábor 200
Ravisius Textor, Johannes 220
Reiffenstul, Analectus 181, 189, 194, 195, 205, 207, 216, 224, 248, 263, 264, 266
Rékas 242
Reufynger, Sebastianus 191
Rezing, Joannes 251
Richard 202
Roa, Martinus 183
Roderitius 210, 265
Romhány 194, 246, 260, 262
Rota, Petrus de (Van der Myle) 187, 236, 251
Rotary, Franciscus 226

Salhofer, Marcellianus 201

Sári 211

Sasboldus, Adamus 217
Sattelire, Herrmannus 234
Sbogar, Joannes 203, 206, 263
Schatter, Johann Henrich 197
Scheffer 191
Scherer, Georgius 184
Schetramer, Christophorus 261
Schiller, Elias 206

Schönleben, Johannes Ludovicus 256
 Schranger, Timotheus 183
 Schuffenhaver, Matthias *vide* Schuffenhofer, Matthias
 Schuffenhofer, Matthias (Schuffenhaver) 201, 236, 251
 Schverber, Dolores Venceslaius 195
 Scribanus, Carolus 188
 Scudiscus(?) 184
 Sech(?) 227
 Selhammerus, Christophorus 211
 Sener, Georgius 261
 Sennyei László 248
 Serva, Thomas 250
 Silling, Florentius
 Simonyi, Joannes 197
 Sparza, Martinus a 188
 Spiess, Placidus 203
 Sporerus, Patricius 192, 210, 250
 Stanihurstus, Wilhelmus 211, 215, 217, 219, 221, 226, 261, 263, 267
 Stapleton, Thomas 189, 207, 223
 Stephan, Adalbertus 191, 203
 Stobaeus, Johannes 226
 Stranghajmon 258
 Striderius 226
 Suarez, Cyprianus 202, 236, 258
 Sucquetus, Antonius (Suevet) 202, 236
 Suevet, Antonius *vide* Sucquet, Antonius
 Suhaj János 212
 Sulpitius, Severus 234
 Sunyi Ádám 223, 224
Sűly vide Tápiósűly
 Svarcz, Udalincy 248
 Sybilla, Bartholomeus 211

 Szabó István 219, 220
 Szabó, Laurentius 220
 Szcanieczki, Stephanus 249
 Széchényi György 199

Szecső 230, 233, 238
 Szegedi János 214, 226, 263
 Szegedi Mátyás 194, 195
 Szegedi Ferenc Lénárt 264
 Szegedi, Franciscus 264
 Szegneri Pál 183, 185, 192, 196, 204, 208, 218, 221, 225, 232, 234, 244, 248, 251, 261
 Szeleczky Márton 254
 Szepelcsényi György 189, 239, 242, 245
 Szenci Molnár Albert 215, 220
Szente 247
 Szentiványi Gábor 193
 Szentiványi Márton 181, 182, 183, 184, 185, 189, 193, 200, 204, 205, 207, 220, 221, 222, 229, 231, 233, 239, 243, 239, 252, 255, 256, 259, 261
Szentlászló 235, 238
Szentlőrinc-káta 208, 249, 250
Szentmárton-káta 252
 Szeraphinszky 199
 Szerdahelyi Gábor 188
Szilágy 197
 Szilarety 198
 Szlanovics 233
Szőlős 232, 247
 Sztacho András 203
 Sztrakos, Adalbertus 199, 201, 206, 217

 Tacitus, Cornelius 219
 Tamás, Aquinói Szent 212, 217
 Tamburinus, Thomas 206, 219, 248
Tápióbicske 206
Tápiósüly 237, 263, 264
Tápiószele 210
 Tapocsányi Lőrinc 200, 204, 226, 261
 Tari, Matthias 265
 Tarnóczy István 213, 262
 Telegdi 239, 244, 255, 258
 Telegdi Miklós 234, 237, 249, 259, 267
 Telegdi János 182, 201, 232, 240, 243, 247

Terentius Affrius 195
Tereske 242, 247, 248
 Teronau(?) 226
 Tertius, Thomas 183
 Tertullianus 254
 Texier, Claudius 261
 Thaller, Paulus 197
 Thimiana(?) 223
 Thomas a Cempis (Kempis) 183, 189, 192, 193, 199, 204, 208, 212, 217, 221, 241, 244, 246, 249, 258, 264
 Thomasius, Josephus 211
 Tichi József Ignác 197, 199
 Tirinus, Jacobus 211, 214, 218, 221, 221, 266
Tóalmás 216, 222, 234, 239, 252, 253
 Toletus, Franciscus 187, 204, 217
 Toller, Placidus 192
Tószeg 209, 250
 Trevinus 204
 Turanus, Franciscus 199

 Ulloa, Joannes de 201, 204, 205
Úri 215, 237, 239, 251
 Uri Pál 220
Üllő 223, 224, 254, 255
 Üllös, Andreas *vide* Illyés András
 Üllös, Stephanus *vide* Illyés István

Vác 181 -267 *passim*
Vácszentlászló 195, 204
 Vaghner 187, 209
 Valkó Miklós 182, 184
 Valles pater 183
 Vanyó Ferenc 220, 221
Vatican 227
 Vayer, Joannes 195
 Végső, Martinus 182
 Veneronus 226

Verbőczy Imre 214, 215, 262
Veresegyháza 190, 191, 219, 262
Vergilius Maro, Publius 220
Verrinus, Michaelis 241
Verseg 187
Veszinger, Leopoldus 202
Vetre(?), Anten. 224
Vetrosius 205
Vézsza 248
Vieira, Antonius 216
Vigant, Martinus (Wigandt) 191, 199, 212, 224, 265
Vighius, Martinus Alexius 186
Vincentius, Szent 21
Vinter, Thomas 211, 214
Visky György 190, 221, 222, 266
Viszocsány Ferenc 210, 214, 234

Wildgesman, Franciscus 263
Winter, Thomas 263
Würth, Franciscus 227

Zambar 237, 239, 240
Zarnbalis(?), Bartolomeus 206
Zimmerman, Joannes 267
Zoesius, Henricus 197
Zoletus, Franciscus 192
Zralkouszkus, Franciscus 192
Zsámbok 185, 239, 240, 267

Valkó Miklós
Catalogus Librorum Parochiae Kálló numero subsequenti Scriptorum

1. Biblia Ungarica et Latina
2. Faber Dominicalis aestivalis
3. Geor Káldi Concionator et alij tres ejusdem opus authoris
4. Petrus Pazmány Conciones alterque idem
5. Historicus Paulus Eszterhazy
6. Joannes (Ebet)zky(?) in Lutherum et alios
7. Joannes Dodinger Conciones Festivalis
8. Stephan Illiés Festivalis
9. Empheris Ecclastien authore Fra Juliano
Heynevfve Pars prima Hiemalis Festivalis: idem auctor cum Parte tertia aestivalis Festivalis
10. Concionator Pius Pars 2da Festivalis
11. Andreas Illiés Festivalis ijque (...) alij Festivales authores
12. Echo prima authorem Matthiae Keul in Festa per Annum. item idem author pro Dominicis et festa per annum
13. Stella 3plex Festivalis
14. Vita Sanctorum
15. Concionat. Historicus P: Michael Pexenfelder pars 3ia
16. Dedinger Pars 1ma
17. Hartung Pars 1ma
18. Nucleus aureus Studio Pii Ko(...)or: Praedicator
19. Annona animae authore Dedingeri
20. Stephani Landovics item idem author
21. Concionator Pius Dominicalis
22. Quatuor novissima idiomate Ungarico Stephani Böjtös Controversiae
23. Acta Apostolorum
24. Rituale Strigoniense
25. Author Molina de libero arbitrio
26. Joannis Telekdi Dominicalis
27. Rituale Agriense

28. Martinus Szentiványi modus rectus interpretandi scripturae sacrae
29. Theologia Universa Authore R. P. Richardo arsdéri(!)
30. Mart. Végsó Historiens
31. Conciones Dominicales Authores Grancisco Henrico Paladano ordinis S. Francisci Fratrum observantiae
32. Sermones Evangeliorum
33. Pedagogus Christianus item author. item ejusdem authoris
34. Conciones Stanislaj Godaei S. J. Thom. Tertius
35. Moralis Sacri Eloquij Subsidium authore Timotheo Schranger ord. Fran. Minorum
36. Synopsis Juris Feudalis
37. Promptuarij exequialis Pars altera authore MM.
38. Sermones Evangeliorum
39. Annus Coelestis authorum Locupletio
40. Opera Patris Valles de Confessione
41. Schola Christi
42. Petrus Pazmány complectens orationes
43. Buzembaum item idem authore atque idem author
44. Manuale Parochorum item idem author
45. Joannis Polankö item idem author
46. Libellus de Contemplandi
47. Flores Poetae
48. Leges longevae vitae
49. Flores Flavissae(?) poetae
50. Nucleus Catheceticus
51. Lapis Lidius authore MM S. Jesu
52. Officium Rakoczianum
53. Breviarium pars Hyemalis
54. Instructio Confessarij authores Paulo Zegneri S. Jesu
55. Controversista in 16mo folio authore MM
56. Meditationes Quadragesimales author MM idiomate Ungarico
57. De Baptismi Caeremonijs authore Joan. Liczej item idem Author
58. Status Animarum Purgatorij Author P. Martini Roa S. J.
59. Compendium Biblicum
60. Liber de contemnendorum mundi vanitatibus authore fratre Didaco Strictioris observantiae

61. Rituale Romanum Pars Verna
62. Medulla Oratoria
63. Physica Exotica
64. Controversista Ungaricus Martini Szentivanyi
65. Ungaricus Tiszta Tükör
66. Gemitus animae Poenitentis
67. Cura Praeservativa Innocentiae animae et salutis Animae
68. Breviarium Romanum Pars Verna
69. Protestatio Christianae et aeternae Salutis
70. Annus Bissextilis authore Georgio Nyáráj
71. Epithome Controversiarum
72. Manna Deveni Amoris
73. Thomas a Kempis
74. Officia in omnia festa Hungariae
75. Lutheranicum nunquam Authore Martino Szentiványi
76. Cautella(!) tempore Pestis
77. Concionatores Mors Mors et Mors

1724

Pothfalvai Mátyás

**Catalogus Librorum Pie defuncti P. Matthiae Pothfalvai. Conscriptus die 12 7bris
coram Generoso Domino Krakovus Martony et Domino Stephano Navarka ac me
Michaele Halacska**

1. Novum Testamentum Lossij
2. Evangelion Joanis Brentij
3. Medula Theologiae Busenbaum
4. Causae P. Georgij Scherrer
5. Propugnatio Joanis Licej
6. Laceri in quosdam Concion 2
7. Imago vitae et Mortis Baranyi
8. Sertum Sanctorum
9. Rectus modus Patris Sz. Ivanyi

10. Stella Triplex
11. Concionator funebris Scudiscus(?)
12. Cathecesis Illyés
13. Vitae Sanctorum
14. Calaus
15. Calendarium hebraicum
16. Meghrőuiditött Ige
17. Verbum abbreviatum
18. Tükör avagy SS Illete Illyés
19. Libri Sculpti compacti 2
20. Chronica
21. Comentarior Georgij Laeto
22. Annotationes Lossij
23. Gradualis Liber Epr Mtae Facndo(?)
24. Minverval(!) Laureatum
25. Vita Sancti Sigismundi
26. Duo fasciculi Concionum Scriptarum

1727

Almási Mihály

Hagyatéki leltár

De libris

1. Breviarium integrum quadripartitum
2. vita sanctorum Hungarico idiomate Authore Andreae Illes
3. Tractatus de Deo Uno et Trino Authore Georgio Berzevici e Soc. Jesu
4. Rectum modum interpretandi Sacram Scripturam Authore parte Martino Szentiványi
5. Instructionem confessarij Authore Patre Segneri
6. Signa Ecclesiae Authore Patre Raicsányi

1727

Donyeba Mátyás

**Plebanus loci est actu Reverendus Dominus Matthias Doneba Theologus moralis ex
Seminario Episcopali Vaciensi (...)**

Apud quem sequentes reperiuntur libri

1. Pázmán Conciones
2. Similiter Conciones Controversista ejusdem
3. Sacra Scriptura Hungarica
4. Andreae et Stephani Illés opera Concionatoria
5. Baranyi opera
6. [similiter Concionatoria]
7. Patris Csuzi Dominicales Conciones
8. Becani Controversia

1727

Geró Mihály

Parochus loci Reverendi Dominus Michael Pero (...)

Libros habet Dominus Plebanus sequentes

1. Sacram Scripturam latinam
2. Illyés festivum
3. Höflich
4. Delaminez
5. Busembaum
6. Pazmani Conciones
7. Kaldy
8. Imago vitae et mortis Baranyi
9. Hecatombe
10. Martini Alexii Vighii (?) opus de B. Virgine

11. Nucleum Catheceticum
12. et alios minores graduales

1727

Hiress Endre

**Loci Parochus est Andreas Héres Theologus Speculativus(?) ex Collegio Generali Slavo-
(...) Apud quem sunt libri sequentes**

1. Concilium Tridentinum
2. Extemporaneus Concionator
3. Fabri Tenebralis
4. Busenbaum
5. Nucleus Catecheticus
6. Instructio Confessarii
7. Quinquaegena Casuum

1727

Hnilicsényi Ferenc

**Loci Plebanus est actualis D. Reverendus Franciscus Hniliczeny Theologus Speculativo-
Moralis ex Seminario Episcopali Vaciensi Slavo-Hungarus ... apud quem sunt libri
sequentes**

1. Stephanus et Andreas Illés
2. Pauli Baranyi utraque pars funebris
3. Csúzy Dominicalis
4. Nucleus Catecheticus latinus et Hungaricus
5. Instructio et Manuale Parochorum
6. Concilium Tridentinum
7. ante Tridentinum quaestionum Theologicarum de virtutibus, vitiis, et peccatis resolutiones

1727

Káló Ferenc

**Loci et residentiae hujus Dominus Parochus Franciscus Kalo ex Collegio Budensi
Hungarus, apud quem sequentes deprehenduntur/reperiuntur Libri**

1. Commentarius Sacrorum Canonum P. Vagnereck
2. Ilsung Theologia Practica
3. Toletus
4. Arschdekin(?)
5. Delaminez festivus
6. Paoletti Dominicales et festivus
7. Concionator Petrus Rota
8. Baranyi Tomus 2plex funebris
9. Hoflich
10. Stella 3plex
11. Discipulus Pius festivalis
12. Tridentinum Concilium
13. Andreas Illyés
14. et alii parvi Pii, et graduales

1727

Koritsánszky László

**Parochus loci est Admodum Reverendus Dominus Ladislaus Koricsanszky e Collegio
Rubrorum Districtus Kis-Neograd actualis Archi-Diaconus ... Apud quem sequentes
reperiuntur libri**

1. Breviarium 4partitum in 4to
2. aliud 4partitum in 8vo
3. Diurnale
4. Polyanthea in 3bus Tomis
5. Layman Moralista

6. Pensinger festivalis et Dominicalis cum additamento
7. Concordantiae
8. Polyanthea Mariana
9. partes in 4to La Croix
10. Martini e Sparza
11. Biblia Catena in 8vo
12. Foris Otrocochy
13. Conciones Festivales Scribonii(?)
14. Vita SS. Andreae Illyés
15. Nucleus Catheceticus
16. Fabri Festivalis et Dominicalis
17. Conciones Andreae Illés
18. Item instructio Parochi
19. Speculum Parochorum
20. Albertus Eching(?)
21. Stella 3plex
22. Concionator Dominicalis et Festivalis Alinsperg(?)
23. Landovics
24. Contemptus Vanitatum
25. Didaci Stella
26. Monarchia Böjtös
27. Physica Christiana
28. Christophorus Arnoldus
29. Ratio Status animae
30. Item Tractatus de Deo uno et Trino
31. Matthiae Keul Conciones Morales
32. Cathecheses Doctrinae Christinae
33. Concilium Tridentinum
34. Imago Sapientiae
35. Szerdahelyi Concionator Dominicalis de Adventu Domini
36. Compendium Dianae(?)

1727

Marthonyi Pál

Accomodatio, Seu Proventus Domini Parochi. Loci Plebanus pro hic, et nunc est Reverendus Dominus Paulus Martonyi ex seminarii Vaciensis Episcopalis alumnis Germano-Hungaro-Slavus, Theologus Speculativo Moralis, apud quem sequentes requiruntur libri

1. Jus canonicorum Raiffenstul in 5 libros
2. Decretalium in 3bus Tomis
3. idem ejusdem Authoris Theologia Moralis in 4
4. Hungariae Historia Bonfinii in folio
5. Biblia 7plicita in folio Hungarica et Latina
6. Concordantiae Bibliorum in 4to Majori
7. Drexellii Opera in 4to Tomi 2
8. Paoletti Dominicalis, Festivalis, et Quadragesimalis
9. Philippicae Hartungh
10. Pius Dominicalis
11. Matthiae Keul Festivalis et Dominicalis
12. Thomae Stapleton Dominicales Conciones
13. Csúzy Dominicalis
14. Ludovici Granatensis Festivalis
15. Sertum Sanctorum Stephani Illyés festivalis
16. Panormitanus
17. Buzenbaum
18. Mille interrogationes Theologicae
19. Concilium Tridentinum
20. et opusculum Patris Concsik(?)
21. Controversista Patris Böjtös
22. Cothurnus
23. Hoevarth
24. et Szentiványi
25. Thomas a Kempis

26. Meditationes Avancini
27. Viator Christianus
28. Holtig való Barátsággh Ungaricus et Slavonicus
29. Cathecismus Romanus
30. Nucleus Catheicista
31. et Alcoranus Catheicista
32. Dictionarium Latino Hungaricum
33. item aliud Boemo-Germano-Latino-Graecum
34. Herbarium
35. Cancionale Szelepcszenianum

1727

Visky György

**Plebanus hujus loci est Reverendus Dominus Gregorius Viski ex Seminario Episcopali
Vaciensi cujus libri sunt sequentes**

1. Biblia hungarica
2. Pázmán Contiones
3. Landovics pars una
4. vita sanctorum
5. Stephanus Illés
6. hecatombe
7. vita Christi
8. Csuzi Dominicalis
9. Goncsik
10. Busembaum

1728

Czank Antal

**Specificatio Librorum post pie defunctum Dominum Plebanum Vöresegyhaziensem In
cista rupto Sigillo Reverendi Domini Plebani Kerepesiensis in cista(!) reconditorum, qui
in mei, et Reverendorum Dominorum Plebani Joannis Morvay et Reverendi Michaelis
Halacska reperti sunt die 10 januarij 1729 in Vöres-egyhaziensi (...) Plebanali**

1. Concionator Hungaricus Káldi
2. Concionator Hungaricus Dominicalis Andreae Illyés
3. Centuria funebris Thomae Heffling
4. Concionator Hungaricus Andreae Illyés
5. Liber Psalmorum latinus
6. Sertum Sanctorum Stephani Illyés
7. Philosophia Scripta
8. Concilium Romanum novissimum
9. Biblia Sacra antiqua in octavo
10. Catechismus Romanus
11. Liber Concionum Andreae Illyés pars tertia
12. Brevis Commentarius rerum Hungariae, Croatiae Transylvaniae gestarum

Desunt duo Concionatores in libro specificati seminarij Episcopalis Vaciensis qui pro tempore defuncto in Domino Patri Czank concessi videlicet Faber concionator funebris et Pazmany Concionator.

Item repertum est quadripartitum novum Breviarium ex nono partitum quae Vacii consignata sunt.

Insuper unus fasciculus variorum notationum ex literariis quae obligatae ab venerabile Consistorio transmittae sunt.

Repertus est liber ad ecclesiam Eczekyensem pertinens titulus Paradisus Concionatorum Raphaelis Delaminecz

Item ad pie defunctum Patrem Horvat pertinens Sebastiani Reufynger Concionatoris Catheticae.

13. Item Concionator Hungaricus festivalis Patris Sigismundi Csuzi sub titulo Sypzo

1729

Lemberg János

**Catalogus Librorum pro Seminario Episcopali Vaciense legatorum per pie defunctum
Reverendum Dominum Joannem Lembergh**

1. Concionator Festivalis Josephus a Virgine Maria in folio
2. Concionator Tubae sonitus Adalberti Stephan in folio

3. Concionator Dominicalis et Festivalis Christophori Benez in folio
4. Concionator Vineae Domini in folio Augustini Puell
5. Concionator Tubae sonitus 2dus Adalberti Stephan in folio
6. Concionator Tolle lege Ignatij Ertl in quarto
7. Tribunal Confessariorum
8. Theologia Moralis Martini Vigant in quarto
9. Concionator Joannis Greff in quarto
10. Thesaurus absconditus Adalberti Capucini in quarto
11. Amara dulcis conceptus Ignatij Ertl in quarto
12. Concionator Patris Viti Scheffer in quarto
13. Biblia Sacra Germanica in quarto
14. Pars prima Aurei tractatus Antonij de Guevara in quarto
15. Arte et labore Concionator Festivalis Joannis Andreae Grof in quarto
16. Concionator Dominicalis in quarto Reverendi Patris Placidi Toller Ordinis Sancti Benedicti
17. Concionator Festivalis Placidi Toller in quarto
18. Stella triplex Concionator Festivalis Andreae Kollonits in quarto
19. Mors Exarmata Francisci Zralkouszki in quarto
20. Tabella Mariana Laude Mariae continens Christophoris Mószy in quarto
21. Vita Sancti Vincentij in quarto
22. Cosmographia in octavo

1732

Halácska Mihály

[Consignatio librorum]

1. Polyanthea seu concordantia canonum in folio
2. Philosophia Scholastica Joannis Kery in folio
3. Kaldi Concionator Hungaricus in folio
4. Biblia Sacra Hungarica in folio
5. Concordantiae Bibliorum vulgatae editionis
6. Concionator Dominicalis Matthiae Faber in quarto
7. Vitis Mystica Christophori Braun Societatis Jesu in quarto

8. Reverendi Patris Sigismundi Csuzy pars ab adventu usque ad Pascha
9. Reverendissimi Andreae Illyés Septuaginta quatuor conciones Hungaricae
10. Concilium Romanum Benedicti Decimi Tertij
11. Controversista Stephanus Böjtös
12. Cathechesis Stephani Reverendissimi Domini Illyes Catina(!)
13. Höffling funebris Catinus
14. Sertum Sanctorum Stephani Illyés
15. Imago vitae et mortis Reverendi Pauli Barany funebris Hungarica
16. Sacra biblia catina
17. Sermones de dominicis A Sanctis Patris Csuzij Catini
18. Summa Philosophiae quadripartita fratris Eustachij a S. Pau: Car:
19. Summa casuum conscientiae Reverendissimi Francisci Zoleti
20. Decallogus Theologiae Moralis Patris Spörner
21. Breviarium Romanum monopartitum
22. Tractatus Theologicus de Deo Patris Joannis Absolon a S. J.
23. Annus coelestis Jesu Regis et Mariae Xenicus
24. Instructio Confessarij et Poenitentis Patris Pauli Segnerij e S. J.
25. Joannes Eusebius Nyrembergius Spiritualis
26. Thomas a Kempis de imitatione Christi Catinus
27. Ars bene mortis
28. Item assertio Bipartitae veritatis catholicae
29. Nucleus Catheceticus Bernardini Mercatoris Catinus
30. Quadragesima Sancta Patris Gabrielis Szentivani
31. Holtig valo Baratság avagy
32. Lapis Lydius Controversista
33. Moneta et exempla Politica Justi Lypsi
34. Szakats Mester-ségnek könyvetskéje
35. Fasciculus Thomae a Kempis
36. Solutiones et non solutiones 24 dubiorum Catholicorum Patris Szentivani
37. Consultatio Patris Lessij
38. Dissertatio Haeretico-logica polemica
39. Busembaum moralis
40. Institutio Confessarij Patris Forray
41. Epistola Paraenetica Gedeonis Forster
42. Epitome Historiarum Hóraty

43. Róma Istenek Szent Városa
44. Cura habituati Georgij Raijcsány
45. Itinerarium Peregrini Philosophi
46. Cura Innocentiae
47. Universa Philosophia vitae
48. Vita Sanctorum Idiomatis Hungarici

1733

Antalics Mihály József

Plebanus loci est pro hic et nunc Admodum Reverendus Dominus Michael Antalics ex Collegio Graci in quartum Annum Theologus. Habet Cathalogum suorum librorum sequentem comparatum ex patrimonio

1. Biblia Latina et hungarica
2. Magnam vitam Jesu Christi concionatoriam
3. Pazmanum Dominicalem
4. Marcantium
5. Hefflich
6. et imaginem vitae et mortis Baranyi
7. Germanicum Concionatorem Dominicalem
8. item alterum Germanicum Dominicalem et festivalem
9. Landovics duas partes Dominicales
10. Rajfenstul duos Tomos
11. quinque libros Decretalium
12. et alios parvi momenti

1733

Antalics Mihály József

[Habet libros sequentes]

1. Rajfenstul 2. Tomos
2. Biblia Ungarica, et Latina

3. Vitam Christi Concionatorium
4. Currum Israel
5. Pázmán
6. Concordantias

1733

Szegedi Mátyás

[Consignatio librorum]

1. Breviarium quadripartitum
2. Sacra Biblia Hungarica
3. Liber Hungaricus Concionator nomine Kalauz
4. Liber Universalis Concionator R. P. Bigndni(?)
5. Concionator Ungaricus Georgij Kaldi
6. Liber imago vitae et mortis Hungaricus
7. Liber Concionatorius Adami Czobor 2plex
8. Liber concionator Hungaricus absque titulo
9. Decades quinque principiorum seu regularum pro intelligentia scripturae
10. Busenbaum
11. Libellus Marci Hyeronimi Pevecelli
12. Concilium Romanum 2plex
13. Theatrum Glorae Sanctorum Casimiri Füesslin
14. Compendium Bonacinae Theologiae et juris utriusque Jois della Val Belga(?)
15. Chatechismus Romanus latinus
16. Instructio Sacerdotum ac de septem peccatis mortalibus Authoris Franciscj
17. Nucleus Catecheticus P. Bernardini Mercatoris
18. Repertorium morale utriusque fori R. P. Octavi Maria a S. Josepho
19. Examen reformationis Luthericae et Sociorum ejus
20. Ratio status animae immortalis
21. Bellum contra hostes capitales animae
22. Dissertatio Paralipomenicae rerum memorabilium Hungariae
23. Canones Tridentini
24. Concilium Tridentinum

1734

Hanel Krisztián

[Conscriptio librorum]

1. Inventum est incompactum Verbum abbreviatum Illyés conciones Latini in folio 4to
2. Concionator germanicus Schatter in 4to
3. Doctrina Christiana in 4to
4. Norma mortis Jesu Christi Georgij Ivanek in 8vo
5. Cruentum Christi sacrificium in 4to
6. Concionator Domestica slavonicus in 4to
7. Theologia Moralis Reufenstul in 4to
8. Alphabetus morale P. Joanis Hloza in 8vo
9. Phlebotomia damnata in 4to
10. Via excellentior charitatis in 4to Joannis Vajer
11. Cornu copiae concionum sacrarum in 8vo
12. fama, in folio 8vo
13. Quinquaginta nomina Dei, Joannis Absolon in 8vo
14. Proverbia Aristotelis in 8vo
15. Lucas Losius in Evangelia in 8vo
16. Concordia Dogmatum Gvesnelij in 8vo
17. Terentij Affrij Comediae in 8vo
18. Illecebrae Doloris Venceslaj Scherber in 8vo
19. Breviarium novum quadripatritum cujus Hiemnalem partem nonnullis diebus aliquis vagabundus Ecclesiasticus furtim abstulit
20. Mariale processionale in 8vo

1734

Morvay János

[Libri reperti sunt]

1. Unum Breviarium 4dripartitum
2. Author Hungaricus Kalaus in fol
3. Cathena Biblica
4. Pius Concionator 4. tomorum
5. Sertum Sanctorum Patris Pilis(?)
6. Dyonisij Carthusiani liber
7. Theses Philosophicae
8. Curtij Historicus(!)
9. Cathechismus
10. Concilium Tridentini
11. Biblia Sacra
12. Ars recte Philosophandi
13. Liber Hungaricus orationum
14. Stintilulae Ignatianae
15. Vita et Doctrina Christi
16. Buszenbaum
17. Joannis Gerson
18. Manuductio ad Pae(...)
19. Nucleus Cathecheticus
20. Horae diurnae
21. Instructio Confessarij Pauli Segneri
22. S(anc)ti Vincentij sive Peregrini
23. Circulus aureus Sclavonicus
24. Novus Annus bis sextilis
25. Lapis lidius Controversiarum
26. Pugna spiritualis
27. Stimulus compunctionis
28. Pia Franciscana

1734

Pap János

[Habet libros sequentes]

1. 2do: In libris Theologiam Moralem Lajman
2. Concionatorem bipartitum P. Joannis a Jesu Maria Trinitarium
3. Currum Israel
4. Item Inscriptum Ecclaeiae concilium Romanum
5. et Cathechismum Italicum
6. Predicationem Fabrii
7. Item Concionator Aula Sanctorum Patris Pruszkaij inscriptum
8. Biblia Vngarica Ecclaeiae Szilagyiensis
9. Pium Concoctrem bipartitum
10. et brevium Monopartitum Joannis Simonyi
11. Pazmanum Ecclaeiae hujus

1734

Tichi József Ignác

[Consignatio librorum]

1. Concordantiae in 4to majori
2. Hecatombae Canonis Civilis in fol.
3. Verbum aperiaturum P. Illés in 4to
4. Verbum aperiaturum Sereni Schatter in 4to
5. Conciones Patris Neiburger in 4to
6. Biblia S. Clementis VIII. in 8vo
7. Liber de Passione Domini Bohemicus in 4to
8. Bilovszky Pia Quadragesima in 4to
9. Jus Canonicus Zoesij in 4to
10. Theatrum Glorae P. Fueslin in 4to
11. Elementa juris Pontificij in 4to
12. Cathecesis Doctrinae Christianae P. Illés
13. Biblia hungaricae idiomatis in 8
14. Canonizatio S. Joannis Nepom. in 4to
15. Conciones Csusij in 4to
16. Conciones Pauli Thaller Germ. in 4to
17. Stella Triplex Domini Kollonics in 4to

18. Verbum aperiendum(!) P. Illés pars altera in 4to
19. Hydra tartarea Georgij Mors
20. Cathechesis Germanica in 8vo
21. Ars gubernandi celatrua in 4.
22. Conciones Quadragesimales Szilarety in 4to
23. Author cum titulo Voglfrisz, oder (...) 4to
24. Breviarium quadripartitum in 8
25. Concilium Tridentinum in 8vo
26. Descriptio urbis Pragenae in 4to
27. Parochus duodennae pressus pondere in 8
28. auxilium animarum P. Kepler in 8vo
29. medulla P. Pusenbaum(!) in 8
30. Manuale Parochorum 8
31. Evangelia Slavonica in 8
32. Summa virtutum P. Peroldi 8
33. Theses P. Concsek in 8
34. Apparatus Theologiae moralis in 4to
35. Medulla P. Pusenbaum(!) iterum
36. Theologiae naturalis P. Desabundae
37. Discertatio Polemica P. Hochkirchen in 4to
38. Certamen spirituale Mosotti in 4. German.
39. Pitinij Constitutiones Pontificiorum Vicariorum in 8
40. Epistola Paraenetica Forsterij in 8
41. Instructio Epheborum Italicorum
42. Theses P. Ponczest de sacramentis 8
43. Breviarium Romanum vetus
44. Missale Romanum in 8mi
45. Certamen Alphonsi a Borosco 8
46. Ovicula bene custodita 8
47. Manuale Benedictionum 8
48. Cura Equorum 8
49. Joannes Nadasi 8
50. Geniei
51. Fabulae Aesopi bis.
52. Institutiones pastorales

- 53. Caeremoniale Missae in 12
- 54. Privilegia Congregationis SS. Trinitatis 12
- 55. Candidatus Rhetoricus 16
- 56. Gallus in fide varians 12
- 57. Quaestiones Rhetoricae 16
- 58. Solamen spirituale 8
- 59. Panoplia militis Christiani 8
- 60. Leo holandicus 8
- 61. Canticum animi salientis
- 62. Scripta Electoris Saxoniae 8
- 63. Hebdomas sacra Avancini
- 64. Paradissus animae 8
- 65. Hebdomas S. Josephi
- 66. Plectrum Davidicum

1735

Árbay János

Ex libris

- 1. Theologia Moralis Pauli Laiman Tom. 1.
- 2. Collegium Universi juris Canonici Tom. 1.
- 3. Index Corporis Juris Tom. 1.
- 4. Paszmani(!) Conciones Tom. 1.
- 5. Conciones Philippi Kiselij Tom. 1.
- 6. Conciones Philippi Hartungh Tom. 1.
- 7. Tuba Tragica Dominicalis Tom. 1.
- 8. Tribunal Confessariorum P. Vigandi Tom. 1.
- 9. Flores Exemplorum Antonij Dvarovczy Tom. 1.
- 10. Catechismus Romanus
- 11. Constitutiones Pontificiae
- 12. Nucleus Catecheticus
- 13. Parochus duo Denario pressus
- 14. Vita et Doctrina Jesu Christi

15. Brevis notitia Augustini Anormitani(!) Lib 2.
16. Orator Catholicus Adalberti Sztrakos lib. 2.
17. Thomas a Kempis
18. Vade mecum
19. Manuale Sacerdotum
20. Breve Compendium P. Francisci Turano
21. Poclad Szeraphinszky
22. Actus interni virtutum
23. Goliatus prostratus
24. Ars salutis
25. Decennium Georgij Szecseni
26. Qvies Metaphisica
27. Archi-Diaconus visitans
28. Historia Doctrinae protestantium
29. Speculum non fallax
30. Flores Indici
31. Kingyilt(!) chét(!) Rósa
32. Instructio Confessarij Lib 2.
33. Opusculum Historiae veteris Testamenti
34. Turris Babel
35. Opera Polemica P. Szent-Ivani
36. Cultus SS. Trinitatis
37. Epithomicon Controversiarum (Coturius, Julis Caesar)
38. Manuale Parochorum
39. Justi Lipsi Monita
40. Tractatus Phisico Mathematicus
41. Confessio et Instructio Idiotae
42. Doctrina fidei Christianae
43. Patroni Tutelares
44. Lapis Lidius
45. Quadragesima Sancta
46. Conclusiones Theologicae de actibus humanis
47. Currus Israel
48. Concilium Romanum
49. Exempla Biblica

50. Vita Sanctorum Andreae Üllös
51. Theatrum Glorae Sanctorum
52. Festum Sanctorum
53. Conciones Panegirices et Morales
54. Cathechesis Patris Üllös
55. Cantica Canticorum Novi Testamenti
56. Conciones Philippi Hartungh Festival
57. Novus Succursus Landovics
58. Biblia Sacra Latina
59. Examen juris Canonici
60. Manuale Decani
61. Rituale Ecclesiasticum
62. Casus Laurentij Tapocsányi
63. Busenbaum
64. Hipoliti accolitus
65. Manuale Parochorum
66. Doctrinae Christianae Compendium Hungarice
67. Theses Theologicae de Angelis
68. Accademicus Tapocsanianus
69. Pontificale Romanum
70. Centuria Casuum de Sacramentis
71. Circulus Aureus
72. Tyrocinium Artis poenitentiae
73. Fasciculus Sanctorum
74. Doctrinae Andreae Üllös
75. Conciones Patris Csusi Lib 2.
76. Gramatica Religiosa
77. Imago vitae et mortis Lib. 2.
78. Domus Domini Gabrielis Rakoczy
79. Versus Koharinij P. Sztrakos
80. Antiqua Hungarorum Religio
81. Summa conscientiae Teleti
82. Joannis Eusebij Nürenbergensis
83. Directorium Ordinandorum
84. Extractatus Brevis et verus exponens Errores Praedicantium

- 85.Orbis Terrarum
- 86.Concionator innominatus
- 87.Breviarium Quadripartitum
- 88.Operarius Evangelicus
- 89.Petrus Eningius

1736

Palásti György

[Conscriptio librorum]

- 1. Laiman Theologia Moralis
- 2. Concionator Matthiae Schuffenhofer
- 3. Paszmanus(!) Concionator
- 4. Pasmanus Controversista
- 5. Concionator Mathiae Fabri
- 6. Hortij floribus Concionator
- 7. Andreae Üllös(!) Concionator
- 8. Aristotelis logica
- 9. Imago vitae et mortis
- 10.Domus Domini Stephani Bitter
- 11.Nucleus aureus
- 12.Joannes Telegdy Concionator
- 13.Marcellianus Salhofer Conciones
- 14.Cornucopiae Concionum
- 15.Speculum exemplorum
- 16.Sertum Sanctorum
- 17.Tractatus Theologicus Georgij Gimpler
- 18.Centuria funebris
- 19.Nili mistici tertius
- 20.Commentarius utilis in juditijs
- 21.Decades quinque Joannis de Ulloa
- 22.Dominicalis Viti Fabri Conciones
- 23.Stephani Landovits Conciones Tom. 2.

- 24.Csüszi Concionator
- 25.Currus Israel
- 26.Philippi Hartung Phisicae
- 27.Catechismus Stephani Üllös lib. 3.
- 28.Hecatombae sacrae
- 29.Biblia Sacra in latino
- 30.Commentarius in proverbialia
- 31.Roberti Bellarmini
- 32.Enchiridion Seu Manuale Confessariorum
- 33.Antonij Sucqueti Via aeternae vitae
- 34.Theologia tripartita Richardi
- 35.Dictionarium Hungaricum
- 36.Vita Sanctorum
- 37.Friderici Episcopi Viennensis Conciones
- 38.Hercules Prodigius
- 39.Cyprianus Suarius
- 40.Examen Reformationis Lutheri
- 41.Homiliae
- 42.Tractatus de Poeniteni Petri Orrobani
- 43.Novus Candidatus Rhetoricus
- 44.Ars bonae mortis
- 45.Nucleus Bessey
- 46.Homiliae
- 47.Directorium Ecclesiasticum perpetuum
- 48.Busenbaum antiquus
- 49.Manuale Parochorum
- 50.Parochus duo denario pressus
- 51.Mercurius austriacus
- 52.Rudimenta linguae graecae
- 53.Historia protestantium
- 54.Bellum contra hostes capitales
- 55.Ursa Philosophia
- 56.Vita Xaveriana
- 57.Divus Ignatius de Lojola
- 58.Aristotelis Redivivus

- 59.Cura Innoventiana(!)
- 60.Epitheton Controversiarum
- 61.Catechismus Romanus
- 62.Certamen in Causis fidei
- 63.Ovidius
- 64.fax Ignatiana
- 65.Christianarum Cogitationum Menstruus
- 66.Epithomen Leopoldi Veszinger
- 67.Itinerarium Peregrini
- 68.Amicitia Vindicata
- 69.Bona Phisica
- 70.Libellus Joannis Cornelli(?)
- 71.Laureatus Saeculum
- 72.Poenitens Christianus
- 73.Concionator Hungaricus

1737

Sztacho András

[Conscriptio librorum]

1. Unum Breviarium Quadripartitum Novum
2. Biblia Hungarica
3. Conciones Festivales Illyés
4. Ejusdem Dominicales
5. Stella Triplex Andreae Kollonics
6. Puteus abyssi Caspari Pockh
7. Germanicus Concionator P. Alberti Stephan
8. Nucleus Cathecheticus Bernardini
9. Praxis Chatechetica P. Placidi Spiess
- 10.Item aliud Breviarium totum in compendio
- 11.Aristoteles Redivivus Catholicus
- 12.Libellus Parvus se immaculata Concpetione

1740

Ábrahám Pál

Specificatio Librorum

1. Concionator Csuzi
2. Byblia Hungarica
3. Galdi(!) Concionator Hungaricus
4. Concionator extemporaneus
5. Laymannus
6. Theologia Moralis Sbogar
7. Üllös(!)
8. Dominicalis Csusi
9. Stephani Boegess(?)
10. Theologia Wiva
11. Byblia Latina
12. Francisci Foris Otrokocsy
13. Tapoltsany Controversiae
14. ejusdem De Deo Uno
15. Mors Hefflick
16. Enciclopedia Concionum
17. Toletus de peccatis
18. Coeleste Pantheon
19. Cathecismus Romanus
20. Picher in Canones
21. Concionator Paratus nunc paratior
22. Trevinus
23. Ulloa in S. Scripturam
24. Evangelium Benedicti attritum
25. Catena(?) Temporum
26. Anonimus Festivalis
27. Institutiones Christianae
28. Szentivani in 4to
29. Segneri tomulus

30. Hevenessi
31. Poeta Camellarius
32. Byblia Gothica latina
33. Koloswary
34. Evangelia in Ecclesiam pertinentia
35. Bellarmini Controversiae
36. Instructio Concionatoris Lohner
37. Theologia Moralis Opalen
38. Concilium Romanum
39. Doctrina Moralis Bisman
40. Thomas a Kempis
41. Orationes S. Francisci Xaverii
42. Controversiae Cothurij
43. Historia S. Ladislai
44. Manuale Parochorum
45. Fabri Dominicalis et festivalis
46. Nucleus Catheceticus
47. Due partes Matriculae antiquae nova non reperta
48. Item attritum breviarium in partes 4

1740

Palics János

**Inventarium Librorum Reverendissimi Domini Joannis Palics Praepositi condam
Hatvaniensis Parochiae Legatorum**

1. R. P. Kinsij ab Alcasar in Apocalipsim in Fol 1
2. R. P. Reiffenstuel Canonum Thomi in Fol 4
3. Conciones Petri Pázmány
4. R. P. Refenstuel Theologia Moralis in 4to
5. Biblia Hungarica attrita in fol
6. Conciones Dominicales Germaniae R. P. Procopij in Fol.
7. Conciones Germaniae R. P. Marcelliani in 4to
8. Philippicae R. P. Hartung in 4to

9. Flores Aurei Abrahami Brovij Concionum In 4to
10. Controversiae R. P. Szentivany in 4to
11. Theologia Prophetica in 4to
12. Catechesis Stephani Illyés in 4to
13. Sertuum Sanctorum ejusdem 4to
14. Imago vitae et Mortis Pauli Baranyi in 4
15. Tetralogia Mystica Delaminecz in 4to
16. Controversiae Vetrosij in 4to
17. Joannis de Ulola Interpretatio S. Scripturae in 4to
18. Biblia Latina in 4to
19. Concilium Romanum in 4to
20. Zengedező Sip szó Csuzi in 4to
21. Domus Domini Stephani Böytös in 4to
22. Vindex Libertatis Christianae in 4to
23. Martini Becani Opus Theologicum in 4to
24. Biblia Germanica in 4to
25. Vita Sanctorum in 8vo
26. Catechismus Illyés in 8vo
27. Tobiae Lohner de Missae Sacrae
28. Historia Christi Patientis in 8
29. Conciones R. P. Tobiae Cornelij Musso in 8
30. Petri Poncseh(?) Theologia Moralis in 8
31. Christus élete Illyés in 8vo
32. Ratio Status Animae in 8vo
33. Manuductio Tiburtij Navar in 8vo
34. Regula S. Francisci in 16vo
35. Historiae Doctrinae Jacobi Bossuet
36. Epithomae Controversiarum Julij Caesaris
37. Doctrina Jesu Christi Nicolaj Avancini
38. Circulus Aureus
39. Historia Justini attrita
40. Nucleus Cathecheticus
41. Assertio Veritatis Catholicae Arnold
42. Holtig való Baratság
43. Instructio Confessarij

44. Philosophia Bartolomej Zarnbalis(?)
45. Orator Catholicus Adalbertus Strahos
46. Concilium Tridentinum
47. Thomae Tamburini de Missae Sacrae
48. Disputatio Inauguralis Francisci Brendani
49. Paedagogus Christianus
50. Doctrina Moralis Caspari
51. Calendarium Novum ad bene moriendum
52. Goliath pro status
53. Joannis Bona de Missae Sacrificio
54. Eliae Schiller Doctoris opus
55. Corpus Juris Canonici
56. Pius Concionator
57. Conciones P. Penzinger in 4to

1743

Bene György

[Consignatio librorum]

1. Sacra Biblia idiomate Latino et Ungarico
2. Theologia Moralis R. Patris Sbogár
3. Patris Busembaum
4. Catechesis Romana
5. Nucleus Cathecheticus
6. Catechesis Stephani Illés
7. Concionatores lingua vernali R. Patris Csuzi
8. Patris Baranyi Societatis Jesu
9. Partes duae R. Patris Claus Spicilegium pars festivalis et Dominicalis
10. Patris Zachariae Laselve pars Dominicalis et festivalis
11. Patris Antonii Ginter pars Dominicalis et festivalis
12. et caeteri Minores spirituales

1744

Balina Mihály

Sequentur Libri mei, Propria industria Comparati

Primo Theologici

1. Reiffenstuel Theologia Moralis
2. Busenbaum
3. Tractatus de Sacramentis Scriptus
4. Panormitanus
5. Fenech(?) Moralista
6. Propositiones damnatae

2do Controversistici

7. Kalauz
8. Becanus
9. Cultus Sanctissimae Trinitatis P. Joannis Barna
10. Szentiványi Ungaricus

3tio Concionatores

11. Ignatii Claus opera 3
12. Haimbach In Dominicas et Festa totius Anni
13. P. Günther Opera 3
14. Segneri Quadragesimalis
15. Landovics opera
16. Baranyi Opera Duo
17. Stella triplex
18. Paoletti
19. Vita Sanctorum
20. Andreae Illyés Festivales Conciones

- 21.Csuzi Dominicalis
- 22.Compendium Bessaei
- 23.Stapletoni
- 24.Sacra Scriptura
- 25.Catechismus Romanus
- 26.Fasciculus Biblicus
- 27.Nucleus Catecheticus

4to Ascetici

- 28.Breviarium Quadripartitum Cum Diurnali
- 29.Holtig való Barátság
- 30.Keresztyényi tudomány
- 31.Vita S. P. Josephi a Matre Dei
- 32.Arca Domini
- 33.Instructio Practica De Conversatione Apostolica

1744

Geró Mihály

1. Collegium Universi Juris Canonici Authore P. Ludovico Engel
2. Stephanus Böjtös Controversista
3. Pazman concionator Dominicalis ungaricus
4. Hecatombe concionator Dominicalis
5. Andreas Illés Vita Sanctorum
6. Spicilegium Concionatorium pro Dominicis et quibusdam Festis
7. Theatrum Glorïae Sanctorum
8. Stephanus Illés Concionator Festivalis
9. Concionator Funebralis Pauli Baranyi
- 10.Centuria Funebris
- 11.Concionator Hartung Pars Prima. Concionator Hartung Pars Secunda
- 12.Philippicae, sive invectivae Conciones. Authore R. P. Philippo Hartung

13. Concionator Festivalis Csuzi
14. Coeleste Pantheon. R. P. Engelgrave
15. Liber Continens funebres Conciones
16. Theologia Historica-Dogmatica P. János a S. Alexio
17. Liber S. Scripturae Latinae
18. Busenbaum
19. Brevis expositio Propositionum damnatarum
20. Thomas a Kempis
21. Pazman Catechisticus

1744

Gyurkó Imre

Catalogus Librorum propriorum Parochi

- 1mo Concionator Ungaricus Dominicalis Parochi
- 2do Controversia Ungarica Petri Pazmány: Kalauz
- 3tio Controversia Becani
- 4to Decisione Casuum Authore Leonardelli
- 5to Biblia Ungarica
- 6to Concilium Romanum
- 7mo Tractatus Theologici Speculativi et Morales Scripti

Dein Libri minores graduales

8vo Cathechisticus Ungaricus Illés, quem etiam pro Doctrina Christiana diebus Dominicis adhibeo lingua Ungarica

1744

Horpátsy (Macska) János

[Libri conscripti]

1. Breviarium
2. Directorium
3. Scripta mea

[Concionatores]

4. Currum Izrael
5. Maravum
6. Spicilegium Claus
7. Fabrum
8. Pázmány
9. Canonistam Vaghner
10. Doctrinam Christianam lingua vernacula

[Libros Parochiales Baptisatorum Matrimonium et Mortuorum]

11. Sacra Biblia
12. Festivalem Concionatorem Penczinger
13. Csuzij
14. Concilium Romanum

1744

Katona Pál

Ad parochum pertinentium

1. Biblia Ungarica
2. Corpus Juris Canonici
3. R. P. Patricii Sporer
4. Concilium Tridentinum
5. Theologia Moralis
6. Medula Theologiae Moralis
7. Institutionum Juris Canonici
8. Francisci Phoebaei

9. Hermannii Busenbaum
10. Pazmany Concionator
11. Pazmanini Kalahusz
12. Hecatombe Sacra R. P. Francisci Visochanyi
13. R. P. Delaminecz Conciones Dominicales et festivales
14. Reverendi Domini Calamato Conciones
15. Novus Succursus Patris Stephani Landovics
16. Imago Mortis R. P. Pauli Baranyi

Ad Parochum Spectantes

17. Vita Sanctorum
18. Conciones Stephani Illes
19. Roderitius
20. Theatrum Gloriam
21. Catechesis Romana
22. Catechesis Petri ad boves
23. Catechesis Ungarica
24. Nucleus Catecheticus
25. Ratio Status Animae
26. Theologia Tripartita
27. Stella Triplex

1744

Podhorszky Mihály

Subnectitur Catalogus Librorum meorum Propriorum

1. Biblia Sacra Latina
2. Biblia Sacra Bohemica
3. Jacobi Tirini Commentarius in Scripturam
4. Lacroix Theologia Moralis
5. Prisler Jus Canoncium

6. Corpus Juris Canonci
7. Joannis a Jesu Maria Conciones Dominicales et Festivales
8. Ejusdem Conciones Quadragesimales
9. Josephi de Barsia Chassianus Animarum excitator et Manuductio cum ipsum
10. Petri Pazmány Conciones Dominicales
11. Laselve Conciones Dominicales et Festivales
12. Andreae Illyés Conciones Dominicales
13. Ejusdem Conciones Festivales
14. Selhamer Tuba Tragica
15. Macsay Conciones Dominicales
16. Thomae Fabri Conciones Funebres
17. Stephani Ilyés Catecheses
18. Thomae Vinter Advocatus Peccatorum
19. Sebastiani Musteri Cosmographia Universalis
20. Cardinalis Joannis Bona opera omnia
21. Concilium Romanum
22. Concilium Tridentinum
23. Psalterium cum Canticis Josephi Thomasij
24. Becani Manuale Controversiarum
25. Stanihursti de Christo Patiente Historia
26. Veritates Catholicae
27. Manuale Parochi
28. Nucleus Catecheticus
29. Bossuet Historia Doctrinae Protestantium
30. Viator Christianus
31. Breviarium Quadripartitum

1744

Suhaj János

Librorum Propriorum Numerus

1. Biblia Sacra Latina et Hungarica
2. Tuba Catechetica

3. Reverendi Patris Abdias
4. Opus Tripartitum Conczionum Moraliū partes 2.
5. Spiczilegium
6. Currus Israel
7. Hajnbacz
8. Laselvae Dominicalis et Festivalis
9. Andreas Illés
10. Imago Vitae et Mortis
11. Vita Sanctorum
12. Fasciculus Bibliae
13. Concilium Tridentinum
14. Becanus
15. Opus Illustrissimi Domini Foglár
16. Explicatio Bibliae
17. Ratio Status Animae
18. Thomas Aquinas
19. Compendium Tripartiti
20. Ritus Sinensicus

1744 körül

Berinkei Márton

Specificatio Librorum Parochi et quidem

1. Theologus Vigant
2. Item Theologus Moralis Bencart
3. Item Casistam Koncsik
4. Concionator Petrus Pázmán
5. Controversista Kalauz scripta etiam Petri Pázmán
6. Ejusdem Liber Praecatoribus
7. Concionator Claus cum duobus thomis
8. Annus Apostolicus cum duobus thomis
9. Currus Izrael
10. Hamphok(!) cum duobus thomis

11. Vita Sanctorum
12. Illyés Andras Concionator
13. Stephanus Illyés Concionator
14. Concionator Czuzy
15. Concilium Tridentinum
16. Concilium Romanum
17. Hos sequuntur alij libelli Spirituales et essent Thomas Kempis et reliqui

1744 körül
Borsányi György

**Conscriptio substantiae Reverendi Patris Georgij Borssánij ex Mandato Venerabilis
Consistorij**

Librorum Titulus

1. Osorius Luzianus S. J. Contionum Epitomae pars hyemalis
2. Fax ascetica peregrino Terestri
3. Graeca
4. Divi Andreae Contiones in Epistolas et Dominicas
5. Pius Contionator Dominicalis aestivus
6. Breviarij Romani pars authumnalis
7. Sanctorum vita ungarico idiomate
8. Sertum Sanctorum Stephani Illés opus hungaricum
9. Pius Festivalis
10. Scripta Theologiae moralis
11. Aurora Christiana liber Slavonicus
12. Evangelia Latina simul et slavonica
13. Turris Babel
14. Meditationes de aeternitate liber Ungaricus
15. Opus P. Stephani Tarnocij pro Dispositione infirmorum

1744 körül
Pászthy István

**Tandem sequitur Inventarium Librorum Ecclesiae, post fata Admodum Reverendi
Domini Stephani Pásti relictorum et quidem**

1. Sacra Biblia
2. Theologus Lajman
3. Concionator tam Festivalis, quam Dominicalis Nomine Fabri
4. cum duobus thomis Concionator Landovics
5. Calamato cum duobus thomis
6. Pézenphelder cum duobus thomis
7. Stephanus Illés Festivalis
8. Paulus Baranyi funebris
9. Granatensis
10. Beyerlinck
11. Moralista Buzenbaum
12. Paedagogus Christianus

1744 körül
Verbőczy Imre

Librorum Parochi Cathalogus

1. Theologia Moralis R. P. Claudii Lacroix
2. Commentarium in SS. Scripturam R. P. Jacobi Tirini
3. Biblia Sacra Latino idiomathe Vulgatae Editionis Domini Maximi Clementis octavi authoris edita
4. Collegium universi Juris Canonici P. Ludovici Engel
5. Tripartitum Juris Hungarici R. P. Joannis Szegedi S. J.
6. Concilium Romanum
7. Instructio practica de confessionibus A. R. D. Lohner
8. Buzenbaum et
9. Panormitanus

Concionatores

10. Hecatombæ Sacra seu Centuria Concionum R. P. Francisci Viszocsányi S. J. dominicalis idiomathe latino
11. Thomæ Vinter Socetatis Jesu Quadragesimalis
12. Verbum abbreviatum festivalis et dominicalis Reverendissimi Domini Andreae Illyes
13. Collegium Apostolicum Silling Florentij Silling Germanice
14. Tribunal in valle Josaphat Joannis Ernesti de Imagine Germanicum
15. Concionatores Ungarici Udalrici(?) Lais Latine
16. Compendium excitatoris Christiani per Josephum de Barzia
17. Ungaricus Stanihurstus
18. Joannes primitiar Patris Alexandri Macsay Slavonicus
19. Nucleus Carheceticus
20. Dictionarium seu Lexicon ungaricum Alberti Molnar

Controversistæ

21. Martini Becani Manuale
22. Historia Doctrinae protestantium
23. Fides Salutatis
24. Thesaurus Conscribendarum Epistolarum P. Bucleri
25. Nugæ Doctæ
26. Esopus

Spirituales

27. Meditationes S. Ignatii per totum annum
28. Veteris hominis 4 novissima
29. Cura habitualia peccatoris
30. Annus Coelestis
31. Arca praeicum

32. De Reverentia Venerabilis S. Eucharii Germanicus

33. Breviarium Quadripartitum nec in medietate atritum cum officio confessorum ac Immaculatae Conceptionis et diutorio(?)

1745-1750

Greskovics Zsigmond

Catalogus Librorum Parochi

Pázmán Dominicalis

Item Controversista

Illés Dominicalis

Biblia latina

Illés Festivalis

Currus Izrael Dominicalis

Currus Israel Festivalis

Catechismus Romanus

Concilium Tridentinum

Catechismus Illesianus

Controversista Becanus

Lacroix Casuista

Soliloquia S. Augustini

S. Scriptura

Breviarium Quadripartitum

Regula juris Canonici

Nucleus Catecheticus

Opus Navarrii

Memoriale Confessariorum

Praeter hos alios pios Spirituales Libros

1746

Beliczai Endre László

Catalogus Librorum Suorum

1. Spicilegium Josephi Ignatij Claus pro Dominicis et Festis
2. Antonij Vieira pro quibusdam Festis et Domincis
3. Leonis a S. Laurentio pro Festis et Dominicis
4. Currus Israel pro Festis et Dominicis
5. Delaminecz pro Festis et Dominicis
6. Sermo abbreviatus Andreae Illés pro Festis et Dominicis
7. Landovicz pro Dominicis
8. Sermo Discipuli pro Dominicis
9. Centuria Funebris Thomae Höflich
10. Expositiones S. Gregorij Papae in Librum Job
11. Reiffenstul moralis
12. Concilium tridentinum
13. Manuale Controversistum Francisci Herczig
14. De gemitu Columbae authore Roberto Bellarmino
15. Compendium Martini Becani
16. Examen de reformatione Lutheri Francisci Foris Otrokozcy
17. Controversiae Sigismundi Fuchs
18. Controversia Adalberti Stráhos
19. Nucleus Cathecheticus
20. Reliqui qui Spirituales, qui Scholastici

1746

Farkas Mihály

His accedunt libri pertinentes ad Parochum

1. Lacroix Theologia moralis
2. Busenbaum
3. Panormitanus
4. Compendium Becani
5. Elementa Juris Pontificii
6. Toletus Moralista

7. Patris Gonvicz
8. Theses Theologicae Thomi duo diversi
9. Commentarius exegeticus Sacrorum Canonum
10. Ilsung(?) Thomae Theologia Moralis
11. Antonij Bertoli Instructiones Confessariorum
12. Barsia cum manuactione
13. Auspici legum Thomi duo
14. Landovics Partes duae
15. Illés Festivalis Stanihurstius de Passione Christi
16. Stanihurtius de Passione Christi
17. Hevenessi de Quatuor Novissimis
18. Meditationes S. Augustini
19. Opus Homiliarum Sásboldi
20. Avantinus
21. Pius Contionator de B. V. M.
22. Matthiae Fabri Contiones funebres
23. Thomas a Kempis
24. Soliloquia Thomae Kempensis
25. Stella triplex
26. Viator Christianus
27. Reverendi Patris Didaci Stella inducam Commentarius Thomi 3.
28. Ardia Catheceticus in decem praeceptum
29. Commentarius in rerum gestarum in Croatia et Hungaria
30. Bisantinae Historiae Duae
31. Itinerarium Peregrini Philosophici
32. De officio Parochorum tempore pestis
33. Exempla in Biblia Sacra
34. Livius in Quatuor Thomis
35. Fasciculus Biblicus R. P. Füsü
36. Instructio Practica de Conversatione Apostolica
37. Viator Christianus
38. Elementa Juris Pontificii
39. Historia Ungarica de Regibus Hungariae

1746

Perneky Endre

[Libri conscripti]

1. Biblia latina et ungarica
2. Jacobi Tirini Comentaria in S. Scripturam
3. Matthiae Fabri opus Tripartitum
4. vita sanctorum Andreae Illyés hungarica
5. Regula pro intelligentia S. Scripturae Joannis de ulloque JESU
6. Concilium Tridentinum cum expositionibus
7. Concilium Romanum
8. Theologia Triplex Henrici Aresdikin(?)
9. Cyrilli Alexandri Commentaria in Joannem
10. De Civitate Dei S. Augustini
11. Didaci Nisseni Opera Omnia
12. Centuria Funebris Höfflich
13. De quatuor novissimis hungarice
14. Confessiones Quadragesimales Pauli Segneri
15. Corpus Juris Canonici in duobus Tomis
16. Collegium Juris Caninici Pauli Engel
17. Theatrum Glorae Sanctorum Cas. Foesslin
18. Theologia Prophetica Francisci Otrókocsi
19. Medulla Theologiae Busenbaum
20. Theologia Moralis Pauli Layman
21. Ludovici Granatensis Conciones Adversariae et de Poenitentia
22. Imago Vitae et Mortis Pauli Baranyi
23. Historia Veteris Testamenti et de Recessione Religionis Benboni(?) Bossuet
24. Historia Doctrinae Protestantium ejusdem
25. Petri Pazman Kalauz
26. Historia Ecclesiastica Primorum quinquae saeculorum
27. Homilia Joannis de Carthagera
28. Tamburinus
29. Decanus

30. Regula Juris Canonici
31. Catechismus Bernardi Mercatoris
32. Catechismus Stephani Illyés
33. Avancinus
34. Stanihurstus
35. et alij Ascetici
36. Ratio status Humanae
37. et alij minores Libri
38. Historici profani
39. Plutharchus
40. Alianus(?)
41. Florus
42. Curtius
43. Cornelius Tacitus
44. Orationes Ciceronis
45. Horatius
46. Ovidius
47. et alij

1746

Szabó István

Catalogus Librorum

1. Polianteha(!) Juris Canonici Thomi Tres
2. Ratio Status animae
3. Theologiae Moralis Thomi 7.
4. Manuale Parochorum
5. Circulus aureus
6. Cathalogus Doctrinae Christianae
7. Bruno Neuser
8. Tronus Veritatis
9. Auctor Berzevichy
10. Manuale Concionator

11. Compendium Controversiarum
12. Theologia ex Visa Theologica
13. Pensinger
14. Officium de Sacram
15. Nova quaedam officia
16. Flores casuum consensciae
17. Praeco Divini Verbi
18. Opusculum Theologicum
19. Laikus tuta a ful.(?)
20. Bellum contra hostes animae
21. Instructio Confessariorum
22. Auctor Sz. Iványi
23. Officium immaculatee Conciones
24. Nova Officia Stor quorundam
25. Paradisus animae S. Adalberti

Libri apud Laurentium Szabó

1. Porcensis
2. et Iter Orator
3. Breviarium
4. et Tirini
5. Ravisius Textor
6. Virágos Kert
7. Pestisrül való Tanácslás
8. Vade mecum Piorum Sanctorum
9. 10 Napi böjtre emlékezés
10. Virgilius
11. Ovidius de Ponto et Fastorum
12. Ovidi Metamorphoses
13. Heresit Uri Pál mérges orvoslása rongyos

1746

Vanyó Ferenc

Cathalogus Librorum Propriorum

1. Andreas Illyés Concionator Dominicale et Festivale
2. Stephani Illyés Catechismus Latinus
3. Sebastiani Penzinger Conceptus in Dominicas
4. Imago Vitae et Mortis Pauli Baranyi Concionator
5. Dictionarium Molnarium
6. Patris Buzembaum Medula Theologiae
7. Pedagogus Christianus
8. Jacobi Progrand
9. Concilium Tridentinum
10. Sententiae Ciceronis
11. Martini Bekány Compendium
12. Nucleus Cathecheticus Bernardini Mercatoris
13. Historiae Regni Hungariae ab Anno 1600
14. Patris Gulielmi Stanihurstij de quatuor novissimus
15. Martini Szent Ivanyi opusculum polemicum
16. Thomas Hecempijs Kempis(!)
17. Instructio Confessario Pauli Szegnerij
18. Libellus Juvans infirmos(!)
19. Thobiae Lochner instructio quinta
20. Ecclesiae Sapientis
21. Biblia Hungarica
22. Scola Christi

1746

Visky György

[Consignatio librorum]

1. Biblia Sacra
2. Tirini Comentarius in S. Scripturam
3. Pasman Concionator Dominicalis
4. Kalauz
5. Currus Israel. Dominicalis et Festivalis
6. Landovics Dominicalis
7. Imago vitae et mortis Funebralis
8. Lasselve Dominicalis et Festivalis
9. Sertum Sanctorum Festivalis
10. Heimbach Cathecista
11. Nucleus Catheceticus
12. Moravus Dominicalis et Festivalis
13. Concilium Tridentinum
14. Concilium Romanum
15. Laymans Theologia Moralis
16. Buzembaum Medula Theologiae

1750

Greskovics Zsigmond

[Libri conscriptae]

Andreas Illes

Spicilegium

Ginther

conciones Festivales et Dominicales Petri Hening

Landovics

item Günther

Böjtös

Historia Universalis

Csuzy

Biblia Sacra

Kalauz

Pázmán Contiones

La Kroix(!)
Cathechesis Latinus Illés
Vita Sanctorum
Szent-Ivanij
Heffling
Pensing Dominicalis
Breviarium quadripartitum
Dedinger
item Illés latinus
item Heffling
Latina Biblia Sacra
Concilium Tridentinum
Buzembaum
Avancinus Nucleus Cathecheticus
Fabri funebris
Manuale Sancti Augustini
Manuale Confessoriorum

1750

Sunyi Ádám

**A°1750 die 25 Augusti facta est specificatio propriorum librorum pie defuncti Admodum
Reverendi D. Adami Schunyi Plebani Üllőiensis, ut sequitur**

1. Canonisatio S. Joannis Nepomocii in folio
2. Ens naturale Philosophicum
3. Doctrina Christiana
4. Concionator Illés András in 4
5. Monita Justi Lipsij Responsum Chrytico Polemico
6. Responsum Chrytico Polemico
7. Apogologi Morales
8. Officium Rakóczianum
9. Theses Philosophicae
10. Praxis brevis

11. Philosophia morum
12. Fides salutaris
13. Compendium Manuale
14. Cultus Sanctissimae Trinitatis
15. Concio Annualis
16. Biblia S. latina et graeca
17. Concionator Osorius
18. Concionator Stapletoni
19. Concionator Granatensis
20. Concilium Tridentinum
21. Magisterium humanae naturae
22. Concionator Thesauri
23. Manuale Parochorum
24. Figura Pampelonis
25. Medulla Moralis
26. De Sanctissima Trinitate
27. De Caeremonijs Baptismi
28. Thesauri Concionator
29. Epitome Controversiarum
30. Annus aeternitatis
31. Veritates Christianae benevivendi
32. Causae Catholicae
33. Roma civitatis Dei Sacrata
34. Doctrina Moralis
35. Horologium sapientis
36. Vita et Doctrina Jesu Christi
37. Thimiana(?)
38. Orationes Perpiniani
39. Prostratus Goliath
40. Propositiones universae Philosophiae in folio
41. Concionator Kalauz
42. Nucleus Cathecheticus
43. Fasciculus Myrhae
44. Concilium Romanum
45. Conciones Ignatij Crontino

- 46. Conciones Káldi in folio
- 47. Bellum contra hostes capitales
- 48. Tres partes Breviarij
- 49. Biblia ungarica
- 50. Clus duo Tomi
- 51. Stella triplex in folio
- 52. Theatrum gloriae
- 53. Mors in 4
- 54. Concordantiae Biblior in fol.
- 55. Moralis Theologia Vigant
- 56. Imago Vitae et mortis

1760

Rubrica 10ma Cum Libri Ecclesiae

In primo Scrinio

- Concordantiae SS. Patrum Tomi 3
- Piring(?) Juris Canonici Nova Methodo Thom: 3.
- Conciones Pazzmani 2
- Pazmani Kalauz Tomi 2
- Fabri Conciones Festivales Tom. 1.
- Josephus Phlavius(!) Historiorum Tom 1.
- Anten. Vetre(?) S. Biblia
- Hugonis Caroli Concordantiae
- Corpus Juris Hungarici Tom. 2.
- Juris Hungarici Tom. 1
- Ketenij directio Juris
- Reiffenstul Jus Canonici In Tom: 5.
- Bonfinij Historia
- Horologium Principum
- Josephi Carmelitae Confessiones Germanicae
- Imperator Germaniae Historica

In 2do Scrinio Ordine
Libri Pontificales jam sunt specificati sub Rub. sua intra Ret.

Pignatellij Consultationes
Alba Mapparum
Mathiae Fabri Concionatorium Auctuarium
Fabri Conciones Funebrales
Encell Jus Canonicum in 4to
Cathechesis seu Doctrina Christiana
Primitiae Hungariae
Martinkii(?) Conciones Hungaricae
Verbum Abbreviatum
Novum Syclus Hungariae
Centurea Casuum
Examen Juris Canonici
Francisci Metzker Conciones Dominicales
Concionator Festivalis Germanico Idiomate

In Ordine Tertio

Breviaria in 4to partes Tres
Quarta pars ejusdem in Charo
Corpus Juris Canonici
Item Corpus Juris Canonici
Menatrili(?) Formulae pars 3
Pauli Segneri Homo Christianus
Claudij Plumbini Sermonum Tom: 3
Ludovici Bordalogi Conciones
Dictionarium Latina Italicum
Angeli Mariae Quadragesimales
Mártonfii Conciones Funebrales Hungarici
Vita S. Joannis Nepomucii
Otwegy Theologia
Cantica Canticorum
Natales Archi-Episcopi Colocensis

Historia Tyrnaviae
Pius Concionator
Pensingers Cathechesis
Concilium Romanum
Georgii Pistoris Conciones Germanici Funebrales
Triumphus Misericordiae
Varia Manuscripta Scholastica

In Ordine Quarto

Acta Diaetalia Anni 1741. Tom. 3.
Item de Anno 1751
Pauli Praterij Chronica Germanica
Epitome Chronologiae D. Stephani
Breviarium Antiquum Tom. 2.
Deseribus(!) de Initio Hungariae
Engtmacz Lux Evangeliorum
Pensingers Additamenta Tom. 4.
Cantica Canticorum
Ioannis Arnoldi Institutiones
Cathechismus Romanus
Francisci Summa Decretorum
Stabaei Reformationis Historia
Assertiones De DEO Uno et Trino

In Ordine 5to

Venerabilis Bedae Homiliae
Striderij Expositiones Scripturae
Conciliatio Locorum S. Scripturae
Martini Bekani Summa Theologiae
Füssij Fasciculus Biblicus
Methodus parandi literas Italice
Teronau(?) Theologia Moralis
Martini Bekani Opus Tom. 2.

P. Constantini Epigrammata
 Tobiae Lohner Instrumentum Praeteritum
 Heresinij Manuale Confessariorum
 Stanihurstus in Passione Domini
 Laurentij Tapoltsany Contiones
 Cassini(?) Panegyrici in Italico
 P. Constantini in Passiones Domini
 Memoria Trium Virorum e Soc. Jesu
 Franciscus Chaebeus in Regulam Juris
 S. Francisci de sales opus. Tom. 4.
 Tapolsany Haeroici Versi
 Ottwicz(?) Controversiae
 Camirani Conciliatio S. Scripturae
 Joannis Peregrini Panegyrici
 Francisci Rotary Theologia Moralis
 Caspari Pongracz Controversiae
 Szegedij Historia Hungarica Tom. 2.
 Tyburtii Navarri Opus de Poenitentia
 Candidatus Juris Prudentiae Pichlere
 P. Koncsik de Fide, Spe et Charitate
 Erbel Tractatus de Poenitentia
 Concilium Tridentinum in Tomul. 3.
 Veneroni Grammatica Germanico-Italica
 Notitia Conciliorum Gabuzuhij(?)
 Tabernae Theologiae Moralis
 P. Martini a visitatione pii versus
 Pitonius in Jus Canonicum
 Peregrini in Jus Canonicum
 Idem in Panegyrici
 Breviaria Antiqua illorum pars 2.

In Ordine Sexto seu ultimo

Avancinus de Vita Christi Domini
 Hanape(?) de vita B. V. Mariae

Balde Ars bene vivendi et moriendi
 De officiis Sapientiae Christianae
 Hertzik Manuale Confessariorum
 Descriptio Domus Lauretanae
 Liber literarum Italicarum
 Officiatum(!) S. Hebdomadae
 Refutatio Martini Lutheri
 Farster Catechesium Tomuli 2.
 Lapis Lydius Controversiae
 Kochen Assistentia Moribundis
 Historia Polemica Jacobi Busset
 Dent(?) Joani Controversiae
 Campianus Controversista
 Palermitanus Notitia Confessariorum
 Partoltij(?) Loculi Dei ad Cardinalem
 Ragczany Fides Salutatis
 Palengenij Zodiacus Vitae
 Sygraphia Patris Sech(?)
 Quadriga Pastoralis
 Cura Salutis
 Csakij Doctrina Fidei
 Bussaei Enchyridion
 Lessij Consultatio
 Csaki Dictio de S. Ignatio
 Descriptio Vaticana
 Quadragesima Sancta
 Libellus Horarum Diurnarum
 hic et non plures

Per Reverendum Franciscum Würth de Verhen ... Canonicum quondam custodem, dum Custodiatum in Cantorem promotus, deponens inventi, descripti et in Ordinem redacti et Noviter Canonico Custodi Reverendissimo. D. Paulo Martony in Praesentia Reverendissimi. D. Joannis Baptistae Damiani Canonici Archi-Diaconi Vicarii Poenitentialis., Et Emerici Bernicky(?) Notarij Capituli resignati fuerunt. Nunc vero 1760. die 25. Augusti In Venerabile Seminario repositi cum suis Armariis quaerontur et inveniuntur.

Holl Béla szakirodalmi munkássága Bibliográfia

Összeállította: Koltai András

Kötetek

Régi magyarországi nyomtatványok. / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. I. 1473-1600. [Összeáll.] BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, ~ ~, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos, Bp., 1971.

A kétszáz éves váci könyv (1772-1972). Bp., 1973. (Magyar tipográfia)

Ism.: J. J. Magyar Hírlap, 1974. márc. 30., mell. 4.; V. Kovács Sándor, MKsz, 1975. 112-113.; Végh Ferenc, Könyvtáros, 1974. 239-240.; Kelecsényi Gábor, ItK, 1978. 134.

Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 7. Katolikus egyházi énekek 1608-1651. Sajtó alá rend. ~ ~. Bp., 1974.

Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Bp., 1980. (Magyar tipográfia)

Ism.: Kulcsár János, Vas Népe, 1981. jan. 10. 5.; Lázár István, Új Tükör, 1981. Nr. 8. 2.; Péter Katalin, Népszabadság, 1981. jún. 18. 7.; Rózsa György, Művészettörténeti Értesítő, 198. 3. 220-221.; Vasadi Péter, Új Ember, 1981. 6. 4.; Tomek Vince, Ephemerides Calasancianae, 1981. 189., Németh S. Katalin Hungarológiai Értesítő, 1982. 75-76.; Tarnóc Márton, ItK, 1982. 373-375.; Vásárhelyi Judit, MKsz, 1981. 361-362.

Régi magyarországi nyomtatványok. / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. II. 1601-1635. [Összeáll.] BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, ~ ~, Bp., 1983.

PÉCSVÁRADI Gábor. Jeruzsálemi utazás. Ford., bev., jegyz. ~ ~. Bp., 1983. (Magyar Ritkaságok)

Ism.: Kovács Sándor Iván, Új Tükör, 1983. 34. 2.; Marics József, Katolikus Szó, 1983, 16. 3.; Rónay László, Magyar Hírlap, 1983. aug. 13. 8.; Gyürki László, La Terra Santa (Jeruzsálem. 1985. 3/4. 103-104.; Németh S. Katalin, Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae, 1985. 241-243.; Kádár Zsolt, Reformátusok Lapja, 1983. 25. jún. 19.; Alexa Károly, Könyvvilág, 1983. 5. 21.; Kiss Károly, Magyar Nemzet, 1983. jún. 17. 5.

Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421-1536. Kiadta KÖRMENDY József, a kiadást gondozta és a mutatókat összeállította KÖRMENDY Kinga és ~ ~. Bp., 1990 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II/21.)

II. Rákóczi Ferencz ABC-és könyvecskéje. In: Libellus alphabeticus cum nonnullis catholicae fidei rudimenta / Abecés könyvecskéje, a keresztyén romai catholica hitnek némely fundamentom kérdésivel, Kassa, 1674, hasonmás kiadás. Szerk. B. BALSÁI Jolán. Sátoraljaújhely-Miskolc, 1991. A bevezetést írta ~ ~.

HAJNAL Mátyás: Szíves könyvecskéje, Bécs, 1629. Hasonmás kiadás. Szerk. KÖSZEGHY Péter, ~ ~ kíséret tanulmányával, Bp., 1992. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 27.)

Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 15/A-B: Katolikus egyházi énekek. 1660-as, 1670-es évek. Sajtó alá rend. [A. kötet] STOLL Béla, a jegyzeteket [B. kötet] írta ~. Bp., 1992.

Piaristák Magyarországon 1642-1992. Rendtörténeti tanulmányok. Szerk. ~. Bp., 1992.

Alte siebenbürgische Drucke. (16. Jahrhundert.) Bearb. von der Forschungsgruppe für Buchgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften: Gedeon Borsa, Ferenc Hervay, ~, István Käfer, Ákos Kelecsényi. Übersetzung dieser Ausgabe: Gudrun Schuster. Einführung und Register: Hans Meschendörfer. Textverarbeitung: Zsolt K. Lengyel. Köln-Weimar-Wien, 1996, Böhlau Verl. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Bd. 21.)

Hymnarium medii aevi Hungariae, Sajtó alá rend. ~. [megjelenés alatt]

2. Tanulmányok

Egy régi magyar betlehemes játék. [Rithmi pro epiphania domini in processione.] Vigilia, 1952. 617-626.

A legrégebbi nyomtatott legendáskönyvünk. [Illyés András, A keresztény életnek példája vagy tüköre] Vigilia, 1954. 572-574.

„Jóillatú virágos kertekből egybe szerkesztett ájtatosságoknak gyakorlása ...” (Az Officium Rákócziánium története). Vigilia, 1955. 405-411.

Árpádházi Szent Margit. Vigilia, 1956. 33-35.

Adalékok a Káldi Biblia történetéhez. MKsz, 1956. 52-58.

Ki fordította a Káldi bibliát? [Szántó István] Vigilia, 1955. 558-560.

Egy névtelen fordító a XVII. században. [Draskovich János] MKsz, 1957. 59-61.

Anyanyelvünk, imádságunk [Pázmány Péter imádságoskönyve] Vigilia, 1957. 23-28.

Gondolatok a könyvtárban. [A falusi plébániai könyvtárak.] Vigilia, 1957. 188-190.

Egy évtized a debreceni nyomtatványok történetéből 1774-1783. Egyháztörténet, 1959. 371-379.

Die erste Ausgabe der KATHXHΣΙΣ Valentin Wagners, Kronstadt, 1544. MKsz, 1962. 293-302. (Klly.: Wagner Bálint KATHXHΣΙΣ-ének első kiadása, Brassó, 1544 címmel).

Négy vers-sor mögött. [Szabó Lőrinc versfordítása] Vigilia, 1963. 121-123.

Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája a XVII-XVIII. században. In: Tanulmányok Budapest múltjából. XV. Szerk. GEREVICH László-TARJÁNYI Sándor. Bp., 1963. 289-326. (Budapest várostörténetének monográfiái. 24.) (Klly. is.)

Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban. MKsz, 1964. 156-161.

Sámboki János könyvtárának magyar könyveiről. MKsz, 1964. 344-348.

Könyvkultúra és régi könyvtárak története a mai Pest megye területén. In: Pest megye könyvtárai. Szerk. PÁL Ernő. Bp., 1965. 151-168. (Klly. is.)

A Salamon és Markalf magyar kiadásairól. MKsz, 1965. 349-352.

Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok. MKsz, 1966. 168-176.

A Ponciánus históriája XVI. századi kolozsvári kiadásának töredékéről. MKsz, 1966. 255-259.

Ein unbekannter Klausenburger Melanchthon-Druck aus dem XVI. Jh.. MKsz, 1966. 376-385.

Arany János népdalának ismeretlen kéziratáról. [A Duna vízén] ItK, 1967. 194-196.

Az újkori természettudományos világszemlélet kialakításának erdélyi történetéhez. [Marcellus Squarcialupus 1585-ben Kolozsváron megjelent könyve.] Korunk, 1969. 774-779.

Ism.: V. Marchetti, Rivista Storica Italiana, 1970. 235-237.

„Sajtóhibák” Heltai Gáspár Bonfini-kiadásaiban. ItK, 1970. 59-60.

Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez. MKsz, 1970. 378-381.

Hajnal Mátyás elmélkedő könyvének versei. ItK, 1970. 519-526.

Die lateinischen Gesänge in András Petris handschriftlichen Gesangbuch. Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae, 1971. 161-166.

Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna „Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegeinkben című előadásához”. Ethnographia, 1971. 371-374.

Fráter Gáspár Mária-éneke. ItK, 1972. 495-502. (Klny.: Reneszánsz Füzetek 15.)

Tasi Gáspár, Adalékok XVII. századi fordítás-irodalmunk történetéhez. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Univesitatis Szegediensis, 1971. 99-106. (Klny.: Irodalomtörténeti dolgozatok 76.)

A kétszáz éves váci nyomdászat. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban [kiállítási vezető]. Bp., 1972.

A hazai nyomdászat a XVII. század első felében. Magyar Grafika, 1973. 3. 38-46.

A pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből. MKsz, 1973. 377-385. (Klny.: Forrásszövegek a pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből címmel)

A hazai nyomdászat a XVII. század első felében. In: Ötszáz esztendő. Tizenegy írás a félévezredes magyar nyomdásatról. Bp., 1974. 38-46.

Régi magyarországi nyomtatványok meghatározása. In: Régi könyvek és kéziratok. Összeáll. PINTÉR Márta. Bp., 1974. 97-100.

Ozorai Imre vitairatának kiadásairól. MKsz, 1976. 156-170.

Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról. MKsz, 1977. 374-375.

Oláh Miklós három ismeretlen levele. Magyar Izraeliták Országos Képviselte, Évkönyv 1977/78. Bp., 1978. 203-210.

Emlékezés Trattner Mátyás halálának 150. évfordulójára. Magyar Grafika, 1978. 9. 60-63.

Adalékok Szenci Molnár Albert zsoltárainak történetéhez. In: Szenci Molnár Albert és a magyar késő-reneszánsz. Szerk. CSANDA Sándor-KESERŐ Bálint. Szeged, 1978. 179-181 (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 4.)

Horvát Mihály nagyszombati könyvkötő színes pergamenkötése 1733-ból. MKsz, 1978. 99-103.

Egy ismeretlen 1601. évi bártfai nyomtatványról. MKsz, 1978. 192-197.

Ferenczffy Lőrinc, egy magyar könyvkiadó a XVII. század első felében. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. 1979. 343-350.

Hymnus Sz. Keresztről. In: A régi magyar vers. Szerk. KOMLOVSZKI Tibor. Bp., 1979. 321-330. (Memoria Saeculorum Hungariae 3.)

Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében. ItK, 1980. 639-649. (Klny.: Reneszánsz Füzetek 48.)

Adatok David Chytraeus magyarországi vontakozásairól. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Univesitatis Szegediensis, 1981. 55-63. (Klny.: Irodalomtörténeti dolgozatok 141.)

Lo sviluppo del pensiero teologico nello specchio del patrimonio librario del clero cattolico ungherese del primo periodo dell' illuminismo. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Red. Béla KÖPECZI-Péter SÁRKÖZY. Bp., 1982.

Vásárhelyi Gergely pályája (1560-1623). ItK, 1983. 150-162. (Klny.: Reneszánsz Füzetek 65.)

A nagyszombati egyetemi vizsgák kiadványait szabályozó rendelet 1703-ból. MKsz, 1983. 286-292.

Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból. MKsz, 1984. 3-23.

Interjúk ezzel a tanulmánnyal kapcsolatban:

Imádság magyarul - anno 1433. Öt sor Laskói Demeter iskoláskönyvéből. Riporter Murányi Gábor. Magyar Nemzet, 1984. ápr. 27. 7.

Beszélgetés Dr. Holl Bélával az eddig ismert második legrégebb magyar verses nyelvemlék fölfedezőjével. Riporter Batári Gyula. OSzK Híradó, 1984. 202-204.

Beszélgetés Holl Bélával. Riporter Labádi Károly. Magyar Képes Újság, 1984. 25. 25.

Egy verses könyörgés. Beszélgetés a Kossuth Rádióban. 1984. június 28. 21,40. A beszélgetés résztvevői: Holl Béla, Jelenits István, Szendrei Janka. Riporter: Lukácsi Béla.

Hozzászólások, a felfedezés méltatói:

Tóth Sándor: Imádság magyarul. Új Ember, 1984. V. 13.

Martinkó Sándor: Laskói vagy Laskai. Magyar Nemzet, 1984. VI. 1.

Jelenits István: Imádság az élet kenyeréhez. Új Ember, 1984. VI. 3.

Egy felfedezés nyomában. Laskói Demeter kódexéről és verses könyörgéséről. Rádió és Televízió Újság, 1984. június 25-31. 5.

A középkori magyarországi latin liturgikus költészet és a vulgáris egyházi ének. In: A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Budapest, 1981. aug. 10-14. Szerk. BÉLÁDI Miklós, JANKOVICS József, NYERGES Judit, Bp., 1985. 28-31.

A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk. FÜGEDI Erik, Bp., 1986. 269-294.

Laskói Demeter iskoláskönyve. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Rendezte VÍZKELETY András. Bp., 1986. 123.

Szent István tiszteletének hagyománya egyházi énekeinkben. In: Szent István és kora. Szerk. GLATZ Ferenc-KARDOS József. 1988. 215-219.

Der Geschichtsunterricht in den ungarischen Piaristengymnasien um die Wende des 18. zum 19. Jahrhundert. In: Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum, Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts. (Vorlesungen des II. Internationalen Kongresses für Hungarologie, Wien, 1-5. Sept. 1986.) Hrsg. von Moritz CSÁKY u. a., Bp.-Wien, 1989. 77-82.

Jodocus Clichtoveus Elucidatoriuma és a magyarországi himnusz-költészet európai recepciója. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. SZELESTEI N. László. Bp., 1989. 169-182. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 3.)

A domonkosok magyarországi sequentia-költészetéről. *Ars Hungarica*, 1989/1. 23-28.

A proveniencia és a possessor fogalma a kodikológiában [válasz egy körkérdésre]. *Ars Hungarica*, 1989. 1. 88.

Adalékok a nagyszombati egyetem első kiadványaihoz. *MKsz*, 1989. 183-192.

Novum genus melodiae. Ismeretlen Szent István-sequentia két XIV. századi domonkos missaleban. In: *Collactanea Tiburtiana*. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére. Szerk. GALAVICS Géza, HERNER János, KESERŰ Bálint. Szeged, 1990. 35-52. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.)

Spiritualitas dominorum ultramontanorum. A magyarországi liturgikus költészet Árpád-kori kezdeteiről. In: A katolikus Egyház Magyarországon. Szerk. SOMORJAI Ádám-ZOMBORI István. Bp., 1991. 93-106. (*Ecclesia Sancta* 1.)

Spiritualitas dominorum ultramontanorum: sulla poesia medievale liturgica in Ungheria e sul suo riflesso europeo. In: *Storia religiosa dell'Ungheria*. A cura di Adriano CAPRIOLI, Luciano VACCARO. Milano, 1992. 123-137.

A podolini piaristák első könyvvásárlásai 1646-1658. In: *Piaristák Magyarországon 1642-1992*. Szerk. ~ ~. Bp., 1992. 58-89.

„Budosso zarandok”. In: Régi és új peregrináció, Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadások, Szeged, 1991. aug. 12-16. Bp.-Szeged, 1993. II. 533-539.

Das Psalmlied und die katholische Kirchengesangstradition in Ungarn. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* (Kasel), 1992/1993. 114-118.

A magyar nyelvű zsoltárének katolikus hagyománya. In: *Gesta Typographorum*. Tanulmányok Borsa Gedeon hetvenedik születésnapjára. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp., 1993. 19-27.

Új magyar irodalmi lexikon. I-III. kötet. Bp., 1994 [a következő szócikkek: Balanyi György; Cantus catholici; Draskovich János; Ferenczffy Lőrinc; Fráter Gáspár; Gosztonyi János; Gyöngyösi-toldalék; Hajnal Mátyás; Himnuszok, középkori, lat.; Illyés András; Illyés István; Imádságok, ómagyar; Kájoni János; Káldi György; Kéri Sámuel; Két égő lámpás; Kisdi Benedek; Kiss Imre; Kopcsányi Márton; Kuun-kódex; Laskói Demeter iskoláskönyve; Lelki fegyverház; Lelki útiköltség; Liliom kertecske; Malomfálvay Gergely; Nádas János; Náray György; Nyéki Vörös Mátyás; Officium Rakoczianum; Officiumok, verses; Ordódy János; Pécsváradi Gábor; Petri András-énekeskönyv; Sequentiák, lat.; Szelepcsényi György; Szentgyörgyi Gergely; Szőlősy Benedek; Tarnóczi István; Tasi Gáspár; Tropusok, tropizált szövegek; Utitárs; Vásárhelyi Gergely].

Sulla poesia liturgica dei domenicani in Ungheria a cavallo fra il duecento e il trecento. In: *Spiritualita e lettere nella cultura italiana e ungherese del basso medioevo*. A cura di Sante GRACIOTTI e Cesare VASOLI. Firenze, 1995. 39-52.

Báthory Zsófia imádságos könyve. In: Tarnai Andor emlékkönyv. Szerk. KECSKEMÉTI Gábor. Bp., 1996. 127-132. (*Historia Litteraria* 2.)

Báthory Zsófia imádságos könyve. (A Központi Könyvtár új „gyarapodása”). Mi, Piaristák, 1996. 5. 11.

KÖRMENDY Kinga- ~ ~ -SZENDREI Janka: Szent Imre tisztelete a 14. században. Az Akadémiai Könyvtár T 1028 graduale töredékének kodikológiai, szövegkritikai és zenei elemzése. MKsz 1997. 125-147. [~ ~ fejezetének címe: A Szt. Imre tiszteletére szerzett Alleluia-vers szöveghagyománya. 133-139].

Ars metrica és a középkori kontrafaktúra. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter. Szeged, 1997. 182-190 (*Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* 35.)

Könyvismertetések, könyvbírálatok, beszámolók

A Magyar Könyvtár. [Középkori magyar írások. Vál. Mezey László. Bp., 1957.; Magyar költők. XVII. század. Összeáll. Jenei Ferenc. Bp., 1956.] *Vigilia*, 1958. 186-190.

Pázmány Péter válogatott írásai. Vál.: Rónay György. Utószó: Klaniczay Tibor. Bp., 1957. *Vigilia*, 1958. 567-569.

Folklór és irodalom. [Pogány Péter: Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán. Bp., 1959. című művéről] *Vigilia*, 1961. 380-383.

Pogány Péter: Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán. 1770-1823. Vásári ponyvairatok, Bp., 1959. *Acta Ethnographica*, 1960. 222-224.

Benda Kálmán-Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda. MKsz, 1962. 105-109.

Kovács Endre: A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Bp., 1964. MKsz, 1965. 83-84.

Büky Béla: A Jankovich Miklós-féle katalógusgyűjtemény, mint ismeretlen 1712 előtti régi magyar könyv- és variánsadatok forrása, Székesfehérvár, 1966. ItK, 1968. 112-113.

Gutenberg-emlékkiállítás Esztergomban. MKsz, 1968. 396.

A Heidelbergi Káté története Magyarországon. Szerk. Bartha Tibor. MKsz 1968. 123-124.

- A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Melius életműve. Szerk. Bucsay Mihály. MKSz, 1969. 187-188.
- Herepei János: Apáczai és kortársai. Szerk.: Keserű Bálint. Szeged, 1966. (Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 2.) MKSz, 1970. 269-270.
- Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Szerk. Csapláros István, Hopp Lajos, Jan Reychman, Sziklay László. Bp., 1969. MKSz, 1970. 272-273.
- A kétszáz éves váci nyomdászat. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban 1972. novemberében. MKSz, 1973. 225-226.
- „500 éves a magyar könyvnyomtatás”. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1973. okt. 5.-1974. jan. 6. MKSz, 1974. 360-363.
- Bury, Richard de: Philobiblon. A könyv szeretete. Ford.: Bodor András. Bev.: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1971. (Téka) MKSz, 90 (1974). 201.
- Radó Polycarpus OSB: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Rev., adlaboravit Ladislaus Mezey. Bp., 1973. MKSz, 90 (1974). 375-377.; Válasz: MEZEY László, Válasz Holl Bélának. MKSz, 1975. 229-230.
- Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp., 1973. ItK, 1976. 424.
- Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bev.: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974. ItK, 1978. 134-136.
- Jakó Zsigmond: Philobiblon Transilvan. Bucuresti, 1977. ItK, 1978, 526-527.
- Pogány Péter: A magyar ponyva tüköre. Bp., 1978. MKSz, 1979. 321-322.
- Maróthy György és a kollégiumi zene. Bp., 1978. MKSz, 1979. 217-218.
- Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo - dalla oresa di Buda alla rivoluzione francese. IV° Convegno di studi italo-ungheresi, 23-27 ottobre 1979. HungÉrt, 1980. 452-454.
- Magyar, Arnold: 340 Jahre Franziskaner in Güssing, 1638-1978, Güssing, 1980. HungÉrt, 1982. 122-123.
- Magyar vonatkozású római jezsuita forráskiadványok. Monumenta Antiquae Hungariae. Vol. I-III. Ed. Ladislaus Lukács. Romae, 1969-1981. - Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. J. Vol. I. Collegit et ed. Ladislaus Lukács. Romae, 1978. 1982. 253-255.
- Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp., 1981. HungÉrt, 1983. 122-123.
- Mészáros István: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Bp., 1981. HungÉrt, 1983. 123-124.
- Tarnai Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp., 1984. Vigilia, 1985. 519-521.; angolul: Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae, 1986. 408-410.
- Gabriel, Astrik L.: The University of Paris and its Hungarian Students and Masters during the Reign of Louis XII and François I. Notre Dame-Frankfurt am Main, 1986. HungÉrt, 1988. 46-48.

A magyarországi iskolai színjátékok forrásai és irodalma. Szerk. Hopp Lajos. Bp., 1988. HungÉrt, 1988. 116-117.

„Világ világa, virágnak virága”. Ómagyar Mária-siralom. Bemutatja Vizkelety András. Bp., 1988. HungÉrt, 1988. 139-141.

Pázmány Péter emlékezete. Szerk. Szabó Ferenc, Róma, 1987. ItK. 1987/1988. 732-739.

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. I. 1609-1616. II. 1617-1625. Sajtó alá rend. Balázs Mihály, Fricsey Ádám, Lukács László, Monok István. Szerk. Monok István. (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 26/1-2.) Szeged, 1990. ItK, 1991. 473-475.

Nekrológok, köszöntők

Gebhard Blücher (1934-1968). MKsz, 1968. 386.

Gerézdi Rabán. MKsz, 1970. 133-134.

Alszegehy Zsolt nyolcvan éves. Vigilia, 1968. 123-124.

Nagy Barna (1909-1969). MKsz, 1970. 131-132.

Bálint Sándor (1904-1980). ItK, 1980. 390-391.

Szigeti Kilián (1913-1981). Soproni Szemle, 1983. 366-368.

Iványi Sándor (1917-1983). MKsz, 1984. 135.

Őry Miklós S. J. (1909-1984). Vigilia, 1984. 471.

Kiadatlan kéziratok

A szakcsi kántorkönyv népzenei vonatkozásai (1958).

Adatok egy vidéki zenekar történetéhez (1958 körül) [Vác].

Tíz év a nagyszombati könyvnyomtatás történetéből 1773-1784 (bibliográfia, 1959 körül)

A váci püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyveinek protestáns bejegyzései a XVIII. században (forráskiadvány, 1960/1961)

Peregrinációból hazatért magyar tanulók könyvei 1719-ből (1960 körül).

Čaplovič, Ján: Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700, (recenzió az Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae számára, 1976)

[Az RMNy 746 előkerült töredékéről], (1972 után)

Szemenyei Tót György ismeretlen éneke 1591-ből (eredetileg a szegedi Klaniczay-emlékkönyvbe, 1983 készült)

A Havi Boldogasszony hazai liturgikus tiszteletének középkori kezdetei (előadás a Mária tisztelete a népi vallásosságban című konferencián, Szeged, 1994)

Róla szóló megemlékezések

Szelestei Nagy László: Holl Béla (1922-1997). MKsz, 1997. 231.

Ferenczi Ilona: Béla Holl (1922-1997). Publikation der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie. 1998. Nr. 26.

Tóth Sándor: Elment ő is, a csendes tudós. Új Ember, 1997. május. 4. 7.

Új Magyarország 1997.

A hátoldal szövege:

Holl Béla (1922-1997) 1933-1941 között a budapesti piarista gimnáziumban tanult. 1941-ben belépett a piarista rendbe. Filozófiai és teológiai tanulmányait a piarista teológiai főiskolán, a Kalazantinumban végezte Pesten, majd 1944-1948-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen magyar-latin szakot végzett, de művészettörténetet is hallgatott. 1948-ban doktorált. Tanított a püspöki szemináriumban, káplán volt több plébánián, majd 1957-ben történt az a fordulat életében, ami meghatározta további tudományos pályáját: a váci Egyházmegyei Könyvtár könyv- és levéltárosa lett (1951-1960). Az itt folytatott könyv- és nyomdatörténeti kutatásait összegezte *A kétszáz éves váci könyv* című kötetében (1973). Az RMNY-munkálatokból merítette Ferenczffy Lőrinc nyomdász-kiadó tevékenységéről írt monográfiájához (1980) is az indíttatást. 1960-tól részt vett a Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztésében, két kötetes munkatársa (1971, 1983). Kandidátus (1981). Eredményeiről magyar és külföldi tudományos fórumokon számolt be. Jugoszláviai kutatóútján fedezte fel egy sibeniki kódexben az Ómagyar Mária-siralom után másodikként keletkezett magyar verset. Ezt közreadó tanulmányát élete főművének tartotta. Fő kutatási területe a könyv- és könyvtártörténet, a közép- és korai újkor imaszövegek, egyházi énekek kiadása és vizsgálata volt. Előkészítette a magyarországi latin liturgikus verses szövegelemek kritikai kiadását.